EL PARLAR D'ANDORRA DELS SEGLES XIX I XX

UNA VISIÓ HISTÒRICA AMB SUPORT DOCUMENTAL

XAVIER RULL

EL PARLAR D'ANDORRA DELS SEGLES XIX I XX

UNA VISIÓ HISTÒRICA AMB SUPORT DOCUMENTAL

XAVIER RULL

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

AJUTS A PROJECTES DE RECERCA LINGÜÍSTICA
LÍDIA ARMENGOL VILA DEL GOVERN D'ANDORRA

El parlar d'Andorra dels segles XIX i XX
© Xavier Rull

© Fotografia de coberta: Francesc Pantebre (ANA, FFP_2055).

Primera edició: maig del 2026

© d'aquesta edició:

Govern d'Andorra
Ministeri de Cultura, Joventut i Esports
Servei de Política Lingüística

Govern d'Andorra

DL AND.322-2026
ISBN 978-99920-82-44-7

Producció editorial d'aquesta edició: anem EDITORS
Disseny i maquetació: Oliver Vergés Pons

SUMARI

1. INTRODUCCIÓ 9
1.1. Objectius 9
1.2. Fonts 12

2. VOCABULARI 17
2.1. Paraules patrimonials no presents fora del Pirineu 17
2.2. Gramaticalitzacions 41
2.3. Habilitacions gramaticals 42
2.4. Sufixació 51
2.5. Prefixació 58
2.6. Francesismes 58
2.7. Castellanismes 61
2.8. Occitanismes 69
2.9. Afirmació i negació 69
2.10. El mot 'ben' com a ponderatiu 72
2.11. La partícula 'ca' 73
2.12. Vocabulari juridicoadministratiu 74
2.13. Altres elements del vocabulari tradicional 78
2.14. Noms de lloc 91
2.15. Canvis semàntics 91
2.16. Expressions 92
2.17. Fórmules fixades amb verbs 98

3. FONÈTICA 101
3.1. Tonicitat vacil·lant en noms propis i anàlegs 101
3.2. Vocalisme tònic 106
3.3. Vocalisme àton 114
3.4. Consonantisme 132
3.5. Diftongs i hiats 146
3.6. Altres fenòmens fonètics 150

4. MORFOLOGIA 153
4.1. Flexió nominal: gènere 153
4.2. Flexió nominal: nombre 155
4.3. Article definit 156
4.4. Article personal i article en noms de lloc 162
4.5. Pronoms febles 164
4.6. Pronoms personals forts 171
4.7. Possessius 174
4.8. Determinants demostratius 179
4.9. Pronoms demostratius 184
4.10. Pronoms adverbials de lloc 185
4.11. Adjectius distributius 188
4.12. Quantitatius 189
4.13. Formes de les arrels verbals 192
4.14. Flexió verbal 197
4.15. Usos dels temps verbals 222

5. SINTAXI 225
5.1. Verbs 'ser' i 'estar' 225
5.2. Preposicions 226
5.3. Pronoms inconcrets 251
5.4. Mots posicionals 257
5.5. Perífrasis verbals 263
5.6. Concordança en verbs en què subjecte i complement directe coincideixen 273
5.7. Numerals 274

5.8. Anteposició d'adjectius 275
5.9. Absència d'article definit 275

BIBLIOGRAFIA 277

1. INTRODUCCIÓ

1.1. OBJECTIUS

Aquest treball descriu com era el català parlat a Andorra durant els segles XIX i XX. Tal recerca busca acomplir dos objectius. Un primer objectiu és donar valor al patrimoni cultural d'Andorra, més concretament aquells elements lingüístics que la gent del país feia servir quan parlava en les dues centúries concernides. En efecte, una llengua és fonamentalment un mitjà de comunicació; però alhora també es considera patrimoni cultural immaterial. En aquest escenari, el poble andorrà té una gran estima pels seus elements culturals i altres trets idiosincràtics, com l'estructura política, els elements arquitectònics locals (que abracen del romànic del segle XII a l'arquitectura de granit de la segona mitat del segle XX), el dret (incloent-hi la gestió de la terra) i fins i tot el valor paisatgístic. I la llengua catalana forma part d'aquest patrimoni cultural. En aquest context, els estudis sobre la llengua catalana a Andorra, sobretot amb retrospectiva, permeten conèixer aquest patrimoni cultural; i, per tant, permeten al poble andorrà saber al detall com era el seu passat (en aquest cas, lingüístic).

Un segon objectiu és més acadèmic: disposar de dades sobre com era la llengua catalana en èpoques anteriors. L'estudi del català de l'edat moderna i principi de l'edat contemporània (segles XVI a XIX) és important perquè s'ha estudiat a fons el català del segle XX (ho han fet

autors diversos; en el cas de la parla andorrana, destaca l'obra de Riera i Riera (1992)) i també el català medieval (com la *Gramàtica del català antic*); però encara queda descriure com era el català en l'edat moderna i la primera mitat de l'edat contemporània (pel que fa a Andorra i l'edat moderna, ja es va fer l'estudi pertinent; vegeu Rull (2010)). Algunes persones han fet notar la importància d'abordar l'estudi d'aquest període (vegeu Massanell (2019; 2020)), ja que permet consolidar els estudis sobre l'evolució històrica del català.

A més, en el cas andorrà, com que ja hi ha un estudi de la parla andorrana dels segles XVII i XVIII (Rull 2010), fer un estudi que abraci els segles XIX i XX permetria disposar d'una radiografia de 400 anys (des del 1600 fins a finals del segle XX), amb l'afegit que, d'algun element lingüístic, fins i tot podria datar-se'n l'aparició o la desaparició. En aquest sentit, aquest treball no és només una descripció lingüística d'un lapse de temps determinat, sinó que també permet establir comparacions amb els 200 anys precedents (els segles XVII i XVIII), tot indicant, per exemple, si un tret lingüístic de final del segle XIX ha canviat respecte de com ara al segle XVII. En molts apartats d'aquest treball es dona informació sobre això, de tal manera que, després de la informació descriptiva dels segles XIX i XX, en lletra més menuda hi ha l'esment a com es deia allò en els segles XVII i XVIII.

Com és habitual en aquesta mena de treballs, es reporta fonamentalment tot allò de la parla analitzada que divergeix de la llengua general o de la forma estàndard de la llengua, excepte en aquells elements estructurals molt importants (per exemple, els pronoms demostratius: *això*, *allò*). En tot cas, cal dir que no sempre és fàcil delimitar què ha de recollir un treball que descriu un parlar i què no. Pot haver-hi una paraula o una expressió que no forma part de l'estàndard i que es diu en un indret, i llavors la persona que aplega el vocabulari d'aquell indret està temptada de reportar allò; però també pot ser que aquella paraula o expressió es digui a molts altres indrets, encara que l'estàndard no ho reculli. Seria un cas de «fals dialectalisme»: la persona que fa la descripció del parlar d'aquell indret té la sensació que es tracta d'una paraula o d'una expressió pròpia només de l'indret, ja que ho contraposa

a la forma estàndard de la llengua; i no sap que es diu en altres indrets justament perquè, com que l'estàndard no ho recull, no li ha arribat. Determinar on es fa el tall no és fàcil. Per posar un exemple, el nom *renoc* significa (citem el DCVB) 'gripau' (en valencià) (però en altres llocs significa 'petit de la granota'), 'el més petit d'una colla' (Osona, Vallès), 'grop, nus d'una planta' (Osona, Selva), 'cosa inútil o rampoina' (Barcelona, Maresme) i 'persona, generalment infant, de mal caràcter, indòcil, ploraner o rondinaire' (Catalunya Nord, Garrotxa, Cerdanya) (Verdaguer (2002: 274) reporta aquest mot amb aquest significat com a propi del rossellonès, però perquè ho treu del DCVB; en canvi, Peytaví (2016) no recull aquesta paraula en el seu estudi sobre la parla rossellonesa; alhora, Figuera, Montané, Figuera, Quílez & Vigo (2011), en el seu estudi sobre la parla cerdana, tampoc reporten aquesta paraula amb aquest significat). De la seva banda, Riera i Riera (1992: 518) porta *renoc* i indica que, a Andorra, vol dir 'ressecament d'una planta causat per una malaltia', un significat semblant al de 'grop' però que no és exactament el mateix. I Pantebre (1997: 120) indica que *renoc* significa 'rondinaire' a Ordino i Escaldes, i també a Organyà (Alt Urgell) (hi afegeix que, a Argolell, es diu *renoca* amb una *-a* afegida sempre), per tant el significat que el DCVB dona per a la Catalunya Nord, la Garrotxa i la Cerdanya. Un cas semblant seria *miggermà* 'germanastre', que Riera i Riera (1992: 412) reporta com a mot típicament andorrà, però que es diu en altres indrets del català occidental i, a més, el DCVB també localitza aquest terme, amb aquest significat mateix, a l'Empordà. Com es pot veure, decidir si en un treball que descriu la parla andorrana s'ha d'incloure *renoc* o un altre cas del mateix estil és una qüestió complexa. Aquest fet encara és més difícil de gestionar en el cas de paraules que són usuals a l'Alt Pirineu (Ribagorça, Pallars Sobirà, Pallars Jussà, Alt Urgell, Andorra, sovint també la Cerdanya, sense perdre de vista, puntualment, l'extrem nord del Solsonès) i de vegades per tot el Pirineu (afegint-hi, doncs, la Catalunya Nord, el nord del Berguedà, el Ripollès, la Garrotxa, potser el Lluçanès, potser part de la Selva i potser l'Alt Empordà i tot), com seria el cas de *torb* i *borrufa* o el cas de *pairastre* i *mairastra*.

1.2. FONTS

Pel que fa a les fonts, cal fer una precisió metodològica prèvia: cal tractar de manera diferent les fonts del 1800 al 1930 o 1940, d'una banda, de les de mitjan segle XX i posteriors, de l'altra. Cal tindre present que, a partir dels treballs lingüístics fets per Pompeu Fabra (sobretot, entre l'any 1917 i fins a la seva gramàtica pòstuma del 1956, incloent-hi l'aparició del *Diccionari general de la llengua catalana* el 1932), la manera d'escriure català s'unifica. Per tant, per a la descripció de la llengua del segle XIX o principi del segle XX un pot mirar els textos escrits, ja que aquella escriptura sol reflectir la manera de parlar local; però, per a la descripció de la llengua de la segona part del segle XX, és preferible prescindir dels textos escrits (per la raó que estan redactats de manera gairebé idèntica: tots els textos administratius fets a Andorra, Lleida, Barcelona o Reus presenten les mateixes formes i, en conseqüència, no reflecteixen la parla local) i, per això mateix, és millor recórrer a les fonts que reflecteixen fidelment la manera de parlar. Les fonts que reflecteixen la parla andorrana de la segona mitat del segle XX són les transcripcions presents en els llibres (quan s'ha entrevistat gent en fer recerca històrica o etnogràfica) i els enregistraments audiovisuals fets per l'Arxiu d'Etnografia d'Andorra, on trobem testimonis de persones que, al tombant del segle XX a XXI, ja eren grans i, per tant, havien nascut als anys 20 i 30 del segle XX, cosa que vol dir que aquestes persones reflecteixen prou fidelment la manera de parlar pròpia d'Andorra dels anys 40, 50 i 60 del segle XX (per posar una mostra fonètica, en la parla andorrana del segle XXI, les persones de 30-40 anys per a avall són fonamentalment ieistes, i això no es troba en la gent gran, cosa que vol dir que, fins pràcticament al darrer terç del segle XX, la parla andorrana no era ieista).

El tall temporal de mitjan segle XX es justifica també per un segon motiu de caràcter sociolingüístic vinculat a l'activitat econòmica. A partir dels anys 60-70 del segle XX té lloc l'eclosió del turisme a Andorra, que, juntament amb l'ascens d'altres sectors terciaris (com la banca o el comerç), ha implicat un canvi gros en l'estructura socioeconòmica del país. En efecte, a partir del tercer terç del segle XX, Andorra va passar

d'una economia eminentment agrícola, ramadera i siderúrgica (de farga) a una economia de serveis, amb tot el que comporta (immigració, permeabilitat a les influències foranes, etcètera). Els canvis socioeconòmics i demogràfics a partir dels anys 60 del segle XX, doncs, han impactat també en la manera de parlar dels andorrans. I si bé és cert que, en ple segle XXI, encara es mantenen alguns trets lingüístics andorrans que ja eren presents una centúria enrere (sobretot pel que fa a la fonètica), també és cert que els accents del català que es troben a Andorra són cada vegada més diversos, a causa de la immigració provinent de Catalunya (Lleida, Pallars, Solsonès, Alt Urgell, Cerdanya, Berguedà… i també de la rodalia de Manresa, de Barcelona i de Reus-Tarragona i la influència de l'escola i dels mitjans de comunicació audiovisuals (i, en el segle XXI, també internet); i això ha fet que la parla tradicional andorrana hagi quedat barrejada amb altres maneres de pronunciar. Si alguns trets han reculat en benefici de formes difoses a través de l'estàndard (vehiculat per l'escola, els mitjans de comunicació, etcètera), no és aconsellable partir de documents escrits del darrer terç del segle XX, o, si es fa, si més no fer-ho amb la màxima prevenció possible, tot buscant els testimonis de gent gran i més lligada a la societat i l'economia tradicionals que no pas lligada a la societat i l'economia moderna.

A banda de tot això, ja hi ha alguna obra que descriu la parla andorrana de la segona part del segle XX, com és el cas de l'estudi de Riera i Riera (1992), un treball força exhaustiu, o l'aportació d'Anglada (1993: 139-146), més succinta; pel que fa al vocabulari i les expressions propis d'aquesta època, també hi ha Pantebre (1997); i en l'àmbit fonètic i flectiu tenim Rabassa (1994). Per això és més pertinent centrar-se en la parla andorrana del segle XIX i la parla que abraça els dos primers terços del segle XX, encara que lògicament també s'aporten dades de les darreres dècades del segle XX, amb el benentès que no és tan peremptori aportar informació sobre aquest darrer període.

La qüestió de les fonts és pertinent perquè permet de delimitar l'abast de l'estudi en un sentit o un altre. Els estudis dialectològics solen a ferse a partir d'entrevistes a informants, com veiem en Riera i Riera (1992) i Rabassa (1994). Altres vegades, la persona que descriu fets lingüístics

simplement s'ha fixat en la realitat, com veiem en el cas d'Anglada (1993). El treball de Pantebre (1997) és híbrid, en el sentit que hi ha les dues tècniques. L'obra present ha partit d'una altra base: l'anàlisi de trets lingüístics tal com es troben en la documentació (per al període entre el 1800 i el 1950) i en els enregistraments orals (de gent que, molt a principi del segle XXI, eren grans, que vol dir que van viure el segon quart, el tercer quart i el quart quart del segle XX), tot i que puntualment també s'han usat altres vies per a recollir informació (com l'observació directa, apuntada adés).

Amb relació a tot això, cal aclarir que el treball present s'ha fet buidant documentació i gravacions audiovisuals; però quan algun element lingüístic apareix reportat per Manel Riera i Riera o per Rosalia Pantebre i no se n'han trobat mostres en la documentació i les gravacions, es reporta la informació que donen aquests autors. Quant a la fonètica, ens hem recolzat en el treball de Rabassa (1994) per a consolidar aquelles dades que costaven de trobar en la documentació i les gravacions, de manera que la comparació de les dades obtingudes en aquest estudi i les dades dels treballs de Manel Riera i Riera i de Lídia Rabassa permeten esbossar conclusions que, d'altra manera, no es podrien obtindre (vegeu, per posar un exemple, cap on sembla que va la parla d'Andorra pel que fa a l'obertura i el tancament de *e* i *o*: només sumant les dades obtingudes en aquest estudi i les dades dels treballs de Manel Riera i Riera i de Lídia Rabassa es pot concloure quina evolució hi ha hagut, hi ha i hi haurà).

Lògicament, tota la informació recollida per altres col·legues que ens han precedit (Anglada 1974; Riera i Riera 1992; Anglada 1993; Rabassa 1994 [només fonètica i la flexió]; Pantebre 1997 [només lèxic]; Valls 2013, Badia, Ganyet & Pérez 1992 [només vocabulari juridicoadministratiu]; Garcia Puy & Ronchera 2006 [en el recull lèxic que acompanya les transcripcions que van fer]; Rull 2007b [només vocabulari juridicoadministratiu]; Sans Urgell 2014) es reporta en aquest treball, sobretot quan es tracta d'unes dades que no s'han trobat en el buidatge documental (bàsicament, vocabulari usual de les darreres dècades del segle XX, que rarament apareix en la documentació, tal com hem exposat adés); però

l'essència del treball present és justament la seva documentalitat, que és la via que permet descriure la parla del segle XIX i la primera part del segle XX, una informació que els col·legues esmentats no aborden (tampoc era el seu objectiu); i amb això justament les aportacions dels altres col·legues permeten omplir aquell període en què els documents escrits no permeten de descobrir la manera de parlar real del poble andorrà per l'anivellament que provoca l'ús de la forma estàndard de la llengua (en certa manera, es pot dir que recórrer als treballs fets pels altres collegues ha permès compensar la dificultat d'obtindre dades dels darrers decennis del segle XX per la via documental).

S'ha fet el buidatge d'aquestes fonts (el número que hi ha abans es fa servir per a citar la font dels exemples que apareixen al llarg del treball; en el cas d'enregistraments audiovisuals, en els exemples, després del número, s'indiquen les inicials de la persona informant; consulteu la bibliografia per a la referència completa dels llibres):

- [1] Els enregistraments audiovisuals de l'Arxiu d'Etnografia d'Andorra sobre *Falles d'Andorra. Patrimoni cultural immaterial de la humanitat*, <https://vimeo.com/user23692622>.
- [2] Els enregistraments audiovisuals de l'Arxiu d'Etnografia d'Andorra sobre *Vides de muntanya. Ramaderia d'alçada*, <https://vimeo.com/user23692622>.
- [3] Els enregistraments audiovisuals de l'Arxiu d'Etnografia d'Andorra sobre *Vides de dones*, <https://vimeo.com/user23692622>.
- [4] Els enregistraments audiovisuals de l'Arxiu d'Etnografia d'Andorra sobre *Ràdio Andorra, un relat coral*, <https://vimeo.com/user23692622>.
- [5] El llibre *Dones d'Andorra* (Garcia Puy & Ronchera 2006), pels testimonis orals que recull.
- [6] La revista *Les Valls d'Andorra* (1917-1919), dipositada a la Biblioteca Nacional d'Andorra.
- [7] El llibre *Estudi del folklore andorrà en el seu context* (Oriol 1997), pels testimonis orals que recull.

- [8] El llibre *Diplomatari de la vall d'Andorra. Segle XIX* (López & Peruga 1994).
- [9] El llibre *La transhumància andorrana al llarg del segle XX* (Ros Fontana 2004), pels testimonis orals que recull.
- [10] El llibre *Oficis i indústries d'Andorra* (Mas Canalís 1998), pels testimonis orals que recull.
- [11] El llibre *La casa a Andorra. Dues històries de família* (De la Parte Cano & Mas Canalís 2000), pels testimonis orals que recull.
- [12] El llibre *Andorra, una economia de frontera* (Comas d'Argemir 2002), pels testimonis orals que recull.
- [13] El llibre *Toponímia de la Vall d'Ordino. Volum 1: La Cortinada, Arans i l'Ensegur* (2008), pels testimonis orals que recull.
- [14] El llibre *Toponímia de la Vall d'Ordino. Volum 2: Llorts i el Serrat* (2016), pels testimonis orals que recull.
- [15] El llibre *Toponímia de la Vall d'Ordino. Volum 3: Sornàs, Ansalonga, Segudet i Ordino* (2019), pels testimonis orals que recull.
- [16] Documents dipositats a l'Arxiu Nacional d'Andorra dels segles XIX i XX, emesos per persones o institucions andorranes.
- [17] *Butlletí Oficial del Principat d'Andorra*.

Les gravacions orals (els documents [1] a [4]) tenen molt de valor perquè permeten descriure la fonètica. Aquesta part de la llengua, en l'estudi d'èpoques reculades, només es pot fer amb deduccions a partir del que està escrit (per exemple, si algú escriu *bida* en comptes de *vida*, es dedueix que aquell parlant no pronuncia mai [v]). Però amb l'aparició de mitjans d'enregistrament sonor això ja és factible; i aquesta circumstància es dona des d'aproximadament la segona mitat del segle XX.

2. VOCABULARI

2.1. PARAULES PATRIMONIALS NO PRESENTS FORA DEL PIRINEU

Alguns mots o expressions es troben només a l'Alt Pirineu, i per tant el parlar andorrà dels segles XIX i XX tenen aquesta mena de paraules. Un cas evident és *gicar* 'deixar', evolució de l'antic *jaquir* (que significava el mateix):

> Per la guerra, si els haguessin gicat estar, la mitat d'Espanya haurie vingut; però, com que no els hi gicaven estar, algun… […]. Allavons trobaves refugiat barato, i n'hi havie que encara et pagaven perquè els tinguessis a casa, per treballar o per fe'ls el gasto, perquè eren de cases bones a Espanya i s'havien d'escapar. Jo en 'via tingut un per pastor, bon xicot, i els seus pares m'enviaven [cartes] […]. ([9], pàgina 87)
> Giqueu-mo'n unes contes. (exemple extret d'Anglada (1993: 144))

Per a referir-se als excrements d'animals s'utilitza la paraula *fems*, amb la característica que, a pesar de tindre una *-s* aparentment de plural, sembla que era un nom singular (*lo fems* ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 100)).

La femella del cavall és anomenada *equa*:

> […] et porten al puesto que vols: naltres 'nem a la Seu, portem les eqües a la Seu, sortim a les deu del dematí aquí i a les dotze ja estem a la Seu, i sense cap problema. ([9], pàgina 81)
> […] per llogar pastor…, en vam llogar tres anys, cada any mos les passaven… i encara mos ho feien malbé tot. I vam dir: «No, no, au! Auvelles a fora!», i les vam fotre fora i au!, i mira, sempre hai estat aquí, 'nant treballant a casa amb lo meu nebot, tenívam vaques i eqües, i ara també ha venut vaques i eqües. ([9], pàgina 197)
> […] no ho podíam fer tot. Allavons: «Sas lo que eliminem les ovelles?», i allavons vam fer la casa, les vaques i eqües… i el tabaco. ([9], pàgina 198)

La paraula *euga* o *egua* també pot sonar *euca* (Garcia Puy & Roncheria 2006: 358) i *ega* (Pantebre 1997: 59; Riera i Riera 1992: 260); la forma *euca* es troba al llarg de tot el segle XX; l'any 1919 apareix en el document [14] (número 3, pàgina 3) i es troba igualment en la gent gran andorrana de principi del segle XXI; val a dir, però, que també es troba la forma *euga*, que és la que es diu en català general:

> es vaques, es egues… ([1], I. A., minut 00:59)
> Per això s'han perdut les egües. ([11], pàgina 105)

> Quan estaven tallats, pelats i arreglats, un altre dia anàvom a estimbar-los, i quan eren a baix al peu del bosc, aleshòrens amb los animals, les eugues que tenívom nosaltres, au[,] arrossegar fins aquí, tot arrastrant per terra. ([11], pàgina 96)

Per a un poal o ferrada o galleda, s'empra *ferrat* ([3], C. C., minut 03:04) (vegeu, però, l'apartat 3.3 sobre vocalisme àton, on sona *farrat*).

La cobertura d'un edifici, generalment inclinada, a Andorra (i per tot l'Alt Pirineu) sol anomenar-se *llosat*, perquè està fet de lloses (més cap al sud es fan servir teules, i per això la gent en diu *teulat* o *teulada*):

> I allavòrens, a l'aprendre de paleta, no es feve res[,] aquí, no treballava, no hi havia feina, algun esgavell de paret, algun trossot de llosat i no res. Jo vaig pensar: «No siràs mai paleta». ([10], pàgina 178)

De manera semblant, també amb el sufix *-ad* col·lectivitzador la *tegellada* és el 'conjunt de tegells disposats de manera ordenada per tal de sostindre la teulada' (Pantebre 1997: 133). Un altre terme de l'estructura arquitectònica de la cobertura d'un edifici és *capdarrera* 'cada peça del llosat que en forma la carena' (Riera i Riera 1992: 188). Ja que parlem de trespols, reportem més vocabulari típicament andorrà en aquest terreny: *càbio* 'cabiró' (Pantebre 1997: 39; Riera i Riera 1992: 173) i *sabatera* (adjectiu i, per omissió del nom *biga*, també nom) 'cada una de les bigues col·locades paral·lelament a la biga comunera' (paraula que també es troba al Pallars Sobirà) (Riera i Riera 1992: 533).

L'expressió *cap de casa* designa l'espai que hi ha situat entre el llosat i el darrer trespol d'una casa:

> A dallar i segar es tenive tres o quatre hòmens […]. Doncs dormien al paller. Si llogaven habitació, a l'habitació, i els altres al paller, perquè més d'una habitació no hi havie. Al cap de casa quasi sempre, perquè al primer pis n'hi havie només tres i quasi sempre eren ocupades. ([11], pàgina 152)

Paloma (2021: 40) indica que a Andorra es troben altres denominacions (almenys a mitjan segle XX): *desembaràs* (Santa Coloma) i *quarto de desembaràs* (Ordino). Pantebre (1997: 136) també porta *trebol*, localitzat a Ordino (i també la Seu d'Urgell). I també se'n diu *golfes*, la forma més general en català (Riera i Riera 1992: 351).

L'expressió *cap de casa* també es troba al Pallars, bé que allà conviu amb *sotacoberta*.

L'expressió *cap de casa* també ha designat tradicionalment la persona (generalment home) que manava en una casa, que tenia la darrera paraula, que anava en representació d'aquella casa en les reunions per a tractar temes comunals.

Existeix la paraula *tamé* com a variant fonètica de *també* (Garcia Puy & Ronchera 2006: 363; Anglada 1993: 146; [14], pàgina 107):

> Tamé vam tenir la Lola aquí a casa, que s'hi va estar deu mesos. Deguere ser quan vai tenir a la pobra Ester, al cel sigo. Ere una bona dona que em va ajudar molt, i tamé tenive una nena pitita. Ere del Pallars i tenive l'home refugiat a França. 'Después' ell la va venir a buscar i ara viuen a vora de Lourdes. Va venir a veure'm l'any passat o ara dos anys. Té vuit anys més que jo i encara és ben serena del cap. ([5], pàgina 332)
>
> Tamé es feve dijuni tota la Quaresma, ere sagrat, es respectave molt, i es feve abstinència tots los divendres. ([5], pàgina 333)

La forma *tamé* es troba en altres parlars catalans, com el tortosí.

Per a referir-se a l'avi, en la parla andorrana s'utilitza el mot *padrí* (en el cas de l'àvia, *padrina*).

> A ca l'Hostet tenien una propietat per allà als volts de Mollerussa, una propietat que l'havia comprada el meu padrí […]; em semble que hi digueren anar per aquells anys de la guerra, em semble que hi van 'nar allavons, a Espanya, eh?, perquè a França ere complicat, quan hi havie els alemans aquí, aquí a França. ([9], pàgina 99)

L'ús del mot *padrí* significant 'avi' es troba en tot el català occidental i en balear.

Cal destacar també la paraula *pessó* 'munt, conjunt de coses formant una elevació'; se sol utilitzar per a referir-se a l'herba acumulada a l'era, encara que també es fa servir per a la llenya, les patates o qualsevol altra cosa (Garcia Puy & Ronchera 2006: 361).

En el parlar andorrà també apareix el mot *dematí*:

> […] et porten al puesto que vols: naltres 'nem a la Seu, portem les eqües a la Seu, sortim a les deu del dematí aquí i a les dotze ja estem a la Seu, i sense cap problema. ([9], pàgina 81)

Convé aclarir, però, que la paraula *dematí* es troba en molts altres parlars catalans, sobretot occidentals.

Es documenta també la variant *solir* en comptes de *soler* (el verb que indica que una cosa és habitual) (Garcia Puy & Ronchera 2006: 363). Això s'explica perquè les llengües tendeixen a eliminar les irregularitats, i els verbs de la segona conjugació són irregulars, mentre que els de la tercera conjugació han anat fent-se regulars.

El DCVB (entrada *sutja o sutge* 'substància negra, formada per partícules finíssimes, provinent de la combustió i que es diposita en les parets interiors de les xemeneies i canonades de conducció del fum') assenyala que, a Encamp i a Escaldes, se'n diu *surge* (també indica que a Tortosa es diu *surja*). Riera i Riera (1992: 561) recull *surja* (en femení), i hi afegeix que s'empra no tan sols per a indicar la substància negra fruit de la combustió sinó també 'brutícia que es posa a la llana i la corpenta del bestiar, formada pels fems que s'hi adhereixen a causa de la humitat'. Aquesta variant fonètica no és estranya en català; la *cotna* 'pell gruixuda, especialment del porc, menjable' també s'ha dit tradicionalment *corna*. Per tant, un so *t* abans d'un altre so consonàntic es pot canviar a *r*.

El grill 'exemplar de l'insecte *Gryllus campestris*' ha rebut tradicionalment el nom de *ric* a Andorra. Aquesta denominació per a l'insecte esmentat també es troba a Eivissa (DCVB):

> Aquells dellò que s [sic] fiquen, fan un forat i s [sic] fiquen a din de terra, i surten i fan ric-ric. No n'hau sintit a parlar, dels rics? Són petits com lo dit i són tots arrodonets. Ara no se'n veu[,] de rics, és vritat, eh! I antes totes les Costes i allà, tot ere ple de rics. ([13], pàgina 85)

Es tracta d'un mot d'origen onomatopeic, com es veu quan algú intenta reproduir el so d'aquesta bestiola (*los richs dels grills cadells*, escriu mossèn Jacint Verdaguer a l'obra *Jovenívoles*).

També es troba el mot *mitat*:

> Per la guerra, si els haguessin gicat estar, la mitat d'Espanya haurie vingut; però, com que no els hi gicaven estar, algun… […]. ([9], pàgina 87)

A més a més, la paraula *aleshòrens* funciona amb normalitat en la parla tradicional andorrana del segle XX:

> Després vaig comprar una màquina per soldar-les. Aquesta la vaig portar de Tolosa. Aquí posàvem la serra per cada costat, quan era limpiada, i amb un ferro calent per baix i un altre per alt, i aleshòrens, això soldat amb plata, amb cinta de plata. Posàvem borraix. Posàvem la cinta mullada, vaja, mullada, amb polvos d'aquells de borraix que tenívom ja exprés i ficàvom un ferro; aquells ferros encara són allà. Quan estava la serra aquí dins, aquests ferros calents, vinga apretar-la ben apretada i quedava…, es fonia la plata aquella i quedava la serra soldada. ([10], pàgina 122)
>
> Compràvem pins al bosc, perquè aleshores en venien bastant, o a lo millor en un tros de bosc per allà amunt la mutanya, se'n secave un tros, i aleshòrens el poble el subhastave. ([11], pàgina 96)
>
> Quan estaven tallats, pelats i arreglats, un altre dia anàvom a estimbar-los, i quan eren a baix al peu del bosc, aleshòrens amb los animals, les eugues que tenívom nosaltres, au[,] arrossegar fins aquí, tot arrastrant per terra. ([11], pàgina 96)
>
> Però hi havie un vailet, que dèiom aleshòrens, i s'estave amb la resta de la família. Dormir i menjar amb nosaltres. Menjave al puesto que menjàvom nosaltres. ([11], pàgina 152)

Garcia Puy & Ronchera (2006: 353) també reporten el mot *aleshòrens*.

L'adjectiu *nu* 'despullat' també es diu *nus* (Riera i Riera 1992: 432).

Riera i Riera (1992: 511) reporta el verb *recebre* com a propi de la parla andorrana del segle XX, i el defineix com a 'rebre, referit especialment a persones' (per exemple, un convidat o un amic). En realitat, és una variant antiga del verb *rebre* i que, en la Catalunya central, s'ha conservat només indicant 'anar a rebre (algú), sortir a rebre (algú)'. En la parla andorrana del segle XX, doncs, es va conservar aquest ús que trobem a la Catalunya central.

Més concretament, en una zona que va des del Collsacabra fins a l'alta Segarra (és a dir, la rodalia de Calaf, oficialment Anoia), abraçant, doncs, Osona, el Lluçanès, el

Moianès, el Berguedà i el Bages, es fa servir el verb *recebre* amb el significat de 'sortir a trobar algú que arriba, per tal de fer-li una mica de festa'. Dorca (2007) defineix *recebre* així: 'anar a l'encontre d'algú que ha iniciat o iniciarà un moviment d'acostament cap a nosaltres'. Cal precisar que sempre es diu amb un verb de moviment, per exemple *anar a recebre*, *vindre a recebre*, *sortir a recebre*, *baixar a recebre*… Exemples: *L'àvia venia amb tren des de Barcelona i els nets varen anar a recebre-la a l'estació perquè volien fer-li una sorpresa*; *Quan era xic, a casa teníem un gos que sempre venia a recebre'm quan jo tornava de l'escola*; *Així que varen veure'm des del balcó van baixar a recebre'm*. Riera (2021) porta l'exemple *anar a recebre el bisbe (a l'entrada del poble)*. Tot això potser es diu més entre gent gran (com a mostra, Monturiol & Domínguez (2024) apunten que, a la Garrotxa, el verb *recebre* està de reculada). Tanmateix, un context molt habitual on es diu aquest verb és amb els Reis d'Orient, i per això també se sent entre xiquets: *Ja esteu a punt per sortir a recebre els Reis?*

Alguns testimonis certifiquen que, originalment, el verb *recebre* era sinònim absolut de *rebre* (i, per tant, aquest significat de 'sortir a trobar (algú que ve)' en realitat és una especialització semàntica que, al seu torn, justament ha permès mantindre la forma *recebre*). Aquests testimonis són Vila (2020), que assenyala que, a Cadaqués (Alt Empordà), al segle XIX es deia *recebre* com a sinònim de *rebre*; i Escudero (2004), que relata que el col·lectiu gitano de la Catalunya Nord diu *recebre*. Coll (2014) també indica que, al Pallars, pot sentir-se *recebre*.

En tot cas, vegeu l'apartat 4.14, sobre flexió verbal, on s'explica que el verb *rebre* també ha canviat a *recibir* segurament per influx del castellà.

Durant la segona mitat del segle XX, el terme *cava* va emprar-se molt (i en ple segle XXI encara és així) per a designar una botiga especialitzada en la venda de tabac (sovint amb la forma més llarga *cava de cigars*). Aquest terme, amb aquest mateix significat, es troba també fora d'Andorra (per exemple, a Barcelona); però a Andorra és omnipresent.

La paraula *prou* (present en tot el domini lingüístic) en la parla andorrana del segle XX pot aparèixer col·locat entre un auxiliar i una forma verbal impersonal:

> A França va prou anar bé […]. ([9], pàgina 121)

També trobem, en la parla andorrana tradicional del segle xx, *pairastre* i *mairastra* (en comptes de *padrastre* i *madrastra*) (Riera i Riera 1992: 393 i 442).

Aquests formes amb *i* en comptes de *d* són les tradicionals de tot el Pirineu.

Quant al concepte 'petó', trobem *potó* (usat sobretot quan es parla a infants) (Riera i Riera 1992: 466) i *potxona* (Riera i Riera 1992: 487) (de fet, en el Pallars és *potxó*).

Pel que fa a les coses de menjar, destaquem *berena* 'cosa per a menjar que hom porta al damunt quan s'és fora de casa' (Pantebre 1997: 36; Riera i Riera 1992: 152), mot que també es troba al Pallars (Coll 2014 : 35); *deuhores* 'petit àpat que es fa a mig matí' (Garcia Puy & Ronchera 2006: 357; Pantebre 1997: 57; Riera i Riera 1992: 250); *truita* 'filet de porc' (Pantebre (1997: 137) ho localitza a Andorra la Vella); *donja* 'embotit fet amb la carn del coll del porc' (Pantebre 1997: 57; Riera i Riera 1992: 257); *coca de canal* (que segons Pantebre (1997: 48) és la coca típica de Canillo); *redort* 'mena de tortell rodó' (Paloma 2021: 105) (Riera i Riera (1992: 513) dona el significat general de *redorta*, és a dir, 'cercle per a subjectar fustes encolades' i 'sarment', però indica que al Pallars sí que designa una coca rodona; i Pantebre (1997: 122) indica que és una coca rodona que la padrina donava a son fillol per Nadal, junt amb xocolata, i que estava feta de farina, llet i sucre).

Cal esmentar el nom masculí *farnat*, que a Andorra significa 'menjar que es feia a la fogaina per als animals del corral' i que ha acabat designant 'molta quantitat de menjar' (en aquest segon cas, també aplicat a persones) (Riera i Riera 1992: 316). Rosalia Pantebre afina més el significat d'aquesta paraula (incloent-hi el significat figurat 'embolic d'històries'):

> A Andorra i l'Alt Urgell li hem trobat accepcions oposades: no especialment compost d'aliments càrnics, podia tractar-se de les trumfes molt petites, cuites i aixafades que donaven als porcs i a les gallines. Embolic d'històries (Canillo). (Pantebre 1997: 76)

Aquesta paraula es documenta arreu del Pirineu i del Prepirineu català. El DCVB dona una informació sobre aquest mot que consona amb el significat que veiem a Andorra:

> "**FARNAT** m. || 1. Barreja de coses formant una massa pastosa que es dóna a menjar als porcs (Berga, Bassella); cast. *harinado.* || 2. Barreja de diferents coses de menjar que formen un conjunt groller o desagradable (Ross., Lluçanès, Plana de Vic, Solsona). «Em fa fàstic aquest cuinat; quin farnat!» *Y tu tot sol, veiam, com fas per te cuinar? | Quin farnat deues fer!*, Saisset Hist. y Coum. 20. *La sopa dels pobres, el farnat del bestiar gros y'l parolat del aviram*, Caseponce Contes Vallesp. 170. || 3. Barreja fangosa o semilíquida (Vall de Ribes). «Quin farnat que hi ha per la carretera!» || 4. fig. Barreja informe de persones o animals; conjunt desordenat (Cardona, Solsona, Gironella); cast. *galimatías.* «Els gitanos, tots fan un farnat»: viuen barrejats com bèsties. «Aquelles famílies, d'aquí, que estan renyits; d'aquí, que són tot una cosa; ja us dic que n'hi ha un farnat! […] Etim.: del llatí farinātu 'conjunt de farina'» (DCVB, entrada *farnat*)

Com es pot veure en la informació etimològica que forneix el DCVB, originalment evoca la idea d'un potatge fet a base de farina. Pantebre (1997: 76) indica que, a Peramola (Alt Urgell), se'n diu *farnac*.

Alhora, en la parla andorrana s'ha creat l'expressió *haver-n'hi a farnats*, que significa 'haver-n'hi a grapats', 'haver-hi molt d'una cosa'.

Hi ha, també, un vocabulari meteorològic específic de l'Alt Pirineu (i per tant també d'Andorra), on destaquen diverses paraules. Una és el nom femení *borrufa* 'vent violent i sacsejat que aixeca i fa córrer la neu' (Pantebre 1997: 35), 'vent fred, sovint després d'una nevada' (Riera i Riera 1992: 161), 'fred i una mica de neu, sense que arribi a ser gaire mal temps' o 'mal temps sense que arribi a nevar gaire' o 'una mica de vent i neu' (Riera i Riera 1992: 161). Una altra és el nom masculí *torb* 'vent molt fort que fa remolins o espirals i enlaira la neu' (Riera i Riera 1992: 582) (cal precisar que les dues paraules es trepitgen). Encara en el terreny dels vents, Riera i Riera (1992: 605) reporta, a la vall d'Ordino, aquests dos: el *vent de port*, que baixa del nord; i el *vent de vall* o *vent d'avall*, que puja d'Andorra la Vella. També reporta el *vent de llevant*. Alhora, el terme *bispa* significa 'vent molt fred' (Pantebre 1997: 34; Riera i Riera 1992: 153); també hi ha l'adjectiu *bispós*, en expressions com *aire bispós* (Manel Riera i Riera també indica la variant *bisca*). Després hi ha

la paraula *voliana* o *voliaina* 'volva de neu, floc' (Riera i Riera 1992: 613); curiosament, en altres zones, com el Baix Camp, aquest mot es refereix a la papallona. El nom *revessia* indica un 'canvi del temps a pitjor' i 'dies en què el temps és dolent' (Pantebre 1997: 121; Riera i Riera 1992: 524) (el DCVB reporta que a l'Urgell significa, aplicat al temps, 'corrent contrari, ratxa' i du l'exemple *Ha fet una revessia de fred*). Alhora, Riera i Riera (1992: 255) explica que, en la parla tradicional andorrana, el *temps dolç* és aquella situació meteorològica en què la temperatura és prou bona però que pot dur nevades i vent de llevant. A Andorra la calitja (boirina que enterboleix la visió terrenal) també s'ha dit, tradicionalment durant el segle XX, *calilla* i *calillera* (Riera i Riera 1992: 179); el segon més aviat emprat en frases exclamatives (*Una calillera…!*). També podem reportar l'adjectiu *pluvinós* 'dit del temps de quan comença a ploure o de quan cau pluja fina' (Pantebre 1997: 111-112) i el nom *borruscall* 'nevada grossa'.

Riera i Riera (1992: 161) defineix *borruscall* com 'volva de neu grossa', però segurament és un error. En efecte, el mateix Manel Riera porta com a exemple la frase *Caïve un borruscall de neu, aplanave el blat*, on sembla clar que *borruscall* fa referència a tota la neu, no pas a un floc aïllat. De fet, segons el DCVB *borrusques* (nom femení plural) significa "Fraccions petites d'una cosa", i indica que és un terme habitual en la Ribagorça. Per tant, a partir de *borrusca* 'cada element menut d'una cosa esgrunada' alguns andorrans van reaprofitar això per a referir-se als flocs de neu i, tot seguit, només calia afegir-hi el sufix col·lectivitzador *-all*, i d'aquí sortiria *borruscall* 'nevada'.

L'activitat meteorològica pot deixar empremta sobre el terreny. Aquí també trobem vocabulari específic d'Andorra i, poc o molt, de l'Alt Pirineu. Així, a Andorra una *carrutxa* és una 'bola de neu que llisca muntanya avall' (Riera i Riera 1992: 195). El *fangot* o *potamoll* és un 'entollament de l'aigua, i que per tant no circula' (Riera i Riera 1992: 316 i 486); en el primer cas (*fangot*) solia dir-se si era provinent d'una font. I Pantebre (1997: 76) reporta els noms (dits en plural) *farlocs* (o *farnocs*), *aiguassos*, *xefles* o *xefleres* per a indicar la 'neu xafada i aigualida' i també el 'fang amb neu'. Segons aquesta autora, *farlocs* és la neu xafada i aigualida a Canillo, Ordino, Escaldes i Os de Civís; aquest concepte és dit *aiguassos* per la gent d'Ordino. Val a dir que, si es tracta del fang, a

Ansalonga i Ordino també en diuen *fanguers*. A Ordino i Os de Civís el mot *xefleres* també designa tots dos conceptes; a Sant Julià de Lòria tant pot oir-se *xefleres* com *xefles*. I, si n'hi ha una gran quantitat, a Canillo també fan servir el mot col·lectivitzador *farloqueria*.

Pel que fa a la fauna, del vocabulari andorrà destaquem els mots següents: *meuca* 'òliba' (Pantebre 1997: 98; Riera i Riera 1992: 411; 1996: 45); *rat bufot* 'rata d'aigua' (Riera i Riera 1992: 508; 1996: 45), també dit *rat-buf* (Riera 1991: 508) (al Pallars, *rat bufó* (Coll 2014: 65; Sistac 1998: 85); cal precisar que a Andorra i en molts altres llocs, com la Vall d'Àneu, la Cerdanya i la Catalunya Nord, el nom *rat* masculí equival a *rata*, i de fet això permet explicar el mot *ratpenat* 'muricec'); *duc* 'mena de mussol però més gros' (Riera i Riera 1992: 259); *golilla* 'guatlla' (Anglada 1974); *paniquesa* 'mostela' (Pantebre 1997: 106; Riera i Riera 1992: 445) (en altres llocs fora d'Andorra en diuen *paniquella* o *paniquera*); *pitavola o pitivola* 'papallona' (Pantebre 1997: 56; Riera i Riera 1992: 471), amb variants com *vitivola (*Anglada 1983), *bitavola* (Anglada 1974: 124) o *bitivola* (Anglada 1974: 124), que deu ser per sonorització de la *p* inicial, i que probablement ve de l'expressió *petita vola* (val a dir que també es diu *papallona*); *estenalletes* 'estisoretes' (Riera i Riera 1992: 305; Pantebre 1997: 71); *serenalla* (i la variant *sagrantalla* (Anglada 1974: 125)) 'sargantana' (Pantebre 1997: 127; Riera i Riera 1992: 546); *grapal* o *grapau* 'gripau' (Riera i Riera 1992: 354-355); *draga* 'insecte alat i llarg, que es troba prop dels rius i és emprat com a esca de pesca' i *dragot* 'cuc llarg, semblant a un llangost, emprat com a esca de pesca' (Riera i Riera 1992: 258; 1996: 45); *primavera* 'mena de granota' (Riera i Riera 1992: 490; Pantebre 1997: 113); *isard* o *isern* 'remugant muntanyenc salvatge' (Pantebre 1997: 89; Riera i Riera 1992: 370) (vegeu l'apartat 3.2, sobre vocalisme tònic); *bordascada* 'eixam d'abelles petit' (Riera i Riera 1992: 159); i *abrandeta*, *grandeta*, *irondeta* o *orondeta* 'oreneta' (aquest darrer es comenta a l'apartat 3.4, sobre consonantisme).

L'adjectiu *fer* (femení *fera*) s'aplica a un animal salvatge; però, en tota la llengua, ha anat desapareixent del vocabulari general i ha quedat fixat per a referir-se a determinats tipus d'animals feréstecs, com *porc fer* (tot i que és més habitual dir-ne *porc senglar* o directament *senglar*);

afegim-hi el terme *cuca fera*, que des de finals del segle XX designa un ésser propi del bestiari popular. En aquest context, en la parla andorrana (i de part de l'Alt Pirineu) del segle XX es troben les formes *gall fer* 'gall de bosc, gall salvatge' (Pantebre 1997: 81; Riera i Riera 1992: 340) i *conill fer* 'conill de bosc' (Pantebre 1997: 49; Riera i Riera 1992: 218).

Si ens centrem en la flora, hem de destacar com a paraules pròpies de la parla andorrana del segle XX: *borressol* o *borrassol* 'planta de la família de les cariofílies, que es menja el bestiar' (a l'Empordà *borrissol*, segons el DCVB) (Riera i Riera 1992: 160-161) (pel que fa a la pronúncia de *a* o *e*, vegeu l'apartat 3.3, sobre vocalisme àton); *figamora* 'mora d'esbarzer' (DCVB; Pantebre 1997: 77), també *figa de moro* (Riera i Riera 1992: 324), tot i que també se'n diu *mora* a seques com a la resta del domini lingüístic; *besurt* o *besurc* (també, segons el DCVB, *bisurp*) 'moixera de guilla, server de bosc' (Riera i Riera 1992: 152) (pel que fa a la pronúncia del grup consonàntic final, vegeu l'apartat 3.4, sobre consonantisme); *beç* 'bedoll' (Riera i Riera 1992: 150) (terme que també es troba a la Catalunya Nord i a la regió de Girona); *cascavellic o cascavellico* 'fruita semblant a una pruna' i *cascavelliquer* 'planta que produeix els cascavellics' (Pantebre 1997: 45; Riera i Riera 1992: 197) (ambdues paraules també són usuals a l'Alt Urgell, i el DCVB indica que històricament s'ha dit en molts altres indrets de Catalunya); *murga* 'múrgola' (Pantebre 1997: 100; Riera i Riera 1992: 424); *farnola* 'boixerola, farinoler' (Riera i Riera 1997: 316) (el DCVB també porta *farnolar* com a sinònim de *farnola*, recollit als anys 20-30 del segle XX a la Cortinada); *carrerola* 'mena de bolet' (i *carreroler* 'lloc on es fan carreroles'; vegeu l'apartat 2.4, sobre sufixació) (Riera i Riera 1992: 194-195); *xaverniscle* 'mena de bolet' (Riera i Riera 1992: 617); *sèguel* 'sègol' (Riera i Riera 1992; 543; 1996: 41) (tot i que és una forma general en tot el català occidental); *barset* o *abarset* 'neret' (Pantebre 1997: 21; Riera i Riera 1992: 147) i el seu derivat *abarsetar* 'lloc amb abarsets' i *abarsa* o *abarser* 'planta que fa abarsets' (Riera i Riera 1992: 94) (amb les variants *abrasset* i *abrassetar* (Riera i Riera 1992: 95); vegeu l'apartat 3.6, sobre altres fenòmens fonètics); *brocal* 'mena de flor lila' (i el derivat *brocalera* 'lloc on s'estreny un estany') (Pantebre 1997: 37; Riera i Riera 1992: 166); *tintalatge* 'tortellatge' (DEA); *gèspic* o

géspit 'gesp, herba de muntanya' (Pantebre 1997: 83; Riera i Riera 1992: 348); *saulic* 'sàlic' (DEA); *porre*, *pòrric* i *pórrec* 'porro' (Pantebre 1997: 112; Riera i Riera 1992: 483); *freixera* 'freixe'; *cardamella* 'variant de card típica d'Andorra i del Pallars' (recollit pel DCVB) (també existeix l'indret d'Andorra anomenat *el Cardameller*; vegeu l'apartat 2.4, sobre sufixació); *gatinyol* o *gatet* 'banya de cabra, lot corniculat' (Riera i Riera 1992: 345); *farrutx* 'trefla' (Riera i Riera 1992: 317) (el DCVB el localitza en el Pallars); *gavernera* o *gavarnera* 'gavarrera' (Anglada (1974: 123) i Riera i Riera (1996: 42) escriuen *gavernera*, mentre que el DEA escriu *gavarnera* al costat de *gavarrera*); *podoler* 'púdol' (Pantebre 1997: 112); *lletsó* o *llecsó* o *llicsó* o *lleitó* 'planta del gènere *Sonchus* que fa un suc blanquinós' (Pantebre 1997: 92; Riera i Riera 1992: 382); i *quiquiriquic* 'rosella' (Riera i Riera 1992: 501) (localitzat a Sant Julià de Lòria, si bé és present en altres indrets, com la plana de Lleida o l'Empordà). També cal esmentar *gàubia* (nom femení) 'pi o avet mort que es manté dret' (Riera i Riera 1992: 345).

Quant a les paraules referides al relleu, val la pena reportar *calm* 'altiplà, esplanada que es troba a la part més alta d'una muntanya'. A finals del segle XX ja no era habitual en el vocabulari general, però havia perviscut en noms de lloc: *calm Ramonet* i *calm de Claror*. El cas és que, per raons de sil·labificació, la *l* va deixar de dir-se; per tant, els andorrans van passar a dir ['kam] (Riera i Riera 1992: 178); és el mateix fenomen que veiem en *colp*, *polp* i *palm*, dits així en valencià, però que en altres llocs es diuen *cop*, *pop* i *pam*. Això va fer que molta gent es confongués i passés a escriure *camp Ramonet* i *camp de Claror*, interpretant que es tractava d'un camp (el nom *camp* sona igual, ['kam], ja que també s'hi aplica la mateixa regla per a sil·labificar que en *calm*).

La sil·labificació de *calm* com a forma masculina de l'adjectiu que significa 'en situació de pau o repòs' podia fer-se també amb afegiment d'una *e* final: *calme* (Riera i Riera 1992: 179).

Sobre el debat ortogràfic del terme *calm*, vegeu Adellach & Ganyet (1977), Ganyet & Riba (1981), Morell (1981), Llobet (1981) i el DEA.

També és important parlar de les paraules *bony* i *alt*. La primera paraula designa una elevació que té el cim no punxegut (com per exemple en

el *bony de les Neres*). La segona designa una elevació amb cim punxegut (Riera i Riera 1992: 110), i segons algun autor (que veurem tot seguit) es fa servir aquest terme justament perquè la gent compara aquell element elevat amb un altre element proper que no és elevat. A Andorra, el nom *alt* és més general que no pas *pic*, per exemple en l'*alt de Comapedrosa*. Aquest ús de la paraula *alt* com si fos un nom (és a dir: l'adjectiu *alt* ha viscut un procés d'habilitació gramatical com a nom) és corrent a l'Alt Pirineu però molt poc emprat fora d'aquesta regió, si bé es retroba al País Valencià (arran d'això, alguna obra publicada a Barcelona pot arribar a posar *pic alt de Coma Pedrosa*, assumint que *alt* encara és un adjectiu i que, en la parla quotidiana, simplement s'ha omès el nom *pic*). Els estudiosos dels noms de lloc Carles Domingo i Joan Coromines ofereixen explicacions enciclopèdiques sobre l'ús d'aqueixos mots a Andorra (i altres, com *tossa* i *pic*):

> Com ja ha estat observat més d'un cop, el poble ras no s'interessa gaire pels cims. Per a les activitats agropecuàries dels habitants de la muntanya, els cims no compten; potser, fins i tot, fan més nosa que servei. Aleshores, no és estrany que molts cops hom no faci referència als pics segons un apel·latiu propi, sinó per referència a un altre accident geogràfic.
>
> Així cal entendre sovint *alt*. Per exemple, l'*alt de la Coma Pedrosa* (Andorra), on *alt* significaria el punt més alt que es veu a la part de damunt de la coma. Tanmateix hi ha alts determinats sense cap referència aparent a indrets veïns, per exemple, l'*alt del Griu* (Andorra) […].
>
> Altrament, segons Coromines, els pics punxeguts solen anomenar-se *alts*; això almenys en el domini pirinenc d'aquesta accepció. Joan Rebagliato en la *Gran geografia comarcal de Catalunya* (volum 16, pàg. 296), en parlar del relleu andorrà matisa el criteri de Coromines afegint-hi que el pic punxegut que és l'"alt" sol aixecar-se sobre un pedestal rocós més ample, el topònim del qual és aquell a què es refereix el determinatiu d'*alt*. L'*alt dels Pessons*, per exemple, es troba damunt l'indret dels Pessons, el gran circ glacial amb els estanys del mateix nom on neix la Valira d'Orient. *Pessons* és realment el nom de l'indret perquè aquest circ es caracteritza "pels grans turons arrodonits que separen un estany de l'altre" —o sia, els successius llindars

> morrènics—, els quals són al·ludits metafòricament amb aquest mot de *pessó*, que en el dialecte andorrà vol dir "munt cònic d'herba". […]
> El nucli del domini pirinenc d'aquesta denominació és Andorra i d'allí s'estén més cap al Pallars que cap a la Cerdanya. (Domingo 1997: 68)

> Com a tot el Pirineu, s'usen a Andorra *pic* i *puig* (o *pui*), però aquest va quedant sobretot petrificat a la toponímia, i *pic* (fora del Pic Negre d'Envalira) és sobretot usat pels geògrafs i excursionistes més que pel poble: més vius i propis d'Andorra són *tossa* o *tossal*, *bony* i *alt*. Els pics punxeguts solen anomenar-se popularment *alt*: Alt del Griu, Alt del Covil, Alt de la Capa, Alt de la Coma Pedrosa. Dels de forma arrodonida o aplanada se'n diu *bonys*: el Bony de les Neres, Bony de Caroi, Bony de la Caubera i d'altres; encara que és la mateixa paraula que el cat. general *bony* 'protuberància', és un mot antigament arrelat en els Pirineus centrals (s'usa en el mateix sentit en el Pallars) i emparentat amb el basc *muño*, *muno* o *monho* «colina», 'turó', 'cim, turonada', a la vall de Roncal *buno* 'tubèrcul'. Amb la *tóssa* o *tossal*, que solen ésser més escarpats, no hem de confondre *tosa* (amb *s* sonora i *o* oberta), que allí com a Cerdanya designa un cim de testa pelada (és pròpiament el participi del verb *tondre* 'esquilar'). *Cap* equival simplement a 'cim' (Cap del Solà d'Erts, Cap del Bosc de Pal, Cap del Pla de Mossers); pròpiament són indrets que el poble designa sense nom propi, per referència a un altre accident orogràfic; encara que en algun cas ja va prenent el valor de 'pic', com en el Cap d'Entor (sobre Tarter) o en el Cap de l'Ovella (sobre els Cortals d'Encamp). Si es tracta d'un cim en forma de penya, aleshores es diu *roc*, que en els Pirineus no és diminutiu, com a les comarques barcelonines, sinó augmentatiu: Roc de Mamontell, Roc de la Cauba, Roc de Quer. (Coromines 1970: 7-8)

Pel que fa al terme *quer* 'roca, penyal', Carles Domingo i Joan Coromines indiquen que és gairebé un fòssil, de manera que solament es diu, fixat i com a nom propi, en noms de llocs (informació que també ofereix Riera i Riera (1992: 500) al parlar d'aquesta paraula):

> Apel·latius usats en denominacions de cim són també *roc* i *quer*. Un *roc*, mot que al Pirineu té valor augmentatiu, és un cim en forma de penya. *Quer* és

> un antic apel·latiu, ara quasi només fet servir petrificat com a nom propi: el *roc del Quer*, per exemple, a Andorra. (Domingo 1997: 70)

> *Quer* és un antic apel·latiu ja quasi solament usat com a nom propi, com en el Roc de Quer o la Punta de Querol (entre Incles i Ransol). (Coromines 1970: 8)

Amb tot, Pantebre (1997: 115) consigna el mot *quer* bo i explicant que significa 'roca gran', sense cap més indicació. No és que *quer* sigui un mot viu dins del vocabulari general. Tanmateix, tal com fa notar Domingo (1997: 71), en general la gent que fa servir sovint els noms de lloc on apareix el mot *quer* saben quin significat té. Carles Domingo fins i tot reporta que algun autor especialitzat usa el terme *quer* talment com a nom comú amb valor genèric, és a dir, aplicat a un concepte concret, com seria el cas de Ramon Folch al seu llibre *Comprendre la natura* (editorial Barcino, 1990), que, «en la nomenclatura geomorfològica de l'alta muntanya utilitza *quer* com a terme per anomenar les rocasses o roques aïllades en el paisatge» (seria un cas semblant a *fou* (la *fou de Bor*) o *calma* (la *calma de Calaf*)).

Altres paraules relacionades amb el paisatge o el relleu són *golet* 'doll d'aigua' (Ambròs 1970: 43-47) (segons el DCVB, al Rosselló és un 'cocó, gorg petit en el curs d'un torrent'); l'adjectiu *obaguiu* 'situat a l'obaga' (Riera i Riera 1992: 433); *burtra* 'part obaga d'una muntanya' (Pantebre 1997: 38; Riera i Riera 1992: 170) i 'vegetació típica de la part obaga d'una muntanya' (Riera i Riera 1992: 170); *burs* 'font d'aigua que surt de terra amb força i quantitat' (Pantebre 1997: 38; Riera i Riera 1992: 170); *canyosca* 'forat o concavitat en una paret de roca' (Riera i Riera 1992: 186); *rebaixant* 'terreny comunal boscós a menys altitud que les zones de pastura d'alta muntanya' (DEA); *peixena* 'zona aglevada on viu el bestiar a l'estiu'; *arribada* 'marge fet amb terra amuntegada'; *pala* 'costa, pendent d'una muntanya' (Riera i Riera 1992: 443); *engleva* 'gleva' (Riera i Riera 1992: 273); i *pletiu* 'indret muntanyós amb herbes abundants, on el bestiar es reuneix a pasturar i passar la nit, sense quedar-se reclòs' (és un derivat de *pleta*; el DCVB ho localitza al Pallars, però Riera i Riera (1992: 477) especifica que, a Andorra, aquest terme apareix en diversos noms de lloc d'indrets específics d'Andorra la Vella i Canillo).

En el camp del dret civil, la parla andorrana usa la terminologia pròpia del dret civil català: *hereu* 'primer fill (mascle), destinat a heretar les propietats de la família', *pubilla* 'filla major d'una casa; l'hereva d'una casa on no hi ha fills mascles', *pubill* 'fil (mascle) únic' i *cabaler* 'fill (mascle) que no és hereu perquè ha nascut després de l'hereu'. Tot amb tot, també han sorgit formes pròpies. Pantebre (1997: 45) diu que, durant el segle XX, a Andorra el *cabaler* també rebia el nom de *casaler*, segurament fruit de la barreja entre *cabaler* i *casa*. La raó d'aquesta mixtura és que el cabaler havia d'anar-se'n de la casa pairal i crear una nova casa; per a referir-se específicament a un home que creava una nova llar, en la parla andorrana tradicional se n'han dit *poblador*. Alhora, el terme compost *propis germans* es refereix als germans que són fills del mateix home i la mateixa dona (tal com mostra el DCVB, entrada *germà (1)*, en altres parlars catalans se'n diuen *germans bons*, *germans propis* o *germans carnals*); en contrast, l'expressió *mitjos germans* es la manera tradicional com, en la parla andorrana (i en els altres parlars catalans), la gent ha designat als germanastres (Pantebre 1997: 113).

Com a curiositat, val la pena reportar *cremat!* o *cremada!*, una exclamació equivalent a 'vaja!', 'ostres!' o 'caram!'. Pantebre (1997: 51) explica que a Pal la gent deia habitualment *cremat!* a finals del segle XX, mentre que *cremada!* es troba a Ordino però a finals del segle XX ja estava en extinció, és a dir, que el deia la gent molt gran.

Si cal referir-se a algú de poca vàlua (incloent-hi el concepte 'vagabund'), Pantebre (1997: 81) ha recollit diverses paraules de la parla andorrana del segle XX. Una d'aquestes és *estantirot* (Aixirivall), que pot estar relacionada amb *estaquirot*, un mot que significa el mateix i es troba en molts altres llocs del domini lingüístic. La mateixa autora dona, alhora, diversos mots creats amb l'arrel *gali* o *alig*. Així, *galiot* (Canillo, Ordino, Aixirivall), *aligot* (Canillo, Sant Julià de Lòria) i *galipan* (Encamp) (a Ordino *galiot* també s'aplica a un corder vell). També *galoi* (Sant Julià de Lòria), si bé en aquest cas cal precisar que a Canillo també es diu *galoi* per a referir-se a algú que temporalment està malalt (amb aquest segon significat, *galoi* també es diu a la Catalunya central).

Altres paraules són: *nyiva* o *anyiva* 'geniva' (Riera i Riera 1992: 118); *gaial* 'obertura al sostre' (el DIEC2 defineix *gaial* com 'obertura feta en una paret', però a Andorra designa més aviat una obertura feta al sostre; precisament el DCVB ja ho defineix així («Obertura gran practicada a la part superior d'una casa de pagès, sota la teulada, per a donar ventilació al paller i posar-hi o treure'n la palla»), i indica que aquest terme és propi d'Andorra i d'altres poblacions pallareses i ribagorçanes); *capfoguer* o *escalfoguer* 'cadascun dels tions gruixuts que es posen a banda i banda del foc a terra, a fi d'aguantar la llenya que crema si cal fer-ho' (Riera i Riera 1992: 188 i 285) (la forma *capfoguer* es troba també al Conflent, la Cerdanya i l'Alt Urgell); *botir-se* 'enutjar-se'; *palanca* 'passera, passarel·la' (Riera i Riera 1992: 443); *palinqueró* o *palinquiró* 'palanca menuda' (Pantebre 1997: 105; Riera i Riera 1992: 443); *desencusa* 'excusa' (Garcia Puy & Ronchera 2006: 357; Pantebre 1997: 56; Riera i Riera 1992: 245) (el DCVB indica, a més, que també s'ha utilitzat tradicionalment al Vallespir; també és prou usual a les comarques de Lleida); *peixera* 'barratge' que es posa en un curs d'aigua a fi de desviar-la (o d'embassar-la), o per a fer que els rais s'aturin' i 'embassament resultant de posar-hi el barratge' (Riera i Riera 1992: 457) (aquest terme ja es troba documentat a principis del segle XIX: *[…] vindrà a càrrech dels dits arrendataris lo haber de mantenir a sos gastos los capaguals o peixeras dels dits prats y totas las sobreditas cosas arrendadas* ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 100)); *callís* 'espai (comunal) entre dues cases veïnes' (Riera i Riera 1992: 179) (el DCVB indica que *callís* significa 'camí entre dues parets o fileres d'arbres', ús que localitza al Vallès); *tabac espalillat* (segons Pantebre (1997: 131), a la Massana designa el 'tabac d'importació que arriba a Andorra en fulla sencera per a ser tractat abans de fer-ne cigarretes', mentre que a Ordino és el 'tabac sense els nervis de les fulles, preparat per a transformar-lo en cigarreta'); *gargansó* 'gargamella' (el DIEC2 i el GDLC recullen *garganxó*, amb dos sentits: 'laringe' i 'nou del coll' (el primer en dues accepcions i el segon només en una), mentre que el DCVB, que dona els mateixos significats, fa notar que tant pot ser *garganxó* com *gargansó*); *fresa* 'lloc on els peixos fresen' (el DIEC2 sols recull el significat 'acció de pondre els

peixos' per a aquest mot, i el GDLC indica que també significa 'època de fresar' i 'conjunt d'ous posts per un peix'); *trevinyol* 'articulació al capdavall del prim de la pota' (Anglada 1993); *eixivern* 'eixivernada'; *aconduir* 'dur (el bestiar) a un lloc determinat'; *buna* 'sac de gemecs' i *buner* (femení *bunera*) 'persona que toca la buna' (DEA); *trasteria* 'cosa inútil' i 'entremaliadura, dolenteria' (Riera i Riera (1992: 588) tan sols recull el segon significat, mentre que Pantebre (1997: 135) du els dos significats); *desempanar* 'arreglar, apariar la pana d'un vehicle' (Riera i Riera 1992: 245); *padral* 'registre d'animals de renda'; *estac* o *estacs* 'cadena metàl·lica o fustenca per a estacar les vaques a la menjadora', també *estacadors* o *estacaders* (Garcia Puy & Ronchera 2006: 358; Pantebre 1997: 70; Riera i Riera 1992: 302; 1996: 41); *cossigoles* 'pessigolles'; *feremetat* (nom femení) 'gran quantitat' (Canillo), 'gran quantitat d'insectes que volen plegats, eixam gran' (Vila i també a l'Alt Urgell), amb la variant *framatat* (Aixirivall) (Pantebre 1997: 77) (sobre les variants de pronúncia, vegeu l'apartat 3.3, sobre el vocalisme àton); aquesta autora considera que prové del nom femení *feredat* 'gran por'; *remull* 'pluja fina'; l'adjectiu *gord* (femení *gorda*) 'dur o sec, dit sobretot d'aliments' (Riera i Riera 1992: 351; 1996: 46) (ús que es troba arreu del Pirineu, segons Manel Riera i Riera); *tendrella* 'tendrum'; *escaliró* 'esglaó'; *gerricana* o *xerricana* 'mena de pot'; *destí* 'costum' (Pantebre 1997: 57) (ús localitzat a Sornàs); *estaldí* o *restaldí* 'estalzí, sutge' (a partir d'aquest mot surt el verb *estaldinyar* 'burxar els tions del foc a terra per a fer-lo més viu' (Pantebre 1997: 71: Riera i Riera 1992: 302), també propi de la parla andorrana); *estrugall* o *ramissa* 'llenya molt prima que se sol fer servir per a encendre foc' (Pantebre 1997: 72 i 117; Riera i Riera 1992: 309 i 505); *nascència* 'el fet de néixer, naixença'; *tampall* 'tampa, porticó que obre cap enfora'; *fàcsia* 'pudor ofenosa' (Pantebre 1997: 75); *sacarinol* 'sobret o pastilleta de sacarina' (Paloma 2021: 107); *draga* 'esquer'; *rellindar* 'llinda'; *capmartell* 'garbes que es posen creuades al capdamunt del pessó per tal d'ajudar a fer que l'herba que forma el peçó s'aguanti' (Riera i Riera 1992: 189); *estuviar* 'estalviar' (Anglada 1983); *fenellar* 'deixar (una porta o una finestra) entreoberta', provinent de *fenella*, derivat del verb *fendre* 'badar, partir' (Pantebre (1997: 77) explica que bàsicament es diu en participi de

passat: *Vai deixar la finestra fenellada* (exemple localitzat a Aixirivall)); l'adjectiu *guit* (femení *guita*) 'persona o animal poc fiable' o 'infant que fa entremaliadures' (Pantebre 1997: 86; Riera i Riera 1992: 361); *llisquit* 'xiscle fet per un infant' (Pantebre 1997: 92) (localitzat a Ordino); *empujar-se* 'enciams, escaroles i plantes semblants, espigar-se' (Riera i Riera 1992: 268); *empunyar* 'empènyer' (Paloma 2021: 69); *ferrat* 'ferrada' (Paloma 2021: 71; Riera i Riera 1992: 321) (que es troba en altres zones del Pirineu; sobre la seva pronúncia, vegeu l'apartat 3.3, sobre vocalisme àton); *posobra* 'vigília d'una festa' (Paloma 2021: 97; Riera i Riera 1992: 485) (paraula present també a l'Alt Urgell); l'adjectiu *encabrat* (femení *encabrada*) 'peresós, endropit' (Riera i Riera 1992: 268); *borrony*, *borronyot* o *borrugonyot* 'bony', aplicat sobretot a troncs d'arbres (llavors *borrugot* aplicat sobretot als noguers) (Pantebre 1997: 36); *nyiscar* 'grinyolar' (Riera i Riera 1992: 432), amb la variant *nyisclar* 'xisclar' a Ordino (Pantebre 1997: 101); *codasque* 'veu de la gallina' (Riera i Riera 1992: 209); *doctoressa* com a femení de *doctor* (Riera i Riera 1992: 255); *bia* 'menjada que fa el bestiar' (Pantebre 1997: 34; Riera i Riera 1992: 153); *lusquern* 'llosc, curt de vista' (Pantebre 1997: 93) (localitzat a Escaldes); *brasó* (o *bresó*, o *bressó*) com a variant de *braó* (Pantebre 1997: 36) (coincident amb la manera de dir aquest mot en altres contrades pirinenques); *personet* 'habitació closa', 'espai sota la volta' (Anglada 1983); *gasot* 'cistella expressa per a la fruita' (Riera i Riera 1992: 356); *plapa* 'clapa, part de la pell amb un color diferent' i *plapat* o *plapeat* 'clapat' (Riera i Riera 1992: 475), que també pot ser *plap* en masculí (Pantebre 1997: 111) (també *platja* i *platjat* (Riera i Riera 1992: 474) i *planxa* (Riera i Riera 1992: 475); segons el DCVB sona *platxa* en altres indrets del domini lingüístic); *berbiquí* 'filaberquí' (Riera i Riera 1992: 152); *tribulossi* (amb variants: *trebulossi* o *trebolossi* (també es troba escrit *tribulosi* o *trebulosi* en els reculls, però fonèticament es documenta amb el so [s], per tant ha de ser amb grafia *ss*)) 'enrenou, batibull, merder, tribulació, aldarull causat per molta gent (sobretot a les grans ciutats)' (Pantebre 1997: 136; Riera i Riera 1992: 589; 1996: 47) (present també al Pallars i a l'Alt Urgell segons aqueixos dos autors; el DCVB recull *tribulossi* i ho defineix així: «Daltabaix, conjunt de sorolls, crits, avalot (Ribagorça,

Ribera del Flamisell)»); *condació* (nom femení) 'ressopó' i 'menjada que es fa després de la matança del porc' (Riera i Riera 1992: 216); *paifart* o *pafart* 'golafre' (Pantebre 1997: 105); *galera* (masculí quan s'aplica a un home) 'golafre' (Riera i Riera 1992: 339); l'adjectiu *galifardero* (femení *galifardera*) 'golafre' (Riera i Riera 1992: 340); *pinata* 'pinassa' (Riera i Riera 1992: 469); l'adjectiu *duble* 'gruixut' (Riera i Riera 1992: 258) (en altres llocs es diu *doble*); *palpinya* 'fet d'aclucar els ulls a causa de la son' (dit bàsicament en l'expressió *fer palpinyes*) i *palpinyar* 'aclucar els ulls a causa de la son' (Riera i Riera 1992: 444); *retentín* 'última reserva de menjar per al bestiar que es guarda a l'era' (Riera i Riera 1992: 523); *sobreixell* 'càrrega que s'amuntega damunt dels àrguens' i 'corda prima que serveix per a fixar aquesta càrrega' (Riera i Riera 1992: 552); *pom* 'capcima d'un arbre' (Pantebre 1997: 112; Riera i Riera 1992: 481); *pomell* 'pòmul' i 'palmell de la mà' (Pantebre 1997: 112; Riera i Riera 1992: 481); l'adjectiu *valirenc* 'del Valira', aplicat a les pedres que es troben dins del riu o a la vora i que són arrodonides, i que dona el nom *valirenca* 'còdol, mac, palet' (Riera i Riera 1992: 601); *nyoca* 'persona menyspreable' (invariable en masculí) (Pantebre (1997: 101) indica que ho troba a Ordino, i que a Escaldes no es diu; el DCVB ho dona com a mot general en català); l'adjectiu *carvadiuenc*, que s'empra exactament igual que *valirenc* i amb el mateix significat de manera que també existeix com a nom *valirenca* (Riera i Riera 1992: 196); *carreró* 'corrua de formigues' (Pantebre 1997: 45; Riera i Riera 1992: 194); *conlloc* o *conllong* 'ramat que ve d'Espanya a passar l'estiu' (Pantebre 1997: 49; Riera i Riera 1992: 218); *gatet* 'baldó' (Pantebre 1997: 83; Riera i Riera 1992: 345); l'adjectiu *breulo* o *freulo* (femení *breula* o *freula*) 'trencadís' (Pantebre 1997: 36: Riera i Riera 1992: 165 i 335); *rabaldar* 'regirar creant desordre' (Pantebre 1997: 117); l'adjectiu *forruc* 'salvatge, indòmit, esquerp, rebec' (Riera i Riera 1992: 332) (segurament emparentat amb *furro* (femení *furra*), mot propi del Pallars i de la Noguera que significa això mateix (Sistac 1998: 81; Coll 2014: 49; DCVB)); *fustamenta* 'fustam' (Riera i Riera 1992: 337; 1996: 46) (l'ús del sufix *-menta* en aquest context no ens ha d'estranyar: *ferramenta* significa 'ferram', tot i que també, en valencià, 'eina'); *collar-se* 'la lluna, pondre's' (Riera i Riera 1992: 211); *engegar* 'fer córrer pel camp el

bestiar, l'aviram, etcètera' (Riera i Riera 1992: 273); l'adjectiu *girós* (femení *guirosa*) 'dit de la fusta que costa de treballar' (Riera i Riera 1992: 361); *rústiga* 'arruga' (Riera i Riera 1992: 532); *sabatina* 'sabatilla (sobretot de dona)' (Riera i Riera 1992: 533); *capada* 'nata de la llet' (Riera i Riera 1992: 187); l'adjectiu *botuflat* (segurament reducció de *bot unflat*) 'cara-rodó' (localitzat a Anyós i Pal) i *botefluixa* 'galta' (localitzat a Anyós) (Pantebre 1997: 36); *facir* 'farcir' (Riera i Riera 1992: 313; 1996: 46), i d'aquí que es parli d'un *facidor* (femení *facidora*) per a referir-se a una de les persones que participava en la matança del porc (Pantebre 1997: 174); *catxapanda* 'esbatussada' (Riera i Riera 1992: 199); *fardo* 'paquet gros de tabac que algú que fa contraban per la frontera porta a l'esquena' (Riera i Riera 1992: 316; Pantebre 1997: 76); *grius* (en plural) 'calfreds, tremolins, esgarrifaces' (Riera i Riera 1992: 357); l'adjectiu *besadís* o *besat* 'dit del pa que s'ha cuit en contacte amb un altre i s'hi ha quedat ajuntat per un punt' (Riera i Riera 1992: 152; Pantebre 1997: 33); *cantre* 'cànter' (Riera i Riera 1992: 185); *canyaula* 'estri fet amb fusta, a vegades amb vímet, per a lligar vaques' (al Pallars, *canaula*) (Riera i Riera 1992: 185; 1996: 41); *retortir* 'retòrcer' (Riera i Riera 1992: 523) (tot i que a Andorra també es diu molt *retòrcer*); *nyinyol* 'broma, facècia' (Riera i Riera 1992: 432; Pantebre 1997: 101); *esbaludar-se* o *esboludar-se* 'un animal, sacsar-se el cos a fi d'espolsar-se'l' (Pantebre 1997: 63) (aquesta autora explica que, segons un informant d'Ordino, el verb *esbaludar-se* vol dir rebolcar-se per terra de manera que el cos arreplega brutícia', i, alhora, que *desbaludar-se* vol dir 'espolsar-se'); *guarda* 'ramat que es puja a la muntanya' (Riera i Riera 1992: 359; 1996: 44); l'adjectiu *griolenc* 'aspre' (Riera i Riera 1992: 357); el verb *estofonar-se* 'engrandir-se, expandir-se' (Riera i Riera 1992: 307), per exemple quan una coca s'infla dins del forn mentre es fa, d'on surt l'adjectiu (en rigor, participi de passat) *estofanat* [*sic*] 'dit de la persona que té un aspecte magnífic, amb bona presència' (Riera i Riera 1992: 307); *rem* 'peçó o filera d'herba que deixa el dallaire' (Riera i Riera 1992: 517; 1996: 41); *macarulla* 'pinya de pi o d'avet' i també 'espiga de panís' (Paloma 2021: 75; Riera i Riera 1992: 391) (val a dir que Pantebre (1997: 95) dona tots aquests significats però hi afegeix que aquest terme també s'empra per a designar la bola de fusta que fan

alguns arbres al seu tronc), amb la variant *bacarulla*; *conductar* 'contractar els serveis d'un professional a nivell de poble (per exemple, un metge)' (Riera i Riera 1992: 217); *ou cloc* 'que no dona pollet' (Riera i Riera 1992: 207; 1996: 44; Pantebre 1997: 47) (segons el DCVB, també es diu al Pallars i a l'Empordà; en altres indrets en diuen *ou covat* o *ou nial*); *esbalandro* 'forat fet en una paret' o 'trenc al cap' (es diu a Canillo i també a l'Alt Urgell; a Encamp s'ha usat per a designar qualsevol cop al cap) (Pantebre 1997: 63); *telarany* o *telerany* 'teranyina' i 'núvol prim' (Riera i Riera 1992: 570; 1996: 45); *eixarnola* o, com se sol escriure, *aixarnola* 'espurna, guspira' (Pantebre 1997: 24; Riera i Riera 1992: 104); *picallor*, *picaior* o *picaor* 'picor' (Riera i Riera 1992: 467); *piscar* 'un moixó, prendre líquid' (Riera i Riera 1992: 471); *posella* 'lleixa, prestatge' (present en altres zones del domini lingüístic català, però amb una gran força en la parla andorrana); *pessó* o *peçó* 'pila de coses' (tant Anglada (1974: 124) com Riera i Riera (1996: 47) escriuen les dues formes gràfiques); *serri*, *xerri*, *sirro* o *xirro* 'femta del bestiar' (Riera i Riera 1992: 548; 1996: 44; Pantebre 1997: 128) (terme que es troba també pel Pallars i la Cerdanya, arreu amb les diverses variants fonètiques); *borjagues* 'dit d'una persona mal vestida o mal arreglada' (Pantebre 1997: 35) (localitzat a Sant Julià de Lòria); *espoltir* 'treure la terra de les engleves' (Riera i Riera 1992: 299); *cogomar-se* o *acogomar-se* 'acotxar-se, ajupir-se, aplanar-se' (Riera i Riera 1992: 97 i 209) (potser prové de *cogoma*, nom d'un bolet present arreu del domini lingüístic); *acotxupir-se* 'acotxar-se, ajupir-se, aplanar-se' (Riera i Riera 1992: 98) (tal com indica aquest autor, és un creuament entre *acotxar-se* i *ajupir-se*); *esguitanyar-se* 'tindre-se-les' (Pantebre 1997: 68) (en una altra banda, aquesta autora ofereix un exemple d'ús d'aquest verb: *Sempre s'estan esguitanyant: no es poden estar de buscar-se punts contínuament* (Pantebre 1997: 152)); *clípol* 'autobús', propi del segle XX (encara que la forma *bus* s'ha implantat amb força des del segle XXI), i que era el nom d'una empresa d'autobusos d'Andorra a partir dels noms de persona *Climent* i *Pol*, que n'eren els propietaris (DEA; Rull 2007b: 65), de fet Paloma (2021: 44) concreta més: es tractava de Climent Travesset, Joan Pol i Enric Pol, els dos darrers germans (el DEA ho escriu sense accent, *cli-*

pol, però en la parla és un mot pla; també se n'ha dit *platillo* (Sans Urgell 2014: 47, nota 8)); *farrejar* 'el blat, assolir l'alçada d'un pam' i 'una planta sembrada, fer-se verd i gran de manera que amaga la terra' (Riera i Riera 1992: 317); *estropaco* 'persona entremaliada o que fa passar amb cançons' (Garcia Puy & Ronchera 2006: 358); *renoc* 'ressecament d'una planta causat per una malaltia' (Riera i Riera 1992: 518) i, a Ordino i Escaldes (i també a Organyà, a l'Alt Urgell), 'rondinaire' (Pantebre 1997: 120); *regodir* 'rebotre, llançar amb violència' (Riera i Riera 1996: 46) i *regodida* 'acció de llançar una cosa' i 'acció de colpejar amb força' (Riera i Riera 1992: 515); *borda* 'construcció senzilla per a guardar-hi palla, fem, eines del camp, etcètera' (vegeu, però, l'apartat 2.15, sobre canvis semàntics, on s'explica que *borda* ha pres un nou significat); *pleta* 'lloc on es tanca el bestiar per a passar-hi la nit' (vegeu, però, l'apartat 2.15, sobre canvis semàntics, on s'explica que *pleta* ha pres un nou significat urbanístic); i molts altres.

Sobre el mot *estall*, Coromines (1970: 22) apunta que devia ser un terme tradicional andorrà per a indicar cada escamot de bestiar. Ho considera així perquè aquesta paraula té aquest significat al Maestrat i al Ports. Joan Coromines també reporta (per a refermar la seva hipòtesi) noms de lloc andorrans com una cabana de pastors situada sobre Ràmio dita *l'Estall*, i una altra cabana dita *cabana de l'Estall Serrer*. Pantebre (1997: 71) i Riera i Riera (1992: 303) recullen la informació que ofereix Joan Coromines però bo i remetent a l'obra d'aquest autor, sense aportar més dades al respecte, de manera que, si la idea de Joan Coromines és encertada, en tot cas es tractaria d'una paraula que, a la segona mitat del segle xx, ja no es feia servir (com apunta Manel Riera i Riera).

Un cas curiós que val la pena comentar és l'adjectiu *tou* (femení *tova*). En la parla andorrana d'almenys les darreres dècades del segle xx, pren diversos significats (a més, és clar, del significat de 'bla, que cedeix a la pressió', que és el valor primigeni d'aquest mot). Rosalia Pantebre en dona informació:

> **tou -tova** adj. Buit per dins. A partir del significat d'aquest adjectiu, es fa més evident l'origen dels significats de tou: "rusc d'abelles" i "soca d'arbre buida", ja que els ruscs naturals també es fan dins soques d'arbre buides (segons

> Riera, entre altres accepcions). Ser tou o tova també significa creure's tot allò que li diuen. Ex.: No paraven d'alabar-lo i ell, que és tan tou, no comprenive que se'n fotiven. (Pantebre 1997: 135)

Un altre cas interessant és *born* 'refredat, constipat' i *estar embornat* 'estar refredat' (Pantebre 1997: 35); aquesta autora explica que és una deformació de *borm*, que Riera i Riera (1992: 160) explica que és una malaltia del bestiar de peu rodó, caracteritzada per una inflamació de la mucosa nasal amb fluix inclòs. Cal dir, però, que Sistac (1998: 77) documenta a la vall d'Àneu *born* per a designar la malaltia dels animals de peu rodó. Per tant, segurament seria més apropiat indicar que aquest terme té dues formes, *borm* i *born*, en principi aplicat als animals però que alguns parlants van estendre als refredats de les persones.

En qualsevol cas, molts d'aquests mots tradicionals també es troben al Pallars i l'Alt Urgell i, fins i tot, a la Ribagorça.

Afegim-hi que, col·loquialment, s'ha emprat (a final del segle XX i principi del segle XXI) el terme *anduni* per a referir-se a un jove andorrà que se n'ha anat a estudiar a l'estranger.

2.2. GRAMATICALITZACIONS

Un mot amb un ús molt curiós és *arreu*. Aquesta paraula significa 'a tots els llocs o a molts llocs' (*Arreu trobaràs gent dolenta*, per exemple), sovint amb afegitons preposicionals i el mot *tot* (*Hi ha rètols indicadors a tot arreu* i *Per tot arreu hi havia taques*); la forma estàndard del català reconeix aquest ús perquè és present en la gran majoria de parlars. Tanmateix, *arreu* ha desenvolupat alguns significats gràcies a un procés de gramaticalització. Així, en tortosí i valencià, *arreu* significa 'mal fet' (*Vam collir les olives arreu i per això se'n van quedar a l'arbre*; o: *El sogre va pintar l'habitació arreu i ara haurem de repintar-la*). Segons Riera i Riera (1992: 128), en la parla andorrana del segle XX la paraula *arreu* té un valor temporal: 'successivament i sense interrupció', i també 'tot seguit, a continuació'. Els exemples d'aquest ús que porta Manel Riera

i Riera són: [parlant de la feina de cònsol] *Vam ser quatre anys arreu* (és a dir, aquell càrrec va ser exercit per aquella persona durant quatre anys seguits); [parlant de prendre un medicament] *Un mes arreu* (prendre el medicament cada dia durant un mes). (El DCVB porta diversos usos similars en el Pirineu oriental.)

2.3. HABILITACIONS GRAMATICALS

En la parla andorrana del segle XX es documenta l'ús del participi de passat en femení dels verbs com a nom d'acció:

> Lo bestiar de conlloch no podrà entrar a la parròquia d'Ordino a fins lo dia 10 de juiñ del present any. Les tengudes del vestiar no podran ser més que de dos centes, poden anar dos tengudes reunides. ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 361)
> [parlant de les carreteres de França] […] que recorren les rutes franceses poguessen creuar d'una correguda tot lo país d'Andorra ([6], número 5, pàgina 2)

Una altra mostra la tenim en el verb *regodir*, que significa 'rebotre, llançar amb violència', reportat per Riera i Riera (1996: 46). D'aquest verb, n'ha sortit el nom *regodida* 'acció de llançar una cosa' i 'acció de colpejar amb força', reportat per Riera i Riera (1992: 515). També hi ha el nom *retinguda*, que, segons Riera i Riera (1992: 523), significa 'acció i efecte de retindre (aigua)', i du aquest exemple: *retinguda d'aiga* (en una presa). Encara podem esmentar el verb *engegar* 'fer córrer pel camp el bestiar, l'aviram, etcètera', d'on surt el nom d'acció *engegada* 'fet d'engegar el bestiar cap la muntanya' (Riera i Riera 1992: 273).

Aquest ús ha arribat fins a principi del segle XXI (per exemple, els comuns solen parlar de l'activitat anomenada *treta de neu*, és a dir, la tasca consistent a treure la neu de les voreres i dels carrers).

Puntualment, el participi de passat en forma masculina també s'ha usat com a nom d'acció, encara que és un fet poc corrent. Per exemple,

la paraula *eixut* s'ha emprat tradicionalment per a designar la situació meteorològica de manca de pluges perllongada (i que, en ple segle XXI, s'anomena *sequera*):

> Encamp.— […] Los camps se ressenten del axut y podría donarnos un que sentir si dura massa. ([6], número 7, pàgina 3)

De manera semblant a *eixut*, a partir del verb *mesclar* va sorgir l'expressió *fer mesclat* 'barrejar herba seca i palla (o herba i alfals, o alfals i palla) abans de donar-ho com a aliment al bestiar gros quan està tancat a la cort' (Garcia Puy & Ronchera 2006: 360).

També es troba algun cas de participi de present emprat com a nom. Així, el lloc on es porta a péixer el bestiar és anomenat una *peixenta* ([7], pàgina 66). En català, el participi de present dels verbs pot usar-se (tot i que és poc habitual) per a referir-se al lloc (per exemple, un *batent* és el lloc on bat l'aigua de pluja, el vent, etcètera).

En la parla andorrana del segle XIX i principi del segle XX (sembla, però, que no pas a partir de mitjan segle XX) els infinitius podien ser habilitats gramaticalment com a noms d'acció, solució pròpia del català antic i que es manté a Mallorca en ple segle XXI, però que en la resta del català (inclòs el Principat d'Andorra) ha desaparegut (deixant només algun fòssil, com frases fetes o noms del tipus *dinar*, *poder*, *beure*, etcètera):

> […] los dits arrendataris estaran obligats a menar y cultivar las ditas cosas arrendadas a ús y pràctica de bon pagès, no podent sembrar las terras sinó un any per altre, ni podenlas mudar d'anyada, reservantse lo arrendador la facultat de poderho fer revisitar per una o dos personas de sa satisfacció y, en cas de trobar falta en lo menar, cultivar y mantenir las sobreditas cosas arrendadas, puga ferho reparar a costa de dits arrendataris. ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 100)
>
> […] vindrà a càrrech dels dits arrendataris lo haber de mantenir a sos gastos los capaguals o peixeras dels dits prats y totas las sobreditas

cosas arrendadas; y si se feye algún o alguns espatlladers en alguna de les sobreditas cosas arrendadas, estaran obligats los dits arrendataris a retornarho a sas costas, com no excedesquie lo dit espatllader o espatlladers de quatre jornals, y que de quatre jornals en amunt vindrà a càrrech del dit arrendador. ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 100)

Encara que estich ben persuadit de que Vms. miraran ab tota escrupolositat las circunstàncias de las que dependeix lo determinar degudament lo valor dels boscos venuts, o del carbó resultant d'aquells, no obstant, a major abundament, espero no trobaran a mal de que presentia [segurament hauria de transcriure's presèntia] a la consideració de Vms. algunas refleccions que a mon concepte mereixent molta atenció. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 129)

[…] l'asperesa del terreno ahont se troban la major part dels arbres venuts no permetrà, sens gravíssima dificultat, o segurament serà impossible, lo poderse tallar molts d'ells. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 129)

Lo Quart de Fontaneda, parròquia de Sant Julià de las presents valls d'Andorra, ab tots los respectes y sumicions deguts a V.S. expose: Que la mala situació dels camins que estan en son càrrech mereix una promta recumposició. La misèria i lo abatiment dels vahins que componen lo present Quart és tant conegut y vist per V.S. que seria per demés lo ebidenciaro. En tals circumstàncias ha estat presís lo buscar medis que consiliesen una y altra de les coses manifestades. ([8], petició del consell del quart de Fontaneda al Consell General per a vendre carbó per tal de sufragar la reparació de camins, 04-06-1832, pàgina 143)

essent a càrrech del comprador o compradors lo pagar tots los gastos que se ocasionaran […]. ([8], document de venda de cargues de carbó, 09-09-1844, pàgina 169)

vindrà a càrrech del comprador o compradors lo fer fer los camins, com y també lo apariarlos […]. ([8], document de venda de cargues de carbó, 09-09-1844, pàgina 169)

> no vol lo Comú s'apeguia foch a ninguna tallada, ni menos que se cremia res de tots los boscos, venint a càrrech del comprador o compradors lo pagar tots los perjudicis y danys que se'n pugia seguir de unas tals cremas […]. ([8], document de venda de cargues de carbó, 09-09-1844, pàgina 169)
>
> […] se mana a tothom en general que en lo fer llenya en los boscos de la incinuada parròquia […] ([8], document sobre arrestos i ordinacions del Comú de Sant Julià de Lòria, 27-01-1862, pàgina 215)
>
> […] que ningun dels pagesos de la parròquia permetian a sos guardians lo poder portar destral ni tampoc destralí […] ([8], document sobre arrestos i ordinacions del Comú de Sant Julià de Lòria, 27-01-1862, pàgina 215)
>
> […] aspira a poder encarnar un dia no llunyá lo sentir y'l pensar de tots los habitants que poblen les riques valls que rega'l Balira ([6], número 1, pàgina 1)
>
> Los Excelentissims Princeps: lo Gobern de la República Francesa y l'Excelentissim Bisbe d'Urgell, rivalisen per concedir i obtenir tot lo útil y indispensable per lo bon estar dels andorrans. ([6], número 1, pàgina 2)
>
> Tot això del ridícol es tan delicat, tan subtil y trencadiç, que mentres uns lo veuen cla com l'aygua y fins los fa mal d'ulls lo veurel, los altres no se'n atalayen pas. ([6], número 7, pàgina 1)
>
> I a l'estiu no ens deixaven anar a estudi, perquè hi havie feina, i allavons el sapiguer de lletra no ere tan interessant com ara. ([12], pàgina 125)

Pantebre (1997: 181) reporta l'expressió *tastar el dormir*, un fòssil d'aquest ús de l'infinitiu habilitat gramaticalment com a nom. Significa 'poder dormir', i l'exemple que porta aquesta autora és *El tribulossi d'ahir no m'ha deixat tastar el dormir.*

L'habilitació gramatical dels infinitius també es documenta en els textos andorrans del segle XVIII (Rull 2010: 91). Així, doncs, els usos que es troben en el segle XIX són la continuació d'un fet que ja es donava abans.

L'infinitiu *poder* s'usa, en la parla andorrana del segle XX, com a adverbi significant 'potser' ([2], P. T., minut 01:29 i 01:37); és un cas

d'un anomenat infinitiu-adverbi (Riera 1992 i Riera: 487); exemples contextualitzats:

> […] deu tenir poder més de vuitanta anys. ([7], pàgina 75)
> A lo millor aquest soroll poder és una cosa que he trobat i potser ve d'aquesta bufanda. ([7] , pàg. 76)
> I poder van pensar que algú els hi havie robat aquella bufanda. ([7], pàgina 77)
> Poder li venive més a compte […]. ([9], pàgina 49)
> […] per campanya: «Bueno, escolta, aquesta campanya dallò…», «Jo, bueno, no mos hem entès, no et volem més»; o poder: «Hem canviat d'idea, no volem més bestiar», i… 'nar en un altre puesto. ([9], pàgina 64)
> I mos va caure una nevada de set pams de neu, a Lleida, a Raimat; se mos va morir poder més de cent bèsties. ([9], pàgina 125)
> Oh, hi vaig continuar, vaja, hi vaig estar…, poder hi vaig treballar vint anys. Bueno, a l'estiu veniva dos mesos aquí, juliol i agost veniva aquí i encabat me'n tornava. ([10], pàgina 178)

De manera idèntica a l'adverbi *poder*, un dels mots més característics de la parla andorrana d'almenys la segona mitat del segle XX (i que es pot trobar també durant els primers anys del segle XXI) és l'adverbi *tornar* 'novament, de nou, altra vegada'. Aquest adverbi també s'empra en rossellonès (tal com indica el DECLC (VIII: 607)); alhora, Anglada (1993: 144) i Figuera, Montané, Figuera, Quílez & Vigo (2011: 480) apunten que també es troba a la Cerdanya (tot i que hi ha gent cerdana que no fa servir mai aquesta paraula). No s'han trobat exemples en la documentació, però sí sentit parlant gent andorrana:

> Ja ets aquí, tornar? (exemple extret de Pantebre (1997: 135))
> Lo nen astossegue molt, tornar. (exemple extret d'Anglada (1993: 144))
> Has canviat de grup tornar? (exemple reportat per Berta Subietas, oït a una persona relativament jove, Andorra, 03-10-2007)
> Demà quan arribi em posaré amb l'informe, tornar. (exemple repor-

tat per David Gálvez, oït a una persona relativament jove, Andorra, març del 2009)
Si la gent no ve esmorzarem tornar igual, no? (oït a Andorra, 22-08-2007)
Has anat a les rebaixes, tornar? (exemple extret del Dictat Nacional celebrat a Andorra el 24-10-2007, del text fornit per l'escriptor Albert Villaró)

Aquest ús adverbial de l'infinitiu *tornar* pot utilitzar-se absolutament, tal com fan notar Pantebre (1997: 135):

Tornar! Aquest telèfon sone tot lo dia! (exemple extret de Pantebre (1997: 135))

Per a més informació sobre com és que, en català, els infinitius poden funcionar com a adverbis, vegeu Rull (2011).

Com hem apuntat, l'infinitiu pot habilitar-se com a nom d'acció i efecte (era un recurs gramatical usual en totes les llengües romàniques en època antiga, però en època contemporània solament el castellà ho mantenia; en francès, per exemple, això no es diu avui dia). Ara hi aprofundirem una miqueta. D'entrada subratllem que en català n'han quedat usos, especialment a les illes Balears, i també en determinats contextos com les activitats agrícoles o quan indica 'manera' (*Aquest home té un caminar peculiar*), a més d'alguns fòssils (com *el dinar* 'àpat del migdia', *el poder de Déu*, *anar a fer un beure*, *el soterrar* 'enterrament' (en els parlars valencians), frases fetes com *Que el llegir no ens faci perdre l'escriure*, etcètera). La documentació andorrana del segle XIX revela que aquest recurs gramatical encara s'usava en aquella època (encara que falta veure si era una pràctica habitual a l'hora d'escriure i en la parla ja no es deia, de manera que llavors seria una mena d'arcaisme en el sentit que potser es deia cent anys abans i encara solia escriure's malgrat que hagués desaparegut de la parla). Si efectivament al segle XIX això encara es deia en la parla andorrana, contrasta amb la parla barcelonina, en què, a la mateixa època, això ja s'havia perdut, ja que

la gramàtica de Josep Pau Ballot (publicada a principis del segle XIX, segurament coincident amb la invasió napoleònica) ja explicita que, en català, l'infinitiu només du article en pocs casos, tots ja fòssils.

> […] s'observa vuy dia la novedat de no ser admesos sens pagar los drets com a estrangers, sens saber cual haja estat la causa que ho ha motivat, i que no podem persuadirnos ser altra que lo no haber usat de tal prerogativa d'alguns añys a esta part ([8], document del Consell General adreçat al rei de França per a la ratificació dels privilegis duaners, 26-10-1829, pàgina 136)
>
> […] que no trobant obstacte algún en la introducció de nostres bestiars y llanas al regne d'España, procurabam evitar lo ser gravosos a una nació que en tots temps ha estat de l'Andorra generosa benefactora y protectora ([8], document del Consell General adreçat al rei de França per a la ratificació dels privilegis duaners, 26-10-1829, pàgina 136)

Mots del tipus *quefer* 'activitat a fer', *quemenjar* 'coses de menjar', *quedir* 'objecció, queixa' o *quecosir* 'instruments per a cosir roba', que són freqüents en valencià (i que provenen de construccions sintàctiques), no es troben en la parla andorrana, però sí que a principi del segle XX apareix *quessentir* (en la font, escrit separat, *que sentir*, però amb un article indefinit (*un*) anteposat, cosa que vol dir que ja funciona com a nom):

> Encamp.— […] Los camps se ressenten del axut y podría donarnos un que sentir si dura massa. ([6], número 7, pàgina 3)

Els adjectius i construccions similars (com les introduïdes amb *de* o *que*) també poden habilitar-se com a noms, i se'n troben mostres tant al segle XIX com al segle XX. En aquest cas, l'article definit sol adoptar la forma *lo* encara que després vingui una vocal:

> i vivíom pues lo que es… lo que avui se'n diu el barri antic ([1], C. A., minut 01:17)

[parlant de festes] es feie lo del foc de Sant Joan ([1], C. A., minut 04:26)

comprar-nos lo que volíom ([3], T. M., minut 01:48)

Abans es beguive molt d'amagatotis, i mira que tot estave ferrollat, perquè has de comptar que del moment que jo vai deixar lo celler sense clavar, lo 'gasto' de vi va baixar a la 'mitat' a l'aqueta casa. I jo no ho trobo pas estrany. No ho teniven i, mira, 'lo' que podiven s'ho emportaven. Quan haviis [=haviïs] de donar mama a un 'crio', una escudelleta de vi a la vora el foc amb un bocinet de pa torrat de casa, eh?, i au! Ancabat donar mama. I quan eren malalts, no toca'ls [=tocà'ls] del bressol i dona'ls [=donà'ls] la mama allí mateix. ([5], pàgina 332)

Tamé es feve dijuni tota la Quaresma, ere sagrat, es respectave molt, i es feve abstinència tots los divendres. Mira, aquí févom vigília des de la primera setmana de Quaresma: començàvom lo Dimecres de Cendra. Per la Setmana Santa lo dia de Dijous Sant ere una festa pel menjar, es feve un 'repàs' especial amb bacallà, ous esternats, ous durs, una truitada molt fina amb julivert si en tenívom, i cascavellicos o prinyons secs. Tot posat a la 'cocota' amb aquell suquet a fer xup xup una bona estona, al foc a terra. Que bo que ere! Tot 'lo' que es podive menjar aquets dies ere congre, arengades i bacallà. Tot això ho comprave lo Miquel quan anave a fira a Organyà, i mira, tenívom les penques de bacallà penjades al carner i anàvom tirant d'allí. ([5], pàgina 333)

A l'hivern menjàvem trumfes i cols, 'lo' que collives a l'hort i prou, i altres coses que compràvem, però poques botigues, hi havia. Aquí a Andorra hi havia cal Xautet, a cal Jepet, i aquí a la plaça, a cal botiguer, a cal Codina. No n'hi havia cap més. I compràvem llet de Lleida. No hi havia diners. I quan venívem algun porc o alguna cosa, au!, lo pare mos donava els cèntims: "Aneu a pagar a tal 'puesto'." Com ara, però més petit. Tenívem un corral gran i mos engreixàvem dos o tres porcs, 'lo' que necessitàvem per nosaltres, i 'lo' demés 'pues' ho veníem. ([5], pàgina 346)

Sortint d'estudi sempre tenívem feina a casa: collir menjar pels conills, 'después' a fer coses. Me'n recordo que a casa nostra tenívem

un soler, 'lo' que es diu un soler, amb unes fustes amples així, i eren blanques… S'havien de 'llimpiar' amb lleixiu! I de vegades sé que veniva algú i diva: "Ui, quin soler tan net, amb què lo 'llimpieu'?", i jo pensava "Ja ho sé prou, jo, amb què." La una el fregava, l'altra l'assecava, perquè tenívem una sala grandiosa. Hi havia una taula que no l'omplívem tota la colla que érem! Allà févem vida, perquè la cuina era petiteta i no la tenívem tancada, la cuina. No tenívem calefacció ni re, ni estufes. ([5], pàgina 347)

Los Excelentissims Princeps: lo Gobern de la República Francesa y l'Excelentissim Bisbe d'Urgell, rivalisen per concedir i obtenir tot lo útil y indispensable per lo bon estar dels andorrans. ([6], número 1, pàgina 2)

En cas de contravenció a lo ordenat en els números anteriors […] (Decret que regula la publicació de periódics en Andorra (1919); [6], número 6, pàgina 1)

Santa Coloma.— Es molt comentat tot lo que passa ab motiu del projecte d'arreglo del camí d'entrada al poble. ¿Y aquell llum de darrera a cà'l Mariano quan pensen arreglarlo perque ilumini de veritat aquell carrer? ([6], número 7, pàgina 3)

A lo millor aquest soroll poder és una cosa que he trobat i potser ve d'aquesta bufanda. ([7] , pàg. 76)

[…] de tres ciris 'ad minus' a cada part d'altar, de dos atxes a lo menos en lo temps de incesar a las vespres […]. ([8], document de creació d'una fundació en l'església parroquial d'Encamp destinada a la celebració de misses aniversaris per a membres de la seva família, 16-01-1804, pàgina 83)

[…] no ho podíam fer tot. Allavons: «Sas lo que eliminem les ovelles?», i allavons vam fer la casa, les vaques i eqües… i el tabaco. Allavons va començar a agafar una mica… i ens vam dedicar més a fer tabaco i vam deixar els ramats. Això del tabaco ja va començar fort cap als anys… setanta-cinc, una cosa així; allavons ja vam posar el cinquanta per cent… ([9], pàgina 198)

[parlant del fet que un començava a treballar com a aprenent] En aquella època era molt poc important lo que et podien pagar. Era més

> important lo que tu podies aprendre. Veus?; ara les coses han canviat, perquè et vindrà aquí un aprenent a demanar feina i lo primer que et diran és quant li pagaré. ([10], pàgina 90)
> Havie de treballar a mitges, eh? Treballave per dos cases. I és que ere un cas excepcional, perquè els masovers diuen que cada qual es reparteixen lo del camp, i a casa meva teníem los tocinos a mitges, els ous a mitges, tot a mitges. ([12], pàgina 123)

També hi ha adjectius que, en la forma femenina, s'habiliten com a noms abstractes, com *màgica* (pel que en altres indrets s'anomena *màgia*) ([7], pàgines 76 i 78-79).

2.4. SUFIXACIÓ

El sufix diminutiu usat pràcticament en exclusivitat és *-et*:

> […] si em podeu fer el favor de fer-me un petit panet, encara que no sigo tan gran com aquests. ([7], pàgina 70)
> En aquell moment, amb les ovelles s'engegava els corders a fora, amb les ovelles. Fa que un ramadet de cent vint, a la primavera, ja es tornave de dos-centes cinquanta fàcilment i veníem los corders sense engreixà'ls. ([9], pàgina 64)

Com a curiositat, direm que Pantebre (1997: 107) explica que, en la parla andorrana del segle XX, el terme *Pasqüeta* (dit a vegades en plural, *Pasqüetes*) significa la Pasqua granada (Andorra la Vella) o la vuitava de la Pasqua florida (Canillo, Sornàs i Ordino).

Si ens centrem en el segle XX, el sufix augmentatiu utilitzat en la parla andorrana és *-ot* (al costat del sufix *-ass*, però *-ot* és usat de manera general, mentre que l'altre és molt poc usat).

Alhora, però, en la parla andorrana del segle XX es troben alguns casos del sufix *-ot* amb valor diminutiu:

> jo era petitota ([1], J. C., minut 03:19)
> I allavòrens, a l'aprendre de paleta, no es feve res[,] aquí, no treballava, no hi havia feina, algun esgavell de paret, algun trossot de llosat i no res. Jo vaig pensar: «No siràs mai paleta». ([10], pàgina 178)

Pantebre (1997: 112) porta la forma *pobrot* i la defineix així: «Pobret, dit compassivament». Pantebre (1997: 53) inclús documenta en andorrà la forma *cullerota* com a sinònima de *cullereta* 'petit de la granota', un mot que no deixa de ser un diminutiu del nom *cullera* per la forma que té (de fet, el DIEC2 també recull *cullerot* amb aquest significat).

L'ús del sufix *-ot* amb valor diminutiu es troba fonamentalment a l'Empordà, si bé allà ha reculat molt en l'ús (igual que a Andorra), ja que *-ot* té un valor augmentatiu en tota la llengua catalana (també a l'Empordà i a Andorra), i qualsevol idioma tendeix a establir un funcionament regular i eficient del sistema lingüístic.

Quant al sufix diminutiu *-ó,* ja no devia ser productiu a final del segle XX però havien quedat paraules creades anteriorment amb aquest sufix, com *destraló* 'destral petita' (masculí) ([1], C. A., minut 10:15), *panelló* 'pa menut' (aquest, combinat amb un altre sufix diminutiu tradicional, *-ell*) (Riera i Riera 1992: 445) o *forcó* 'estri en forma de forca de dues burxes que serveix per a aguantar la branca d'un arbre carregada de fruita' (Riera i Riera 1992: 330). Igualment es troba algun cas del sufix *-í*:

> […] que ningun dels pagesos de la parròquia permetian a sos guardians lo poder portar destral ni tampoc destralí […] ([8], document sobre arrestos i ordinacions del Comú de Sant Julià de Lòria, 27-01-1862, pàgina 215)

Per a crear un adjectiu a partir de verbs, el sufix emprat és *-or* amb un sentit actiu; es troba en totes les èpoques de la llengua, per tant també als segles XIX i XX:

> Los quals judicadors y estimadors m'han feta relació en escrits a mi lo notari infrascrit ([8], document de lliurament de béns per a resoldre un deute, 28-02-1806, pàgina 92)

També es troba el sufix *-er* com a equivalent d'aquest sufix adjectivador de verbs *-or*, una solució habitual en el Pallars (Veny (1982: 138) reporta com a exemples pallaresos *lligader* 'vencill' i *saltader* 'saltant'). En el cas d'Andorra, Pantebre (1997: 126) porta *saltader* definit com a 'precipici, espadat'; aquesta autora i Riera i Riera (1992: 537) hi afegeixen el significat de 'salt d'aigua d'un riu'. Riera i Riera (1992: 305) també documenta *esteneder* per a referir-se a un estenedor de roba. En una línia semblant, Riera i Riera (1992; 385; 1996: 41) reporta *lligader* 'vencill'. També tenim *poader* 'galleda per a poar' (Riera i Riera 1992: 478; Pantebre 1997: 112). El *peixeder* és el lloc on els animals peixen. El *porgader* és el terme tradicional andorrà per a referir-se al lloc on es porga el blat, com per exemple una era (Pantebre 1997: 112; Riera i Riera 1992: 483). Igualment, l'estri anomenat *estacs* 'cadena metàl·lica o fustenca per a estacar les vaques a la menjadora' també es diu, en la parla andorrana, *estacadors* o *estacaders*, a partir del verb *estacar* (Garcia Puy & Roncheria 2006: 358; Pantebre 1997: 70; Riera i Riera 1992: 302; 1996: 41). Ara bé: tots aqueixos casos segurament són fòssils, en el sentit que el sufix *-er* ja no era productiu a finals del segle XX i, per tant, això són mots que van crear-se antany i que han continuat dient-se durant el segle XX malgrat que el sufix ja no s'usa per a crear mots nous.

(Hi ha un cas documentat a principis del segle XIX que costa d'interpretar. És el mot *espatllader*:

> […] vindrà a càrrech dels dits arrendataris lo haber de mantenir a sos gastos los capaguals o peixeras dels dits prats y totas las sobreditas cosas arrendadas; y si se feye algún o alguns espatlladers en alguna de les sobreditas cosas arrendadas, estaran obligats los dits arrendataris a retornarho a sas costas, com no excedesquie lo dit espatllader o espatlladers de quatre jornals, y que de quatre jornals en amunt vindrà a càrrech del dit arrendador. ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 100)

Pel context, sembla que *espatllader* significa 'espatllament, fet d'espatllar una cosa'.)

A banda, arreu del territori andorrà es troben noms de lloc com el *clot del Saltader*, la *solana del Saltader* o el *coll Passader*. Alhora, el DIEC2 recull *esbalçader* 'precipici, lloc on s'esbalcen els animals'.

A més, al segle XIX es troba amb naturalitat el sufix adjectivador de verbs amb valor passiu *-or* (el que veiem en *carn menjadora* 'que es pot menjar', diferent de *nen menjador* 'que menja'):

> […] missas cantadas ab absolta general també cantada a la fi de quiscun aniversari, ço missa, ab capa negra o pluvial, tots anys perpètuament celebradors en lo altar de dita capella en la sobredita iglésia, celebradors per lo Rev. vicari perpetuo […] y oficiadors per lo Rev. vicari conductiu […]. ([8], document de creació d'una fundació en l'església parroquial d'Encamp destinada a la celebració de misses aniversaris per a membres de la seva família, 16-01-1804, pàgina 82)
>
> Lo preu del present arrendament per quiscun any és tres centes lliures barcelonesas, pagadoras en lo modo y forma sobre pactat. ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 101)
>
> […] venen […] trenta mil cargas de carbó, fahedoras en las partidas dels boscos propis de dit Comú […]. ([8], document de venda de cargues de carbó, 09-09-1844, pàgina 168)
>
> Lo preu del present arrendament és dos mil set centas noranta y vuit lliuras barceloneses […]. Cual preu prometen pagar y aportar a dits señors o a sos representants en estas Valls […], franch y quiti cada any ab un plaso per lo dia trenta del mes de novembre, sens dilació ni escusa alguna, ab lo acostumat salari de procurador, restitució y esmena de tots danys y gastos ocasionadors. ([8], document d'arrendament de delmes, 26-04-1846, pàgina 181)

També s'ha d'esmentar el sufix *-iss*, que permet crear adjectius a partir de verbs però amb un valor imperfectiu (a diferència del sufix *-or*), per exemple *porta corredissa* o *planta enfiladissa*. En els documents andorrans del segle XIX trobem coses com *roques mobidises groses* ([8], document de lliurament de béns per a resoldre un deute, 28-02-1806, pàgina 93).

Notem, també, una certa tendència a usar el sufix *-air* (que genera una *e* final a fi de sil·labificar bé) per a indicar oficis. No és descartable una certa influència occitana en aquest fet (vegeu l'apartat 2.8, sobre occitanismes). En són exemples *matrimoniaire* 'persona que arregla o prepara casaments que, d'altra manera, tal vegada no es farien' (Riera i Riera 1992: 405), *dallaire* 'persona que passa la dalla per un prat o un sembrat' (però també *dallador*) (Riera i Riera 1992: 238), *menjaire* 'golafre, persona molt menjadora' (Riera i Riera 1992: 408), *drapaire* 'persona que recull i tracta roba i altres estris' (Riera i Riera 1992: 258), *farsaire* 'persona que explica farses o comèdies' (Riera i Riera 1992: 317), *bosquetaire* 'llenyataire' (Riera i Riera 1992: 161), *matalassaire* 'persona que fa o adoba matalassos' (també *matalasser*) (Riera i Riera 1992: 405), *captaire* 'persona que pidola' (també *captador*) (Riera i Riera 1992: 189), *paquetaire* 'persona que fa contraban (ja que porta un paquet)' (DEA) i *mijaire* 'masover mitger' (Riera i Riera 1992: 412). Un exemple contextualitzat amb *pidolaire* 'persona que pidola':

> Hi havii [=haviï] un atre pidolaire que passave sovint i li diven el Joan del Quico, i quan li demanaven si volive feina, dive que no, que si hagués sigut de mena traballadora no li calrii [=calriï] anar a pidolar. ([5], pàgina 332)

Riera i Riera (1992: 213) considera que *comellaire* devia ser un antic ofici ja desaparegut al segle XX, ja que indica que al Puial (a Andorra la Vella) hi ha una casa que té aquest nom.

El sufix *-air* és invariable quant a gènere (*dallaire* tant pot ser un home que dalla com una dona que dalla). Amb tot, en català occidental no és estrany que acabi tenint variació de gènere. Aquest canvi es documenta en la parla andorrana del segle XX; així, per exemple, Garcia Puy & Ronchera (2006: 357) reporten *endevinaira* per a referir-se a una dona endevinaire.

En rossellonès, el sufix *-air* és molt més usat que en els altres parlars catalans per a designar oficis: *pescaire* 'pescador', *caçaire* 'caçador'. Tradicionalment s'ha dit que això és per influència occitana.

Entrant en el terreny de les plantacions, s'empren diversos sufixos, com *-ar* (un *abarsetar* és un indret on es fan abarsets, un *pinar* és un lloc on es fan pins) o *-ed* (com veiem en *roureda* 'bosc de roures', *vinyet* 'vinya', *fageda* 'bosc de faigs', *pineda* 'bosc de pins'). Amb tot, en la parla andorrana (i en general a l'Alt Pirineu) també hi ha *-er*. És un sufix amb valor col·lectivitzador, com veiem en el terme típicament andorrà *planxer* 'conjunt de planxes d'un terra o d'un sostre' (Riera i Riera 1992: 475). Com a tal, s'aplica també a plantacions. Així, en l'Alt Pirineu català d'un bosc de roures se n'ha dit tradicionalment *rourera* (el DCVB documenta aquesta forma localitzant-la a Sopeira, a la Baixa Ribagorça). Precisament en la documentació s'observa que, a Andorra, també se n'ha dit tradicionalment *rourera* ([8], document de lliurament de béns per a resoldre un deute, 28-02-1806, pàgina 93). Un altre cas típicament andorrà és el nom *carreroler* 'indret on es fan carreroles (bolet)' (Riera i Riera 1992: 195). També podem esmentar el nom *fener* 'lloc on es fa fenc' (el mot *fenc* prové presumiblement de l'antic *fe* o *fen*); cal dir que hi havia un antic caseriu de la parròquia d'Escaldes-Engordany que es deia *el Fener*, desaparegut a causa d'un esfondrament de la muntanya de l'any 1865 (GEC2), però que perviu en noms d'espais urbans: l'*avinguda del Fener* i el *pàrquing del Fener*. D'igual manera, a partir de *cardamella* 'variant de card (típica d'Andorra i del Pallars)' ha sorgit el nom de lloc andorrà *el Cardameller* (una borda i un serrat de Pal).

Notem l'ús regular del sufix *-ment* per a crear adverbis a partir d'adjectius:

> Y aixís ho provehim y manam, condemnant a las dos parts a pagar mitjerament los gastos de nostra comició. ([8], resolució del Consell General amb referència a una queixa per uns tributs imposats pel Comú de Sant Julià de Lòria a comerciants estrangers, 10-06-1876, pàgina 281)

Un cas a comentar és el sufix *-oll*, que s'usa amb valor diminutiu. Va deixar d'utilitzar-se en català general ja fa força temps. Només n'han

quedat fòssils, com *caminoi* 'caminet' o *alegroi* (aspectualitzador de l'adjetiu *alegre*), i algun altre mot com *penjoll* 'ornament que es penja al coll d'una persona', on té un altre valor semàntic. Com a sufix diminutiu, *-oll* només ha quedat viu a Eivissa (Ribes i Marí 2005). En la parla andorrana tenim algun cas, ja fossilitzat, d'ús d'aquest sufix. Pantebre (1997: 33) documenta els mots *bassoll* 'escudella per a pouar aigua' (Sornàs i Pal) i *bassull* 'recipient rudimentari feta amb tela per a posar-hi gerds, mores, nabius, fragues, etcètera, que un va collint' (Escaldes). Aquesta autora mateix indica que, en tots dos casos, els dos objectes es fan amb beç (denominació tradicional andorrana per al bedoll; vegeu l'apartat 2.1, sobre paraules patrimonials no presents fora del Pirineu). Per tant, en origen devia ser *beçoll* i *beçull*. (S'entén que *-ull* és una variant del sufix *-oll*; de fet, el DCVB indica que, a Mallorca, a partir de *bassa* s'ha creat el terme *bassull*, que significa precisament 'bassa petita'.) Arran de la pronúncia típica del català occidental de les *e* pretòniques ubicades al mig d'una síl·laba (on es diu *janer* per *gener* (el primer mes), *sancer* per *sencer*, *vadella* per *vedella*, *jarsé* per *jersei*, etcètera; vegeu l'apartat 3.3, sobre vocalisme àton), els mots *beçoll* i *beçull* devien passar a dir-se *baçoll* i *baçull*.

Hi ha alguna romanalla de quan el sufix adjectivador *-ívol* era usual en català antic (però no es troben traces en la documentació dels segles XIX i XX que en la parla andorrana s'usés de manera activa aquest sufix). Així, *danyívol* 'danyós, nociu' (Riera i Riera 1992: 239) i *anyívol* 'dit de l'arbre que fa fruits en anys alterns' (Riera i Riera 1992: 118).

En darrer terme, diguem que Riera i Riera (1992: 467) du el verb *picanyar* 'picar grans de raïm' i 'els ocells, picar (per a menjar grans, cireres, etcètera)'. És el verb *picar* (un dels seus significats precisament és que els ocells mengen agafant coses menjables amb el bec) amb un sufix aspectualitzador *-any* (es pot comparar amb el verb *estireganyar*, on, a partir d'*estirar*, s'hi han afegit dos sufixos, *-eg* i *-any*).

2.5. PREFIXACIÓ

El prefix *re-* ajuntat a un verb per a significar 'novament' apareix en la documentació, de manera que revela que s'usava amb tota naturalitat en la parla andorrana contemporània:

> […] los dits arrendataris estaran obligats a menar y cultivar las ditas cosas arrendadas a ús y pràctica de bon pagès, no podent sembrar las terras sinó un any per altre, ni podenlas mudar d'anyada, reservantse lo arrendador la facultat de poderho fer revisitar per una o dos personas de sa satisfacció y, en cas de trobar falta en lo menar, cultivar y mantenir las sobreditas cosas arrendadas, puga ferho reparar a costa de dits arrendataris. ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 100)

Per a indicar que es desfà una cosa hi ha el prefix *es-* (tradicional) i *des-* (més propi del llenguatge elaborat, encara que lògicament també es troba en la parla espontània), a partir del qual es generen verbs.

2.6. FRANCESISMES

En la parla andorrana es troben francesismes, amb alguns de desconeguts en els altres parlars catalans. Val a dir que les parròquies altes, especialment Canillo, tenen més francesismes que les parròquies baixes (Sans Urgell 2014: 45).

Comencem per francesismes entrats en les darreres dècades del segle XX (Sans Urgell 2014: 45). En la pràctica de l'esquí, mentre que en català general es parla de l'*ajust* dels esquís, a Andorra s'usa el terme *reglatge* (del francès *réglage*). Un altre mot és *enquesta* (del francès *enquête*), emprat, però, al costat del mot *investigació*. Entre els informàtics andorrans és habitual dir que una interfície és *convivial* (tot i que també es pot sentir *amigable*). Pel que fa al vocabulari polític, en les darreres dècades del segle XX va emprar-se el terme *balotatge* (del francès

balottage), que s'aplicava a les eleccions en què cal fer una segona volta perquè cap dels candidats no havia aconseguit la majoria absoluta a la primera volta (exemples d'ús extrets del treball de Joan Sans Urgell: *hi ha diversos candidats en balotatge*; *escrutini de balotatge*). En l'àmbit educatiu hi ha el terme *rentrée* per a referir-se a l'inici del curs. El centre francès d'ensenyança secundària rep el nom de *lycée*; no s'ha generalitzat la forma *liceu*, que és el que reporta el DIEC2 i com s'anomena a Barcelona. Anglada (1974: 122) reporta altres casos usuals a la dècada dels 70 del segle XX: *població*, *redutable*, *partenari* 'col·laborador', *bricolar*, *robinet*.

Quant a la parla tradicional, els francesismes del segle XX que es poden destacar són *casiment* 'gairebé' (del francès *quasiment*) (Garcia Puy & Ronchera 2006: 356), *carrota* 'pastanaga, safanòria' (com veiem també en la Catalunya Nord; cal precisar, però, que en terres valencianes i per la zona de l'Ebre també es troba *carrota* i *carlota*), *cirar* 'encerar els mobles o les sabates' (Garcia Puy & Ronchera 2006: 356), *coll rulé* 'coll rodó', *debrullar* 'espavilar' (Garcia Puy & Ronchera 2006: 357), *cuples* 'parelles' (Garcia Puy & Ronchera 2006: 357), *envelopa* (nom femení) 'embolcall d'una capsa de sabates' (Riera i Riera 1992: 208) i també l'expressió *dur a l'envelop* (sense *-a* final) 'amb referència a una peça de roba, al voltant del cap i de l'espatlla' (Riera i Riera 1992: 208), *buquet* 'ram de flors' (Garcia Puy & Ronchera 2006: 355; Riera i Riera 1992: 170), *gara* 'estació de tren' (Garcia Puy & Ronchera 2006: 358) (tot i que aquest darrer ja no s'usa en ple segle XXI, i la gent andorrana diu *estació*, per exemple *estació d'autobusos*), *habitude* 'costum' (Garcia Puy & Ronchera 2006: 359), *òpia* o *lòpia* 'cada una de les tallades que es fa a la soca d'un arbre' (del francès *lopin* 'tros, bocí, fragment'; és de destacar que els parlants andorrans interpretessin la *l* incial com si fos l'article definit) (Riera i Riera 1992: 437), *madama* 'dona que ensenya la llengua francesa' (Garcia Puy & Ronchera 2006: 360), *menosa* 'dona que dirigeix la colla a la verema' (de *meneuse*) (Garcia Puy & Ronchera 2006: 360) (en rossellonès, *la mossènyer*), *malerosament* 'malauradament, per dissort' (Garcia Puy & Ronchera 2006: 360), *sulinyar* 'subratllar', *mutarda* 'mostassa' (Garcia Puy & Ronchera 2006: 360), *revell* 'despertador'

(Garcia Puy & Ronchera 2006: 363) (tot i que aquest darrer pràcticament no s'empra en ple segle XXI, i la gent andorrana diu *despertador*), etcètera. El mot *repàs* 'àpat' també pot considerar-se un francesisme:

> Tamé es feve dijuni tota la Quaresma, ere sagrat, es respectave molt, i es feve abstinència tots los divendres. Mira, aquí févom vigília des de la primera setmana de Quaresma: començàvom lo Dimecres de Cendra. Per la Setmana Santa lo dia de Dijous Sant ere una festa pel menjar, es feve un 'repàs' especial amb bacallà, ous esternats, ous durs, una truitada molt fina amb julivert si en tenívom, i cascavellicos o prinyons secs. Tot posat a la 'cocota' amb aquell suquet a fer xup xup una bona estona, al foc a terra. Que bo que ere! Tot 'lo' que es podive menjar aquets dies ere congre, arengades i bacallà. ([5], pàgina 333)

Garcia Puy & Ronchera (2006: 362) també documenten *regissor* 'encarregat d'una explotació agrària' (de *régisseur*, que significa el mateix), si bé en aquest cas les informants ho aplicaven a terres franceses, no pas a terres andorranes (Sans Urgell 2014: 46).

Cal comentar dos casos específics. El primer és *tampis* 'tant hi fa' (Garcia Puy & Ronchera 2006: 363), pronunciat pla. Aquest mot també es diu en altres parlars catalans pirinencs (Empordà, Gironès, Rosselló, Garrotxa, Cerdanya; al Capcir en la forma *tapís*; pel que fa a la Cerdanya, també sona *tàmpits* (Figuera, Montané, Figuera, Quílez & Vigo (2011: 480)). Tal com diuen diversos autors (com els darrers esmentats), segurament prové de l'expressió francesa *tant pis*, que significa 'doncs pitjor'. Per exemple, quan en català es diu *Pitjor per a tu!*, en francès es diu *Tant pis pour toi!* Tanmateix, en francès també evoca resignació davant d'un fet que va en contra. Així, si algú, en una cuina, diu *No tinc batedora* i algú altre respon *Tant és: ho farem sense batedora*, aquesta darrera frase en francès pot dir-se *Tant pis : on le fera sans le mixeur*.

Joan Coromines, però, al DECLC (VI: 570) posa en dubte que *tampis* sigui un francesisme, tot i que tampoc ho refuta perquè el dubte sempre hi és. Aquest autor es limita a dir que podria ser una construcció genuïna catalana a partir del mot *pis* o *pits*,

forma antiga de *pitjor* que va quedar arraconada al segle xv però que podria haver-se mantingut fixada en *tant pis* a la Catalunya nord-oriental.

El segon és *sustot* (Garcia Puy & Ronchera 2006: 363) o *sostot* (Riera i Riera 1992: 558; Pantebre 1997: 129) 'sobretot'. Pot arribar a sobtar que, de *sourtout*, hagi sorgit la forma *sustot*. El cas és que Riera i Riera (1992: 557) indica que, en la parla andorrana del segle xx, es troba tant *surtot* o *sortot* com *sustot* o *sostot*. Per a explicar aquest canvi de *r* a *s*, cal mirar altres mots semblants, com *armari*, que en molts llocs (també a Andorra (Pantebre 1997: 29)) hi ha gent que ho pronuncia *asmari*; o un altre francesisme, *gormand*, que hi ha qui en diu *gusmand*. Així, doncs, no és estrany que un so *r* passi a *s* si tanca síl·laba. En tot cas, el DCVB indica que *sustot* també es troba en la Cerdanya i el Conflent i que prové de *sus* 'damunt' (una paraula antiga, que ha anat desapareixent del vocabulari general) i *tot*, i no pas que és un calc del francès.

(També hi ha algun francesisme en el vocabulari juridicoadministratiu, que es tracta a l'apartat 2.12.)

2.7. CASTELLANISMES

Entre els castellanismes del segle xx hi ha *claro* 'clar, és clar' ([1], C. A., minut 02:53; [7], pàgines 77 i 91), *aparato* 'giny, aparell' ([1], C. A., minut 13:14), *ojo* 'alerta' ([7], pàgina 91), *entonces* ([8], pàgina 137), *recivo* 'rebut' ([8], document d'arrendament de la farga del Madriu, 12-04-1819, pàgina 112), *asta* 'fins' ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 360), *adelanto* 'avanç tecnològic o social' ([6], número 1, pàgina 2), *buçó* 'bústia' ([6], número 1bis, pàgines 3-4), etcètera.

Cal destacar la vivesa del mot *después* 'després' ([1], C. A., minut 02:40; [2], L. A., minut 02:00; [2], R. V., minut 01:14; [4], J. M., minut 03:48; [7], pàgina 97; [8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 130; [8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 361; [14], pàgina 107; també reportat per Garcia Puy & Ronchera (2006: 357)); vet aquí exemples contextualitzats:

Tamé vam tenir la Lola aquí a casa, que s'hi va estar deu mesos. Deguere ser quan vai tenir a la pobra Ester, al cel sigo. Ere una bona dona que em va ajudar molt, i tamé tenive una nena pitita. Ere del Pallars i tenive l'home refugiat a França. 'Después' ell la va venir a buscar i ara viuen a vora de Lourdes. Va venir a veure'm l'any passat o ara dos anys. Té vuit anys més que jo i encara és ben serena del cap. ([5], pàgina 332)

La mare ho feva tot a casa, perquè 'después', quan van posar una fàbrica, la germana gran ja era casada a casa, l'altra se'n va anar a servir a Tolosa i jo vai anar a treballar a la fàbrica. Quan me vai casar encara treballava a la fàbrica. ([5], pàgina 346)

Quan févem la matança, a la vigília ja tenívem feina a preparar lo caldo, l'allioli… i com es fa ara encara quan se mata, que ja n'hi ha poca[,] de gent que mata. Nosaltres en matàvem per Nadal, i 'después' en matàvem un al gener i un per allà al març o a l'abril; és que no tenívem re més. Però de gana no en passàvem mai, no, perquè la mare pastava aquí a ca l'Orelleta uns pans així, i arribaves d'estudi, et tallava una llesca de pa, si en volives dos, dos. I, au, vi i sucre. I una pastilla d'aquella xocolata que era tot terra […]. ([5], pàgina 346)

Sortint d'estudi sempre tenívem feina a casa: collir menjar pels conills, 'después' a fer coses. Me'n recordo que a casa nostra tenívem un soler, 'lo' que es diu un soler, amb unes fustes amples així, i eren blanques… S'havien de 'llimpiar' amb lleixiu! I de vegades sé que veniva algú i diva: "Ui, quin soler tan net, amb què lo 'llimpieu'?", i jo pensava "Ja ho sé prou, jo, amb què." La una el fregava, l'altra l'assecava, perquè tenívem una sala grandiosa. Hi havia una taula que no l'omplívem tota la colla que érem! Allà févem vida, perquè la cuina era petiteta i no la tenívem tancada, la cuina. No tenívem calefacció ni re, ni estufes. ([5], pàgina 347)

A cal Borró també —ere un germà del meu pare—, també anave; después hi havie lo Call, també ho feve; después un altre que n'hi diven lo Patxeta, també […]. Cap allà baix a buscar ramats, que, mira, els févam pujar aquí dalt; allavontes havíem de buscar… i, mira, els

guardàvam lo ramat tot l'estiu i a la tardor tornàvom a baixar i per a bogar les propietats. ([9], pàgina 37])

També del mot *menos* 'menys' ([1], J. C., minut 03:03; [8], acta del consell del quart de la Cortinada, 08-04-1871, pàgina 257); vet aquí exemples contextualitzats:

> […] de tres ciris 'ad minus' a cada part d'altar, de dos atxes a lo menos en lo temps de incesar a las vespres […]. ([8], document de creació d'una fundació en l'església parroquial d'Encamp destinada a la celebració de misses aniversaris per a membres de la seva família, 16-01-1804, pàgina 83)
> […] hi ha hagut vàrias partidas de boscos venuts que no haurà surtit la carga del carbó a dotse diners, ni tampoc a sis, y tal vegada a menos. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 130)
> no vol lo Comú s'apeguia foch a ninguna tallada, ni menos que se cremia res de tots los boscos, venint a càrrech del comprador o compradors lo pagar tots los perjudicis y danys que se'n pugia seguir de unas tals cremas […]. ([8], document de venda de cargues de carbó, 09-09-1844, pàgina 169)
> […] fer anar per cuidar aquells porcs; igual tenive setze o disset anys, el meu pare va néixer l'any 7, pués set i disset pués diguere ser l'any 24, sí, 23, 24 més o menos, sí, sí, en aquell temps ere una cosa curiosa. Ell havie pensat de provar això, però jo crec que…, me semble que va anar molt malament. Ha ben canviat lo món, aquí a Andorra sobretot. ([9], pàgina 50)

I el mot *algo*:

> Per rentar la roba anàvem al safareig públic a Tovira, i al cap del Carrer, que encara va sortir al diari fa pocs dies, hi havia safareig molt gran. I n'hi havia un al Puial, allà a vora de casa meva. Jo també hi anava, a rentar! Primer em feven rentar mocadors i coses petites —al

> safareig ja ho sabives tot, al safareig—, i quan hi havia 'algo' que no podives sentir: "Vés-te'n a jugar allà baix." 'Antes' els teniven més "d'allò" a los fills, no podives sentir segons quines paraules… Això que lo meu pare era un home boníssim, no diva mai cap renec; mai. Però la meua mare mos fotia uns tous! Ui, teniva un caràcter! Et diva: "Faràs això, això i això" i si no ho feves… carai! Tenívem vuit o nou anys. ([5], pàgina 347)
>
> Dic jo que les coses han canviat. Abans, anaves, «escolteu si em doneu algo, em doneu algo, si no em doneu res…, si em doneu algo millor» […]. I si al cap de la setmana et donaven cinc duros més, doncs mira, estaves content. ([10], pàgina 90)

I altres paraules com del mot *bueno* 'doncs bé' ([1], C. A., minut 02:52; [2], R. V., minut 00:44; [4], J. M., minut 00:42; [7], pàgines 37, 63, 70 i 94); *hasta* ([2], L. A., minut 00:41); i *pues* 'doncs' ([2], L. A., minuts 00:50, 01:47 i 03:23; [4], J. M., minut 02:17; [13], pàgina 91), que majoritàriament són presents en molts altres parlars catalans; vet aquí exemples contextualitzats:

> […] va veure que feve un bon pa, i l'hi va demanar en caritat […] —No, que ho hem de menester per naltres. […] I aquell pobre home […], bueno, […], vols que li va dir: […]. ([7], pàgina 70)
>
> […] per campanya: «Bueno, escolta, aquesta campanya dallò…», «Jo, bueno, no mos hem entès, no et volem més»; o poder: «Hem canviat d'idea, no volem més bestiar», i… 'nar en un altre puesto. ([9], pàgina 64)
>
> Sempre buscàvom los camins més drets. Per carretera sempre; bueno, a part d'un punt que diuen a França les gorges de la Frau. Per veure el sol has de guaitar aixís enlaire, que és bassera; hi ha només lo riu i bassera, i camí per bassera; […]. ([9], pàgina 71)
>
> Quan ja els hi havia acabat de pagar, vai dir: «Bueno, noi, tu les teves, jo les meves i ja està». ([9], pàgina 85)
>
> I allavòrens, a l'aprendre de paleta, no es feve res[,] aquí, no treballava, no hi havia feina, algun esgavell de paret, algun trossot de llosat i no res. Jo vaig pensar: «No siràs mai paleta». I em va passar pel

cap de marxar a França, l'any setze, conteu [sic] que parlo de, de…, pues de l'any setze[,] vaig a França, i allavons hi havia la guerra, hi havia quatre vells que treballaven, de tota manera vaig trobar feina, i llavors aquells vells, lo que em va valguer a jo aquells vells, dos o tres anys allí, fins el divuit que es va acabar la guerra, aquests dos anys, com que era tot gent, aquells, tant paletes com fusters, com tot, eren tots vells que sabiven. I jo era valent, eh, encara no em manàvon una cosa… Oh, hi vaig continuar, vaja, hi vaig estar…, poder hi vaig treballar vint anys. Bueno, a l'estiu veniva dos mesos aquí, juliol i agost veniva aquí i encabat me'n tornava. ([10], pàgina 178)

[…] allavons una pela ere una pela i hasta deu cèntims es tractava d'aprofitar. ([12], pàgina 99)
I això, bueno, permetia cobrir aquelles despeses naturals que tenie la família. ([12], pàgina 121)

i vivíom pues lo que es… lo que avui se'n diu el barri antic ([1], C. A., minut 01:17)
A l'hivern menjàvem trumfes i cols, 'lo' que collives a l'hort i prou, i altres coses que compràvem, però poques botigues, hi havia. Aquí a Andorra hi havia cal Xautet, a cal Jepet, i aquí a la plaça, a cal botiguer, a cal Codina. No n'hi havia cap més. I compràvem llet de Lleida. No hi havia diners. I quan venívem algun porc o alguna cosa, au!, lo pare mos donava els cèntims: "Aneu a pagar a tal 'puesto'." Com ara, però més petit. Tenívem un corral gran i mos engreixàvem dos o tres porcs, 'lo' que necessitàvem per nosaltres, i 'lo' demés 'pues' ho veníem. ([5], pàgina 346)
Pués eren dos homes, un a Tor i un a la Massana, i lo quin guanyariï, pues la montanya quedariï seva. ([7], pàgina 63)
En virtut del gran avús que està vigent en nostra parròquia sobre defraudasió de l'ostal, pues que són mols que estan venen ocultamen y tot és un grave detriment dels interesos comuns, pues que si se continua en semblan avús la renda que porta lo ostal observarà la més profunda decadència. ([8], carta del Comú de Sant Julià de Lòria al Consell General, 02-06-1878, pàgina 282)

[…] fer anar per cuidar aquells porcs; igual tenive setze o disset anys, el meu pare va néixer l'any 7, pués set i disset pués diguere ser l'any 24, sí, 23, 24 més o menos, sí, sí, en aquell temps ere una cosa curiosa. Ell havie pensat de provar això, però jo crec que…, me semble que va anar molt malament. Ha ben canviat lo món, aquí a Andorra sobretot. ([9], pàgina 50)

I allavontes, en aquelles campanyes franceses, pués los amos pués voliven bon fem i donaven la palla además del puesto de l'habitació, el corral gratis, la palla […]. ([9], pàgina 53)

I allavòrens, a l'aprendre de paleta, no es feve res[,] aquí, no treballava, no hi havia feina, algun esgavell de paret, algun trossot de llosat i no res. Jo vaig pensar: «No siràs mai paleta». I em va passar pel cap de marxar a França, l'any setze, conteu [sic] que parlo de, de…, pues de l'any setze[,] vaig a França, i allavons hi havia la guerra, hi havia quatre vells que treballaven, de tota manera vaig trobar feina, i llavors aquells vells, lo que em va valguer a jo aquells vells, dos o tres anys allí, fins el divuit que es va acabar la guerra, aquests dos anys, com que era tot gent, aquells, tant paletes com fusters, com tot, eren tots vells que sabiven. I jo era valent, eh, encara no em manàvon una cosa… Oh, hi vaig continuar, vaja, hi vaig estar…, poder hi vaig treballar vint anys. Bueno, a l'estiu veniva dos mesos aquí, juliol i agost veniva aquí i encabat me'n tornava. ([10], pàgina 178)

En cambi será altrament beneficiós j soportapble si podem importar per carretera aquellas mercaderias, pues que en tal cas, esent com será mes de la mitat mes barato lo preu de importació, resultará que encara que tingam que pagar per la amortisació del emprestit […]. ([16], súplica dels comuns de Canillo i Encamp adreçada al Consell General, relativa a la presa de certes disposicions sobre la contribució pel pagament de la construcció de la carretera, 20-11-1904)

I allavontes, en aquelles campanyes franceses, pués los amos pués voliven bon fem i donaven la palla además del puesto de l'habitació, el corral gratis, la palla […]. ([9], pàgina 53)

> […] per campanya: «Bueno, escolta, aquesta campanya dallò…», «Jo, bueno, no mos hem entès, no et volem més»; o poder: «Hem canviat d'idea, no volem més bestiar», i… 'nar en un altre puesto. ([9], pàgina 64)
>
> […] et porten al puesto que vols: naltres 'nem a la Seu, portem les eqües a la Seu, sortim a les deu del dematí aquí i a les dotze ja estem a la Seu, i sense cap problema. ([9], pàgina 81)

En els testimonis de la parla andorrana apareix també *limpiar*, potser un castellanisme:

> Després vaig comprar una màquina per soldar-les. Aquesta la vaig portar de Tolosa. Aquí posàvem la serra per cada costat, quan era limpiada, i amb un ferro calent per baix i un altre per alt, i aleshòrens, això soldat amb plata, amb cinta de plata. Posàvem borraix. Posàvem la cinta mullada, vaja, mullada, amb polvos d'aquells de borraix que tenívom ja exprés i ficàvom un ferro; aquells ferros encara són allà. Quan estava la serra aquí dins, aquests ferros calents, vinga apretar-la ben apretada i quedava…, es fonia la plata aquella i quedava la serra soldada. ([10], pàgina 122)

En qualsevol cas, deu ser un mot tradicional en català, perquè també s'ha passat a dir amb *ll* inicial, un fenomen fonètic típic del català:

> Sortint d'estudi sempre tenívem feina a casa: collir menjar pels conills, 'després' a fer coses. Me'n recordo que a casa nostra tenívem un soler, 'lo' que es diu un soler, amb unes fustes amples així, i eren blanques… S'havien de 'llimpiar' amb lleixiu! I de vegades sé que veniva algú i diva: "Ui, quin soler tan net, amb què lo 'llimpieu'?", i jo pensava "Ja ho sé prou, jo, amb què." La una el fregava, l'altra l'assecava, perquè tenívem una sala grandiosa. Hi havia una taula que no l'omplívem tota la colla que érem! Allà févem vida, perquè la cuina era petiteta i no la tenívem tancada, la cuina. No tenívem calefacció ni re, ni estufes. ([5], pàgina 347)

Es troba també el mot *nòvio*:

> No ho sé[,] com vai conèixer el nòvio. Home, fa cinquanta anys. Perquè 'antes' com anàvem a ballar, tots, cada dia de festa sortiva un i t'acompanyava, i així… Hi havia molta Festa Major; durava tres dies com ara. Venia la gent, les famílies… De vegades per dinar érem deu o dotze. El dia de més Festa Major, el diumenge, es menjava lo gall. I arròs. De menjar ja menjàvem, ja, perquè treballàvem, però menjar, també. La mare feva crema i coques de paella. I en feva una cistella, per tanta colla! ([5], pàgina 346)

Val la pena destacar la presència dels mots *lego* o *luego* 'aviat' (Garcia Puy & Ronchera 2006: 359) i *pesto* o *puesto* 'lloc' (Garcia Puy & Ronchera 2006: 361; Riera i Riera 1996: 465), presos del castellà. Aquí, els parlants andorrans van eliminar el diftong propi del castellà *ue* i van reduir-lo a *e* (tot i que també es troben les formes amb *ue* en la parla andorrana, vegeu, per exemple, la presència del mot *luego* en [8] (consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 130; i document del Consell General adreçat al rei de França per a la ratificació dels privilegis duaners, pàgina 136) i *puesto* en molts altres testimonis ([8], acta del consell del quart de la Cortinada, 08-04-1871, pàgina 257; [9], pàgines 53, 64 i 66). Tres exemples contextualitzats, dos amb *puesto* i l'altre amb *pesto*:

> A l'hivern menjàvem trumfes i cols, 'lo' que collives a l'hort i prou, i altres coses que compràvem, però poques botigues, hi havia. Aquí a Andorra hi havia cal Xautet, a cal Jepet, i aquí a la plaça, a cal botiguer, a cal Codina. No n'hi havia cap més. I compràvem llet de Lleida. No hi havia diners. I quan venívem algun porc o alguna cosa, au!, lo pare mos donava els cèntims: "Aneu a pagar a tal 'puesto'." Com ara, però més petit. Tenívem un corral gran i mos engreixàvem dos o tres porcs, 'lo' que necessitàvem per nosaltres, i 'lo' demés 'pues' ho veníem. ([5], pàgina 346)

> Però hi havie un vailet, que dèiom aleshòrens, i s'estave amb la resta de la família. Dormir i menjar amb nosaltres. Menjave al puesto que menjàvom nosaltres. ([11], pàgina 152)

> [parlant de la guerra] Et veniven a buscar, una casa, una persona: "vina amb natre", quan lo teniven allà al campament al mataven, o al portaven a un atre pesto li feven coses males… i ara tiraran bombes enlaire, i allò ho matarà tot, los savis i los pobres i'ls rics i, ho mataran tot, i aquests, als pulítics no'ls convé cap això. Ells no volen cap morir tampoc. ([13], pàgina 98)

Aquesta reducció fonètica del diftong castellà *ue* en *e* es troba esparsa en aquests mateixos mots arreu de Catalunya.

2.8. OCCITANISMES

D'altra banda, pot haver-hi influència occitana en la parla andorrana per simple veïnatge, amb anades i vingudes i contactes al llarg de la història que poden fer haver que penetrés algun element lingüístic del nord en la parla d'Andorra (vegeu la pronúncia *aissò* en comptes d'*això* en l'apartat 3.4, sobre consonantisme). Entre aquests, hi ha segurament l'adjectiu *espauruc* 'poruc' (Riera i Riera 1992: 296) i potser algun altre mot, encara que, en més d'un cas, és difícil determinar si un mot és pròpiament català i coincident amb l'occità o bé és un mot que viatja d'un domini lingüístic a un altre.

2.9. AFIRMACIÓ I NEGACIÓ

El mot *sí* afirmatiu s'emprava en el parla andorrana del segle XIX per a ressaltar que es farà una cosa:

> [després de prohibir extreure fusta de pi maienc] si solamen ne po-

> dran trasportarne d'alsina […] ([8], document sobre arrestos i ordinacions del Comú de Sant Julià de Lòria, 27-01-1862, pàgina 215)
> […] perquè no quedian ocultats los predits arrestos per mols beïns com quedarian, si se fichsaran en lo lloch acostumat […] ([8], document sobre arrestos i ordinacions del Comú de Sant Julià de Lòria, 27-01-1862, pàgina 216)

En la parla andorrana del segle XX, el mot *cap* (que en principi és un nom que designa la 'part superior del cos humà') s'empra com a reforç de negació, generalment per a corregir una pressuposició errònia (Riera i Riera 1992: 186; 1996: 46; Anglada 1974: 122; Anglada 1993: 146):

> No hi han cap anat. 'no hi ha pas anat' (exemple extret de Riera i Riera (1992: 186))
> No es fan cap gaire grossos. 'no en fan pas gaire grossos' (exemple extret de Riera i Riera (1992: 186))
> No els han cap pogut agafar[,] aquests. 'no els han pogut pas agafar, aquests' (exemple extret de Riera i Riera (1992: 186))
> No ho escriurà cap. 'no ho escriurà pas' (exemple extret de Riera i Riera (1992: 186))
> No les conec cap[,] totes les herbes. 'no les conec pas, totes les herbes' (exemple extret de Riera i Riera (1992: 186))
> No es fa cap així. (exemple extret de Riera i Riera (1992: 186))
> No en tinc cap gaire. 'no en tinc pas gaire' (exemple extret d'Anglada (1974: 123))
> En aquell temps els festejos no era cap com ara. ([5], pàgina 347)
> I allavons, resulte que los de Tor a aquell home que havie d'anar a jugar la lluita el van engreixar, el van atipar molt, i el van fer engreixar. I los de la Massana el van cuidar molt però no el van cap fer engreixar. ([7], pàgina 63)
> [parlant d'un pa acabat de fer que un pidolaire havia demanat] Ai fillet […] no vo'l puc cap donar […] perquè és tan bo com els altres. ([7], pàgina 70)
> D'això ella no ens ho va cap voler dir. ([7] , pàgina 76)

> Però aquell capella no hi visquive cap, en aquella casa. ([7], pàgina 82)
> Vinyes, camps que no hi havie re, quan eren aixutes les vinyes; quan eren molles, no ho voliven cap, puestos que hi havia serres també; allà en diven garrigues. ([9], pàgina 66)
> Quan volin [=voliïn] amblanquir les cases s'havin [=haviïn] de fer el calç ells, que no hi havie cap los medis d'ara […], goita, ncara [sic] me'n recordo. Feven un forat fondo, fondo, fondo amb pales que no hi havie cap màquines com ara. ([13], pàgina 91)
> [parlant de la guerra] Et veniven a buscar, una casa, una persona: "vina amb natre", quan lo teniven allà al campament al mataven, o al portaven a un atre pesto li feven coses males… i ara tiraran bombes enlaire, i allò ho matarà tot, los savis i los pobres i'ls rics i, ho mataran tot, i aquests, als pulítics no'ls convé cap això. Ells no volen cap morir tampoc. ([13], pàgina 98)

Val a dir que aquest tret es troba també en el Pallars i l'Alt Urgell.

Segons Anglada (1993: 146), a mitjan segle XX, en la parla andorrana, és freqüent dir *cap* i *gaire* seguits:

> No hi ha cap gaire temps que plovive. (exemple extret d'Anglada 1993: 146)

Com a reforç de negació, però, també es troba *pas*, el mot que es fa servir en altres zones fora de l'Alt Pirineu:

> Abans es beguive molt d'amagatotis, i mira que tot estave ferrollat, perquè has de comptar que del moment que jo vai deixar lo celler sense clavar, lo 'gasto' de vi va baixar a la 'mitat' a l'aqueta casa. I jo no ho trobo pas estrany. ([5], pàgina 332)
> Jo no tindria pas valor de fer mal a ningú […]. ([7], pàgina 82)
> Els semblave que no havie d'anar bé a França […] i no, no, el qui hi va anar no van pas dir res […]. ([9], pàgina 121)
> Els rocs[,] els arroplegaven per aquí, no en faltaven pas. ([13], pàgina 91)

L'explicació de per què *cap* ha acabat usant-se com a reforç de negació deu trobar-se en contextos en què *cap* apareix amb el valor de 'zero' (com en la frase *No hi ha cap problema*) però aplicat no pas a noms comptables (com seria el cas de *problema*, en l'exemple anterior) sinó a noms incomptables (context on sol emprar-se *gens*) en determinades frases com ara les que es refereixen als estats d'ànim o d'intenció de les persones (per exemple, es diu *No et farà cap mal, això* en comptes de *No et farà gens de mal, això*) i algun altre context també (com *Això no té gens de valor* i *Això no té cap valor*). Aquest fenomen es troba en català general. El context pont que permet passar de *cap* amb valor 'zero' amb noms incomptables a *cap* com a reforç de negació deu ser el de frases en què *cap* acompanya un nom incomptable però, per un moviment de les paraules, apareix a tocar del verb, com aquesta:

> [parlant de dormir al ras] També m'hi hai hagut de quedar, i no me'n dono vergonya, no, perquè hi ha molta gent que se'n donen vergonya[,] de dir: "Hai guardat auvelles"; no me'n dono cap, de vergonya. ([9], pàgina 14)

En els parlar gascons del Comenges i del Coserans (al nord del Pallars i la Ribagorça), la negació emfàtica es diu també amb *cap*. Així, la frase *No l'escoltava pas*, en aquests parlars es diu *Non l'escotava cap*.

2.10. EL MOT 'BEN' COM A PONDERATIU

En el camp dels mots gradualitzadors, la paraula *ben* (que va anteposada) s'usa com a ponderatiu. Això es troba present en tota la seva magnitud en la parla andorrana contemporània:

> […] que dits arrendataris degran tornar al dit arrendador lo dia finirà lo present arrendament las mateixas terras que vuy se'ls entregan sembradas […] com y totas las demés cosas en lo mateix bon estat,

forma i condició que vuy se'ls entrega ben tancat i guardat. ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 100)
Encara que estich ben persuadit de que Vms. miraran ab tota escrupolositat las circunstàncias de las que dependeix lo determinar degudament lo valor dels boscos venuts, o del carbó resultant d'aquells, no obstant, a major abundament, espero no trobaran a mal de que presentia [segurament hauria de transcriure's presèntia] a la consideració de Vms. algunas refleccions que a mon concepte mereixent molta atenció. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 129)
[…] ben aviat puga presentarse'l periòdich com a veritable tornavèu de les terres andorranes. ([6], número 2, pàgina 1)
[…] fer anar per cuidar aquells porcs; igual tenive setze o disset anys, el meu pare va néixer l'any 7, pués set i disset pués diguere ser l'any 24, sí, 23, 24 més o menos, sí, sí, en aquell temps ere una cosa curiosa. Ell havie pensat de provar això, però jo crec que…, me semble que va anar molt malament. Ha ben canviat lo món, aquí a Andorra sobretot. ([9], pàgina 50)

2.11. LA PARTÍCULA 'CA'

Es troba la partícula *ca*, com a escurçament de *casa*; quan es diu seguit d'un nom de persona, apareix l'article definit *l*:

a cal Mariano ([1], J. C., minut 00:47)
davant del cal Sisco de Sanç ([1], J. C., minut 01:47)
de cal Sastre del Floreta ([1], C. A., minut 03:52)
Santa Coloma.— Es molt comentat tot lo que passa ab motiu del projecte d'arreglo del camí d'entrada al poble. ¿Y aquell llum de darrera a cà'l Mariano quan pensen arreglarlo perque ilumini de veritat aquell carrer? ([6], número 7, pàgina 3)
A cal Borró també —ere un germà del meu pare—, també anave […]. ([9], pàgina 37])

> A ca l'Hostet tenien una propietat per allà als volts de Mollerussa, una propietat que l'havia comprada el meu padrí […]; em semble que hi digueren anar per aquells anys de la guerra, em semble que hi van 'nar allavons, a Espanya, eh?, perquè a França ere complicat, quan hi havie els alemans aquí, aquí a França. ([9], pàgina 99)

A més a més, la Casa de la Vall (seu històrica del parlament andorrà fins a principis del segle XXI) popularment també s'ha dit *ca la Vall*.

2.12. VOCABULARI JURIDICOADMINISTRATIU

Com que el Principat d'Andorra s'ha mantingut independent al llarg dels segles, el vocabulari juridicoadministratiu andorrà fa servir la terminologia catalana de tota la vida, sense haver-la canviat per terminologia espanyola o francesa (com sí que veiem en la resta de territoris catalanoparlants). Així, de les unitats administratives locals se'n diu *parròquia*; i les parròquies de la Massana, Ordino i Sant Julià de Lòria se subdivideixen en entitats menors anomenades *quarts*, i la de Canillo en *veïnats*; l'organisme de govern local és el *comú*; la persona que encapçala el comú és anomenat *cònsol* (en femení, també *cònsol*; es distingeix el *cònsol major* i el *cònsol menor*); qui imparteix justícia s'anomena *batlle* (en femení, també *batlle*) i per això els tribunals s'anomenen *batllia*; els uixers, bidells o conserges que treballen en les administracions públiques andorranes usualment s'anomenen *nuncis* (en femení, *núncia*) (per tant, no és tan sols un pregoner); el *manador* (femení *manadora*) és un pregoner; allò que a molts indrets s'anomena *agent rural* (i tradicionalment *guardabosc*) a Andorra és un *bander*; els qui representen els coprínceps s'han anomenat tradicionalment *veguer* (tal com era en català antic: aquest terme, a Catalunya, designava, a l'edat mitjana, el representant del rei sobre una àrea) i, des de la Constitució d'Andorra (1993), *representant* (els veguers tenien més capacitat executiva que els representants); d'aquí també *vegueria* 'institució encapçalada per un veguer'; el president del Consell General (el parlament) és el *síndic* (femení

síndica) (quan a Catalunya aquest terme designa la persona que vigila que l'administració pública faci un bon ús de les prerrogatives que té assignades i del diner públic, i no cometi abusos); una *consòrcia* és una unió de persones que tenen un interès comú i que s'ajuden en cas de necessitat; i el *llevador* (femení *llevadora*) és la persona encarregada de portar els comptes o les anotacions d'entrades i sortides dels quarts. Cal afegir-hi que els cap d'Estat d'Andorra són *coprínceps* (en femení, *coprincesa*, si hi ha una presidenta de la República francesa).

Tot i que el terme per a referir-se a la corporació de govern local és *comú*, i així es veu en tota la documentació, ocasionalment al segle XIX trobem també el terme tradicional *universitat:*

> tota aquella farga de fer ferro, martinet, ab lo cortó nomenat de l'Astall Serré que dit Comú o Universitat posseheix en lo terme de la present parròquia i partida de las Ascaldas. ([8], document d'arrendament de la farga del Madriu, 12-04-1819, pàgina 112)

A Menorca també s'emprava el terme *universitat* amb aquest sentit.

I també cal fer avinent que l'expressió *casa comuna* significa 'seu del comú d'una parròquia andorrana'.

També s'ha de mencionar la paraula (en desús al segle XXI) *cúria* 'sala de judicis de la Casa de la Vall (seu del parlament andorrà)' (DEA).

El mot *trenca* es fa servir en la parla andorrana per a indicar la 'partió de terme'. El DIEC2, el DCVB i el GDLC indiquen que *trenca* significa 'fita, pedra indicadora de partió'; però a Andorra és sinònim de partió mateix (per exemple, en una frase com *La trenca entre la Massana i Ordino passa per aquí*). La paraula *comarca* té, en la parla andorrana, el significat genèric que té en el català general; tanmateix, difereix de Catalunya en el sentit que, a Catalunya, aquest terme designa una zona homogènia des del punt de vista geogràfic i humà amb diversos nuclis de població propers entre si i amb una forta relació humana (per exemple, l'Alt Urgell o la Cerdanya); per contra, a Andorra el terme *comarca* indica una àrea homogènia dins d'un terme parroquial. En la gestió i l'aprofitament de les terres també existeix el terme *defens* 'acció

de privar que el bestiar públic pugui pasturar en un predi, o que pugui pasturar sense pagar'. Esmentem també *emprivari* 'titular de l'ús d'un empriu' (DEA).

En l'àmbit tributari i sancionador tenim algun terme específic andorrà. Així, allò que paguen les cases per al manteniment de les infraestructures públiques s'ha anomenat tradicionalment *foc i lloc*. L'*averia* era un impost que gravava el bestiar menut. També s'ha d'esmentar el *llot* 'aportació monetària dels comuns al Consell General' i *cot* 'multa imposada per una administració pública per incomplir un deure' (es parlava del *cot del quart* si l'imposava un quart, *cot de la parròquia* si ho feia una parròquia i *cot de la terra* si ho feia el Consell General) (Badia, Ganyet & Pérez 1992: 81 i 41) (figures que, arran de l'aprovació de la Constitució d'Andorra (1993), va deixar de dir-se a finals del segle XX). Alhora, la *quèstia* era l'impost que, del 1278 (any d'establiment del primer pariatge) al 1992 (any anterior a l'aprovació de la constitució andorrana), els andorrans van satisfer en anys alterns a cada copríncep (el bisbe d'Urgell i el rei o president de França). Segons la *Gran enciclopèdia catalana*, aquest tribut també es deia *questia*, *quístia*, *quistia* o *questa*; i Badia, Ganyet & Pérez (1992: 105) també indiquen que s'anomenava *quístia*, *qüèstia* o *questa*. (Vegeu l'apartat 3.1, referit a la tonicitat vacillant en noms propis i anàlegs.)

Sobre *foc i lloc*, hi afegirem que Pantebre (1997: 181) apunta que l'expressió *tindre foc i lloc* s'usava per a indicar que un cabaler o cabalera compartia taula i espai amb l'hereu d'una casa pairal on havia entrat aquell cabaler.

Cal indicar que, en el món de la justícia, a Andorra el castellanisme *auto* 'document que l'autoritat judicial emet per a dictaminar una cosa, sense que sigui la sentència' va traduir-se per *aute* (a Catalunya se'n diu *interlocutòria*; aquí és a Catalunya on s'ha recuperat un terme amb més tradició catalana per tal de fer fora el castellanisme *auto*, mentre que la parla andorrana va adaptar el castellanisme). També hi ha el terme *providència* 'resolució d'un batlle en relació amb un tràmit processal'.

L'àmbit educatiu andorrà també té terminologia pròpia diferent d'altres territoris catalanoparlants. Així, a Andorra es parla de *primera ensenyança* i de *segona ensenyança* (quan la terminologia utilitzada a

Catalunya és *primària* i *secundària*, respectivament). Allò que arreu generalment s'anomena *ludoteca*, una figura en marxa des de finals del segle XX, a Andorra se'n diu *ludoescola* (Sans Urgell 2014: 47). Alhora, als anys 80 del segle XX, arran de l'engegada de l'escola andorrana, es parlava molt d'*andorranització*, un concepte que també implicava que l'escola espanyola i l'escola francesa incloguessin forçosament un mínim de continguts de llengua catalana i història i cultura andorrana.

Un terme implantat al començament del segle XXI és *bàtxelor*, per a designar les carreres universitàries de tres anys. A Espanya les carreres universitàries solen ser de quatre anys, i per això allà se'n diu *grau*. La diferència terminològica, aquí, no és només territorial, sinó que efectivament són conceptes diferents, a causa de la durada.

Per la influència del francès també trobem francesismes en el llenguatge juridicoadministratiu andorrà, absent en altres zones del domini lingüístic català. Aquí cal incloure-hi el terme *arrest* per a un concepte equivalent al de decret o edicte (tot i que també existeix el terme *ordinació* en la terminologia andorrana). I allò que a Catalunya s'anomena *empresa pública*, a Andorra es diu *empresa parapública* (o, directament, *parapública* per omissió del nom), calcat del francès. (Els francesismes es tracten a l'apartat 2.6.)

També s'ha de mencionar un terme generat a final del segle XX, *treballador -a fronterer -a* 'persona que treballa a Andorra i resideix a les zones veïnes d'Andorra' (també es pot usar com a nom: *els fronterers*) (Sans Urgell 2014: 47).

Un cas a banda és *veedor*, el terme emprat tradicionalment a Andorra per a designar la figura d'un inspector; i, especialment, la cas del *veedor d'aigua*, la persona encarregada de comprovar l'amplada de rius (Badia, Ganyet & Pérez 1992: 131). Aquest terme va deixar d'utilitzar-se arran de l'aprovació de la Constitució d'Andorra (1993); però, ja en ple segle XXI (concretament, l'any 2022), es va crear la figura del *veedor digital*, que és una persona que, en una empresa o una institució, és qui tracta amb l'Autoritat Financera Andorrana en qüestions de gestió de dades i actius digitals, propis de la informàtica. Per tant, pocs anys després que *veedor* deixés d'usar-se de manera general, aquest terme va tornar a implantar-se en el llenguatge juridicoadministratiu.

Vegeu-ne més dades en Paloma (2021), Sans Urgell (2014), Badia, Ganyet & Pérez (1992) i Rull (2007b; 2014).

2.13. ALTRES ELEMENTS DEL VOCABULARI TRADICIONAL

Una paraula molt pròpia del parlar andorrà del segle xx (present, però, també al Pallars) és *donques*, que arreu de Catalunya es diu *doncs*:

> I dònques, com anim, sinyor Anglada? (exemple extret d'Anglada (1993: 146))

En la parla andorrana es documenta *quasi bé* com significant 'gairebé':

> La mare feie de fornera, teníem un forn a casa. Allavontes tots volien venir a pastar a casa […]. I d'això a nosaltres ens quedave un panet de cada un. I quasi bé tots feven coca, i ens donaven una coca. ([11], pàgina 98)
> Sembla un altre temps[,] tot això, semble que quasi bé no hagués pogut existir… ([12], pàgina 96)

Es troba el mot *ans* significant 'sinó que' (és a dir, un valor adversatiu):

> Concedeixo lliure i segur pasaport a ___ natural de les presents Valls ___, de ___ anys de edat, de estat ___ professiò ___ i vehi de ___ es ___ de bona fama i costums que passa al extranger. Per lo tant manám a les Justicies per ahont transitará que siguin de nostra jurisdicció, i a les que no ho son, atentament les suplicám no li posin impediment algún en lo seu viatje ans be li donguin tot lo favor i auxili que necessiti; oferintnos per lo mateix sempre que se presenti la ocasió. I per que consti donám lo present firmat i sellat ab lo sello

de les Valls. ([16], document d'expedició de passaport del procurador general de la Valls d'Andorra Bonaventura Vilarrubla Nequí, anys 20 del segle XX)

Aquest ús del mot *ans* encara pot trobar-se en valencià a principis del segle XXI.

Riera i Riera (1992: 249) documenta *després-ahir* 'el dia abans d'ahir'; és una forma que s'ha dit tradicionalment en català occidental i valencià.

El mot *avui* apareix escrit sovint *vuy* en documents del segle XIX, forma que era l'original en català:

> […] que dits arrendataris degran tornar al dit arrendador lo dia finirà lo present arrendament las mateixas terras que vuy se'ls entregan sembradas […] com y totas las demés cosas en lo mateix bon estat, forma i condició que vuy se'ls entrega ben tancat i guardat. ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 100)

Al segle XIX, en la parla d'Andorra la paraula *mediant* s'usa amb el mateix valor que en altres parlars usen la paraula *mitjançant*, és a dir, com si fos una preposició, amb un significat proper al de la construcció *a través de* o *per mitjà de*:

> […] poden anar dos tengudes reunides median sien denunciadas per dos amos de la parròquia. ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 361).

Pantebre (1997: 87) consigna el verb *haure* com a propi del parlar andorrà de finals del segle XX, i el defineix així: «Suportar, tolerar, aguantar, rosegar algú o quelcom». També recull l'expressió típicament andorrana *haver d'haure* (Pantebre 1997: 164), definida així: «No tenir altre remei que suportar, tolerar, una persona o quelcom», i du com a exemple *L'haurem d'haure (o hauri) quatre anys més* (referint-se, previsiblement, a un cònsol acabat d'escollir). Aquest ús del verb *haure* en realitat és una evolució a partir del verb *raure*. En la majoria de parlars

catalans, per a aquest significat s'ha dit justament *raure* (que té, com a significat primigeni, 'tallar arran', encara que, després, els parlants hi han donat aqueix significat figurat), sovint amb la perífrasi verbal d'obligació [*haver* + *de* + infinitiu] (per exemple, *Haurem de raure aquest individu tot el dia!*). No s'ha de perdre de vista que, en català, ja existia l'infinitiu *haure* equivalent d'*haver* amb el significat de 'tindre' (un ús que ha anat desapareixent, però encara es trobava durant el segle xx en lleidatà i valencià meridional). Per tant, aquest ús andorrà s'ha d'entendre com una barreja entre dos verbs molt semblants: *raure* (que hi aporta el significat) i *haure*.

Durant tot el segle xx es troba la forma *atre* (per *altre*); de fet, també és possible dir *natres* (o *natre*) i *vatres* (o *vatre*) (Anglada (1993: 143) especifica que la forma sense *l* té més presència en les parròquies altes):

> Hi havii [=haviï] un atre pidolaire que passave sovint i li diven el Joan del Quico, i quan li demanaven si volive feina, dive que no, que si hagués sigut de mena traballadora no li calrii [=calriï] anar a pidolar. ([5], pàgina 332)
>
> [parlant de la guerra] Et veniven a buscar, una casa, una persona: "vina amb natre", quan lo teniven allà al campament al mataven, o al portaven a un atre pesto li feven coses males… i ara tiraran bombes enlaire, i allò ho matarà tot, los savis i los pobres i'ls rics i, ho mataran tot, i aquests, als pulítics no'ls convé cap això. Ells no volen cap morir tampoc. ([13], pàgina 98)
>
> Natres mo n'anem. (exemple extret d'Anglada (1993: 144))

En la parla andorrana del segle xx, es fa servir l'expressió *de vegades* ([1], J. C., minut 02:07; [9], pàgina 36). Igualment es troba la forma *tamé* en comptes de *també* ([1], I. A., minut 00:59), formes com *llavons* ([2], R. V., minut 01:29; [2], C. P., minut 00:41, 00:48, 01:19, 01:30, 02:08), també *a llavons* ([2], P. T., minut 00:41; [7], pàgina 63), o *llavonses* (([3], C. M., minut 01:25) o *llavontes* ([2], J. F., minut 02:00; [5], pàgines 332-333), que fins i tot pot sonar *adavòrens*, *adevons*, *adevontes* i *adevòrens* (Garcia Puy & Ronchera 2006: 353) i també *avons* (Garcia Puy & Ronchera 2006:

354; [13], pàgines 91 i 98; [15], pàgina 148) i altres variants reduïdes com *avontes* i *avòrens* (Garcia Puy & Ronchera 2006: 354), la forma *solsament* ([1], I. A., minuts 06:14) i les formes *aixins* ([2], J. F., minut 5:05) i *aixís* ([1], I. A., minut 03:01; [7], pàgines 63 i 70; [8], pàgina 282; [13], pàgines 91 i 98), aquesta darrera forma ja present durant el segle XIX. Val a dir que les formes *aixís* o *aixins* i *solsament* ja es deien a principi del segle XX i es retroben a final del segle XX:

> casos aixís ([4], A. P., minut 05:25)
> Al menys la realitat axís va mostrarho ([6], número 1bis, pàgina 1)
> Fem constar lo fet solzament ([6], número 1bis, pàgina 1)
> […] espontàneament ven […] al mencionat Tomàs Perich, present i acceptant, als seus i a qui ell voldrà, […] tota aquella terra hort té i posseheix […]. La cual venta e 'insolutum' cessió fa aixís com millor de dret procehesca. ([8], venda d'un hort, 29-03-1825, pàgina 125)
> Y aixís ho provehim y manam, condemnant a las dos parts a pagar mitjerament los gastos de nostra comició. ([8], resolució del Consell General amb referència a una queixa per uns tributs imposats pel Comú de Sant Julià de Lòria a comerciants estrangers, 10-06-1876, pàgina 281)
> De consegüent est Hble. Comú suplica a eix Iltre. Consell se dígnia concedir autorisasió per aplicar lo càstich de 8 duros al que se li esperimèntia que defràudia lo ostal y tenda y aixís, d'est modo, per lo temor del citat càstich, no se atreviria persona alguna a cometre semblan delicte. ([8], carta del Comú de Sant Julià de Lòria al Consell General, 02-06-1878, pàgina 282)
> Allavontes arribàvam aquí el dia de Sant Antoni de juny, i antes no podiven pujar fins Sant Antoni de juny; lo dia de Sant Antoni podiven péixer, però un dia abans, si arribaven, havien d'estar tancades. Hi havie unes lleis aixíns, abans… ([9], pàgina 36)
> Sempre buscàvom los camins més drets. Per carretera sempre; bueno, a part d'un punt que diuen a França les gorges de la Frau. Per veure el sol has de guaitar aixís enlaire, que és bassera; hi ha només lo riu i bassera, i camí per bassera; […]. ([9], pàgina 71)

Cal destacar també la presència de la forma *aixines* ([5], pàgina 353), que igualment es diu a la Cerdanya (Figuera, Montané, Figuera, Quílez & Vigo 2011: 60). Garcia Puy & Ronchera (2006: 353) reporten tan *aixís* com *aixins* com *aixines*.

Al llarg del segle xx es troba molt la forma *re* (al costat, però, de *res*):

> Jo només una vegada n'havia vist comprar una, de butlla i més que re, es comprave pels que estaven malalts. Lo sogre explicave que aquell que tenive la butlla l'hi posaven, quan ere de cos present, a sobre la caixa. Això ho degueren fer per fer veure a tothom que aquella persona tenive butlla. Ell passave bastant de totes aquetes coses. De pitit es veu que ere molt reconsagrat. Diu que hi havii [=haviï] 'dos' velletes que degueren ser viudes aquí casa, que eren molt creients, i feven abstinència tota la Quaresma. Elles s'amagaven d'ell allà sota lo galliner i ell anave a buscar-les i els hi sucave los llavis amb un tros de cansalada, per fels-hi trencar l'abstinència. I elles li diven: "Jueu, jueu, més que jueu!["."] ([5], pàgina 333)
>
> Quan févem la matança, a la vigília ja tenívem feina a preparar lo caldo, l'allioli… i com es fa ara encara quan se mata, que ja n'hi ha poca[,] de gent que mata. Nosaltres en matàvem per Nadal, i 'després' en matàvem un al gener i un per allà al març o a l'abril; és que no tenívem re més. Però de gana no en passàvem mai, no, perquè la mare pastava aquí a ca l'Orelleta uns pans així, i arribaves d'estudi, et tallava una llesca de pa, si en volives dos, dos. I, au, vi i sucre. I una pastilla d'aquella xocolata que era tot terra […]. ([5], pàgina 346)
>
> Sortint d'estudi sempre tenívem feina a casa: collir menjar pels conills, 'després' a fer coses. Me'n recordo que a casa nostra tenívem un soler, 'lo' que es diu un soler, amb unes fustes amples així, i eren blanques… S'havien de 'llimpiar' amb lleixiu! I de vegades sé que veniva algú i diva: "Ui, quin soler tan net, amb què lo 'llimpieu'?", i jo pensava "Ja ho sé prou, jo, amb què." La una el fregava, l'altra l'assecava, perquè tenívem una sala grandiosa. Hi havia una taula que no

> l'omplívem tota la colla que érem! Allà févem vida, perquè la cuina era petiteta i no la tenívem tancada, la cuina. No tenívem calefacció ni re, ni estufes. ([5], pàgina 347)
> Si trobàvam feina treballàvam, guanyàvam algun sou, i aquí re, això ere un desert. ([9], pàgina 51)
> Quan hi ha guerra… Vatre no n'hau viscut cap, encara. Millor que no han [sic] veigueu cap, que no é rè de bo, eh. ([13], pàgina 98)
> […] cap ansenyança de rè, cap astudi de rè […] ([13], pàgina 91)

L'expressió *déu-n'hi-do* indica una valoració sobre un fet (en general per a indicar que un considera que hi ha molta cosa, o que qualitativament allò és important). Tot i que és un mot general en tot el català, val la pena indicar que ja es troba documentat a principis del segle XX en la parla andorrana:

> Aquests ultims dias hem arribat a dotze sota zero. Deu n'hi dó. ([6], número 1, pàgina 5)

Riera i Riera (1992: 533-534) explica que *saber greu* també s'ha dit, durant el segle XX en la parla andorrana, *saber mal*.

La construcció *saber mal* també es troba en valencià.

També en la parla andorrana del segle XX es troba el mot *mentres* per a indicar una acció que es fa alhora que una altra:

> I mentres els altres saltaven, tu 'naves donant tombs per 'llà fent voltar… fent voltar el… l'aparato aquell ([1], C. A., minut 13:09)

En la parla andorrana es troben casos (durant el segle XX) en què *mal* va postposat a un adjectiu significant 'dolent':

> [parlant de la guerra] Et veniven a buscar, una casa, una persona: "vina amb natre", quan lo teniven allà al campament al mataven, o al portaven a un atre pesto li feven coses males… i ara tiraran bombes enlaire, i allò ho matarà tot, los savis i los pobres i'ls rics i, ho mataran

> tot, i aquests, als pulítics no'ls convé cap això. Ells no volen cap morir tampoc. ([13], pàgina 98)

En català contemporani, el mot *mal* sol utilitzar-se tan sols anteposat al verb; si va postposat al verb, es diu *malament*. Darrere d'adjectius en català contemporani es diu *dolent* o, en valencià, *roí* o *roín*. Tanmateix, en català antic es podia dir postposat al verb (per exemple, *anar mal*). En els parlars valencians encara poden dir *mal* postposat al verb, sense que es pugui determinar si és el manteniment d'un ús antic del català o si és per influència castellana, o totes dues coses.

El verb *esperar* es documenta en època contemporània amb el significat de 'confiar':

> Encara que estich ben persuadit de que Vms. miraran ab tota escrupolositat las circunstàncias de las que dependeix lo determinar degudament lo valor dels boscos venuts, o del carbó resultant d'aquells, no obstant, a major abundament, espero no trobaran a mal de que presentia [segurament hauria de transcriure's presèntia] a la consideració de Vms. algunas refleccions que a mon concepte mereixent molta atenció. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 129)

En la parla andorrana del segle XX s'usa la construcció *ser menester* 'ser necessari' i *haver de menester* 'haver de fer servir', molt poc utilitzades al segle XXI (evolució que es troba en altres parlars catalans, com el tarragoní):

> Això del contraban, ho feien les cases més baixes, menys fortes, o no? —No, no. Les més petites, les que era menester per viure, per treure un jornal. De treure alguna cosa. ([11], pàgina 97)

> […] va veure que feve un bon pa, i l'hi va demanar en caritat […] —No, que ho hem de menester per naltres. […] I aquell pobre home […], bueno, […], vols que li va dir: […]. ([7], pàgina 70)
> [parlant de quedar-se caps de bestiar] Perquè el meu pare, al cel sigui,

> normalment només pujave les que ell havie de menester per ell, per casa, i el meu oncle de vegades en feie pujar dos. ([9], pàgina 36)
> […] per fer cremar quell roc haví [=haviï] de menester molta llenya. ([13], pàgina 91)

Pel que fa als punts cardinals, al segle XIX la gent d'Andorra emprava els mots *tramuntana* per al nord, *ponent* per a l'oest, *migdia* per al sud i *solixent* per a l'est:

> […] tot aquell tros de terra, situada en lo terme de la parròquia de la dita vila d'Andorra y partida de las Pradas de Dolsa […] que confronta a solixent ab terra d'Anton Tora Pallerol, a mitgdia y ponent ab prat del Farre d'Andorra, y a tremuntana ab camí real que va a Santa Coloma […] ([8], document de lliurament de béns per a resoldre un deute, 28-02-1806, pàgina 92)

Des de l'aparició dels automòbils, en català va generalitzar-se la paraula *auto* per a designar-los. A principi del segle XX es troba en la parla andorrana ([6], diversos números).

Com a equivalent de *gaudir*, es documenta *gosar* a principi del segle XX, forma verbal que es devia dir en més llocs del domini lingüístic perquè, al segle XXI, es troba al sud del País Valencià:

> Encamp.— […] La nostra festa major ha gosat d'un temps esplèndit y mólt calurós. ([6], número 7, pàgina 3)

A principis del segle XX també es troba l'adverbi *jamai* ([6], número 2, pàgina 3; número 4, pàgina 2).

A principi del segle XX es documenta en la parla andorrana l'expressió *veus aquí* (en comptes de l'equivalent *heus aquí*) ([6], número 5, pàgina 1).

L'adverbi *segurament* es documenta en la parla andorrana del segle XIX significant no pas 'de manera segura o certa' sinó 'de manera probable' (és a dir, com a sinònim de l'adverbi *probablement*):

> […] l'asperesa del terreno ahont se troban la major part dels arbres venuts no permetrà, sens gravíssima dificultat, o segurament serà impossible, lo poderse tallar molts d'ells. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 129)

Al llarg de l'època contemporània es documenta el verb *dar*, sinònim de *donar* (molt poc usat en el segle XXI, si bé encara pot trobar-se, per exemple *daven* ([4], J. M., minut 02:51)):

> La conducció y dotació de la present contracta serà de dos mil pessetes anuals y doscentas cincuanta pessetes més per la manutenció anual del caball que ofereix tenir al fi de poder dar ab més facilitat la servitut a las presents Valls. ([8], establiment d'una conducta per a fer que un metge visiti els malalts de les Valls d'Andorra, 25-11-1895, pàgina 381)

Al segle XIX, i també al segle XX, s'usa *demés* com a adjectiu per a indicar 'els altres' o 'els restants':

> […] lo Rev. Manuel Saló, prevere y vicari perpetuo de la parroquial iglesia de la dita parròquia d'Encamp a estas cosas present, accepta la sobredita fundació y insolutumdació y demés cosas sobreditas […]. ([8], document de creació d'una fundació en l'església parroquial d'Encamp destinada a la celebració de misses aniversaris per a membres de la seva família, 16-01-1804, pàgina 84)
>
> […] que dits arrendataris degran tornar al dit arrendador lo dia finirà lo present arrendament las mateixas terras que vuy se'ls entregan sembradas […] com y totas las demés cosas en lo mateix bon estat, forma i condició que vuy se'ls entrega ben tancat i guardat. ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 100)
>
> sàpia lo arrendatari que no podrà fer treballar dita farga sinó a la catalana, a ús i costum de les demés fargas que treballan a la catalana. ([8], document d'arrendament de la farga del Madriu, 12-04-1819, pàgina 113)

> Lo Quart de Fontaneda […] demana y suplica: se cervesquia V.S. manar al comú de la referida vila de Sant Julià que s'abstinga d'incomodar al Cuart recurrent a la fabricació de dit carbó y demés drets que tenen los vahins del mateix. ([8], petició del consell del quart de Fontaneda al Consell General per a vendre carbó per tal de sufragar la reparació de camins, 04-06-1832, pàgines 143-144)
> […] que los demés ramats puxian als amprius. ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 360)
> Los demés cap allà, cap allà. Havíem d'anar cap allà. ([9], pàgina 51)
> I mira, amb allò de pa en menjàvom, però del demés… ([9], pàgina 105)
> Van vendre tot lo que tenívem aquí, plats, culleres, tot. Només ens vam quedar quatre plats i lo demés lo vam vendre tot ([11], pàgina 107)
> [parlant de gent amb terres] Eren unes bones persones, però vull dir que per altra part eren d'aquella gent que els hi semblave que perquè eren a dalt, els demés havies [sic] d'anar a sota de tot. ([12], pàgina 124)

També sovinteja la paraula *ademés* 'a més':

> I allavontes, en aquelles campanyes franceses, pués los amos pués voliven bon fem i donaven la palla ademés del puesto de l'habitació, el corral gratis, la palla […]. ([9], pàgina 53)

En les gramàtiques i els diccionaris catalans de pràcticament tot el segle xx, el mot *demés* tan sols es considera un adverbi sinònim de l'expressió *a més*: *Ell no volia venir amb nosaltres i, demés, jo tampoc volia que ell vingués*. Molts gramàtics (ja des de Pompeu Fabra) han rebutjat l'expressió *els demés* significant 'la resta'. L'argument que donen és que *demés* en català antic sols significava 'la major part' i, per tant, l'altre significat deu ser un castellanisme. (Hi ha diversos exemples d'època medieval en què l'expressió *els demés* significa 'la major part', com ara *Car los demés hòmens son cóbous e ajustadors de tresors* (Ramon Llull, segle xiii; en aquesta frase, *demés* s'interpreta com 'la majoria' (*Car la majoria d'hòmens són cobejosos*)); *Mentre les romanes visqueren pobrament, observaren castedat; tantost que foren riques, mudaren*

les demés lur propòsit (*Somni* de Bernat Metge, segle XIV; aquí, *demés* també expressa 'la majoria' (*així que les dones foren riques, la majoria canviaren el seu propòsit*)); *Tirant anava cascun dia millorant […] e les dames quasi los demés dies lo venien a veure* (Joanot Martorell, *Tirant lo blanc*, segle XV; és a dir, *les dames quasi tots els dies venien a veure'l*); *Per lo meu coll menen debats los cavallers, mes ja diuen los demés que no té par* (*Col·loqui e rahonament fet entre dues dames*, segle XV; aquesta frase es pot parafrasejar per *però ja diuen la majoria (de cavallers) que (el meu coll) no té comparació*).) Tanmateix, el significat 'la resta' de l'expressió *els demés* està molt arrelat. Alhora, s'ha de tenir present que, quan l'expressió *els demés* apareix en un text, encara que sigui significant 'la majoria', tot sovint pot interpretar-se igualment com 'la resta de persones', i això podria haver obert la porta a fer que l'expressió *els demés* adquirís precisament aquest significat. Certament, no és descartable que l'existència de l'expressió castellana *los demás* significant 'la resta' hagi facilitat que l'expressió catalana *els demés* adquirís el mateix significat. Però tal significat també podia haver-se generat des de dins del sistema lingüístic català, al marge que l'existència d'un equivalent castellà hi hagi ajudat. L'estudi de la documentació antiga porta a pensar això. Un document del 1697 redactat a València, parlant de qüestions relatives a diversos oficis, diu això referint-se als aprenents de guanters (als quals l'autor del text critica perquè no han après bé l'ofici): *[…] els tals fadrins, quant venen a examinar-se, no saven treballar de lo que és menester en dit ofici de guanters. Y estos tan solament venen a tenir lo nom y gozen de lo mateix que els demés mestres, lo que és en gran detriment així del dit ofici com de la república* (reproduït al llibre *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, a cura d'Isabel Amparo Bauxauli Juan, 2001, pàgina 151). Aquí, *gozen de lo mateix que els demés mestres* potser significa 'gaudeixen del mateix que la majoria de mestres', però també pot interpretar-se com 'gaudeixen del mateix que la resta de mestres', ja que, així que els aprenents han obtingut el títol, obtenen també els privilegis de qualsevol altre mestre. En aquesta línia, sembla que entre finals del segle XVI i el segle XVII l'expressió *els demés* va adquirir el significat 'la resta'. La documentació així ho mostra. Martí Mestre (1992, II: 177-178) assenyala que a la segona mitat del segle XVI, en els documents del capítol de la seu de València, el mot *demés* ja apareix (sempre amb un article anteposat) amb el significat de 'la resta', sobretot aplicat a persones però també a coses; i durant el segle XVII aquest ús prolifera. Un exemple reportat per Martí Mestre (d'entre els diversos que aporta) és: *[…] en los banchs [estaven] los jurats, governador, mestre racional, bal·le y justícies criminal y civil, y tots los demés officials.*

Aquest exemple no pot interpretar-se com la majoria d'oficials, ja que hi ha el mot *tots* just abans.

Si cal indicar una zona baixa i una zona alta, en la parla andorrana es troben les formes *per baix* (present arreu del domini lingüístic català) i *per alt* o *per dalt* (la segona, present arreu del domini lingüístic català, però, en canvi, la primera més restringida geogràficament):

> Després vaig comprar una màquina per soldar-les. Aquesta la vaig portar de Tolosa. Aquí posàvem la serra per cada costat, quan era limpiada, i amb un ferro calent per baix i un altre per alt, i aleshòrens, això soldat amb plata, amb cinta de plata. Posàvem borraix. Posàvem la cinta mullada, vaja, mullada, amb polvos d'aquells de borraix que tenívom ja exprés i ficàvom un ferro; aquells ferros encara són allà. Quan estava la serra aquí dins, aquests ferros calents, vinga apretar-la ben apretada i quedava…, es fonia la plata aquella i quedava la serra soldada. ([10], pàgina 122)

Com a pronom per a substituir qualsevol cosa hi ha *dellò* ([13], pàgina 91). En els diversos parlars catalans també es troba (a vegades amb *a*: *dallò*), però sobretot allargat en *dallonses* o *dallonsis*. Evidentment, està format sobre el mot *allò*, com també, a partir del mot *això* (emprat per a més proximitat que *allò*) en surt *deixò*, *daixò*, *daixonses* o *daixonsis*. Un exemple contextualitzat:

> Aquells dellò que s [sic] fiquen, fan un forat i s [sic] fiquen a din de terra, i surten i fan ric-ric. No n'hau sintit a parlar, dels rics? Són petits com lo dit i són tots arrodonets. Ara no se'n veu[,] de rics, és vritat, eh! I antes totes les Costes i allà, tot ere ple de rics. ([13], pàgina 85)

La paraula *algom* s'ha dit durant el segle XX a Andorra (Riera i Riera (1992: 108), a la Cerdanya (Figuera, Montané, Figuera, Quílez & Vigo 2011: 61) i a la Garrotxa (Monturiol & Domínguez 2024: 72). Surt documentada a principis del segle XX:

> Los pobles no són sols materia; tenen algom d'espiritualitat que'ls don vida. ([6], número 4, pàgina 1)

Pantebre (1997: 92) que el malnom de la gent de Sant Julià de Lòria (en boca dels altres andorrans) és *menjapaelles*.

El darrer cas a comentar requereix prestar-hi atenció. Riera i Riera (1992: 469) documenta, en la parla andorrana del darrer terç del segle XX, el mot *pill* significant 'pitjor'. La transcripció fonètica que en fa aquest autor és ['piʎ]. En català, els augmentatius dels adjectius *bo* i *dolent* (o *mal* com a quasisinònim del segon) són *millor* i *pitjor*, respectivament (descendeixen dels mots llatins *melior* i *peior*). Tanmateix, en català antic es deia *mills* i *pits* (el primer provinent del llatí *mĕlius* i el segon provinent del llatí *pĕius*). El DECLC (V: 688; VI: 569-570) explica com van evolucionar aqueixos mots: les formes *millor* i *pitjor* van imposar-se al segle XX, arraconant *mills* i *pits*. El mot *mills* devia desaparèixer del tot; però *pits*, a vegades modificat en *pitx*, ha arribat fins a mitjan segle XX, ja que el DCVB indica que es troba *pitx* a Ponts (Noguera) com a sinònim de *pitjor* (els exemples que porta, evidentment d'aquella època, són *Aquest és pitx que un dimoni* i *Això és pitx que una pedregada*; per tant, podria ben ser que, a la Noguera, *pitx* s'hagués conservat només, durant el segle XX, en la construcció *ser pitx que* 'ser pitjor que'). El DECLC (VI: 570) relata que *pits* va mantindre's també a la Cerdanya durant el segle XX (posem aquesta data perquè Figuera, Montané, Figuera, Quílez & Vigo (2011), que descriuen la parla cerdana de finals del segle XX i principis del segle XXI, no reporten aquesta paraula). El DECLC també indica que la forma *pitx* de la Noguera s'explica per influència de *pitjor*. El cas és que trobem, a Andorra, *pill* a mitjan segle XX. Per a explicar aquesta forma, es poden formular dues hipòtesis (que, a més a més, no són excloents entre si). La primera hipòtesi és que, en algun moment del passat, *pits* va canviar a *pills* o *pill* per influència de *mills* (quan aquesta paraula encara es deia), de manera que s'establia un paral·lelisme foneticoestructural (*mills* i *pills*). Un cop desaparegut *mills*, va continuar dient-se *pills* a Andorra, i el pas següent va ser eliminar la *s* final (quedaria, doncs, *pill*). La segona hipòtesi és

que, en pallarès (i, per tant, també en la parla tradicional d'Andorra), el llatí *pĕius* hagués donat la forma *pis* i posteriorment es perdés la *s* final, de manera que quedaria *pi*, i posteriorment els parlants andorrans afegissin al final el so [ʎ], sense perdre de vista la possibilitat que *mills* potser va influir en aquest canvi, tal com hem apuntat adés (hipòtesi, però, que presenta dificultats, ja que *pill* seria una paraula d'ús freqüent i els mots d'ús freqüent en general tendeixen a perdre entitat fonètica, no pas a guanyar-ne).

2.14. NOMS DE LLOC

El santuari de Canòlic (Sant Julià de Lòria) apareix escrit algun cop *Canoli* ([6], número 5, pàgina 3); és difícil determinar si realment ha existit aquesta variant o és una errada a l'hora d'escriure.

Igualment, es documenta *Valira* (el riu) com a nom masculí ([6], número 5, pàgina 3), tot i que trobem evidències que, a principi del segle XXI, algunes persones d'Andorra el diuen en femení; per tant, es pot considerar que el doble gènere d'aquest riu és un fet tradicional.

2.15. CANVIS SEMÀNTICS

Algunes paraules tradicionals que tenien un significat vinculat a l'activitat econòmica tradicional (pasturatge, agricultura, etcètera) a final del segle XX i principi del segle XXI han agafat nous significats a causa de les noves realitats econòmiques. A Andorra (i en general a tot l'Alt Pirineu: Ribagorça, Pallars, Alt Urgell i Cerdanya, i també Aran) ho veiem en dos casos: *borda* i *pleta* (Sans Urgell 2014: 56). La paraula *borda* s'ha utilitzat tradicionalment per a referir-se a una construcció relativament senzilla per a guardar-hi palla, fem, eines del camp, etcètera. I la paraula *pleta* ha designat tradicionalment un clos on pastura el bestiar o un espai tancat on es recull el bestiar. Amb tot, des de final del segle XX, per tot l'Alt Pirineu proliferen els restaurants anomenats *borda*;

aleshores vol dir que són restaurants típics. Això passa perquè moltes bordes s'han reaprofitat com a restaurants. També de vegades l'antiga borda és rehabilitada per tal de fer-hi una estança de caràcter habitacional (un miniapartament, una sala d'estar, una sala de jocs…). En la mateixa línia, a l'Alt Pirineu proliferen les urbanitzacions aparentment típiques anomenades *pleta*; seria el cas de *la pleta de Saga* (vora Puigcerdà, a la Cerdanya) i *la pleta d'Aravell* (a prop de la Seu d'Urgell, a l'Alt Urgell); dins Andorra, hi ha *la pleta de Soldeu* (vora Soldeu). L'explicació és que, en moltes pletes d'abans, s'hi han fet urbanitzacions. Des de final del segle XX, doncs, una persona d'Andorra pot arribar a dir *Avui vaig a sopar a una borda* o *Aquí volen fer-hi una pleta* (és a dir, construir una urbanització, encara que allà no hi hagués cap pleta en el significat tradicional).

Aquests dos significats no figuren al DIEC2, malgrat que són molt corrents, però el *Diccionari d'hoteleria i turisme* (Termcat 2001), publicat amb el suport dels governs català, balear i andorrà, sí que recull *borda* com a restaurant típic de l'Alt Pirineu.

2.16. EXPRESSIONS

Quant a les construccions dels darrers decennis del segle XX, tenim: *anar de puja* i *anar de baixa* (es diu quan la lluna entra a quart creixent o a quart minvant, respectivament) (Pantebre 1997: 151); *buscar punts (a algú)* o *buscar les closquilles* 'burxar-lo per a fer que es molesti una mica i repliqui' (Pantebre 1997: 152) (la segona, segons Rosalia Pantebre, podria ser un calc del castellà *buscar las cosquillas*); *a l'angalís* 'manera de posar els barrons d'una tanca' (Riera i Riera 1992: 116); *fer la guerxina* 'picar l'ullet' (el DCVB entra *guerxina* 'acte de tancar un ull mantenint l'altre obert' i també consigna l'expressió *fer la guerxina* 'fer l'ullet'; val a dir que Riera i Riera (1996: 37) només recull *fer la guerxina*; el DCVB ho localitza pel Pallars, per Lleida i per l'Urgell); *pintar sant Cristòfol al nas* 'ser infidel a la parella' (Pantebre 1997: 174); *ser verdís-verdàs* 'ser, algú, bastant despistat' (Riera i Riera 1992: 606); *haver responsos* 'tindre capacitat per a respondre davant d'un deute'

(Pantebre 1997: 164); *haver fet la campanya* 'un matrimoni, haver tingut ja dos fills' (Pantebre (1997: 164) ho localitza a Canillo); *de garró* 'de tort' (Pantebre 1997: 195); *tan doja* 'tan abundant' (Garcia Puy & Ronchera 2006: 357); *muntar un tangai* 'muntar un sidral, un merder' (Pantebre 1997: 169); *haver resat cap per avall* (Pantebre (1997: 164) ho defineix amb aquesta explicació: «Es diu quan es constata que les oracions implorant quelcom no han fet efecte»; ho localitza a Ansalonga i a un altre poble del Pallars Sobirà, Rialb); *perdre la ruca i el pollí* 'perdre-ho tot', perquè una ruca podia perdre un pollí en el part però si es moria la ruca llavors un hi perdia més (Pantebre 1997: 174); *rodar com un porc malalt* 'haver de canviar de casa o de feina sovint' (Pantebre 1997: 177); *a menos dany*, dit quan un ha de fer una cosa per força que implica un desgast o un dany i ho fa de manera que el desgast o dany sigui mínim (Riera i Riera 1992: 239); *de bragueta* (dit de la persona que té nacionalitat andorrana per haver-se casat amb una persona que té aquesta nacionalitat de sempre) (Pantebre 1997: 25; Riera i Riera 1992: 164); *tindre bola* amb algú 'odiar' (Pantebre 1997: 181); *tindre garola* 'tindre xarrera' (Pantebre 1997: 181); *tindre rateta* o *córrer la rata* 'tindre gana' (Pantebre 1997: 182); *tirar a l'arruix* o *anar a l'arruix* 'al caçar, disparar a un animal que està quiet esperant que passi el perill'; *tornar-se quico* (femení *quica*) 'anar de bòlit' (Pantebre 1997: 184); *cau de sol* 'escalfor intensa que s'ha acumulat en un indret' (Pantebre 1997: 185); *vindre d'edat* 'envellir' (localitza a Canillo) (Pantebre 1997: 186); *fer-se gros* (o *grossa*) *d'una cosa* 'riure's (d'una cosa), generalment si és una situació poca-solta' (Pantebre 1997: 162); *un pilot de* 'molt'; *girar* o *girar-se la panada* 'un negoci o un fet, anar malament, en certa manera de sobte, o haver-se acabat la tongada bona' (Pantebre 1997: 163; Riera i Riera 1992: 350); *no tindre ni fi ni compte* 'haver-n'hi molt' (Pantebre 1997: 171); *no tindre ni xo ni arri* 'no tindre solta ni volta' (a partir dels mots *xo* i *arri*, que s'han dit tradicionalment per a aturar i fer arrancar un cavall, una mula, un ruc, etcètera (Pantebre 1997: 171)); *agarrar els miulos* 'agafar una borratxera' (Riera i Riera 1992: 414), ja que, a molts indrets, el mot *gat* s'usa per a designar l'estat embriac; *tocar a rotllo* (Anglada 1993: 21) originalment 'congregar gent'; *per comptes de* 'sent

una cosa i no una altra, que seria l'esperable' ([7], pàgina 63); i *fer zup* 'prendre una decisió mig de sobte' (Pantebre 1997: 162).

Sobre *fer zup*, cal afegir-hi que, al Berguedà, l'expressió *fer el zup (a algú)* significa 'adonar-se (d'una cosa), generalment de manera sobtada'.

Destaquem l'ús del grup verbal *vindre a compte* (en català general es diu més aviat *sortir a compte*):

> Poder li venive més a compte […]. ([9], pàgina 49)

Quan una llei no s'aplica per por a perdre suports, una manera tradicional de la segona part del segle XX de qualificar-la era dir que aquella llei era *per a vestir* (Pantebre 1997: 185). També s'ha creat la frase *Aixequem-nos tots i aneu-hi*, usual a les darreres dècades del segle XX, per a fer mofa del qui encoratja a fer coses però després no s'hi involucra (Pantebre (1997: 150).

L'expressió *tot i* s'empra per a contraposar un fet amb un altre fet, i, a principi del segle XX, a Andorra es deia *ab tot i* (en altres parlars seria *tot i amb això*, *tot i així* i similars).

> Però ab tot y ser tan desitjada la construcció de aquest troç de carretera […] ([6], número 5, pàgina 1)

A principi del segle XX es documenta l'expressió *una xiqueta de* significant *una mica de* o *un xic de* (que són sinònimes); segurament es tracta d'una barreja d'ambdues expressions:

> Les Escaldes.— Per impressions particulars y per les noticies que's reben als establiments termals d'aquesta població, podèm afirmar que l'afluencia de forasters serà mólt nombrosa la pròxima temporada. Es de lamentar que les cases de banys d'aquesta no facin ús correntment de l'arma moderna del anunci que tants bons resultats dóna a tot arrèu. Una dosis de reclam y una xiqueta més de confort, y Les Escaldes lluhirien debò debò. ([6], número 5, pàgina 3)

En el segle XIX ja s'usava (si no és que s'usava així abans) l'expressió *no obstant* sola, sense afegir-hi res més:

> Encara que estich ben persuadit de que Vms. miraran ab tota escrupolositat las circunstàncias de las que dependeix lo determinar degudament lo valor dels boscos venuts, o del carbó resultant d'aquells, no obstant, a major abundament, espero no trobaran a mal de que presentia [segurament hauria de transcriure's presèntia] a la consideració de Vms. algunas refleccions que a mon concepte mereixent molta atenció. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 129)
>
> No podrà lo Sr. metge anar a visitar a Espanya ni ausentarse de las Valls sens llicència del M. I. Sr. síndich general o menor […] Quedantli, no obstant, la facultat de poderse ausentar d'ellas una vegada cada any per lo termini de quinze dias, ab la inteligència que en lo cas de que durant aqueixa ausència arribés algún cas grave en lo país, vindrà a son càrrech lo pago dels honoraris del metge o metges cuals servicis haci [?] estat necessaris utilisar. ([8], establiment d'una conducta per a fer que un metge visiti els malalts de les Valls d'Andorra, 25-11-1895, pàgina 380)

També cal destacar l'expressió *camí seguit* 'seguidament, immediatament després, a continuació' (en altres parlars catalans se sol dir *tot seguit*), per exemple: *Primer anirem a la Massana i, camí seguit, a Pal*. Trobem també *de seguit* ([3], C. M., minut 02:47) com a sinònim de *de seguida* 'aviat, prompte'.

Riera i Riera (1992: 560) reporta l'expressió *sup a sup*. Segons aquest autor, s'usa quan dos ramats s'ajunten (o un ramat s'ajunta amb altres animals); al mateix temps, també significa 'anar juntament, plegats'. Els exemples que porta són:

> Van fer sup a sup amb lo llop i les auvelles. (exemple extret de Riera i Riera (1992: 560))
>
> Vam fer sup a sup pel cap del port amb les auvelles i el llop a radere. (exemple extret de Riera i Riera (1992: 560))

Al Pallars existeix l'expressió *fer supo-supo*, que es diu quan dues persones s'han trobat de sobte i inesperadament l'una davant de l'altra, per exemple entrant i sortint d'un edifici, o en una cantonada; és a dir, una topada fortuïta (en altres zones del català occidental, això es diu *trobar-se up a up* (Institut d'Estudis Catalans 1992: 82-83)).

Pantebre (1997: 151) i Riera i Riera (1992: 114) reporten que el verb *anar* permet indicar que un animal està en zel, és a dir, en període d'aparellament. El subjecte és l'animal que està en zel, i el complement verbal (introduït per la preposició *de*) és l'animal que el subjecte busca. Rosalia Pantebre especifica que aquest ús és «Referint-se únicament a les femelles», per tant el subjecte només seria la femella. Els exemples que porta Manel Riera i Riera van, en general, en la mateixa línia. Tanmateix, tots dos autors porten algun exemple en què el subjecte és el mascle: el ruc i el boc. En el cas de Rosalia Pantebre, tant hi veiem l'exemple *el ruc va de ruca* (el ruc està en zel i busca una ruca) com l'exemple *la ruca va de ruc* (la ruca està en zel i busca un ruc); Manel Riera i Riera posa com a mostres *el ruc va de ruca* i *el boc va de cabra*. Els exemples contextualitzats que porta Rosalia Pantebre són:

> La gossa que està en zel, va de gos. (exemple extret de Pantebre (1997: 151))
> L'ovella que està moguda va de marrà. (exemple extret de Pantebre (1997: 151))

Manel Riera i Riera ofereix tots els contextos que ha trobat: *la truja va de porc*, *la vaca va de toro* (o *de bou*), *la cabra va de boc*, *el boc va de cabra* (com ja s'ha comentat), *l'ovella va de marrà*, *la ruca* (o *la mula*) *va de ruc*, *el ruc va de ruca* (com ja s'ha comentat) i *la gossa va de gos*.

Rosalia Pantebre afegeix que hi ha altres expressions equivalents, com *anar de calor* o *anar de marrinxo*, també amb el subjecte femella. Manel Riera i Riera també hi afegeix *anar calent*, que és la forma més estesa en català general per a designar aquest fenomen (també quan es tracta d'humans).

Aquest ús del verb *anar* també es troba a l'Alt Urgell, la Cerdanya i el Pallars (Manel Riera i Riera especifica que, al Pallars, tractant-se d'una truja, es diu que *va de verro*, no pas *va de porc*).

En la parla andorrana d'almenys la segona mitat del segle XX, el verb *marcar* s'empra per a indicar un fet que es donarà o que pot produir-se de manera imminent. Es diu seguit d'un nom (que designa l'esdeveniment que pot passar o està a punt de passar). Riera i Riera (1992: 400) reporta aquest ús i ho defineix com 'indicar, assenyalar'. Com a exemples, porta *marcar festival* 'assabentar tot el poble mitjançant les campanades que és una diada festiva' i *marcar ruïna*, dit quan un edifici està a punt d'esfondrar-se (exemple que també apareix en una altra aportació d'aquest autor (Riera i Riera 1996: 47)). Es diu molt amb fets meteorològics, com *marcar neu*, quan el temps sembla que apunta a nevar (Pantebre 1997: 168); Manel Riera i Riera posa també els exemples *marcar pluja* i *marcar vent* (*Marque pluja o vent* és l'exemple literal).

Pantebre (1997: 152) reporta *ball de rams* i *ball de puro*. En el primer, un noi que treia a ballar una noia li pagava la cortesia d'haver acceptat amb un ram; en el segon, una noia que treia a ballar un noi li pagava la cortesia d'haver acceptat amb un puro, que el xicot se'l fumava mentre ballava amb la xicota.

Pantebre (1997: 160) també reporta l'expressió *fer l'andorrà*, força corrent almenys durant el segle XX. De manera general significa 'fer-se l'orni', però aquesta autora hi afegeix que també pot significar 'fer el pobre'.

Aquesta autora hi afegeix que el *Manual Digest* (1748, pàgina 487) explica que *fer de l'andorrà* era una manera habitual a la Catalunya del segle XVIII per a referir-se a l'obrar amb prudència.

Per a referir-se a Catalunya i Espanya (inclús l'Alt Urgell) sense haver de precisar, s'empra el terme *baix* (per exemple, *Avui a baix és festa, però aquí a Andorra no*). Alhora, l'expressió *parròquies altes* fa referència a Ordino, la Massana, Encamp i Canillo, mentre que l'expressió *parròquies baixes* designa el grup format per Escaldes-Engordany, Andorra la Vella i Sant Julià de Lòria. Una mostra d'un text de finals del segle XX:

> Als llocs concrets esmentats i en d'altres dispersats en les parròquies altes, hem oït pronunciar una 'é' (/e/ tancada) amb so apropant-se

a la /i/. (Manuel Anglada, *Arrels d'Andorra. Prehistòria d'Andorra a través dels noms de lloc,* 1993, pàgina 141)

A banda, Pantebre (1997: 149) explica que, entre la gent de les parròquies altes, la construcció fixada *a baix a Andorra* significa 'Andorra la Vella', per a així distingir-ho del país (llavors es diu *a Andorra* a seques). Aquestes maneres de dir geogràfiques inconcretes estan documentades a finals del segle XX, i han continuat dient-se a principis del segle XXI.

2.17. FÓRMULES FIXADES AMB VERBS

En la parla andorrana de les darreres dècades del segle XX, es documenta com a verb pòrtic (és a dir, introductori d'una frase en un context narratiu) *voler*:

Bueno, vols que li va dir: […]. ([7], pàgina 70)

De manera semblant a *voler*, en la parla andorrana del segle XX, el verb *fer* apareix al començament de frase en la construcció *fa que* indicant que un fet es realitza. L'aportació semàntica al conjunt del missatge és gairebé nul·la, ja que pot dir-se aquella mateixa frase sense l'element *fa que* i el significat seria el mateix; en tot cas, Riera i Riera (1992: 319) indica que *fa que* significa 'és a dir, per tant, així és que':

En aquell moment, amb les ovelles s'engegava els corders a fora, amb les ovelles. Fa que un ramadet de cent vint, a la primavera, ja es tornave de dos-centes cinquanta fàcilment i veníem los corders sense engreixà'ls. ([9], pàgina 64)
Fa que hauré d'esperar. (exemple extret de Riera i Riera (1992: 319))

També es troba la construcció fixada *diu que* a l'inici de frase com a marca d'impersonalitat en un context en què hi ha una creença compartida però se'n desconeix l'autoria:

[…] de caritat diu que se n'ha de fer. ([7], pàgina 70)

Aquesta construcció fins i tot es filtra en contextos en què pràcticament no aporta res:

El seu marit diu que li va dir: […]. ([7], pàgina 80)

3. FONÈTICA

3.1. TONICITAT VACIL·LANT EN NOMS PROPIS I ANÀLEGS

El català marca tònicament una síl·laba del mot (a vegades més d'una, en mots compostos o semblants), de manera que aquella síl·laba és pronunciada amb més força que les altres síl·labes d'aquell mateix mot. La parla andorrana funciona igual. Tanmateix, en el cas d'Andorra els noms propis i altres noms anàlegs, com objectes singulars, mostren vacil·lació en la tonicitat. Aquest fenomen podria explicar-se pel substrat bascoide present en l'Alt Pirineu (Ribagorça, Pallars, Alt Urgell, Andorra) (Planas Batlle & Rull 2014). En efecte, en basc la tonicitat de les paraules és mòbil (en funció de la seua posició en la frase). Si en el Principat d'Andorra els noms presenten vacil·lació en la tonicitat, podria ser una romanalla fonètica anterior a l'arribada del llatí o del romanç. Convé subratllar que a Andorra els mots comuns es pronuncien amb tonicitat fixada, com en la resta de parlars catalans; per tant, aquest fenomen es dona sols en els noms propis o anàlegs. Exemples de noms de lloc:

- Adellach & Ganyet (1977: 90) escriuen *els Arinsols* (indret d'Encamp), però al disc compacte *Encamp. Toponímia* (editat pel Comú d'Encamp) s'hi llegeix *els Arínsols*, i la transcripció fonètica adjunta hi consona, tot indicant que la segona síl·laba és

tònica. Podria ser un error de transcripció d'Adellach & Ganyet (1977); però tal eventualitat sembla poc probable.

- A Sant Julià de Lòria hi han dos espais dits, segons Adellach & Ganyet (1977: 173 i 175), *feixes de l'Artic* i *font de l'Artic*. Recerques posteriors fetes pel Govern d'Andorra entre el 2005 i el 2010, en el marc dels treballs de la Comissió de Toponímia d'Andorra, revelen que es troba la pronúncia *feixes de l'Àrtic* i *font de l'Àrtic*. Aquest cas, però, podria tractar-se d'una reinterpretació: en origen seria un *artic*, sinònim d'*artiga* (mot usual al Pirineu: en el disc compacte *Encamp. Toponímia* hi apareix el *torrent dels Artics*); i es passaria a *àrtic* per mimetisme amb el nom de la regió nord del planeta.

- Adellach & Ganyet (1977: 152) escriuen *collada de Pimes* (indret situat a la partida de la Rabassa, dins de la parròquia de Sant Julià de Lòria). Tanmateix, Carol (2005) considera que cal escriure *collada de Pimès*, en paral·lel al que indica la *Gran enciclopèdia catalana*, que escriu *Pimès* sistemàticament.

- A Encamp hi ha el *fener de l'Olla*. El disc compacte *Encamp. Toponímia* ho escriu així (i la transcripció fonètica indica que *olla* és un mot pla), però es fa notar que han existit altres grafies que reflecteixen la variació tònica: *Fené de l'Allar*, *de l'Allà*, *de la Lla* i *de l'Ollà*, tots quatre aguts.

- A Canillo hi ha un indret anomenat *la Cultia*. Adellach & Ganyet (1977: 166) ho escriuen així, com tots els altres indrets anomenats així en tot el Principat d'Andorra (sis en total). Per tant, cal suposar que la pronúncia és plana, amb tonicitat en la *i*. De fet, el Govern d'Andorra, en les recerques fetes entre el 2005 i el 2010, en el marc dels treballs de la Comissió de Toponímia d'Andorra, va comprovar que al poble de Fontaneda (parròquia de Sant Julià de Lòria) l'indret anomenat també *la Cultia* es

pronuncia així. Amb tot, en les mateixes recerques el Govern d'Andorra va comprovar que a Canillo la pronúncia a principi del segle XXI era *la Cúltia*.

- Entre el Principat d'Andorra i el País de Foix, al sud d'Ausat, hi ha el pic de *Cataperdís* (parlar català d'Andorra) o *Cataverdis* (parlar occità de Foix). És un cas més de vacil·lació de tonicitat, en aquest cas interlingüística (també hi ha un cas de vacil·lació entre una oclusiva bilabial i una fricativa labiodental).

- El cas més conegut de desplaçament de la tonicitat en topònims andorrans és el de les esglésies de *Sant Serni de Canillo*, *Sant Serni de Llorts* i *Sant Serni de Nagol* (Principat d'Andorra totes tres), *Sant Serni de Tavèrnoles* (Anserall, Alt Urgell, de camí cap a Andorra, Valira amunt de la Seu d'Urgell), *Sant Serni de Coborriu* (Cerdanya) i *Sant Serni de Bellfort* (la Baronia de Rialp, extrem nord-oriental de la Noguera) i els pobles de *Sant Serni* (Pallars Jussà) i *Sant Serni de Llanera* (terme de Torà, a la vall del Llobregós, Solsonès). En tots els casos es tracta de Sant Sadurní, amb una reducció fonètica. Tal reducció fonètica hauria hagut de donar *Serní*, tal com veiem en el Rosselló, on hi ha *Sant Serní*; i també hi ha l'església de *Sant Serní de Baiasca* (Baiasca, Llavorsí, Pallars Sobirà). El DCVB (IX: 859) porta la grafia *Serní*, però al Principat d'Andorra, l'Alt Urgell i en altres contrades pirinenques i prepirinenques occidentals hi trobem aquest mot pla, amb tonicitat en la *e*. Afegim-hi una altra dada, si bé cal agafar-la amb cautela: en els mapes històrics recollits per Pujal (1999), onze cartes escriuen *Sant Cerni* i onze més escriuen *Sant Serni*; i en aqueixos mapes es troba tant la grafia *Serni* o *Cerni* com *Serní* o *Cerní*.

- També tenim el santuari de *Canòlic* (Sant Julià de Lòria, situat Bixessarri amunt). L'any 2009 el Govern d'Andorra va certificar en les seues recerques toponímiques que una parlant d'Andorra

d'uns trenta-quaranta anys, resident a Sant Julià de Lòria, pronunciava aquest topònim amb una tonicitat diferent (les persones que analitzaven la dicció van pensar que es pronunciava agut en comptes de pla, fenomen explicable perquè esperaven un mot pla).

- Cal afegir-hi la ciutat occitana de *Besiers*: Garcia Puy & Ronchera (2006: 355) documenten, en veu de dones andorranes grans, *Besies*.

Pel que fa als noms de persona, tal com mostren Planas Batlle & Rull (2014) els cognoms tradicionals d'Andorra presenten una característica prou peculiar: es troben famílies amb el mateix mot com a llinatge però algunes amb la tonicitat en una síl·laba i altres amb la tonicitat en una altra síl·laba. Així, tenim (aquí posem sempre l'accent per a mostrar bé la informació, prescindint de les normes ortogràfiques): *Nàudi* o *Naudí*, *Nèqui* o *Nequí*, *Dalléres* o *Dallerès*, *Estràgues* o *Estraguès* o *Estragués*, *Aràjol* o *Arajòl*, *Dílme* o *Dilmé*, *Escàle* o *Escalér* (aquest darrer, sense pronunciar la *r* final). Tal fenomen només pot explicar-se perquè històricament els cognoms del país s'han pronunciat amb una tonicitat no fixa. Que avui dia una família digui el seu cognom amb la tonicitat fixada en una síl·laba no treu que històricament la tonicitat fos més versàtil; altrament no tindríem famílies o branques familiars amb la tonicitat en un lloc del seu cognom i altres famílies o branques familiars amb la tonicitat en un altre lloc del seu cognom.

Cal dir que, a Andorra, altres cognoms de famílies vingudes de fora ja fa molt de temps presenten també vacil·lació de tonicitat: *Raméntol* o *Ramentòl*, *Mòli* o *Molí*, *Vidàles* o *Vidalés*, *Bàrsia* o *Barsia*, *Alànis* o *Alanís* (Joan Martí i Alanis va ser bisbe d'Urgell i copríncep d'Andorra i era nascut al Milà, Alt Camp), *Borra* o *Borrà*, etcèra. Segurament deu tractar-se d'un cas de mimetisme: com que els cognoms andorrans es pronuncien amb vacil·lació de tonicitat, els vinguts de fora també acaben sent pronunciats així pels mateixos andorrans. Això explicaria també que el personatge anomenat *Teo* (de llibres infantils il·lustrats)

alguns andorrans l'anomenen amb tonicitat en la darrera vocal ([te.'u]) en comptes de la primera (['te.u]).

En tenim més casos. A Encamp hi ha un hort que es deia *hort de Gudi*, i així apareix escrit en Adellach & Ganyet (1977: 184); però les recerques del Govern d'Andorra entre el 2005 i el 2010, en el marc dels treballs de la Comissió de Toponímia d'Andorra, revelen que es diu *hort de Godí*. I el volum 1 del llibre *Toponímia de la vall d'Ordino* (pàgina 55) du topònims d'Arans com *cendrer del Büida* (transcrit fonèticament de les dues maneres, ['bu.i.ða], per tant, trisíl·lab, i ['buj.ða] per tant, bisíl·lab), al costat de la *cultia del Buida*, la *terra colomera del Buida* o el *cap del Brebuida* (transcrits només ['buj.ða]) i els *camps redons de Büida*, el *prat agre de Büida* i la *terreta de Büida* (transcrits només ['bu.i.ða]).

Fem notar, a més, que a Aran (indret on ningú no discuteix que es parlés basc en època preromana) es dona algun cas similar als reportats. Hi ha el cognom *Béso*, amb tonicitat sobre la *e*, quan caldria esperar que fos *Besó* o, segons les normes ortogràfiques de l'aranès normalitzat, *Besson* (recordem que la *n* final en occità no es pronuncia). El professor Aitor Carrera, de la Universitat de Lleida i estudiós de l'aranès, té recollits alguns casos de paraules agudes amb desplaçament de tonicitat enrere.

Els objectes i fets singulars poden considerar-se en certa manera noms propis. En aquest camp, a Andorra també trobem alguna denominació amb vacil·lació de tonicitat. En concret:

- Al Principat d'Andorra, la *rodalia* (o revisió de creus) és una comprovació que s'ha fet secularment per a comprovar el manteniment dels límits parroquials (les trenques), representats sobre el territori mitjançant creus de terme. Cada comú tenia un llibre on s'anotaven les incidències de les dites comprovacions. El llibre rebia el nom de *rodalies* i també, segons el *Diccionari enciclopèdic d'Andorra* (Valls 2007), *llibre de rodàlies*. Aquesta forma esdrúixola, però, només es diu en aquest sintagma travat referit al llibre, no pas al concepte general. Per tant, ve a ser un cas de nom propi amb vacil·lació de tonicitat.

- La *quèstia* era l'impost que, del 1278 (any d'establiment del primer pariatge) al 1992 (any anterior a l'aprovació de la constitució andorrana), els andorrans van satisfer en anys alterns a cada copríncep (el bisbe d'Urgell i el rei o president de França). Segons la *Gran enciclopèdia catalana*, aquest tribut també es deia *questia*, *quístia*, *quistia* o *questa*; i el treball de Badia, Ganyet & Pérez (1992: 105) sobre vocabulari administratiu preconstitucional d'Andorra també indica que s'anomenava *quístia*, *qüèstia* o *questa*. És, doncs, un altre cas de vacil·lació de tonicitat sobre un mot que pot considerar-se nom propi, per tal com és un fet singular.

La llista d'exemples reportats mostren que, en la parla d'Andorra, els noms propis i conceptes anàlegs no reben la tonicitat com ho fan la resta de paraules: els parlants hi apliquen vacil·lació en la tonicitat.

Riera i Riera (1992: 54) reporta el cas d'una paraula que no fa referència a cap entitat singular i que, en la parla d'Andorra del segle xx, tradicionalment s'ha dit amb tonicitat vacil·lant: *porró* 'recipient de forma bulbosa que té dos brocs, un de més ample que va amunt (per on s'omple) i un altre que parteix de més avall i va inclinat, amb un forat petit a la punta, que, alçant el recipient i inclinant-lo, permet empassar-se una quantitat de líquid menuda' (per tant, que sona també *porro*).

3.2. VOCALISME TÒNIC

En la parla andorrana del segle xx, es detecta una certa vacil·lació en la pronúncia de *e* i *o* obertes i tancades. Els estudis de Rabassa (1994) i Riera i Riera (1992) ho mostren. Tenint present el moment en què van fer-se aquests dos treballs i les fonts (gent gran dels anys 80 i 90 del segle xx), es pot dir que aquesta situació ja era ben present en el darrer quart del segle xx. Riera i Riera (1992: 49) explica que, en fer el seu estudi sobre la parla andorrana, oïa les *e* i *o* obertes i tancades amb naturalitat, ben diferenciades; però que, en alguns casos, la distinció entre les dues *e* no

era gaire perceptible, cosa que també passava en el cas de les dues *o*. Rabassa (1994) troba també pronúncies amb *e* i *o* obertes o tancades en els mateixos mots, segons qui era l'informant. Manuel Anglada també va detectar aquest fenomen en el parlar andorrà del tercer terç del segle XX (és important fer notar que aquest autor parla d'un comportament «versàtil» pel que fa a la pronúncia de la *e*):

> Creiem que les vocals tòniques *ee* i *oo*, en el seu tancament o en l'obertura semblen una mica versàtils. Potser es troben més propenses a indescriptibles factors del medi ambient i de la fonètica personal. Les estimacions, en fonètica, han de ser molt puntuals. D'una localitat a l'altra, dins mateix del dialecte nord-occidental d'Andorra s'hi poden percebre matisos diferenciadors. Per exemple: De Canillo a Soldeu (uns 8 kms.) trobem les *èè* més obertes (estridents) a Soldeu que a Canillo. Semblant fenomen entre Ordino i Llorts (distància d'uns 7'5 kms). A Llorts les *èè* són pronunciades notòriament més obertes que a Ordino.
>
> El fet que Soldeu i Llorts es trobin al nord i entre 8 i 7'5 quilòmetres de distància de les respectives capitals de parròquia, creiem que es pot interpretar com un dels factors d'aïllament. Dos menuts nuclis urbans, amb famílies potser secularment arrelades al lloc, enfondades quasi al fons de tot en la vall respectiva, són també factors d'aïllament persistent, i per tant, poden justificar una constant fonètica preservada per tradició oral, òbviament.
>
> Als llocs concrets esmentats i en d'altres dispersats en les parròquies altes, hem oït pronunciar una *é* (/e/ tancada) amb so apropant-se a la /i/. Aquest tancament proper a l'anterioritat de la *i*, s'observa més fàcilment en la conjugació, per exemple; «Com anéu?» «Naltres aném bè!» O bé diran: an*í*u / an*i*m.
>
> Quant a la *ò* (oberta), que es manté igualment dins la fonètica del dialecte nord-occidental hi hem percebut en certs llocs, i no generalitzada, sinó espontàniament una pronunciació molt oberta, propera a la *à*. Per ex.: *aubricòc*, *cagallòt*.
>
> És sabuda l'obertura de les *èè* (procedents del grup llatí *-ai*) que aquí es manifesta fortament sobretot si van seguides de *r*: *fustè*, *sabatè*, *bèrba*, *caldèra*, i també és [*sic*] produeix davant de *s*, *t*, i casos aïllats. Per ex.: *mès* (adj.), *fèt*,

> *trètze*, *tè* (verb), *bè*, *també*, *adès*, i moltíssims més. «…Amb una obertura progressiva a mesura que avancem cap al nord…» (Pep Coll, *El parlar del Pallars*, Edit. Empúries, Barcelona, 1991). Tal com hem comprovat puntualment, amb Soldeu i Llorts com a referència.
>
> En el tancament de les *éé*, hi trobem també fets diferencials i localitzats, per ex.: *francés*, *trés*, *sét*, a voltes fins arribar al tancament amb *i*, com hem vist més amunt. (Anglada 1993: 140-141)

Si anem a casos concrets, buidant les aportacions d'autors anteriors tenim el següent. D'entrada, cal dir que, en el parlar andorrà que ha arribat a les darreres dècades del segle XX, les paraules que tenen una *e* provinent de *i* breu i *e* llarga del llatí es pronuncien generalment amb *e* tancada, com en català occidental, valencià i alguerès (Riera i Riera 1992: 59):

> la primera escola maternal que vaig anar va ser en francès [fran'ses] ([1], C. A., minut 02:10)

(Tot amb tot, Riera i Riera (1992: 59) indica que alguns d'aqueixos mots amb aquesta etimologia es diuen amb *e* oberta en la parla andorrana: seria el cas de *fred*, *ple*, *pèsol*, *arena* i *alè*; en el cas de *cadena*, aquest autor hi afegeix que tant pot sentir-se amb *e* oberta com amb *e* tancada.)

Anglada (1993: 141) esmenta un altre grup marcat per l'etimologia: el grup llatí *ai*, que, en pallarès, dona *e* oberta (*llet*, a partir del llatí *lacte*, que va donar, en català antic, *lleit*, per tant passant per un estadi intermedi *laite*). Manuel Anglada subratlla, però, també el context fonètic que facilita que, en la parla andorrana, aquesta *e* oberta es mantingui amb força: quan va seguida del so *r* (*fuster* (femení *fustera*), *caldèra*) (un altre cas que també reporta, en una altra banda, és *sillè* (per *celler*) (Anglada 1993: 144)) i també quan va seguida dels sons dentals *s* i *t* (*més*, del llatí *magis* que devia evolucionar a *mais*, i *fet*, participi de passat del verb *fer*, en llatí *factu* i per tant en llatí tardà *fait*, ja que en català medieval es troba *feit*).

Però en altres mots provinents d'altres etimologies es pot sentir tant una *e* tancada com una *e* oberta, i tant una *o* tancada com una *o* oberta, amb variació parroquial i generacional. Resumint molt el treball de Rabassa (1994), tenim:

- Pel que fa a la *o*, es troba alternança entre oberta i tancada en unes quantes paraules (Rabassa 1994: 43-44), com *ombra*, *oncle*, *olla* i *sostre* (aquesta darrera paraula, però, presenta vacil·lació arreu del domini lingüístic català). A vegades l'alternança és limitada; per exemple, la paraula *colze* sona amb *o* oberta excepte a Pal, on es troben les dues pronúncies (Rabassa 1994: 23). Igualment, el nom femení *por* sona amb *o* tancada arreu del territori andorrà, però a Encamp es pot oir tant amb *o* oberta com amb *o* tancada (Rabassa 1994: 22) (cosa que passa en altres zones: al Camp de Tarragona aquesta paraula també pot oir-se amb *o* oberta).

- A banda, en línies generals la pronúncia de *o* oberta dels mots que en català general es diuen amb *o* oberta disminueix a cada generació, de manera que, a final del segle XX, el jovent la feia més tancada que la gent gran. A partir d'aquesta dada documentada per Lídia Rabassa, tenim que, ja de cara a mitjan segle XXI, la pronúncia amb *o* tancada general està força més estesa.

- Pel que fa a la *e*, Lídia Rabassa troba alternances considerables, com l'infinitiu *saber*, que arreu del territori andorrà es pot arribar a sentir amb *e* oberta i amb *e* tancada (Rabassa 1994: 20).

- Encara dins de la pronúncia de la *e*, cal subratllar que Lídia Rabassa detecta, en algunes paraules, una tendència a dir-les amb *e* tancada en les parròquies meridionals (Sant Julià de Lòria, Andorra la Vella i Escaldes-Engordany) i nord-occidentals (la Massana i Ordino), però troba les dues pronúncies (oberta i tancada) en les parròquies nord-orientals (Encamp i Canillo).

A tall de mostra, *després* 'en un moment posterior' es diu amb *e* tancada en general però, en canvi, a Encamp i Canillo es troba tant la pronúncia tancada com la pronúncia oberta (Rabassa 1994: 10); *gens* (quantitatiu de zero en noms incomptables) es diu amb *e* tancada en general però, en canvi, a Encamp i Canillo es troba tant la pronúncia tancada com la pronúncia oberta (Rabassa 1994: 13); *més* 'afegint-hi', que sol sonar amb *e* tancada en general però a Canillo es troba tant la pronúncia tancada com la pronúncia oberta (Rabassa 1994: 15); *finestra* es diu amb *e* tancada en general però, en canvi, a Encamp i Canillo es troba tant la pronúncia tancada com la pronúncia oberta (Rabassa 1994: 17); *dimecres* es diu amb *e* tancada en general però, en canvi, a Encamp i Canillo (i també puntualment a Ordino) es troba tant la pronúncia tancada com la pronúncia oberta (Rabassa 1994: 9); i els noms femenins *festa* i *llet* es diuen amb *e* tancada en general (també a Canillo) però a Encamp es troba tant la pronúncia tancada com la pronúncia oberta (Rabassa 1994: 16).

- El demostratiu (*aquest*) es troba molt amb *e* oberta (Rabassa 1994: 21), malgrat que etimològicament forma part del grup que prové de *i* breu i *e* llarga del llatí.

- El possessiu (*meu*, *teu*, *seu*) es diu amb alternança entre *e* oberta i *e* tancada, de manera prou dispersa arreu del país (Rabassa 1994: 12 i 31-32).

Pel que fa a les dades de Riera i Riera (1992: 250, 318, 346, 347, 406, 549 i 573) on s'evidencia la vacil·lació de timbre d'aquestes vocals, tenim que *mel*, *deu* '10' i *terra* es diuen amb *e* oberta en general, però també hi ha algun informant que les diu amb *e* tancada o bé (com alerta el mateix autor) amb una *e* intermèdia (però, en canvi, *fel* es documenta sols amb *e* oberta), alhora que *set* 'ganes de beure' en general es diu amb *e* tancada però també hi ha algú que diu aquest mot amb *e* oberta; i, finalment, *gel*, *gerc* i *deute* sonen tant amb *e* oberta com amb *e* tancada

en general. Cal esmentar el fet curiós que, segons les dades fornides per Manel Riera i Riera, el mot *infern* es diu amb *e* oberta; però, quan significa 'butxaca', es troba tant la pronúncia amb *e* oberta com amb *e* tancada (Riera i Riera 1992: 365 i 368); aquesta vacil·lació, però, pot ser accidental i puntual. Pel que fa a la *o*, aquest investigador també hi detecta alguna vacil·lació: *home* i *jo* solen sonar amb *o* oberta, però també es troben amb *o* tancada (o intermèdia) (Riera i Riera 1992: 365 i 372).

Beà (2015: 107-116) detecta molta vacil·lació en el timbre de les *e* en pallarès (entès com la parla del Pallars Sobirà i la vall Fosca, ja que la parla de la Conca de Tremp té molts trets fonètics propis del lleidatà, tal com explica Coll (2014: 16-18)). En aquest sentit, la parla andorrana actua igual que la parla pallaresa.

Cal afegir-hi que alguns estudiosos han trobat que, en el primer quart del segle XXI, alguns parlants andorrans no distingeixen la vocal *e* oberta de la vocal *e* tancada, ni la vocal *o* oberta de la vocal *o* tancada, sinó que diuen, en tots dos casos, una vocal d'obertura intermèdia [e̞] i [o̞]). Vegeu, per exemple, Valls (2013: 132), que indica que un dels seus informants, d'Andorra (i dos més de Benavarri, Ribagorça), diu aquestes vocals amb obertura mitjana, en comptes de dir-les obertes i tancades. Aquest autor assenyala que es tracta d'un cas únic entre tots els informants enquestats, però Sílvia Rovira López (doctoranda de la Universitat de Barcelona) ha detectat el mateix fenomen en jóvens d'Ordino als anys 20 del segle XXI (mentre que, en aquesta mateixa època, la gent de la mateixa població de més de cinquanta anys sí que distingia entre les *e* i les *o* obertes i tancades). Per tant, sembla que, en el segle XXI (entre el jovent) la tendència de la parla andorrana és passar de set vocals tòniques (tal com és el català general) a cinc. Aquesta evolució (de set a cinc vocals tòniques) s'ha donat en altres parlars: ho té el rossellonès (ja des d'antic, si bé exceptuant l'alt Vallespir (Gómez Duran 2016: 31-32; Escudero 1999)), ho té la parla de Vilanova i la Geltrú (Garraf), ho té la parla de Felanitx (Mallorca), es troba a l'extrem sud del País Valencià i també en zones properes als Ports i al Matarranya; i, finalment, des de finals del segle XX s'està desenvolupant en la parla gironina (més en la mitat nord d'aquest parlar). Es tracta, doncs, d'una evolució previsible de tota la llengua catalana. (En la zona de Barcelona, aquestes pronúncies, que també hi són, es deuen a la influència del castellà; podria ser també per aquest motiu en les poblacions aragoneses properes al Matarranya i al sud del País Valencià; però no en la resta de parlars.) Els motius d'aquesta evolució a Andorra poden ser diversos, incloent-hi el fet que la parla pallaresa tradicional (on s'ads-

criu la parla andorrana fins a mitjan segle xx) té *e* oberta en mots que, a la Seu d'Urgell o a la Cerdanya, són amb *e* tancada (*carretera*, *llet*, *més*); com que Andorra ha aplegat gent vinguda de molts llocs, al final moltes paraules, en una mateixa població, poden sonar (segons la persona) amb *e* oberta o tancada, i això pot haver ajudat a impulsar una unificació en una sola *e*. (Riera i Riera (1992: 49-50) també assenyala que aquestes pronúncies pallareses conviuen a Andorra amb les pronúncies més pròpies del català general.) A tall de mostra d'aquesta evolució, al segle xx, en la parla andorrana, paraules com *diferència* poden sonar amb amb *e* tancada ([e]) o mitjana ([e̞]):

No hi ha difer[e]*ncia* ([1], J. C., minut 01:33)

Del testimoni d'Anglada (1993: 141), cal aturar-se a comentar-ne un detall rellevant. Aquest autor explica que, enmig de la pronúncia alternant de *e* i *o* obertes i tancades del parlar d'Andorra, ell detecta que, tal com es parlava l'andorrà als anys 70 i 80 del segle xx, les *e* tancades podien arribar a dir-se, en les parròquies altes, molt tancades fins a sonar gairebé [i] (*anim* per *anem*, *aniu* per *aneu*, *francís* per *francés*, *tris* per *trés*, *sit* per *set* 'ganes de beure aigua'); i, alhora, les *o* obertes podien arribar a pronunciar-se extremadament obertes fins al punt d'assemblar-se a una [a] (*aubricoc* 'albercoc', *cagallot* 'cagarro'). És a dir: en aquest context d'alternança (segons les persones) en la pronúncia de *e* i *o* en la parla andorrana, alguns parlants, sobretot de les parròquies altes, van accentuar el timbre dels sons més marcats, *e* tancada i *o* oberta, posant-los al màxim d'allunyats dels sons a què s'oposen (la *e* oberta i la *o* tancada). Segurament, aquest fenomen s'ha d'emmarcar i interpretar dins del context global de vacil·lació del timbre de *e* i *o* en la parla andorrana.

Un altre tret fonètic propi de la parla andorrana (si més no del segle xx) és que, en alguns casos, la *a* tònica pot pronunciar-se *e* (generalment oberta, però també pot ser tancada, o bé un grau intermedi, com s'acaba d'exposar adés) i la inversa. És com si hi hagués una alternança en el timbre de la vocal tònica d'alguns mots i que no fos rellevant dir-ho així o així. Per exemple, la planta anomenada *àrnica* en andorrà també s'ha dit *érnica* (Pantebre 1997: 63; Riera i Riera 1992: 281) (el segon

autor ho transcriu amb *e* tancada). L'animal *isard* també ha rebut el nom d'*isern* (Pantebre 1997: 89; Riera i Riera 1992: 370) (el segon autor ho transcriu amb *e* oberta). Pantebre (1997: 97) i Riera i Riera (1992: 398) expliquen que la *mangala* 'bastó amb el capdamunt corbat amb què una persona gran s'ajuda al caminar' també es diu *manguela* (el segon autor ho transcriu amb *e* oberta). Riera i Riera (1992: 203) també explica que *cigala* (l'insecte) també es diu *ciguela* (ho transcriu amb *e* oberta). Hi podem afegir *fras*, que significa 'soroll que permet delatar la presència d'algú o d'un animal' (Pantebre 1997: 79; Riera i Riera 1992: 334) (l'exemple que porta el segon autor, recollit d'un informant, és *Si senten una mica de fras*, referint-se a les llebres, que, quan passa això, fugen); podria ser que *fras* fos una alternança de *fressa* 'soroll' (mot habitual en la regió de Girona). Finalment, tenim el nom femení *terna* 'bocí d'alguna cosa' i el verb *esternar* 'partir en dos' (Riera i Riera 1992: 573; 1996: 46). Dos exemples:

> Tamé es feve dijuni tota la Quaresma, ere sagrat, es respectave molt, i es feve abstinència tots los divendres. Mira, aquí févom vigília des de la primera setmana de Quaresma: començàvom lo Dimecres de Cendra. Per la Setmana Santa lo dia de Dijous Sant ere una festa pel menjar, es feve un 'repàs' especial amb bacallà, ous esternats, ous durs, una truitada molt fina amb julivert si en tenívom, i cascavellicos o prinyons secs. ([5], pàgina 333)
>
> D'un ou dur, en fem dos tarnes. (exemple extret de Pantebre (1997: 133))

Segons el DCVB, al Pallars i a la Ribagorça es diu *tarna*; tanmateix, aquest mateix diccionari indica que a Artesa de Segre (Noguera) la paraula *terna* (ara amb *e*) significa 'esberla, estella'; el mateix Manel Riera i Riera assenyala que *terna* es diu també al Solsonès i a l'Alt Urgell.

En altres parlars catalans es troba, molt puntualment, aquest mateix fenomen fonètic; però en altres paraules.

Per a tancar la qüestió del vocalisme tònic, apuntarem que Riera i Riera (1992: 55 i 382) documenta en la parla andorrana la pronúncia tradicional *lleit* (per *llet*), *lleiter* (per *lleter*) i *pleit* (per *plet*), formes ar-

caïtzants presents en alguns parlars del català occidental (en llatí eren *lacte*, que va evolucionar en llatí tardà a *laite* i d'aquí *lleit* fins a arribar a *llet*, i *placĭtum*, que devia evolucionar a *plaitum* (elidint el so [k]) o bé a *plactum*, cas en què també devia evolucionar a *plaitum*).

3.3. VOCALISME ÀTON

Al segle xx, en la parla andorrana la *a* àtona final pot sonar [a]:

> *No hi ha diferènci*[a] ([1], J. C., minut 01:33)

Tanmateix, també pot palatalitzar-se una mica (és a dir, sonar lleument com una *e* oberta).

La pronúncia de la *a* àtona final com *a* tal qual es troba en pallarès, i també es dona en els parlars tortosí (en general) i valencià. La pronúncia de la *a* àtona final com a *e* oberta és habitual en lleidatà i en altres parlars, com el maonès, tradicionalment el tarragoní en les seves capes més populars, tradicionalment l'alcoià en les seves capes més populars i la parla dels gitanos de Perpinyà. Cal dir, però, que tots aqueixos altres parlars on la *a* àtona final pot palatalitzar-se, sovint la pronúncia com a *e* oberta és bastant acusada, fet que no es dona en la parla andorrana, on els parlants que palatalitzen la *a* àtona final només ho fan lleument, de manera que, de fet, el so es queda a mig camí de *a* i *e* oberta.

A banda, algun parlant andorrà (i no en totes les paraules) pronuncia la *a* àtona final velaritzada, és a dir, agafa una mica de trets de *o* ([1], I. A., minut 02:32). Riera i Riera (1992: 59) ja troba casos de velarització de *a* àtona final en la parla andorrana del segle xx. Manuel Anglada ho descriu així (és rellevant fer notar com aquest autor considera que tal fenomen fonètic es dona en una quantitat relativament concreta de paraules):

> Es produeix amb una certa freqüència el canvi d'una *a* final àtona per un so gutural que es confon fàcilment en una *o* i limitat a un nombre reduït de mots […].

> L'ús d'aquesta *a* gutural l'hem escoltada un xic pertot arreu de l'extensió geogràfica andorrana. Tanmateix, limitada a un nombre reduït de paraules. Com si s'haguessin de pronunciar només d'aquesta manera. Sembla que es tracta d'un fonema molt vell. Curiosament, aquest tret fonètic l'havia oït a Pontons (Alt Penedès). Com per confirmar aquesta intrusió, per dir-ho així, d'aquest fonema, a Pontons havíem sentit dir jo, en lloc de *mi*. És més, sortint d'excursió de bon matí, ens creuàrem amb un vailet que corria mentre se sentien uns tocs de campana. —A què toquen ara, noi? «Criden amb jo!» Era l'escolà. Aquest és un tret morfosintàctic del Pallars Sobirà i d'Andorra, però no els és privatiu. (Anglada 1993: 139-140)

Els exemples que posa aquest autor són *casa, dona*, *nena* i *Andorra*.

El fenomen de la velarització de la *a* àtona final es troba també en pallarès (Beà 2013), tot i que depèn de cada persona i, al remat, hi ha força diversitat (Beà (2015: 24-25) explica que, en la parla del Pallars Sobirà i la vall Fosca, hi ha molta variació i que, si ha de fer una transcripció fonètica, es decanta per [a] però que sembla que seria més aviat [ɐ], és a dir, una *a* un xic més tancada que la *a* tònica, si bé sense arribar a la vocal neutra ([ə])). En una línia molt semblant, Coromines (1976: 35) parlava d'una "-*a* posttònica final [… que] es pronuncia quasi sempre com una a relaxada", per tant, tendent a [ɐ]. Ara bé: en tot cas, la pronúncia velaritzada en pallarès es documenta almenys des d'inicis del segle xx: Beà (2013: 26) explica que mossèn Alcover, en les excursions de l'any 1906, va consignar que, a Isil i Isavarre (al nord del Pallars Sobirà), la gent pronunciava la *a* àtona final velaritzada. El DCVB també documenta al Pallars (i puntualment a l'Alta Ribagorça i Andorra) diverses pronúncies de *a* àtona final com a [o] o com a [ɔ], per tant ja totalment velars (encara que potser no arribaven a sonar com a *o* plena), com ara *cabra*, *boca*, *era*, *agulla*, *aigua* o *enclusa* (*cabra*, a més, també a Andorra). No s'ha de perdre de vista, d'altra banda, que l'occità fa aquesta pronúncia i que tant Andorra com el Pallars Sobirà són terres veïnes del domini lingüístic occità (de fet, el capcinès, un parlar català molt occitanitzat, pronuncia les *a* àtones finals com a [ɔ], tal com es fa en general en occità) (Gómez Duran 2016: 34),

Sistac (1993: 73) també troba una pronúncia lleument velaritzada d'una *a* àtona final en algunes poblacions de l'alta Llitera: Peralta de la Sal, el Campell i Baells. Durant la segona part del segle xx, aquesta pronúncia velaritzada també ha sigut present a la rodalia de Tivissa i Capçanes (Ribera d'Ebre i Priorat). Encara pot trobar-se puntual-

ment en algun indret aïllat; així, Sistac (1993: 73) localitza aquesta pronúncia a Arbeca (Garrigues) i Anglada (1993: 140) a Pontons (Alt Penedès), tot i que, en aquest darrer cas, podien ser andorrans o pallaresos (o descendents) que haguessin anat a viure-hi, ja que Manuel Anglada també va documentar (com es veu en la citació) que allà deien *jo* allà on el parlar penedesenc diu *mi* (a l'apartat 4.6, sobre pronoms personals forts, expliquem que dir *jo* després de preposició o d'un mot posicional és la manera tradicional de dir-ho a Andorra, el Pallars i la regió de Lleida). Gómez Duran (2016: 33, nota 17) també assenyala que entre el jovent rossellonès també es troba, puntualment, la pronúncia [ɔ] àtona final en comptes de [ɛ] (que és la general en la plana del Rosselló); segurament també s'explica per contacte amb l'occità.

En alguns parlants es detecta que la vocal *e* àtona final sona de manera semblant a la vocal neutra del català oriental ([ə]) (fenomen que també detecta Rabassa (1994: 26)). Vet aquí un exemple:

> *la meva mare […] se li va morir el marit, jove* [ˈmaɾə] [ˈʒoβə] ([1], J. C., minuts 00:55 i 01:02)

També al segle XX en la parla andorrana es documenta la pronúncia de *e* àtona inicial com a [a], especialment en paraules començades per *em-*, *en-* i *es-*. Sembla que ja era així al segle XIX, perquè es troba algun testimoni escrit, com *astà* (per *està*), *astret* (per *estret*) o *Ascaldas* (per *Escaldes*) (aquest tret ja és detectat pels qui han estudiat la parla andorrana, com Anglada (1993: 139)):

> primer s'encén el foc; la foguera s'encén… [san'sen] [san'sen] ([1], C. A., minuts 12:53 i 12:54)
> […] ferla cremar com astà dit. ([8], acta del consell del quart de la Cortinada, 08-04-1871, pàgina 258)
> tota aquella farga de fer ferro, martinet, ab lo cortó nomenat de l'Astall Serré que dit Comú o Universitat posseheix en lo terme de la present parròquia i partida de las Ascaldas. ([8], document d'arrendament de la farga del Madriu, 12-04-1819, pàgina 112)
> lo Consell donarà al dit arrendatari una cabana de dos carboners demunt la molina de Xorrina, de l'astret de la canal en amunt […].

([8], document d'arrendament de la farga del Madriu, 12-04-1819, pàgina 112)

Lo bestiar de conlloch no pot entrar als anprius afins que axan bogat les 45 nits com és de costum de la parròquia. A més ses conbengut que tot lo bestiar de cualsebol parròquia sens llisència, que solament apletarà una nit al terme de la parròquia d'Ordino, estarà obligat a pagar lo astrañ, com ygualmen ningun indibiduo de defora parròquia que no tingo casa parada y no presto ninguna serbitut al Comú, pagarà lo astrañ encara que siga en propietat sua. ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 361)

Vinyes, camps que no hi havie re, quan eren aixutes les vinyes; quan eren molles, no ho voliven cap, puestos que hi havia serres també; allà en diven garrigues. ([9], pàgina 66) [aquest exemple és una transcripció d'un testimoni oral, i la persona que va fer la transcripció va escriure expressament aixutes a fi de reflectir la parla]

[…] cap ansenyança de rè, cap astudi de rè […] ([13], pàgina 91)

Quan volin [=voliïn] amblanquir les cases s'havin [=haviïn] de fer el calç ells, que no hi havie cap los medis d'ara […], goita, ncara [sic] me'n recordo. Feven un forat fondo, fondo, fondo amb pales que no hi havie cap màquines com ara. ([13], pàgina 91)

Riera i Riera (1992: 53) detecta que, en alguns mots amb *i* inicial, aquesta *i* sona [e] o [a]. Seria el cas dels mots *inconvenient*, *inflamació*, *indret* i *il·lusió* (en els dos darrers, aquest autor assenyala que la pronúncia amb *e* es troba també en el Rosselló, com a vocal neutra; val a dir, però, que *endret* com a sinònim d'*indret* es troba en altres parlars (DECLC, III: 205)). Vet aquí un exemple del mot *endret*:

> […] cap al pont d'Orbiu, i ja saltàvom a la plana de Narbona, i de Narbona les uns tiràvom cap a un costat, les altres cap a l'altre, mos nàvom estenent cadascú als endrets que haviam llogat. ([9], pàgina 73)

En aqueixos mots, segurament els parlants primerament van fer passar la *i* a *e*; i, en alguns casos (com *inconvenient* o *inflamació*), aques-

ta *e* inicial àtona va ser pronunciada [a], com tots els altres (*ensenyança*, *escala*, *escola*, etcètera).

També es troben algunes pronúncies com a [a] d'una *e* àtona pretònica, com *gener*:

> […] penció dos lliuras de la mateixa moneda, que annualment, als sis de janer, Miquel Baco, pagès del lloch del Tremat de la dita parròquia d'Encamp, devia fer y prestar al Sr. Guillem Moles y Rossell […]. ([8], document de creació d'una fundació en l'església parroquial d'Encamp destinada a la celebració de misses aniversaris per a membres de la seva família, 16-01-1804, pàgina 83)
>
> Quan no tinive blat a moldre, si tinive bigues a xarracar, xarracave amb la serra. ([14], pàgina 107)

En aquesta línia, Garcia Puy & Ronchera (2006) documenten *farrat* i *farrada* 'galleda' (en comptes de *ferrat* i *ferrada*) (Riera i Riera (1997: 316-317) també ho reporta), *hareu* (per *hereu*), *sagon* (per *segó* o *segon* 'sègol') i *malgó* (per *melgó*, una herba farratgera). Cal dir, tanmateix, que aquestes autores també documenten les formes *fulleraca* (per *fullaraca*) (dualitat present també en el recull de Pantebre (1997: 80)) i tant *llumanera* com *llumenera*. Riera i Riera (1992: 160-161) també porta *borressol* o *borrassol* 'planta de la família de les cariofílies, que es menja el bestiar' (a l'Empordà *borrissol*, segons el DCVB). Aquest autor també porta *estolador* 'post que es posa com a comporta per a tancar i obrir el pas a l'aigua dins d'una séquia' (Riera i Riera 1992: 307), que en altres parlars del català occidental es diu *estoledor* (segons el DCVB, creat a partir del verb *estolre*; aquest diccionari indica que *estoledor* es diu per tot el Pallars). De la seva banda, Pantebre (1997: 77) també reporta el nom femení *feremetat* 'gran quantitat' (Canillo), 'gran quantitat d'insectes que volen plegats, eixam gran' (Vila i també a l'Alt Urgell) (segons aquesta autora, segurament és una deformació de *feredat* 'gran por'), que té precisament la variant *framatat* (Aixirivall), que s'explica per l'elisió de la primera vocal pel contacte amb la *r* i també precisament pel canvi de *e* àtona a *a*. Hi hem d'afegir *bassull*, en rigor segurament

beçull (i que es tracta a l'apartat 2.4, sobre sufixació). El fet és que, en català occidental, les *a* i *e* àtones pretòniques fluctuen (Riera i Riera (1992: 382 i 617) indica que els mots *llampec* i *xarop* també han sonat *llempec* i *aixerop* en la parla tradicional andorrana), si bé amb més tendència a pronunciar [a].

Pel que fa a la *o* àtona, sona [o]; tanmateix, sona [u] en moltes paraules que tenen, tot seguit, una *i* tònica, incloent-hi els mots que en deriven encara que ja no tinguin una *i* tònica. Els enregistraments orals del tombant de segle entre el segle XX i el XX ho demostren:

> podiven ([3], C. C., minut 01:49) (pronunciat amb [u])
> [parlant de la guerra] Et veniven a buscar, una casa, una persona: "vina amb natre", quan lo teniven allà al campament al mataven, o al portaven a un atre pesto li feven coses males… i ara tiraran bombes enlaire, i allò ho matarà tot, los savis i los pobres i'ls rics i, ho mataran tot, i aquests, als pulítics no'ls convé cap això. Ells no volen cap morir tampoc. ([13], pàgina 98)
> cullita ([6], número 1, pàgina 4)
> fesomia [fezu'mia] (Riera i Riera 1992: 322)
> arrodonir [aruðu'ni] (Riera i Riera 1992: 129)
> banyolí [baɲu'li] (Riera i Riera 1992: 59)
> florir [flu'ɾi] (Riera i Riera 1992: 59)

En l'escriptura del segle XIX i primera mitat del XX es troben grafies que revelen que, en aquella època, es donava aquest fenomen fonètic:

> […] lo Sr. Joan Antoni Moles y Lleopoart, ganader del dit lloch de Mosquera, desitjant cumplir la voluntat de sos antepassats, a major glòria de Déu, per repòs de la sua ànima […]. ([8], document de creació d'una fundació en l'església parroquial d'Encamp destinada a la celebració de misses aniversaris per a membres de la seva família, 16-01-1804, pàgina 82)
> [parlant d'encants, és a dir, una subhasta per a resoldre un deute] Y no haventse trobat qui ne donàs lo just valor […] per satisferlos la

> dita quantitat, anasen y entrasen dins d'aquellas proprietats […] y que d'aquellas estimasen y judicasen per lo cumpliment de la predita suma ([8], document de lliurament de béns per a resoldre un deute, 28-02-1806, pàgina 92)
> […] hi ha hagut vàrias partidas de boscos venuts que no haurà surtit la carga del carbó a dotse diners, ni tampoc a sis, y tal vegada a menos. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 130)
> Molta es la nostra pretenció al desitjar tal cosa; pero la bona acullida que han donat a la nostra idea […] ([6], número 1, pàgina 1)
> Ara cumplexen dos anys que vam donar a llum lo primer periòdic d'Andorra, sens imaginar que pogués desplaure a certes autoritats d'aquell país. ([6], número 1bis, pàgina 1)
> Aquests «Cortons» poden nudrir durant aquest temps un cert número de caps de bestiar y jamay més. ([6], número 2, pàgines 2-3)

I, de fet, en la producció textual andorrana dels segles XVII i XVIII ja es comprova que es donava aquesta pronúncia com a [u] d'una *o* que precedeix una *i* tònica (Rull 2010: 13). Per tant, es tracta d'una pronúncia molt antiga (present, a més, en tot el català occidental i en bona part també en mallorquí).

Hi ha algun cas en què es troba la pronúncia [u] d'una *o* àtona sense que hi hagi una *i* tònica posterior, però aquesta realització fonètica sol alternar amb la pronúncia [o]. Així, Riera i Riera (1992: 59, 159, 161, 209, 211, 217, 286, 433, 485 i 567) reporta *capfoguer*, *borrufa* (generalment pronunciada amb [o] àtona, però també ho documenta amb [u]), *codony*, *codonyer* i *codonyat* (on la *o* primera tant sona [o] com [u]), *conegut* (que algun andorrà ha pronunciat, almenys en el segle XX, amb [u] àtona), *bonior* (nom femení que significa 'soroll continuat, com el d'un eixam d'abelles') (generalment pronunciada amb [o] àtona, però també ho documenta amb [u]); *collada* 'pas entre muntanyes' (generalment pronunciada amb [o] àtona, però també ho documenta amb [u]), *posobra* (generalment pronunciada amb [o] àtona, però també ho documenta amb [u]), *obert* (algun parlant andorrà la diu amb [u] inicial), *obaguiu* (ídem), *escàndol* (algun parlant andorrà la diu amb [u]), *vano*

'ventall' i *turonja* (per *toronja*, tot i que aquesta altra pronúncia amb *o* àtona també és general en la parla andorrana). Pantebre (1997: 164) du les formes *responsos* (o *responsus*) per *respònsols* (o *respònsuls*), per tant aquest mot també es pot dir amb [o] àtona en la parla andorrana del segle XX; aquesta autora reporta l'expressió fixada *haver-hi responsus*, que defineix així: «Es diu d'una casa que té béns, o d'una persona solvent», i du aquest exemple: *No podem gastar tant com els de cal Trobador, on hi ha responsus* (per a les construccions fixades, vegeu l'apartat 2.16, sobre expressions). El cas més cridaner és el poble d'*Ordino*: Riera i Riera (1992: 438) indica que, al segle XX, hi havia andorrans que ho pronunciaven amb la primera *o* àtona dient-la [u] (i algun fins i tot la segona *o* àtona). La pronúncia més corrent en tot el país és amb les *o* àtones pronunciades [o]; però no deixa de ser sorprenent que s'hagi donat també la pronúncia [u]. En fi, són pronúncies que es troben arreu d'Andorra, però convivint amb les pronúncies amb [o]. Fins i tot la conjunció *o* en la parla d'Andorra del segle XX també sona [u] (Riera i Riera 1992: 433). Vegeu-ne detalls més concrets en Rabassa (1994: 46-47).

En la parla andorrana la *a* àtona inicial isolada d'alguns mots recurrents (com *haver*, *anar* o els determinants demostratius) sol desaparèixer:

> n'hi 'vie de més grans ([1], J. C., minut 02:41)
> per un camí es 'nave a Escaldes ([1], C. A., minut 01:25)
> 'qui dalt, 'qui baix… ([1], I. A., minuts 04:15 i 04:16)
> si 'guéssom 'nat ([3], C. C., minut 00:43)
> 'nàvom ([3], C. C., minut 01:11)
> no 'víem ([3], C. C., minut 01:13)
> 'quell ([3], C. C., minut 01:45)
> Primer vai 'nar a França […]. ([9], pàgina 54)
> […] per campanya: «Bueno, escolta, aquesta campanya dallò…», «Jo, bueno, no mos hem entès, no et volem més»; o poder: «Hem canviat d'idea, no volem més bestiar», i… 'nar en un altre puesto. ([9], pàgina 64)
> […] cap al pont d'Orbiu, i ja saltàvom a la plana de Narbona, i de Narbona les uns tiràvom cap a un costat, les altres cap a l'altre, mos nà-

vom estenent cadascú als endrets que haviam llogat. ([9], pàgina 73)
[…] et porten al puesto que vols: naltres 'nem a la Seu, portem les eqües a la Seu, sortim a les deu del dematí aquí i a les dotze ja estem a la Seu, i sense cap problema. ([9], pàgina 81)
Per la guerra, si els haguessin gicat estar, la mitat d'Espanya haurie vingut; però, com que no els hi gicaven estar, algun… […]. Allavons trobaves refugiat barato, i n'hi havie que encara et pagaven perquè els tinguessis a casa, per treballar o per fe'ls el gasto, perquè eren de cases bones a Espanya i s'havien d'escapar. Jo en 'via tingut un per pastor, bon xicot, i els seus pares m'enviaven [cartes] […]. ([9], pàgina 87)
A ca l'Hostet tenien una propietat per allà als volts de Mollerussa, una propietat que l'havia comprada el meu padrí […]; em semble que hi digueren anar per aquells anys de la guerra, em semble que hi van 'nar allavons, a Espanya, eh?, perquè a França ere complicat, quan hi havie els alemans aquí, aquí a França. ([9], pàgina 99)
[…] per llogar pastor…, en vam llogar tres anys, cada any mos les passaven… i encara mos ho feien malbé tot. I vam dir: «No, no, au! Auvelles a fora!», i les vam fotre fora i au!, i mira, sempre hai estat aquí, 'nant treballant a casa amb lo meu nebot, tenívam vaques i eqües, i ara també ha venut vaques i eqües. ([9], pàgina 197)
Saps que abans en deien cabalers, quan havien de marxar de casa, quan no eren ni hereu ni pubilla. Eren els cabalers que posaven un negoci o se'n 'naven de masovers a algun lloc. ([11], pàgina 150)
[…] i va portar la llenya, dequell [sic] bosc, un tarter de llenya que guéssou vist […] ([13], pàgina 91)
[…] per fer cremar quell roc haví [=haviï] de menester molta llenya. ([13], pàgina 91)

En el parlar andorrà del segle XX, quan hi ha contacte de les vocals *a* o *e* àtones amb un so *r* feble ([ɾ]), la vocal sol mantindre's. Tanmateix, hi ha algun testimoni (tant del segle XIX com del segle XX) en què es detecta l'elisió d'aquest so vocàlic àton:

> […] hi ha hagut vàrias partidas de boscos venuts que no haurà surtit la carga del carbó a dotse diners, ni tampoc a sis, y tal vegada a menos. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 130)
> però [ˈpɾɔ] ([2], C. P., minut 00:35, 00:57, 01:52, 02:14, 03:00)
> però [ˈpɾɔ] que com van ser […] ([3], T. M., minut 01:02)
> però [ˈpɾɔ] ([3], C. C., minut 02:11)
> però [ˈpɾɔ] ([4], A. P., minut 05:37)
> veritat [bɾiˈtat] ([3], C. C., minut 03:24)
> Ere una gormanderia, pro si podívom ho févom, d'agafar un tros de pa, sucar-lo ben sucat de vi calentet i amb sucre. ([5], pàgines 332-333)
> Quan ets allà, que el tabaco és fermentat, et donaven aquestes fulles… no totes les fulles són bones, és clar, te les donen bones i dolentes. […] les havies d'estendre, una fulla bona, l'agafes[,] lo nervi[,] per la banda de sota, i «zupppp» te la cargolaves a la mà i allavons et feves la fulla. […] i posàvem els capots aquí al genoll, a lo un posàvem capots i a l'altre capes, i au, anar fent així […]. I allavons embolicaves i les lligàvom, i allavons amb uns draps de saca, humits, es posaven en un pesó. […] i allavons cargolaves i tenies que mullar-ho amb el dit, sucàvom la capa i au, allavons tallaves lo un cap i allavons apuntaes aquí. ([10], pàgines 109-110)
> Aquells dellò que s [sic] fiquen, fan un forat i s [sic] fiquen a din de terra, i surten i fan ric-ric. No n'hau sintit a parlar, dels rics? Són petits com lo dit i són tots arrodonets. Ara no se'n veu[,] de rics, és vritat, eh! I antes totes les Costes i allà, tot ere ple de rics. ([13], pàgina 85)

Garcia Puy & Ronchera (2006: 355, 363 i 364) també reporten *brena* i *brenar* (per *berena* i *berenar*), *safreig* (per *safareig*) i *tronja* (per *taronja* o *toronja*), formes que també recull Riera i Riera (1992: 152, 534-535 i 567); aquest darrer autor també recull la pronúncia [bɾiˈtat] per *veritat* (Riera i Riera 1992: 607) al costat de [beɾiˈtat]. Pantebre (1997: 77) també reporta el nom femení *feremetat* 'gran quantitat' (Canillo), 'gran quantitat d'insectes que volen plegats, eixam gran' (Vila i també a l'Alt Urgell) (segons aquesta autora, segurament és una deformació de *feredat* 'gran

por'), que té precisament la variant *framatat* (Aixirivall), que s'explica per l'elisió de la primera vocal pel contacte amb la *r*.

Això passa fins i tot quan s'uneix la preposició *per* amb mots com *allà*, *aquí*, *aquest*, etcètera:

> I amb el foc de la foguera encenies la falla. I mentres els altres saltaven, tu 'naves donant tombs per 'llà fent voltar… fent voltar el… l'aparato aquell ([1], C. A., minut 13:11)

Aquest fenomen s'ha documentat en la parla andorrana fins i tot si el so és [l] (prou proper a [ɾ]):

> planca (per *palanca* 'passarel·la per a travessar un barranc, un torrent, un fossat, etcètera) ([2], P. T., minut 03:12)

La *e* àtona pot sonar *i* en algunes paraules, sobretot en contacte amb sons consonàntics palatals sol sonar *i*, almenys en el segle XX:

> *minjar* (([3], C. M., minut 03:24)
> Antes sí, los primers anys sí, però ara finalament ja, quan veiven passar el ramat, ja sortiven amb els bastons; antes a tot arreu, hasta als horts mos dixaven ficar, però ara finalment… Mos deixaven ficar als horts, per allà sobre, a qualsevol casa mos arremassàvem, mos donaven menjar i tot […]. ([9], pàgina 80)

Aquesta solució fonètica també es troba en el verb *ser*, en la seva forma de futur (*sirà* per *serà*):

> I allavòrens, a l'aprendre de paleta, no es feve res[,] aquí, no treballava, no hi havia feina, algun esgavell de paret, algun trossot de llosat i no res. Jo vaig pensar: «No siràs mai paleta». I em va passar pel cap de marxar a França, l'any setze, conteu [sic] que parlo de, de…, pues de l'any setze[,] vaig a França, i allavons hi havia la guerra, hi havia quatre vells que treballaven, de tota manera vaig trobar feina, i

> llavors aquells vells, lo que em va valguer a jo aquells vells, dos o tres anys allí, fins el divuit que es va acabar la guerra, aquests dos anys, com que era tot gent, aquells, tant paletes com fusters, com tot, eren tots vells que sabiven. I jo era valent, eh, encara no em manàvon una cosa… Oh, hi vaig continuar, vaja, hi vaig estar…, poder hi vaig treballar vint anys. Bueno, a l'estiu veniva dos mesos aquí, juliol i agost veniva aquí i encabat me'n tornava. ([10], pàgina 178)

La forma *sirà*, en la parla andorrana, ja es troba al segle XVII (Rull 2010: 13-14). Val a dir que també és present en altres parlars catalans, sobretot occidentals.

Garcia Puy & Ronchera (2006) també documenten *pitit* (per *petit*), *enimorat* (per *enamorat*; aquí el tancament ha afectat una *a* àtona), *àrguins* (per *àrguens*), *videll* (per *vedell*; la forma *videll* es troba també en tortosí), *xicolata* (per *xocolata*, forma que es troba arreu) i *birena* i *birinar* (per *berena* i *berenar*). Riera i Riera (1992: 50-51) reporta casos similars, com *videll* (per *vedell*), *brinar* (per *berenar*), *vímits* (per *vímets*), *lligir* (per *llegir*) (aquest, segurament per influx del so consonàntic [ʒ]), *sinyor* (aquest, segurament per influx del so consonàntic [ɲ]), *gínçana* (per *gençana*) (aquest, segurament per influx del so consonàntic [ʒ]), *quixal* (per *queixal*) (aquest, segurament per influx del so consonàntic [ʃ]), *dixar* (per *deixar*) (aquest, segurament per influx del so consonàntic [ʃ]), *carnistoltes*, *xicolata* (aquesta, present en algun altre parlar, com el tarragoní), *llinties* (per *llenties*) o *pitit* (per *petit*). Anglada (1993: 139) reporta *sinyor* (per *senyor*) i *ginoll* (per *genoll*), però també *siroll* (per *soroll*); i, en una altra banda (Anglada 1993: 143 i 144) *mes girmans* (per *germans*) i *sillè* (per *celler*). Riera i Riera (1992: 422) inclús explica que la *mostela* (l'animal) en la parla andorrana sol dir-se *mistela*. Aquest autor hi afegeix algun altre cas, com *istiu* per *estiu* (Riera i Riera 1992: 307), si bé és una forma força estesa en tot el català. S'hi ha de sumar *pitivola*, variant fonètica de *pitavola* 'papallona' (vegeu l'apartat 2.1, sobre les paraules patrimonials no presents fora del Pirineu).

També es troba *sintir* per *sentir*:

> Aquells dellò que s [sic] fiquen, fan un forat i s [sic] fiquen a din de terra, i surten i fan ric-ric. No n'hau sintit a parlar, dels rics? Són petits com lo dit i són tots arrodonets. Ara no se'n veu[,] de rics, és vritat, eh! I antes totes les Costes i allà, tot ere ple de rics. ([13], pàgina 85)

I *dijuni* per *dejuni*:

> Tamé es feve dijuni tota la Quaresma, ere sagrat, es respectave molt, i es feve abstinència tots los divendres. ([5], pàgina 333)

I vet aquí exemples de la forma *pitit*:

> Tamé vam tenir la Lola aquí a casa, que s'hi va estar deu mesos. Deguere ser quan vai tenir a la pobra Ester, al cel sigo. Ere una bona dona que em va ajudar molt, i tamé tenive una nena pitita. Ere del Pallars i tenive l'home refugiat a França. 'Después' ell la va venir a buscar i ara viuen a vora de Lourdes. Va venir a veure'm l'any passat o ara dos anys. Té vuit anys més que jo i encara és ben serena del cap. ([5], pàgina 332)
>
> Jo només una vegada n'havia vist comprar una, de butlla i més que re, es comprave pels que estaven malalts. Lo sogre explicave que aquell que tenive la butlla l'hi posaven, quan ere de cos present, a sobre la caixa. Això ho degueren fer per fer veure a tothom que aquella persona tenive butlla. Ell passave bastant de totes aquetes coses. De pitit es veu que ere molt reconsagrat. Diu que hi havii [=haviï] 'dos' velletes que degueren ser viudes aquí casa, que eren molt creients, i feven abstinència tota la Quaresma. Elles s'amagaven d'ell allà sota lo galliner i ell anave a buscar-les i els hi sucave los llavis amb un tros de cansalada, per fels-hi trencar l'abstinència. I elles li diven: "Jueu, jueu, més que jueu!["] ([5], pàgina 333)

El tancament d'una vocal *e* àtona cap a *i* es dona també en posició final. Es tracta d'un tret fonètic que es troba pel Pallars, per l'Alt Urgell i pel Solsonès, i reapareix en alguns pobles de la Conca de Barberà, on

rep el nom de «parlar xipella». En el cas d'Andorra, sembla que, durant la segona mitat del segle xx, era un fenomen recurrent, segons es desprèn dels treballs que han descrit la parla andorrana d'aquesta època. Així, Riera i Riera (1992: 51), en parlar d'aquest fenomen fonètic, reporta casos com *quatri* (per *quatre*), *hòmins* (per *hòmens*) i *àrguins* (per *àrguens*). Coromines (1970: 40) també esmenta *quatri*, *hòmins* i *àrguins* i hi afegeix *sauzi* (per *salze*). Anglada (1993: 139) igualment reporta *hòmins* i *jóvins*. Al seu torn, Garcia Puy & Ronchera (2006) documenten les formes *darreri*, *raderi* i *endarreri* (per *darrere*, *radere* i *endarrere*; la forma *radere* és una forma alternant del mot *darrere*) (Riera i Riera (1992: 503) i Anglada (1993: 139) també duen *raderi*, i el segon inclús *darreri*). De manera semblant, Riera i Riera (1992: 258) reporta l'ofici de *drapaire* i explica que, malgrat que en la parla andorrana del darrer terç del segle xx se sol dir *drapaire*, també es troba la pronúncia *drapairi*. De la mateixa manera, Riera i Riera (1992: 470) reporta que el *pinte* (nom masculí, sinònim del nom femení *pinta* 'estri per a pentinar') també s'ha dit *pinti* en la parla andorrana de mitjan segle xx. Aquest mateix autor (Riera i Riera 1992: 479) explica que el mot *pobre* pot sonar *pobri* en la parla andorrana de mitjan segle xx. Uns darrers exemples els tenim en dos verbs. Riera i Riera (1992: 153) fa notar que el verb *beure* pot sonar *beuri* (tot i que el mateix autor deixa clar que la pronúncia amb *e* final és també prou general). Igualment, el mateix Riera i Riera (1992: 457) explica que el verb *péixer* 'donar aliment als animals' s'ha dit tradicionalment així en la parla andorrana però també *péixir* (lògicament pronunciat sense *r* final; vegeu l'apartat 3.4, sobre consonantisme). I Pantebre (1997: 87) reporta el verb *haure* com a variant de *raure* i, quan té aquest significat, es diu *hauri*, pronúncia que troba també en pobles de les Valls de Valira (Alt Urgell, a tocar d'Andorra). (Per a més dades sobre l'existència d'aquest ús del verb *haure*, vegeu l'apartat 2.13, sobre altres elements del vocabulari tradicional.) Hem de fer avinent, amb tot, que Manel Riera i Riera hi afegeix que es tracta d'un tret fonètic amb presència més aviat relativa en la parla andorrana de final del segle xx. En qualsevol cas, devia tindre prou presència a mitjan segle xx.

Beà (2013: 26) explica que mossèn Alcover, en les excursions que va fer, va consignar que, a Isil i Isavarre (al nord del Pallars Sobirà), la gent deia *pari* i *mari* (per *pare* i *mare*).

Un cas paregut a l'anterior és la terminació *-'ec*, que tendeix a tancar-se en *i* (com veiem en *mànec* en català occidental). Això també es troba en la parla andorrana del segle XX. Riera i Riera (1992: 51) reporta el cas de *préssic*; també hi ha el mot *pòrric* i *pórrec* 'porro' (també dit *porre* en la parla d'Andorra) (Pantebre 1997: 112; Riera i Riera 1992: 483); i *màrfega*, que en el segle XX a Andorra també se n'ha dit *màrfiga* (Riera i Riera 1992: 401).

En els verbs, el passat imperfet d'indicatiu, en les seves persones primera i segona del plural, generalment la vocal posttònica es pronuncia com a [e] (*arribàvem*, *arribàveu*); però en la parla andorrana (com en algunes parts del lleidatà) també es pot trobar pronunciada [ɐ] (un so més tancat que [a], però sense arribar a la vocal neutra [ə]):

> Allavontes arribàvam aquí el dia de Sant Antoni de juny, i antes no podiven pujar fins Sant Antoni de juny; lo dia de Sant Antoni podiven péixer, però un dia abans, si arribaven, havien d'estar tancades. Hi havie unes lleis aixíns, abans… ([9], pàgina 36)
>
> A cal Borró també —ere un germà del meu pare—, també anave; després hi havie lo Call, també ho feve; després un altre que n'hi diven lo Patxeta, també […]. Cap allà baix a buscar ramats, que, mira, els févam pujar aquí dalt; allavontes havíem de buscar… i, mira, els guardàvam lo ramat tot l'estiu i a la tardor tornàvom a baixar i per a bogar les propietats. ([9], pàgina 37])
>
> A casa no en teníam, però no ho sé, el bestiar sempre m'havia agradat, a jo. Lo que passave una cosa: que allavontes pujaven ramats a conlloc. ([9], pàgina 37)
>
> Si trobàvam feina treballàvam, guanyàvam algun sou, i aquí re, això ere un desert. ([9], pàgina 51)
>
> Naltres vam estar a Carcassona durant trenta anys al camp d'aviació; allavons ere un camp escola, no hi havie ciment, ere tot herba, i naltres l'arrendavam a l'administració i el peixívom, i quan hi havie l'escola això ja ho sabíam […]. ([9], pàgina 67)

D'aquí a l'Ospitalet ere fàcil, perquè passàvam pel coll d'Ordino, i a después ja carretera. Les curves del port les tallàvam totes al dret i fins a Ospitalet, fins a Ax-les-Thermes, també carretera. […] D'aquí paràvam a Envalira, a les bordes d'Envalira; […]. ([9], pàgina 70)
La gent inclús ja ens esperaven, perquè passàvam cada any, i els hi feve il·lusió veure els andorrans, veure… Segur que també portaves algun paquet de tabaco, si podies alguna botella, però una botella ja no, perquè et pesave massa, però sempre hi havie algun paquet de tabaco i allò també els hi feve, també els hi feve il·lusió. ([9], pàgina 79)

Aquest so semblant a una *a* ha evolucionat (en algunes persones) cap a *o* (per exemple, *fèiom* en comptes de *féiem*), és a dir, ha viscut un procés de velarització:

ens esperàvom ([1], J. C., minut 01:54)
i vivíom pues lo que es… lo que avui se'n diu el barri antic ([1], C. A., minut 01:17)
[parlant de les falles] les 'nàvom a fer nosaltres ([1], C. A., minut 04:36)
després ens les partíom, eh? ([1], C. A., minut 10:49)
hi anàvom amb colla i… i les agafàvom, les tallàvom… ([1], C. A., minut 11:19)
pues no havíom passat gana ([3], T. M., minut 01:41)
comprar-nos lo que volíom ([3], T. M., minut 01:48)
jugàvom ([3], C. C., minut 00:17)
si 'guéssom 'nat ([3], C. C., minut 00:43)
podívom ([3], C. C., minut 00:48 i 00:51)
travessàvom ([3], C. C., minut 01:08)
pujàvom ([3], C. C., minut 01:09)
'nàvom ([3], C. C., minut 01:11)
passàvom ([3], C. C., minut 01:15 i 01:19)
érom ([3], C. C., minut 01:16 i 02:52)
coneixívom ([3], C. C., minut 01:55)
févom ([3], C. C., minut 01:56)
contentàvom ([3], C. C., minut 03:22)

dívom ([3], M. B., minut 00:39)
Ere una gormanderia, pro si podívom ho févom, d'agafar un tros de pa, sucar-lo ben sucat de vi calentet i amb sucre. Llavontes ere com una vitamina que et donave 'ànimos'. Perquè natre collívom lo gra, molívom la farina, tornàvom a passar la farina, févom lo pa. ([5], pàgines 332-333)
Tamé es feve dijuni tota la Quaresma, ere sagrat, es respectave molt, i es feve abstinència tots los divendres. Mira, aquí févom vigília des de la primera setmana de Quaresma: començàvom lo Dimecres de Cendra. Per la Setmana Santa lo dia de Dijous Sant ere una festa pel menjar, es feve un 'repàs' especial amb bacallà, ous esternats, ous durs, una truitada molt fina amb julivert si en tenívom, i cascavellicos o prinyons secs. Tot posat a la 'cocota' amb aquell suquet a fer xup xup una bona estona, al foc a terra. Que bo que ere! Tot 'lo' que es podive menjar aquets dies ere congre, arengades i bacallà. Tot això ho comprave lo Miquel quan anave a fira a Organyà, i mira, tenívom les penques de bacallà penjades al carner i anàvom tirant d'allí. ([5], pàgina 333)
A vegades mos quedàvom fins allà a les onze o les dotze de la nit. ([7], pàgina 68)
[parlant del contraban] Després, més endavant, les dones també hi amàvom, eh? ([7], pàgina 97)
Naltres vam estar a Carcassona durant trenta anys al camp d'aviació; allavons ere un camp escola, no hi havie ciment, ere tot herba, i naltres l'arrendavam a l'administració i el peixívom, i quan hi havie l'escola això ja ho sabíam […]. ([9], pàgina 67)
Sempre buscàvom los camins més drets. Per carretera sempre; bueno, a part d'un punt que diuen a França les gorges de la Frau. Per veure el sol has de guaitar aixís enlaire, que és bassera; hi ha només lo riu i bassera, i camí per bassera; […]. ([9], pàgina 71)
[…] és un itinerari que, si s'hagués hagut de fer per la carretera, hauríam estat catorze dies o quinze […] hi havia carreteres i hi havie camins, amb nou dies el févam, amb nou dies el févom. ([9], pàgina 72)
[…] cap al pont d'Orbiu, i ja saltàvom a la plana de Narbona, i de Nar-

bona les uns tiràvom cap a un costat, les altres cap a l'altre, mos nàvom estenent cadascú als endrets que haviam llogat. ([9], pàgina 73)
«Val res de ferrar les vaques?» «Home, quan vaig estar a La Seu en ferràvom i quan vaig estar al Pla de Sant Tirs, que allí no fèvom res més» ([10], pàgina 32)
Quan ets allà, que el tabaco és fermentat, et donaven aquestes fulles… no totes les fulles són bones, és clar, te les donen bones i dolentes. […] les havies d'estendre, una fulla bona, l'agafes[,] lo nervi[,] per la banda de sota, i «zupppp» te la cargolaves a la mà i allavons et feves la fulla. […] i posàvem els capots aquí al genoll, a lo un posàvem capots i a l'altre capes, i au, anar fent així […]. I allavons embolicaves i les lligàvom, i allavons amb uns draps de saca, humits, es posaven en un pesó. […] i allavons cargolaves i tenies que mullar-ho amb el dit, sucàvom la capa i au, allavons tallaves lo un cap i allavons apuntaes aquí. ([10], pàgines 109-110)
Després vaig comprar una màquina per soldar-les. Aquesta la vaig portar de Tolosa. Aquí posàvem la serra per cada costat, quan era limpiada, i amb un ferro calent per baix i un altre per alt, i aleshòrens, això soldat amb plata, amb cinta de plata. Posàvem borraix. Posàvem la cinta mullada, vaja, mullada, amb polvos d'aquells de borraix que tenívom ja exprés i ficàvom un ferro; aquells ferros encara són allà. Quan estava la serra aquí dins, aquests ferros calents, vinga apretar-la ben apretada i quedava…, es fonia la plata aquella i quedava la serra soldada. ([10], pàgina 122)
I jo era valent, eh, encara no em manàvon una cosa… Oh, hi vaig continuar, vaja, hi vaig estar…, poder hi vaig treballar vint anys. ([10], pàgina 178)
Quan estaven tallats, pelats i arreglats, un altre dia anàvom a estimbar-los, i quan eren a baix al peu del bosc, aleshòrens amb los animals, les eugues que tenívom nosaltres, au[,] arrossegar fins aquí, tot arrastrant per terra. ([11], pàgina 96)
Mira, per començar no es rentave cada dia, tampoc no ens canviàvom cada dia, antes. No hi havia banyeres, no hi havie dutxes. ([11], pàgina 97)

> Fèiom uns ciris perquè[,] com teníom abelles, fèiom mel. Portaven una careta i amb fem sec del bestiar l'enceniven i allò feven fum. Un feia fum i l'altre treguive la mel. ([11], pàgina 98)
> Tot ho collívom, tot. Lo blat: lo pa. Després lo blat lo molívom i en fèvom lo pa. ([12], pàgina 104)
> […] i va portar la llenya, dequell [sic] bosc, un tarter de llenya que guéssou vist […] ([13], pàgina 91)

En part, aquesta *o* potser s'explica per influència de la *v* antihiàtica: el so [β] es fa ajuntant els llavis, i, entre les vocals, els sons [o] i [u] es pronuncien també arrodonint els llavis. Tanmateix, això no explica formes com *vivíom* o *partíom*: llavors podria ser que el so [o] es generés per influència del so [β] només en aquelles formes verbals on hi ha *v* antihiàtica i que, posteriorment, acabés dient-se [o] en altres formes verbals que no tenen [β].

Formes com *ho féiom*, *partíom*, *sabíom*, *anàvom*, etcètera, també es troben en alguns pobles de la zona de la perifèria del Camp de Tarragona, com ara l'Espluga de Francolí (Conca de Barberà) (Crespo 2021: 20) i el Masroig (Priorat).

Els tractadistes que han donat informació sobre aquesta manera de dir ho solen consignar com a flexió verbal (vegeu, per exemple, Anglada (1993: 145)). Però creiem que cal considerar-ho un element fonètic.

3.4. CONSONANTISME

En la parla andorrana no es pronuncia el so [v] (fenomen conegut com a «betacisme»). Aquest fenomen es troba a final del segle XX, com mostren els enregistraments orals, però també s'evidencia durant el segle XIX, tal com reflecteix la documentació de l'època, on apareixen moltes grafies *b* allà on la tradició gràfica romànica és escriure *v*:

> la meva mare […] se li va morir el marit, jove ['meβa] [βa] ['ʒoβə] ([1], J. C., minuts 00:55, 00:59 i 01:02)
> un ganivet [gani'βet] ([1], C. A., minut 09:18)

> Abís al Púb.blich; […] en tot lo que sia més combenien […] qualsebol persona ([8], document sobre arrestos i ordinacions del Comú de Sant Julià de Lòria, 27-01-1862, pàgines 214 i 215)
> porta la rialla als llabis dels altres ([6], número 7, pàgina 1)
> Abuy, dia 8 del mes de l'any 1871, se a tingut Consell manat y campana tocada […]. Primo. Qualsebol que boldrà una botiga […] ([8], acta del consell del quart de la Cortinada, 08-04-1871, pàgina 257)

Una taba de bestiar d'Ordino del 08-02-1893 ([8], pàgina 360) fins i tot té escrit *taba del vestiar* i *Ce ha conbengut*. Inclús el nom del riu *Valira* apareix escrit *Balira*:

> […] aspira a poder encarnar un dia no llunyá lo sentir y'l pensar de tots los habitants que poblen les riques valls que rega'l Balira ([6], número 1, pàgina 1)

En tot cas, el betacisme andorrà ja està documentat des d'inicis del segle XVIII (Rull 2010: 20-22), i probablement ja era anterior.

Els testimonis orals de finals de la segona mitat del segle XX (encara que enregistrats a principis del segle XXI, quan són ja persones grans) pronuncien sempre [ʎ], en cap cas no pronuncien [j], que és una pronúncia molt estesa entre la població andorrana de les dècades del 2010-2020 amb una edat de 50 anys per a avall (fenomen conegut com a «ieisme»).

En la parla andorrana del segle XX, la *r* final no sona; i segurament tampoc sonava al segle XIX, segons es desprèn de la documentació (on veiem coses com *serré* en comptes de *serrer*, o *conllogué* en comptes de *conlloguer*, derivat de *conlloc* amb el sufix adjectivador *-er*):

> tota aquella farga de fer ferro, martinet, ab lo cortó nomenat de l'Astall Serré que dit Comú o Universitat posseheix en lo terme de la present parròquia i partida de las Ascaldas. ([8], document d'arrendament de la farga del Madriu, 12-04-1819, pàgina 112)
> […] bosch d'Encla […]. ([8], document de venda de cargues de carbó, 09-09-1844, pàgina 169)

> Queden obligats los conlloges [llegiu-hi conllogués] a denunciar la tenguda al Sr. Cònsol […]. ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 361)
> jo vai néixer ['nejʃe] ([1], J. C., minut 00:45)
> uns lo veuen cla com l'aygua ([6], número 7, pàgina 1)
> auba (per *àlber*) (Riera i Riera 1992: 55)
> sillè (per *celler*) (Anglada 1993: 144)

De fet, l'indret anomenat *roc del Quer* (Canillo) s'ha dit tradicionalment sense la *r* final, i com a testimoni hi ha un rètol publicitari gegantí pintat sobre la paret de la muntanya a l'entrada sud de Canillo durant el darrer terç del segle XX, escrit *roc del Qué*.

Aquest emmudiment de la *r* final, en la parla andorrana ja es donava als segles XVII i XVIII (Rull 2010: 15-18). Per tant, és un tret fonètic que ve d'antic.

És més: quan un infinitiu rep un pronom feble al final, el so *r* tampoc es diu (a diferència del que passa en català oriental en general o en tortosí):

> les cases que teniven més terra i tot això llogaven masovers, i havien de trobar una caseta a Santa Coloma per estar-se [mazo'βes] [as'tase] ([1], J. C., minut 02:52)
> baixar-les [baj'ʃales] ([2], J. F., minut 02:24)
> curar-los [ku'ɾals] ([2], J. F., minut 02:42)
> Abans es beguive molt d'amagatotis, i mira que tot estave ferrollat, perquè has de comptar que del moment que jo vai deixar lo celler sense clavar, lo 'gasto' de vi va baixar a la 'mitat' a l'aqueta casa. I jo no ho trobo pas estrany. No ho teniven i, mira, 'lo' que podiven s'ho emportaven. Quan haviis [=haviïs] de donar mama a un 'crio', una escudelleta de vi a la vora el foc amb un bocinet de pa torrat de casa, eh?, i au! Ancabat donar mama. I quan eren malalts, no toca'ls [=tocà'ls] del bressol i dona'ls [=donà'ls] la mama allí mateix. ([5], pàgina 332)
> Jo només una vegada n'havia vist comprar una, de butlla i més que re, es comprave pels que estaven malalts. Lo sogre explicave que aquell que tenive la butlla l'hi posaven, quan ere de cos present, a sobre la

> caixa. Això ho degueren fer per fer veure a tothom que aquella persona tenive butlla. Ell passave bastant de totes aquetes coses. De pitit es veu que ere molt reconsagrat. Diu que hi havii [=haviï] 'dos' velletes que degueren ser viudes aquí casa, que eren molt creients, i feven abstinència tota la Quaresma. Elles s'amagaven d'ell allà sota lo galliner i ell anave a buscar-les i els hi sucave los llavis amb un tros de cansalada, per fels-hi trencar l'abstinència. I elles li diven: "Jueu, jueu, més que jueu!["."] ([5], pàgina 333)
>
> Per la guerra, si els haguessin gicat estar, la mitat d'Espanya haurie vingut; però, com que no els hi gicaven estar, algun… […]. Allavons trobaves refugiat barato, i n'hi havie que encara et pagaven perquè els tinguessis a casa, per treballar o per fe'ls el gasto, perquè eren de cases bones a Espanya i s'havien d'escapar. Jo en 'via tingut un per pastor, bon xicot, i els seus pares m'enviaven [cartes] […]. ([9], pàgina 87)

Però segons Riera i Riera (1992: 58), també pot trobar-se, en la parla andorrana del darrer quart del segle XX, la pronúncia d'aquesta *r* d'infinitiu quan després ve un pronom feble, junt amb l'elisió. En tot cas, la pronúncia més habitual és sense dir la *r*.

En tot cas, en estrangerismes sol mantindre's la *r* final:

> feie de xòfer amb el seu autocar ['tʃɔfeɾ] [awto'kaɾ] ([1], C. A., minut 00:50)

En mots monosíl·labs és habitual que es mantingui la *r* final (això passa a Andorra i a molts altres parlars catalans que solen elidir aquest so en posició final). Així, *mar* o *bar*. Tanmateix, en la parla tradicional en aquesta mena de mots es genera una *t* final (un fenomen que es troba en molts altres parlars catalans). Riera i Riera (1992: 437) du el mot *or*, que en andorrà tradicional es diu tant *or* com *ort*.

En la parla andorrana del segle XX, en posició inicial es troba el so fricatiu palatal sonor ([ʒ]), encara que segurament al costat de la pronúncia africada ([dʒ]):

> se li va morir el marit, jove ['ʒoβə] ([1], J. C., minut 01:02)

En els grups finals *lt* i *nt*, a Andorra la *t* no sona (tal com fan molts altres parlars catalans). Aquest fenomen es documenta a mitjan segle XIX, quan la gent escrivia solament *l* o *n* finals en comptes de *lt* i *nt* finals:

> Com la major part dels boscos compresos en la venda de que se tracta consistesca en abets, y sen ben conegut no ser lo carbó resultant d'aquestos d'igual consistència y bondat que lo carbó de pi […]. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 130)
>
> Lo Honorable Comú de la presen parròquia de Sant Julià […] en tot lo que sia més combenien […] ([8], document sobre arrestos i ordinacions del Comú de Sant Julià de Lòria, 27-01-1862, pàgina 214)
>
> En virtut del gran avús que està vigent en nostra parròquia sobre defraudasió de l'ostal, pues que són mols que estan venen ocultamen y tot és un grave detriment dels interesos comuns, pues que si se continua en semblan avús la renda que porta lo ostal observarà la més profunda decadència. ([8], carta del Comú de Sant Julià de Lòria al Consell General, 02-06-1878, pàgina 282)

Notem que l'emmudiment de la *t* final no tan solament queda reflectit en l'escriptura tal qual (en els exemples que acabem de reportar), sinó també pel fenomen invers, és a dir, escriure una *t* després d'una *n* quan no pertocaria perquè aquella *t* no hi ha anat mai ni s'ha dit mai:

> Encara que estich ben persuadit de que Vms. miraran ab tota escrupolositat las circunstàncias de las que dependeix lo determinar degudament lo valor dels boscos venuts, o del carbó resultant d'aquells, no obstant, a major abundament, espero no trobaran a mal de que presentia [segurament hauria de transcriure's presèntia] a la consideració de Vms. algunas refleccions que a mon concepte mereixent molta atenció. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 129)

Una taba de bestiar d'Ordino del 08-02-1893 fins i tot té escrit *pon de la Rabollisa* o *momen* ([8], pàgina 360).

L'emmudiment d'aquesta *t* final ja es donava en la parla andorrana del segle XVIII (Rull 2010: 19-20).

Igualment, durant el segle XX, a Andorra els grups *nr* i *lr* s'han pronunciat tradicionalment de les dues maneres: *nr* i *lr*, d'una banda, i *ndr* i *ldr*, de l'altra. La forma amb *d* és més general en la parla andorrana del segle XXI (ben segur, per influència de la forma estàndard de la llengua i l'alfabetització de la gent), però fins al segle XX devia ser més preponderant la pronúncia sense *d* (en donen compte Anglada (1993: 142) i Riera i Riera (1992: 54-55)). Garcia Puy & Ronchera (2006) documenten les formes *penre*, *apendre*, *cenra* o *molre*. Riera i Riera (1992: 54-55) també reporta aquesta pronúncia. Vet aquí un exemple contextualitzat amb *calre*:

> Hi havii [=haviï] un atre pidolaire que passave sovint i li diven el Joan del Quico, i quan li demanaven si volive feina, dive que no, que si hagués sigut de mena traballadora no li calrii [=calriï] anar a pidolar. ([5], pàgina 332)

La pronúncia *nr* i *lr* és present en moltes contrades pirinenques.

El grup consonàntic *bl* es pot pronunciar de dues maneres en català. Una manera és que *b* actuï (juntament amb *l*) com a obertura de la síl·laba que va després, llavors sona aproximant, és a dir, no del tot oclusiva ([β]) (aquesta manera de pronunciar es troba en tortosí i valencià). L'altra manera és fer que *b* actuï com a tancament de la síl·laba precedent (aleshores *l* es queda com a obertura de la síl·laba següent). En molts tractats de llengua es diu que és una pronúncia geminada de *b*, però en el fons és que aquest so actua com a tancament de la síl·laba precedent i, en aquest context, pot arribar a sonar una mica allargada, fent també amb el rol d'obertura de la síl·laba següent. En aquest context fonètic, sobretot en català oriental, la *b* pot ensordir-se (passa el mateix amb *gl*, en mots com *segle*). La documentació del segle XIX permet suposar que aquesta segona pronúncia (amb *b* com a tancament de

la síl·laba i sonant poc o molt allargada) es donava en la parla andorrana de l'època. En efecte, alguna grafia, com *bbl*, porta a pensar això:

> Abís al Púb.blich; […] bayx la pena de dos centas lliuras barsalonesas y vuyt dias de ferros púb.blichs, so és las portar obertas ([8], document sobre arrestos i ordinacions del Comú de Sant Julià de Lòria, 27-01-1862, pàgines 214 i 216)

Vet aquí un exemple de pronúncia ensordida (pronúncia que també detecta Riera i Riera (1992: 55)):

> per puguer fer més poble ['pop.ple] ([1], J. C., minut 03:08)

L'ensordiment està testimoniat amb exemples de principi del segle xx, per tant cal situar aquesta pronúncia ensordida com a mínim a l'inici de la centúria esmentada (no podem saber, amb la documentació examinada, si ja es donava abans):

> […] fer un emprestit amortisapble afí de construir ab lo menor número d'anys posible la tant anhelada carretera […]. ([16], súplica dels comuns de Canillo i Encamp adreçada al Consell General, relativa a la presa de certes disposicions sobre la contribució pel pagament de la construcció de la carretera, 20-11-1904)
>
> En cambi será altrament beneficiós j soportapble si podem importar per carretera aquellas mercaderias, pues que en tal cas, esent com será mes de la mitat mes barato lo preu de importació, resultará que encara que tingam que pagar per la amortisació del emprestit […]. ([16], súplica dels comuns de Canillo i Encamp adreçada al Consell General, relativa a la presa de certes disposicions sobre la contribució pel pagament de la construcció de la carretera, 20-11-1904)

Aquesta manera de pronunciar els grups *gl* i *bl*, en la lingüística catalana a vegades s'ha posat dins del mateix paquet que la pronúncia del grup *tll* o *tl*, que a Catalunya (excepte les Terres de l'Ebre) sona amb

partició sil·làbica (*bit-llet*) mentre que al País Valencià, a les Terres de l'Ebre i a les Illes sona sense partició sil·làbica (*bi-llet*, *ba-le*), amb l'afegit que, amb la partició sil·làbica, el primer so pot sonar allargat (*pob…le*, *bill…llet*), cosa que pot porta fins i tot a l'ensordiment, com ja s'ha indicat (*pop…le*). A Andorra, acabem de veure que la pronúncia és amb partició sil·làbica, i per tant també en el cas de *tll*. Com de fet, aquesta manera de pronunciar segurament es donava al segle XIX, tal com revela alguna grafia documentada en aquella època, com *vill.llet* (és a dir, *bitllet* pronunciat *bit-llet*).

> sàpia lo arrendatari que podrà vendrer manteniments <i> mercaderies, solament en la farga i no fora d'ella, y tindrà també obligació de pendrer quiscun añy del present arrendament trenta fanecas de sal de Cardona, […] tenint obligació de presentar en cada añy la guia y vill. llet de la Vall. ([8], document d'arrendament de la farga del Madriu, 12-04-1819, pàgina 112)

Al segle XX es detecten dissimilacions, és a dir, que quan hi ha dos sons idèntics propers, un canvia una mica. En tot cas, tals dissimilacions deuen ser més antigues:

> juriol ([1], J. C., minut 00:32)
> dengun (per *ningun* 'cap') ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 360)

En el pas del llatí al català, el so /l/ inicial va palatalitzar-se, de manera que va passar a sonar [ʎ]. Així, del llatí *luna*, *ligare*, *lĭngua*, *lĭttĕra*, *lacum*, *lūmen*, *lactem* i *lŏcum* tenim en català *lluna*, *lligar*, *llengua*, *lletra*, *llac*, *llum*, *llet* i *lloc*. Aquesta tendència fonètica s'ha continuant donant fins, pel cap baix, a finals del segle XX. Així, en els anys 80 del segle XX se solia dir *llàmina* (per *làmina*) o *llògic* (per *lògic*). La documentació andorrana del segle XIX revela que aquest hàbit fonètic es donava:

> […] convocats y congregats llegítimament los individuos que <e>l corresponen en la Casa Major de les presents Valls ahon s'acostumen congregar per semblants y altres negocis. ([8], document d'arrendament de la farga del Madriu, 12-04-1819, pàgines 111-112)

Quant al grup final *-'ol*, en català hi ha una certa tendència a no pronunciar la *l* final (*cervo* per *cèrvol*, *soco* per *sòcol*, etcètera; també en noms de lloc, com la *cala Jóncols* (Empordà), pronunciada sovint pels empordanesos *Joncos*). En la parla d'Andorra això també es troba. Així, Riera i Riera (1992: 526) porta *rinxo* 'serrell del cabell', segurament provinent de *rínxol* (encara que no signifiquin la mateixa cosa). Igualment Garcia Puy & Ronchera (2006: 354) porten *aristo* per *arístol* 'panadís, inflamació a les articulacions de les extremitats' (el mot *arístol* amb aquest significat és documentat pel DCVB en pobles com Bagà (alt Berguedà), Balaguer (Noguera) i Santa Coloma de Queralt (Conca de Barberà, tradicionalment Segarra)). Pel que fa al vocabulari més tradicional, Garcia Puy & Ronchera (2006: 363) i Pantebre (1997: 164) duen les formes *responsos* (o *responsus*) per *respònsols* (o *respònsuls*) 'oracions dites en una missa de difunts', 'malefici' i, figuradament, 'discurs de mai acabar'. També es diu en l'expressió recollida per Rosalia Pantebre *haver-hi responsus*, que defineix així: «Es diu d'una casa que té béns, o d'una persona solvent», i porta aquest exemple: *No podem gastar tant com els de cal Trobador, on hi ha responsus*. (Per a la pronúncia amb [u] àtona final d'aquest mot, vegeu l'apartat 3.3, sobre vocalisme àton.) Un cas concret que cal comentar és el nom masculí *nèdol* o *nedo* 'pasturatge que encara no ha sigut tastat pel bestiar' (el DCVB el defineix així: «Herbatge de pastura abundant i net, no trepitjat del bestiar, que es dóna a pasturar a petites porcions i és la millor pastura per a ovelles de cria»). Pantebre (1997: 101) i Anglada (1993) indiquen que, a Andorra, és *nedo* (sense *l* final). Aquest terme es troba a molts llocs arreu del domini lingüístic (el DCVB llista la Cerdanya, el Ripollès, el Pallars, el Bages, tot el Camp de Tarragona i el Baix Cinca). Segons el DCVB, la pronúncia més estesa arreu és *nedo* (amb [o] final en català occidental i [u] final en català oriental), però també *nèdol* a la vall de Ribes (Ripollès) (amb

[u]) i *nèdeu* al Bages ([ˈneðəw]). En català antic es deia l'adjectiu *nèdeu*, que volia dir 'net', provinent (igual que l'adjectiu *net*) del llatí *nĭtĭdu*. Ben segur que la gent parlava d'un *prat nèdeu* per a referir-se al prat que encara no havia sigut xafurnat pel bestiar; i, per omissió del nom *prat*, va quedar *nèdeu* solt. El testimoni del DCVB relatiu al Bages dona força a aquesta hipòtesi. Amb tot, *nèdeu* (fos encara com a adjectiu, fos ja com a nom) devia evolucionar cap a *nèdol*; la *u* final segurament va vocalitzar-se (fenomen prou corrent en català quan una *l* tanca síl·laba; tot seguit se'n parla) i alhora la segona *e* (que és àtona) va canviar a *o*. I, posteriorment, *nèdol* acabaria sent pronunciat, de manera majoritària (també a Andorra), *nedo*.

Hi ha un cas semblant que mostra que aquesta evolució fonètica històrica és la hipòtesi més probable per a explicar *nèdo(l)*: el poble d'*Òpol* (Rosselló). En origen era *Òped* (documentat així al segle XII segons Moran, Batlle & Rabella (2002: 112)), forma que segurament ve del llatí *oppidu* 'fortalesa'. La *d* final va vocalitzar-se en *u* i, en aquest canvi, la *e* àtona va passar a *o* (en època moderna ja devia sonar [u] en rossellonès).

El so *l* tancant síl·laba pot vocalitzar-se. Així, Garcia Puy & Roncherа (2006: 354 i 358) reporten *aufals* (per *alfals*) i *escaufar* (per *escalfar*), i Riera i Riera (1992: 55) *auba* (per *alba*), *aufals* (per *alfals*), *bauma* (per *balma*), *auba* (per *àlber*), *estauviar* (per *estalviar*) i *taupa* (per *talpa*) (aquest darrer mot també es troba al DEA). Anglada (1993: 139) també reporta noms de lloc andorrans que estan afectats per aquest fenomen: la *coma Aubosa*, el *bony de la Cauba* i el poble d'*Aubinyà* (en la documentació antiga, *Albiniano*: l'origen llatí d'aquest nom de lloc és indiscutible). També hi ha *grapal* o *grapau* 'gripau' en la parla tradicional andorrana del segle XX (Riera i Riera 1992: 354-355)

La vocalització en *u* d'un so *l* tancant síl·laba es troba en molts parlars de Catalunya i les Balears.

El grup final *rt* (encara que s'escrigui *rd*) sona sovint com a *rc*; és a dir, el so oclusiu dental [t] ha passat a [k] (Pentebre 2005: 57, Riera i Riera 1992: 55). Per això en la parla andorrana d'almenys la segona mitat del segle XX es troben les formes *carc* (per *card*) (Riera i Riera 1992: 191), *besurc* (per *besurt*) (Riera i Riera 1992: 152), *gerc* (també *gerd*) (i la planta

que dona aquesta fruita: *gerquera* i *gerdera*) (Riera i Riera 1992: 347-348) i *dimarcs* (per *dimarts*). Fins i tot es troba la forma *Ercs* per *Erts* (el poble de la parròquia de la Massana).

Coromines (1976) documenta aquest fenomen fonètic també en les valls pallareses veïnes d'Andorra per l'oest: la vall de Cardós i la vall Ferrera. Aquest fenomen es troba puntualment en altres indrets del domini lingüístic: així, a molts llocs es diu *mart* per *mar*, *cort* per *cor*, *ort* per *or*, *bart* per *bar*, etcètera; doncs bé: al Maresme, per al *mar* sovint en diuen *marc*, que és l'evolució de *mart*.

En alguns mots apareix un so nasal *n* abans d'un so velar oclusiu *g*, com *anglans* (per *aglans*, fruit de l'alzina o del roure) i *angleva* per *gleva* (Garcia Puy & Ronchera 2006: 354). Riera i Riera (1992: 58 i 116), que recull *anglà*, indica sobre aquest cas que és present en altres llocs del Pirineu i Prepirineu, com Martinet (Baixa Cerdanya), la Seu d'Urgell (Alt Urgell), Tremp (Pallars Jussà) i Artesa de Segre (Segre Mitjà), juntament amb *mangrana* i *llangost*, formes que es troben per tot el català occidental.

Quan hi ha una *n* a final de mot, en català generalment s'elideix si el mot no continua, però es diu si el mot continua (*germà* però *germans* i *germana*; *camí* però *caminar*; *vi* però *vinagre* i *vinassa*; *camió* però *camioner* i *camioneta*) (només es manté al final en mots monosíl·labs entrats modernament, com *pin*, *clon* o *clan*). La parla andorrana també ho fa, però hi ha algun cas on la *n* final es manté. Per exemple, a Soldeu diuen *Juclà* i a Canillo *Juclan* per a referir-se a la mateixa muntanya (Coromines 1970: 40). Però també hi ha comportaments a la inversa. En efecte, la paraula femenina d'origen caló *catipèn* 'pudor' es diu així en català general, però Pantebre (1997: 46) explica que a Encamp hi ha gent que en diu *catipè*.

El so [ʒ] provinent de certs elements llatins, en la parla del Pallars i en la parla tradicional d'Andorra, s'ha pronunciat [j]. Això explica que al Pallars Sobirà se senti a dir *maió* per *major*. En la parla andorrana del darrer quart del segle XX, Riera i Riera (1992: 57) ho documenta en casos com *roi* (per *roig*) o *fai* (per *faig*). Val a dir, però, que, en ple segle XXI això és pràcticament residual; amb tot, roman en noms de lloc, com el *pic de Carroi* (divisori entre Andorra la Vella i la Massana), on podem

veure el nom *car* 'roc' i l'adjectiu *roi* 'roig'. De fet, Anglada (1993: 141) explica que, a finals del segle XX, aquesta pronúncia només podia trobar-se en noms de lloc, com *Puiol*, *Puial*, *Puiet* o *Puialàs* (podem afegir-hi el barri d'Andorra la Vella anomenat *el Pui*, que ve a ser un nucli antic de la vila), per tant no pas en paraules del vocabulari comú (aleshores, *major* o *pujar*). En tot cas, dins del vocabulari general es troba alguna resta d'aquesta pronúncia, però cal considerar-ho fòssils. Per exemple, *correi*, una veta feta amb la pell d'un animal (pot ser d'una vaca, d'un corder, d'un porc, etcètera). Aquest mot, documentat per Garcia Puy & Ronchera (2006: 356) en testimonis orals, és la pronúncia històrica local de *correig* (compareu-ho amb la forma femenina, *corretja*). Per elisió de la *i* intervocàlica, també *manear* per *manejar* (Riera i Riera 1992: 397), per exemple *manear un cotxe* 'conduir-lo'.

En sentit contrari, però, per a la *llentilla* 'llavor de la planta *Lens culinaris*, comestible' es troba també *gentilla*, com en molts altres indrets del català occidental (Riera i Riera 1992: 347). (També es troba *llentina* (Pantebre 1997: 92; Riera i Riera 1992: 383) i alguna altra variant.)

Igualment, en la parla andorrana del segle XX, els mots *jo* i *ja* sonen amb [ʒ] ([1], I. A., minut 01:22) però també poden sonar amb [j] ([1], J. C., minut 00:45; [1], C. A., minut 02:52).

Els testimonis documentals dels segles XVII i XVIII fan pensar que aquesta dualitat en la pronúncia de *jo* i *ja* ja es donava aleshores (Rull 2010: 22-23).

Alhora, paraules com *mitja* o *lletja* s'han dit tradicionalment en la parla andorrana del segle XX així (per tant, [dʒ], africada); però Riera i Riera (1992: 57) i Anglada (1993: 142) també documenten les pronúncies *mija* i *lleja* (per tant, [ʒ], fricativa); Riera i Riera (1992: 316-317) també indica que *farratge* (nom masculí) 'allò que es dona de verd als animals per a menjar' també es diu *farraja* (nom femení) o fins i tot *farrage* (nom masculí); i fins i tot trobem *mijana* 'esquella de mida mitjana' (es tracta d'un simple cas d'omissió del nom) i *mijaire* 'masover mitger' (Riera i Riera 1992: 412).

Aquesta pronúncia fricativa del mot *mija* ja devia donar-se en la parla andorrana als segles XVII i XVIII, ja que es troba escrit *mija* i *mijansant* (Rull 2010: 18-19). La grafia dels documents els segles XVII i XVIII no és concloent (podria ser que la pronúncia fos fricati-

va), però és prou probable que fos així, oimés veient com, al segle xx, Manel Riera i Riera troba aquesta pronúncia. Cal dir que en tortosí també se sol dir *mija* amb so fricatiu.

Anglada (1993: 142) indica que, a finals del segle xx, alguns parlants d'Andorra podien dir el sufix *-ejar* amb un so africat ([dʒ]), és a dir, com si s'escrivís *passetjar*, *festetjar*, *maretjar*, *netetjar*. Sembla, però, que és un fenomen testimonial amb molt poc arrelament en la parla andorrana general.

Riera i Riera (1992: 55) reporta que, en la parla andorrana del darrer quart del segle xx, algunes consonants oclusives dentals i alveolars poden dir-se sonoritzades: *esguma* (per *escuma*), *ordiga* (per *ortiga*), *vagança* (per *vacança*), *segret* (per *secret*).

En alguns parlars és possible elidir una *s* final en mots que solen portar després un altre mot. En andorrà, aquest fenomen no es troba gaire, però pot arribar a donar-se en el mot *dins*:

> Aquells dellò que s [sic] fiquen, fan un forat i s [sic] fiquen a din de terra, i surten i fan ric-ric. ([13], pàgina 85)

I també en els pronoms personals *naltres* i *valtres* trobem pronúncia sense *-s* final i, alhora, sense *l* (*natre* i *vatre*):

> Ere una gormanderia, pro si podívom ho févom, d'agafar un tros de pa, sucar-lo ben sucat de vi calentet i amb sucre. Llavontes ere com una vitamina que et donave 'ànimos'. Perquè natre collívom lo gra, molívom la farina, tornàvom a passar la farina, févom lo pa. ([5], pàgines 332-333)
>
> Quan hi ha guerra… Vatre no n'hau viscut cap, encara. Millor que no han [sic] veigueu cap, que no é rè de bo, eh. ([13], pàgina 98)
>
> [parlant de la guerra] Et veniven a buscar, una casa, una persona: "vina amb natre", quan lo teniven allà al campament al mataven, o al portaven a un atre pesto li feven coses males… i ara tiraran bombes enlaire, i allò ho matarà tot, los savis i los pobres i'ls rics i, ho mataran tot, i aquests, als pulítics no'ls convé cap això. Ells no volen cap morir tampoc. ([13], pàgina 98)

La pèrdua de *-s* final en paraules recurrents (com *dins*, *pas* (de reforç de negació), *fins*, *és* (forma del verb *ser*), *doncs*, etcètera) es dona molt en rossellonès i en gironí, relativament en mallorquí i un poc (en casos concrets) en tarragoní tradicional i en pallarès.

Algunes paraules amb *i* final, en tot el català, tradicionalment durant el segle XX s'han dit amb un so [t] afegit després: *prèmit* (per *premi*), *llàvit* (*llavi*), *gènit* (per *geni*), *sòmit* (per *somni*), *àpit* (per *api*), *collègit* (per *col·legi*) i fins i tot *llàpits* (per *llapis*). En el parlar d'Andorra aquestes pronúncies també es troben (Riera i Riera 1992: 56). Pantebre (1997: 136) reporta *trènit* com a deformació de *trienni* propi de la parla andorrana. Riera i Riera (1992: 382) també reporta, de la parla andorrana del segle XX, *llèmit* per a 'llémena', segurament a partir d'una forma masculina *lleme* canviada a *llemi* (sobre el canvi de *e* final en *i*, vegeu l'apartat 3.3, sobre vocalisme àton) (de fet, *vímet* és una forma que prové de *vime*).

Paraules com *pressió* o *emissora* solen dir-se amb *s* sonora ([z]), almenys durant el darrer terç del segle XX. N'hi ha algun altre cas, com ara *aucell*, que, segons Anglada (1993: 139), sol dir-se amb *s* sonora.

En la parla andorrana del segle XX, queden restes de la pronúncia *nd* en comptes de *n*. El grup llatí *nd* passa tal qual a les llengües romàniques (*ŭnda* dona *onda* en castellà) però en català primitiu va simplificar-se en *nn* i després *n* (*ŭnda* dona *ona*; un altre exemple és *Gerunda*, que dona *Girona*). Tanmateix, en el parlar d'Andorra trobem casos en què es diu *nd* en comptes de *n*. Així, Riera i Riera (1992: 437) documenta *onda* i *ondada* 'ona del mar, onada'. El moixó *Hirundo rustica* es diu *abrandeta*, *grandeta*, *irondeta* o *orondeta* a Andorra (Riera i Riera 1992: 95, 354, 370 i 437) (també es troba *orondeta i orendeta* en pallarès; en estàndard és *oreneta*, i també existeix la forma *oronella*). Finalment, en la parla andorrana tenim *clarianda* o *clareanda* 'espai d'un bosc sense arbres' i 'espai del cel sense núvols' (Pantebre 1997: 47; Riera i Riera 1992: 205), que en els altres parlars catalans es diu *clariana*.

Els mots amb *nd* són estranys en català, però no és impossible trobar-se'n casos puntuals aquí i allà. Així, a Tossa de Mar (Selva marítima), Bosch i Rodoreda & Sallés (2025) troben *andada* 'onada', com el mot *ondada* que trobem a Andorra.

El so [ʃ] és present en la parla andorrana, si bé sempre després de vocal (el mot *xocar* sona [tʃo'ka], no pas [ʃo'ka], és a dir, com si hi hagués una *t* abans) i, en aquest cas, amb un so *i* previ ([j]): *peix* ['pejʃ], tal com es troba en tot el català occidental. Val a dir, però, que es detecta que, a finals del segle XX, alguns parlants andorrans (no pas tots, ni de bon tros, sinó una part petita) poden dir [s] en comptes de [ʃ]; per exemple, *això* pronunciat [aj'sɔ]. Aquest fenomen fonètic és detectat per algun autor (per exemple, Anglada (1993: 145) explica que la forma verbal *llegeixen* (tercera persona del plural del verb *llegir*) alguns andorrans la diuen *lligissen*.

Aquesta despalatalització pròpia de la parla andorrana de finals del segle XX podria ser per influència de l'occità. Aquesta llengua sol dir sempre [s] en comptes de [ʃ] (per exemple, *caissa* per *caixa*). El fenomen en qüestió es troba en algun parlar català més al sud (el castellonenc) (Veny 1982: 170).

Finalment, el mot *formatge* sol ser dit, si més no des de finals del segle XX, amb el so africat sord (per tant, [tʃ] i no pas [dʒ]), és a dir, com si s'escrivís *formatxe*, pronúncia que també es troba en lleidatà. A la vegada, el santuari de *Meritxell* hi ha gent que, durant el segle XX com a mínim, n'ha dit *Meritgell* (es considera que etimològicament està emparentat amb *Mereig*) (vegeu-ne més detalls en Coromines (1970: 14 i 21-22)). En la línia contrària, el terme *platxa* 'clapa, part de la pell amb un color diferent' a Andorra s'ha dit, durant el segle XX, *platja*, amb un so sonor (Riera i Riera 1992: 474) (també se n'ha dit *planxa* (Riera i Riera 1992: 475)); i també *pitxell*, *pitxella* i *pitxer* 'recipients per a contindre líquids' poden sonar amb *tj* (Riera i Riera 1992: 472).

3.5. DIFTONGS I HIATS

En català hi ha una forta tendència a monoftongar els grups *qua* i *gua* (per tant, fer que sonin *ca* i *ga* i, sobretot, *co* i *go*); aquest fenomen és present a Andorra des d'antic, ja que, tant durant el segle XIX com a principis del segle XX, es troben testimonis assentats segurament de fa temps:

aiga (([3], C. M., minut 01:00)
aiga ([14], pàgina 107)

Quan volin [=voliïn] amblanquir les cases s'havin [=haviïn] de fer el calç ells, que no hi havie cap los medis d'ara […], goita, ncara [sic] me'n recordo. Feven un forat fondo, fondo, fondo amb pales que no hi havie cap màquines com ara. ([13], pàgina 91)
Giqueu-mo'n unes contes. (exemple extret d'Anglada (1993: 144))

El terme més conegut afectat per aquest fenomen és *cortó*, que prové de *quartó*. A Andorra és un terme força important, ja que designa una zona de pastura que a vegades era una zona extensa reservada a la pastura de grans ramats formats per la unió de diversos ramats d'una mateixa localitat (Riera i Riera 1992: 226-227). Vet aquí exemples contextualitzats tant del segle XIX com del segle XX:

tota aquella farga de fer ferro, martinet, ab lo cortó nomenat de l'Astall Serré que dit Comú o Universitat posseheix en lo terme de la present parròquia i partida de las Ascaldas. ([8], document d'arrendament de la farga del Madriu, 12-04-1819, pàgina 112)
Aquests «Cortons» poden nudrir durant aquest temps un cert número de caps de bestiar y jamay més. ([6], número 2, pàgines 2-3)

Garcia Puy & Ronchera (2006: 353-364) aporten molts altres casos recollits de testimonis orals: *agoitar* (per *aguaitar*), *cinconta* (per *cinquanta*), *conts* i *contes* (per *quants* i *quantes*), *coresma* (per *quaresma*), *corteró* (*quarteró*), *cotre* (per *quatre*), *igol* (per *igual*), *gonyar* (per *guanyar*), *gopo* (per *guapo*) i *gordar* (per *guardar*); també *aiga*. També en donen compte Anglada (1993: 140), que nota l'expressió *tres corts de cotra* 'tres quarts de quatre' i formes com *coranta* (per *quaranta*), *cingogesma* (per *cinquagesma*), *gopa* (per *guapa*), *gony* (per *guany*) i *goitar* (per *guaitar*), a més de *contes* (per *quantes*) (en el darrer exemple de l'exemplari precedent); i Riera i Riera (1992: 60); aquest darrer indica que, en la parla andorrana del segle XX, es troben algunes d'aquestes pronúncies, però

convivint amb el grup [wa]. Precisament un cas que porta Riera i Riera (1992: 359) és el nom *gorda* 'guarda, persona que vigila un indret', i un altre cas reportat pel mateix autor és *codrat* per *quadrat* (Riera i Riera 1992: 209). Pantebre (1997: 83-84) i Riera i Riera (1992: 351) també porten *goitar* 'guaitar', *gorà* 'ase semental' (en altres zones de la Catalunya nord-oriental en diuen *guarà*) i *goret* 'guaret, terra que se n'alterna el cultiu a fi que reposi', entre altres. Pel que fa a *aiga*, també és reportat per Riera i Riera (1992: 383).

És possible que l'indret anomenat *els Agols* (de la parròquia d'Encamp) tingui el seu origen en l'expressió descriptiva *els Aiguals*, però pronunciat amb aquesta monoftongació (Coromines 1970: 11).

Gràcies la producció textual andorrana dels segles XVII i XVIII es pot comprovar que, en aquella època, ja existia aquesta pronúncia monoftongada (Rull 2010: 13-14). Per tant, es tracta d'un fenomen antic.

Aquesta monoftongació es dona en molts parlars de Catalunya, però on es dona més és a les Balears i a la Catalunya Nord (inclosa tota la Cerdanya), mentre que per la zona de Lleida es diu però menys, i com més cap al sud menys es troba, fins al punt que, en els parlars valencians, és un fenomen desconegut.

En el cas de *con* per *quan*, que també es troba en el recull de Garcia Puy & Ronchera (2006) i és reportat per Riera i Riera (1992: 497), cal precisar que el DECLC (VI: 894-895) indica que no prové pas de *quan*, sinó que ja era present en la llengua des del principi com a pronom inconcret de temps, sinònim de *quan*. Aquesta forma *con* es troba en molts parlars del centre, nord i nord-est de Catalunya.

D'altra banda, en sentit invers la *o* àtona inicial pot sonar [aw] en alguns casos:

> aubert (([3], C. M., minut 02:25)
> [parlant de dormir al ras] També m'hi hai hagut de quedar, i no me'n dono vergonya, no, perquè hi ha molta gent que se'n donen vergonya[,] de dir: "Hai guardat auvelles"; no me'n dono cap, de vergonya. ([9], pàgina 14)
> Algunes cases tenien auvelles; naltros no n'hem tingut mai. Ara, que aquestes cases una mica grans de pagès, solien tenir ramat. Havie qui en tenive dos-centes, qui en tenive tres-centes. ([12], pàgina 118)

Riera i Riera (1992: 51-52 i 433) reporta casos com ara *aubrir* (per *obrir*), *auliva* (per *oliva*), *aurella* (per *orella*), *auvella* (per *ovella*), *auperar* (per *operar*), *aubac* (per *obac*) i altres; Anglada (1993: 139) també reporta casos com *aufegar-se* (per *ofegar-se*) i *aucell* (per *ocell*). En tot cas, cal dir que les pronúncies amb *o* inicial, sense diftongar, es troben igualment en la parla andorrana.

Aquesta pronúncia de *o* inicial com a *au* es troba molt estesa en tot el català occidental.

Riera i Riera (1992: 52) i Anglada (1993: 140) també reporten la presència d'un so [j] entre dues vocals que fan hiat. Manel Riera i Riera considera que és un tret lingüístic bastant present en la parla andorrana del segle XX, tot i que en el segle XXI ha decaigut segurament per influència de la forma estàndard de la llengua. Exemples aportats per aquest autor: *paiella* (per *paella*), *graiella* (per *graella*), *picaió* (per *picaó*), *raiel* (per *rael*, forma antiga de *rel* o *arrel*), *teia* (per *tea*), *ideia* (per *idea*). Pantebre (1997: 89) també du *ideia*. I exemples que porta per Manuel Anglada: *ideia* (ja vist), *assembleia* (per *assemblea*) i *europeia* (per *europea*). També és possible trobar el so antihiàtic [γ]: Pantebre (1997: 121) documenta *riguerol* com a variant de *rierol*, forma localitzada a Ordino i Aixirivall (també, a Ansalonga, significant 'reguera petita'); i Riera i Riera (1992: 258-259) fa notar que en la parla tradicional andorrana del segle XX es podia trobar la forma *dugues* per *dues*.

Aquest so antihiàtic [j] es troba en moltes comarques pirinenques i també el català oriental (excepte el tarragoní). Cal dir que la pronúncia *jo pensaa*, *tu pensaes*, *ell pensae* i *ells pensaen*, dels temps imperfets de la primera conjugació (sense *-v-*), tan pròpia del lleidatà i que es troba també per tot l'Alt Pirineu català, puntualment ha permès generar, en aqueixos parlars, formes com *jo pensaia*, *tu pensaies*, *ell pensaie* i *ells pensaien*: es tracta del mateix fenomen fonètic.

Cal dir, però, que en la parla andorrana es dona també el fenomen invers: elidir les *i* intervocàliques (tot i que també poden mantindre's). En efecte, en català occidental, en valencià i en balear, la *i* intervocàlica tendeix a no dir-se. Així, a les Illes es diu *ueres* o *taat* en comptes d'*ulleres* i *tallat*. Igualment, a la Terra Alta hom oirà *reao* per a dir 'besavi' (és a dir, *reiaio*); i per la zona de Lleida i el Priorat la paraula *noia* pot sonar

noa. En el cas andorrà, tenim que, segons Pantebre (1997: 33), a Canillo i Vila s'ha dit tradicionalment *beart* pel que en català general és *baiard* (un francesisme); Riera i Riera (1992: 140) reporta les dues pronúncies (*baiard* i *beart*). Alhora, Riera i Riera (1992: 570) indica que *teia* també sona *tea*. Formes verbals com *feen* (per *feien*) podrien explicar-se pel mateix fenomen (vegeu l'apartat 4.14, sobre flexió verbal).

3.6. ALTRES FENÒMENS FONÈTICS

Es troba algun cas de metàtesi, és a dir, d'intercanvi de posició d'algun so o d'alguna síl·laba. Així, el joc infantil de la *xarranca* també era dit en la parla tradicional andorrana del segle XX *carrantxes (*Garcia Puy & Ronchera 2006: 356) (tot i que també es deia *xascarranca* (Garcia Puy & Ronchera 2006: 364) i *carranques (*Garcia Puy & Ronchera 2006: 356)). Igualment, es diu el mot *radere* al costat de *darrere* (Garcia Puy & Ronchera 2006: 362; Riera i Riera 1992: 503). I, al costat d'*abarset* i *abarsetar* (la planta i l'indret on es fa aquesta planta), tenim les variants *abrasset* i *abrassetar* (Riera i Riera 1992: 95).

Riera i Riera (1992: 413) porta *mirvar* 'arrancar males herbes amb la mà' com a propi de la parla andorrana de mitjan segle XX. La forma més estesa en català és *birbar*, que de fet prové d'una mixtura de *minvar* i *mermar* (verbs que són sinònims), i és la forma emprada en l'estàndard. És possible que la variant andorrana, *mirvar*, sigui anterior en el temps a *birbar*, que podria explicar-se dient que el so *m* inicial va convertir-se en *b* per influx del so *b* que ve després (en els parlars betacistes no hi ha el so [v]).

En català és habitual que alguns verbs es diguin amb una *a* afegida. Aquest fenomen es troba en la parla andorrana del segle XX, per exemple *arrecordar* com a variant del verb *recordar*:

> […] no m'arrecordo gaire […]. ([9], pàgina 37)

Garcia Puy & Ronchera (2006: 354) també reporten el verb *arrefredar* com a sinònim de *refredar.* Alguns adjectius també presenten una *a*

inicial en la parla andorrana, per exemple *abarato* (per *barat*) i *les mans, adretes* (Garcia Puy & Ronchera 2006: 353).

El mot *ametlla* també pot dir-se amb la *m* geminada, *atmetlla (*Garcia Puy & Ronchera 2006: 354).

Riera i Riera (1992: 260) detecta que algun parlant andorrà de mitjan segle XX podia pronunciar [e] la conjunció copulativa *i* (l'exemple que posa és *Nit e dia*).

També es donen elisions en alguns términs. Una *post* pot ser que, en la parla andorrana del segle XX, soni *pot* (com *aquest* sona *aquet*) (Pantebre 1997: 113; Riera i Riera 1992: 486), pronúncia que també es troba a l'Alt Urgell. Igualment, el mot *trit* (en origen, 'triturat') designa la 'farina grossa però no tant com el segó' (per tot el domini lingüístic es documenten altres formes, com *prims*); en la parla andorrana del segle XX, sovint se n'ha dit *tri* (Riera i Riera 1992: 593).

4. MORFOLOGIA

4.1. FLEXIÓ NOMINAL: GÈNERE

En la parla andorrana del segle XX, L'adjectiu *gran* mostra terminació de femení (*-a*):

> Jo soc la granda del meu pare ([1], J. C., minut 01:14)
> […] calderes grandes […] (exemple extret de Riera i Riera (1992: 178))

Era habitual dir-lo anteposat al nom:

> […] la granda carretera […] (exemple extret de Riera i Riera (1992: 353))
> […] les grandes finques […] (exemple extret de Riera i Riera (1992: 353))

Segurament es tracta d'una influència de l'occità. Joan Coromines, en el DECLC (IV: 611), assenyala que en català *gran* és invariable quant a gènere («El català *gran* s'ha mantingut sempre dins la categoria que tenia en llatí, d'adjectiu d'una sola terminació en els dos gèneres, oposant-se a l'occità, on *granda* ja apareix a l'Edat Mitjana»; efectivament en català general és així (*una taula gran*), i que només es troba amb terminació *-a* molt escadusserament en la llengua antiga quan rep el sufix

adverbialitzador *-ment* (l'exemple que porta Coromines és del *Curial e Güelfa*, del segle XV: *[…] axí lo rey partia ab ells, e-ls donava, grandament, que féu seure los tres cavallers ab ell a sopar*), fenomen que també va desaparèixer. Amb tot, el mateix Coromines assenyala que «avui la característica occitana [és a dir, *granda*] ha penetrat lleument en les altes valls pirinenques», i reporta testimonis de *granda* femení dels anys 30 a 50 del segle XX al Pallars i al sud de l'Alt Urgell (a banda, en una altra part del DECLC (VII: 20) Coromines reporta que en rossellonès també es diu *granda* com a adjectiu femení, que també podria ser influència de l'occità). (Riera i Riera (1992: 353) en porta diverses mostres més.)

De manera semblant, es documenta la forma femenina *finala*:

> Antes sí, los primers anys sí, però ara finalament ja, quan veiven passar el ramat, ja sortiven amb els bastons; antes a tot arreu, hasta als horts mos dixaven ficar, però ara finalment… Mos deixaven ficar als horts, per allà sobre, a qualsevol casa mos arremassàvem, mos donaven menjar i tot […]. ([9], pàgina 80)

Els participis de present mostren una tendència a posar la terminació *-a* de femení. Així, segons Riera i Riera (1992: 169, 464 i 471), en la parla tradicional d'Andorra les paraules *bullent*, *pesent* i *piquent* tenen com a forma femenina *bullenta*, *pesenta* i *piquenta*. També *coneixenta* si es diu d'una ovella o d'un altre animal femella que sap què diuen els humans, que sap reconèixer les persones, etcètera (vegeu l'apartat 4.15 sobre els usos dels temps verbals). Més exemples:

> Aquí tens aquestes fulles de paper que, com heralts de vida plena, de llum brillanta […] ([6], número 1, pàgina 1)
> […] la tardor vinenta […] (Riera i Riera 1992: 611)

El nom *grip* (malaltia) en la parla andorrana tradicional també és masculí, encara que en català general és femení (Riera i Riera 1992: 357). Alhora, el mot *febre* sol dir-se *febra* (Pantebre 1997: 76; Riera i Riera 1992: 318), una manera de dir habitual en català occidental. Quant al

mot *llebre*, és tant masculí com femení i, en català occidental, no és estrany que, en forma femenina, se'n digui *llebra*, forma que troba puntualment Riera i Riera (1992: 381) en la parla andorrana del segle XX.

4.2. FLEXIÓ NOMINAL: NOMBRE

Paraules com *home* o *jove* (i anàlogues) en el parlar andorrà dels segles XIX i XX prenen la forma tradicional *hòmens* i *jóvens*:

> […] als hòmens ([3], T. M., minut 03:32)
> Posarem dos hòmens, un a la Massana i un a Tor, i el que guanyarà, la montanya serà seua ([7], pàgina 63)
> A dallar i segar es tenive tres o quatre hòmens […]. Doncs dormien al paller. Si llogaven habitació, a l'habitació, i els altres al paller, perquè més d'una habitació no hi havie. Al cap de casa quasi sempre, perquè al primer pis n'hi havie només tres i quasi sempre eren ocupades. ([11], pàgina 152)

Aquesta manera de dir és la històrica en català, especialment en valencià i català occidental (també, fins ben avançat el segle XX, en tarragoní). Els documents andorrans dels segles XVII i XVIII escrivien exclusivament *hòmens* (Rull 2010: 27).

En català un nom singular que fa referència a un col·lectiu ha de dur el verb en singular (per exemple, *la gent creu que…*); tanmateix, per una mena d'arrossegament semàntic, pot ser que també dugui el verb en plural (llavors, *la gent creuen que…*). Aquest fenomen es troba en la parla andorrana del segle XIX, en el cas del mot *bestiar* (*lo bestiar gros pagaran […]*).

> Se a conbengut en Consell ple que lo bestiar gros pagaran per los cortons de Rialp y Sorteñ 8 rals per cap, en obligació que lo bestiar que entrarà en un dels cortons y no entrarà en lo altre pagarà tot lo preu com que pexés en los dos. ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 362)

4.3. ARTICLE DEFINIT

En la parla andorrana del segle XX, l'article definit, que és *l*, quan es diu en masculí pot incorporar la terminació de masculí *-o*, però també pot dir-se sense aquesta terminació (llavors, en tot cas, apareix una *e* abans si cal per la sil·labificació). Aquest comportament dual pot trobar-se en una mateixa persona.

> es va casar amb el meu pare ([1], J. C., minut 01:13)
> el meu pare ere eh… soci d'una companyia d'autobusos […] i feie de xòfer amb el seu autocar ([1], C. A., minut 00:50)
>
> lo pare ([1], J. C., minut 01:58)
> los primers […] los ramats ([2], P. T., minut 02:21 i 02:29)
> lo meu home ([3], C. C., minut 00:31)
> lo temps vell ([3], C. C., minut 03:07)
> Abans es beguive molt d'amagatotis, i mira que tot estave ferrollat, perquè has de comptar que del moment que jo vai deixar lo celler sense clavar, lo 'gasto' de vi va baixar a la 'mitat' a l'aqueta casa. I jo no ho trobo pas estrany. No ho teniven i, mira, 'lo' que podiven s'ho emportaven. Quan haviis [=haviïs] de donar mama a un 'crio', una escudelleta de vi a la vora el foc amb un bocinet de pa torrat de casa, eh?, i au! Ancabat donar mama. I quan eren malalts, no toca'ls [=tocà'ls] del bressol i dona'ls [=donà'ls] la mama allí mateix. ([5], pàgina 332)
> Ere una gormanderia, pro si podívom ho févom, d'agafar un tros de pa, sucar-lo ben sucat de vi calentet i amb sucre. Llavontes ere com una vitamina que et donave 'ànimos'. Perquè natre collívom lo gra, molívom la farina, tornàvom a passar la farina, févom lo pa. ([5], pàgines 332-333)
> Acabant de sopar, a la nit, aquí a l'aqueta casa es passave lo Rosari. Començàvem per Tots Sants, i s'acabave per Pasqua, cada dia, cada dia. Sí, com que no hi havii [=haviï] televisió, a resar lo Rosari tots, i jo m'adormiva. Lo pobre Miquel, em passave una teia fumant pel nas i prou que m'eixoriviva. ([5], pàgina 333)

Tamé es feve dijuni tota la Quaresma, ere sagrat, es respectave molt, i es feve abstinència tots los divendres. Mira, aquí févom vigília des de la primera setmana de Quaresma: començàvom lo Dimecres de Cendra. Per la Setmana Santa lo dia de Dijous Sant ere una festa pel menjar, es feve un 'repàs' especial amb bacallà, ous esternats, ous durs, una truitada molt fina amb julivert si en tenívom, i cascavellicos o prinyons secs. Tot posat a la 'cocota' amb aquell suquet a fer xup xup una bona estona, al foc a terra. Que bo que ere! Tot 'lo' que es podive menjar aquets dies ere congre, arengades i bacallà. Tot això ho comprave lo Miquel quan anave a fira a Organyà, i mira, tenívom les penques de bacallà penjades al carner i anàvom tirant d'allí. ([5], pàgina 333)

Jo només una vegada n'havia vist comprar una, de butlla i més que re, es comprave pels que estaven malalts. Lo sogre explicave que aquell que tenive la butlla l'hi posaven, quan ere de cos present, a sobre la caixa. Això ho degueren fer per fer veure a tothom que aquella persona tenive butlla. Ell passave bastant de totes aquetes coses. De pitit es veu que ere molt reconsagrat. Diu que hi havii [=haviï] 'dos' velletes que degueren ser viudes aquí casa, que eren molt creients, i feven abstinència tota la Quaresma. Elles s'amagaven d'ell allà sota lo galliner i ell anave a buscar-les i els hi sucave los llavis amb un tros de cansalada, per fels-hi trencar l'abstinència. I elles li diven: "Jueu, jueu, més que jueu!["] ([5], pàgina 333)

A l'hivern menjàvem trumfes i cols, 'lo' que collives a l'hort i prou, i altres coses que compràvem, però poques botigues, hi havia. Aquí a Andorra hi havia cal Xautet, a cal Jepet, i aquí a la plaça, a cal botiguer, a cal Codina. No n'hi havia cap més. I compràvem llet de Lleida. No hi havia diners. I quan venívem algun porc o alguna cosa, au!, lo pare mos donava els cèntims: "Aneu a pagar a tal 'puesto'." Com ara, però més petit. Tenívem un corral gran i mos engreixàvem dos o tres porcs, 'lo' que necessitàvem per nosaltres, i 'lo' demés 'pues' ho veníem. ([5], pàgina 346)

Per rentar la roba anàvem al safareig públic a Tovira, i al cap del Carrer, que encara va sortir al diari fa pocs dies, hi havia safareig molt gran. I n'hi havia un al Puial, allà a vora de casa meva. Jo també hi

anava, a rentar! Primer em feven rentar mocadors i coses petites —al safareig ja ho sabives tot, al safareig—, i quan hi havia 'algo' que no podives sentir: "Vés-te'n a jugar allà baix." 'Antes' els teniven més "d'allò" a los fills, no podives sentir segons quines paraules… Això que lo meu pare era un home boníssim, no diva mai cap renec; mai. Però la meua mare mos fotia uns tous! Ui, teniva un caràcter! Et diva: "Faràs això, això i això" i si no ho feves… carai! Tenívem vuit o nou anys. ([5], pàgina 347)

[…] aspira a poder encarnar un dia no llunyá lo sentir y'l pensar de tots los habitants que poblen les riques valls que rega'l Balira ([6], número 1, pàgina 1)

Lo progecte de construcció d'un cami carreter de Canillo a la Vall d'Incles que tindria sa rahó de ser i que tanta falta fá, passará aviat a la llegenda. ([6], número 1, pàgina 5)

Fem constar lo fet solzament ([6], número 1bis, pàgina 1)

Veusaquí una pregunta que potser són pochs los andorrans que se l'hagin feta. ([6], número 5, pàgina 1)

Preocupa cada dia més la tardança en lo nomenament del nou bisbe per La Sèu d'Urgell. ([6], número 7, pàgina 3)

I allavons, resulte que los de Tor a aquell home que havie d'anar a jugar la lluita el van engreixar, el van atipar molt, i el van fer engreixar. I los de la Massana el van cuidar molt però no el van cap fer engreixar. ([7], pàgina 63)

Dia 23 del mes de maig, any de la nativitat del Señor de 1810. En lo lloch de les Caldes, parròquia de la vila d'Andorra, valls d'Andorra, bisbat d'Urgell ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 99)

Lo preu del present arrendament és dos mil set centas noranta y vuit lliuras barceloneses […]. Cual preu prometen pagar y aportar a dits señors o a sos representants en estas Valls […], franch y quiti cada any ab un plaso per lo dia trenta del mes de novembre, sens dilació ni escusa alguna, ab lo acostumat salari de procurador, restitució y esmena de tots danys y gastos ocasionadors. ([8], document d'arrendament de delmes, 26-04-1846, pàgina 181)

> Lo bestiar de conlloch no pot entrar als anprius afins que axan bogat les 45 nits com és de costum de la parròquia. A més ses conbengut que tot lo bestiar de cualsebol parròquia sens llisència, que solament apletarà una nit al terme de la parròquia d'Ordino, estarà obligat a pagar lo astrañ, com ygualmen ningun indibiduo de defora parròquia que no tingo casa parada y no presto ninguna serbitut al Comú, pagarà lo astrañ encara que siga en propietat sua. ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 361)
>
> En aquell moment, amb les ovelles s'engegava els corders a fora, amb les ovelles. Fa que un ramadet de cent vint, a la primavera, ja es tornave de dos-centes cinquanta fàcilment i veníem los corders sense engreixà'ls. ([9], pàgina 64)
>
> Tot ho collívom, tot. Lo blat: lo pa. Després lo blat lo molívom i en fèvom lo pa. ([12], pàgina 104)
>
> Concedeixo lliure i segur pasaport a ___ natural de les presents Valls ___, de ___ anys de edat, de estat ___ professiò ___ i vehi de ___ es ___ de bona fama i costums que passa al extranger. Per lo tant manám a les Justicies per ahont transitará que siguin de nostra jurisdicció, i a les que no ho son, atentament les suplicám no li posin impediment algún en lo seu viatje ans be li donguin tot lo favor i auxili que necessiti; oferintnos per lo mateix sempre que se presenti la ocasió. I per que consti donám lo present firmat i sellat ab lo sello de les Valls. ([16], document d'expedició de passaport del procurador general de la Valls d'Andorra Bonaventura Vilarrubla Nequí, anys 20 del segle XX)
>
> Los Hbles Comuns de las Parroquias de Canillo j Encamp; ab lo major modo j atenta veneració ante lo M I Consell Gl. esposen: […]. ([16], súplica dels comuns de Canillo i Encamp adreçada al Consell General, relativa a la presa de certes disposicions sobre la contribució pel pagament de la construcció de la carretera, 20-11-1904)

Aquest comportament de *l* com a article és idèntic a la parla andorrana dels segles XVII i XVIII (Rull 2010: 58-60).

Quan es diu *el*, a vegades sona [al]; segurament té a veure amb el fet que l'article és una paraula que va enganxada a un nom i pot ser que

s'hi apliqui la regla fonètica (comentada més amunt) que tota *e* àtona inicial sona [a]:

> primer s'encén el foc [al'fɔk] ([1], C. A., minut 12:53)

Pel que fa a la centúria precedent (el segle XIX), sembla que la forma *lo* tenia més força, d'on es desprèn que la forma reforçada entre consonants (*el*) apareix en la parla andorrana al segle XX:

> […] se mana a tothom en general que en lo fer llenya en los boscos de la incinuada parròquia que nos puguia tallar ningun arbre que tinguia de soca dreta ([8], document sobre arrestos i ordinacions del Comú de Sant Julià de Lòria, 27-01-1862, pàgina 215)

Algun parlant andorrà del segle XX podia dir la construcció *lo un* en la forma de masculí (a cops combinat amb *l'altre*, però també podia dir-se sense que hi hagi cap més element), i també *la una* en la forma de femení:

> Quan ets allà, que el tabaco és fermentat, et donaven aquestes fulles… no totes les fulles són bones, és clar, te les donen bones i dolentes. […] les havies d'estendre, una fulla bona, l'agafes[,] lo nervi[,] per la banda de sota, i «zupppp» te la cargolaves a la mà i allavons et feves la fulla. […] i posàvem els capots aquí al genoll, a lo un posàvem capots i a l'altre capes, i au, anar fent així […]. I allavons embolicaves i les lligàvom, i allavons amb uns draps de saca, humits, es posaven en un pesó. […] i allavons cargolaves i tenies que mullar-ho amb el dit, sucàvom la capa i au, allavons tallaves lo un cap i allavons apuntaes aquí. ([10], pàgines 109-110)

> Sortint d'estudi sempre tenívem feina a casa: collir menjar pels conills, 'després' a fer coses. Me'n recordo que a casa nostra tenívem un soler, 'lo' que es diu un soler, amb unes fustes amples així, i eren blanques… S'havien de 'llimpiar' amb lleixiu! I de vegades sé que

> veniva algú i diva: "Ui, quin soler tan net, amb què lo 'llimpieu'?", i jo pensava "Ja ho sé prou, jo, amb què." La una el fregava, l'altra l'assecava, perquè tenívem una sala grandiosa. ([5], pàgina 347)
> […] ens feve treballar a tots. La una guardava al petit, l'altra guardava… jo més aviat era la mossa. El mosso. I la meva germana, la gran, va aprendre de cosir, de fer de modista per fer la roba per tots… ([11], pàgina 100)

En la parla pallaresa, l'article plural és *es* (tant masculí com femení) (Veny 1982: 140). La parla andorrana ha sigut tradicionalment com la pallaresa, i per això al segle XX es troba aquesta forma de l'article plural, almenys en alguns parlants:

> es vaques, es egues… ([1], I. A., minut 00:59)

Com en la resta de la llengua catalana, quan l'article definit masculí té un valor abstractiu (és a dir, es posa davant d'un adjectiu o d'una construcció amb *que* per a dotar de caràcter nominal allò que ve després; tradicionalment se n'ha dit «article neutre») sol dir-se més amb la terminació masculina *-o*, en contrast amb els usos com a article definit davant de noms (o infinitius), en què hi ha tendència a evitar aquesta terminació masculina fins i tot si es troba a l'inici de frase o entre consonants (incloses semiconsonants, com *u* o *i* tancant síl·laba). S'explica això a l'apartat 2.3, sobre habilitacions gramaticals, ja que es tracta d'una habilitació gramatical d'un adjectiu com a nom.

Quan l'article definit masculí entra en contacte amb la preposició *per*, tal preposició perd el so *r*, de manera que es diu *pel* (fenomen anomenat en l'ortografia catalana moderna «contracció»). Tanmateix, històricament en català també era freqüent dir *per lo*, combinació que ha perviscut en alguna expressió fixada (hi ha una oració catòlica que comença així: *Per lo senyal de la santa creu…*). En la parla andorrana del segle XIX sembla que també es deia *per lo*, ja que apareix documentat:

> De consegüent est Hble. Comú suplica a eix Iltre. Consell se dígnia concedir autorisasió per aplicar lo càstich de 8 duros al que se li esperimèntia que defràudia lo ostal y tenda y aixís, d'est modo, per lo temor del citat càstich, no se atreviria persona alguna a cometre semblan delicte. ([8], carta del Comú de Sant Julià de Lòria al Consell General, 02-06-1878, pàgina 282)

En general es fan les contraccions (*al*, *del*, *pel*), però no és impossible oir *a lo* (com els altres casos de resistència a la contracció, com *per lo*, en l'inici d'una pregària cristiana: *Per lo senyal de la santa creu…*).

> Per rentar la roba anàvem al safareig públic a Tovira, i al cap del Carrer, que encara va sortir al diari fa pocs dies, hi havia safareig molt gran. I n'hi havia un al Puial, allà a vora de casa meva. Jo també hi anava, a rentar! Primer em feven rentar mocadors i coses petites —al safareig ja ho sabives tot, al safareig—, i quan hi havia 'algo' que no podives sentir: "Vés-te'n a jugar allà baix." 'Antes' els teniven més "d'allò" a los fills, no podives sentir segons quines paraules… Això que lo meu pare era un home boníssim, no diva mai cap renec; mai. Però la meua mare mos fotia uns tous! Ui, teniva un caràcter! Et diva: "Faràs això, això i això" i si no ho feves… carai! Tenívem vuit o nou anys. ([5], pàgina 347)

4.4. ARTICLE PERSONAL I ARTICLE EN NOMS DE LLOC

En la parla andorrana de final del segle XX, l'article personal era el mateix que l'article definit: *lo Joan*, *l'Enric*, *la Marta*. Però a principi del segle XX encara es troba *n*, si bé sembla que en un ús protocol·lari:

> Ha passat a millor vida'l conegut fondista d'aquesta població [Escaldes] En M. Font (a) Montanya. ([6], número 1, pàgina 5)
> Santa Coloma.— Seguexen los treballs de construcció de la terrassa de la Casa Warren. Dies passats va venir a inspeccionarlos

> l'arquitecte autor del projecte, En Cèsar Martinell ([6], número 6, pàgina 3)

Aquest comportament de *l* com a article és idèntic a la parla andorrana dels segles XVII i XVIII (Rull 2010: 58-60), tot i que en els documents es troba poc. Tot amb tot, Anglada (1993: 143) considera que en la parla tradicional andorrana els noms propis de gent es deien sense article, ja que alguns noms de lloc són *cortal de Sansa*, *borda de Soler*, *borda de Mateu*, etcètera. De fet, aquest autor indica que *Casa de la Vall* podia dir-se, durant el segle XX, sense article i de fet també sense la preposició *de* (els exemples que posa són *Vai a Casa la Vall* i *Què t'han dit a Casa la Vall?*). Manuel Anglada ho posa en paral·lel amb el mot *govern* (en funcionament des del 1982), perquè constata que hi ha qui diu *Meritxell treballa a Govern* o *Vinc de Govern* (és a dir, l'edifici administratiu del Govern), si bé el fet és que majoritàriament es diu *Meritxell treballa al Govern* o *Vinc del Govern*.

Quant als noms de lloc, durant el segle XX tant *Andorra* com *França* com *Espanya* com *Catalunya* s'han dit, en la parla andorrana, sense article. Tanmateix, a principi del segle XX es troba escrit *l'Andorra* ([6], número 4, pàssim); també *la França* puntualment (mateixa font), encara que, en aquest cas, pot ser per influència de la manera de dir-ho francesa.

En els noms de lloc cal destacar la dinàmica d'eliminar l'article definit del topònim (un fenomen prou estès en català: *Pont de Suert*, *Port de la Selva*, *Borges Blanques*, *Masnou*, *Vendrell*, etcètera). Aquest fenomen s'explica perquè la funció de l'article definit és singularitzar un element del discurs (un nom) respecte d'altres elements idèntics, i aquesta funció no té sentit en els noms de lloc, que ja són, per si mateixos, singularitzats. A tall de mostra, observem com al segle XIX encara es deia *les Escaldes* i a principi del segle XXI ja es deia *Escaldes* sense article:

> tota aquella farga de fer ferro, martinet, ab lo cortó nomenat de l'Astall Serré que dit Comú o Universitat posseheix en lo terme de la present parròquia i partida de las Ascaldas. ([8], document d'arrendament de la farga del Madriu, 12-04-1819, pàgina 112)
> per un camí es 'nave a Escaldes ([1], C. A., minut 01:25)

4.5. PRONOMS FEBLES

Els pronoms febles es comporten igual que l'article definit: abans de verb es troba tant *es* com *se*, *em* com *me*, *en* com *ne*, etcètera:

> [parlant de festes] es feie lo del foc de Sant Joan ([1], C. A., minut 04:26)
> I quan venívem algun porc o alguna cosa, au!, lo pare mos donava els cèntims: "Aneu a pagar a tal 'puesto'." Com ara, però més petit. Teníem un corral gran i mos engreixàvem dos o tres porcs, 'lo' que necessitàvem per nosaltres, i 'lo' demés 'pues' ho veníem. ([5], pàgina 346)
> Això que lo meu pare era un home boníssim, no diva mai cap renec; mai. Però la meua mare mos fotia uns tous! Ui, teniva un caràcter! Et diva: "Faràs això, això i això" i si no ho feves… carai! Tenívem vuit o nou anys. ([5], pàgina 347)
> es lógich que'ls qu'hem de viurer en aquest tros de terra pirenaica nos preocupém fondament d'aquesta questió ([6], número 1, pàgina 3)
> Se parla de que ara anirá de debó la construcció de la carretera que ha de ajuntarnos ab Andorra la Vella. No hi ha que dir que ab la satisfacció que aquests vehins esperém sigui una realitat aquesta millora. ([6], número 1, pàgina 5)
> Encamp.— […] Los camps se ressenten del axut y podría donarnos un que sentir si dura massa. ([6], número 7, pàgina 3)
> [parlant d'encants, és a dir, una subhasta per a resoldre un deute] Y no haventse trobat qui ne donàs lo just valor […] per satisferlos la dita quantitat, anasen y entrasen dins d'aquellas proprietats […] y que d'aquellas estimasen y judicasen per lo cumpliment de la predita suma ([8], document de lliurament de béns per a resoldre un deute, 28-02-1806, pàgina 92)
> Item, se fa saber a tothom […] ([8], document sobre arrestos i ordinacions del Comú de Sant Julià de Lòria, 27-01-1862, pàgina 216)
> [parlant de quedar-se caps de bestiar] Perquè el meu pare, al cel sigui, normalment només pujave les que ell havie de menester per ell, per casa, i el meu oncle de vegades en feie pujar dos. ([9], pàgina 36)

I també *mos* (generalment en aquesta forma, tot i que pot tindre també la forma *nos*, que és l'original en català):

> […] per campanya: «Bueno, escolta, aquesta campanya dallò…», «Jo, bueno, no mos hem entès, no et volem més»; o poder: «Hem canviat d'idea, no volem més bestiar», i… 'nar en un altre puesto. ([9], pàgina 64)
> I mos va caure una nevada de set pams de neu, a Lleida, a Raimat; se mos va morir poder més de cent bèsties. ([9], pàgina 125)
> […] per llogar pastor…, en vam llogar tres anys, cada any mos les passaven… i encara mos ho feien malbé tot. I vam dir: «No, no, au! Au-velles a fora!», i les vam fotre fora i au!, i mira, sempre hai estat aquí, 'nant treballant a casa amb lo meu nebot, tenívam vaques i eqües, i ara també ha venut vaques i eqües. ([9], pàgina 197)
> Nos farem aperiar [=apariar] lo sillé [=celler]. (exemple extret d'Anglada (1997: 144))

Aquest comportament es troba igual en la parla andorrana dels segles XVII i XVIII (Rull 2010: 67-69).

Val a dir que Anglada (1997: 144) explica que no és tan sols *mos*, sinó que també es troba, en la parla andorrana de mitjan segle XX, *vos* (tal com es troba en els parlars balears i valencians). L'exemple que porta Manuel Anglada és *Vos trapeu bè?* 'us trobeu bé?'. Cal dir, però, que l'ús de *vos* en la parla andorrana de final del segle XX és molt baix, mentre que *mos* es manté amb força.

Pel que fa al pronom feble de complement indirecte plural, a principi del segle XIX es troba *ls*, tal com era en català antic i encara es troba en la part sud de Catalunya i en el País Valencià:

> […] que dits arrendataris degran tornar al dit arrendador lo dia finirà lo present arrendament las mateixas terras que vuy se'ls entregan sembradas […] com y totas las demés cosas en lo mateix bon estat, forma i condició que vuy se'ls entrega ben tancat i guardat. ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 100)

Però en el segle XX ja es troba *lsi*, que és com es diu en la major part de Catalunya. Exemples (en les fonts escrites apareix escrit *els hi*, que és la manera habitual d'escriure això):

> Jo només una vegada n'havia vist comprar una, de butlla i més que re, es comprave pels que estaven malalts. Lo sogre explicave que aquell que tenive la butlla l'hi posaven, quan ere de cos present, a sobre la caixa. Això ho degueren fer per fer veure a tothom que aquella persona tenive butlla. Ell passave bastant de totes aquetes coses. De pitit es veu que ere molt reconsagrat. Diu que hi havii [=haviï] 'dos' velletes que degueren ser viudes aquí casa, que eren molt creients, i feven abstinència tota la Quaresma. Elles s'amagaven d'ell allà sota lo galliner i ell anave a buscar-les i els hi sucave los llavis amb un tros de cansalada, per fels-hi trencar l'abstinència. I elles li diven: "Jueu, jueu, més que jueu!["."] ([5], pàgina 333)
>
> I poder van pensar que algú els hi havie robat aquella bufanda. ([7], pàgina 77)
>
> 'Ojo' que els hi passo res, a aquesta gent, que jo els hi vai a donar un parell a cada u. ([7], pàgina 91)
>
> Allà a França los hi donaven lo corral, una caseta per ells, lo vi, un litro de vi perquè ere tot pagesos de vi, i la palla, i hi deixaven lo fem. ([9], pàgina 53)
>
> Més que res pel lloc, perquè hi havie el lloc per pugué'ls-hi tancar. ([9], pàgina 70)
>
> La gent inclús ja ens esperaven, perquè passàvam cada any, i els hi feve il·lusió veure els andorrans, veure… Segur que també portaves algun paquet de tabaco, si podies alguna botella, però una botella ja no, perquè et pesave massa, però sempre hi havie algun paquet de tabaco i allò també els hi feve, també els hi feve il·lusió. ([9], pàgina 79)
>
> Quan ja els hi havia acabat de pagar, vai dir: «Bueno, noi, tu les teves, jo les meves i ja està». ([9], pàgina 85)
>
> [parlant de gent amb terres] Eren unes bones persones, però vull dir que per altra part eren d'aquella gent que els hi semblave que perquè eren a dalt, els demés havies [sic] d'anar a sota de tot. ([12], pàgina 124)

Aquest ús es documenta a principis del segle XX (en la documentació escrita apareix escrit *los hi*, però es tracta d'un sol pronom feble, no és una combinació de pronoms febles):

> A tots los hi donem les gràcies. ([6], número 1bis, pàgina 3)

Per tant, la conclusió és que el canvi de la forma *ls* a la forma *lsi* va donar-se durant la segona part del segle XIX.

En la parla d'Andorra dels segles XVII i XVIII, l'única forma de pronom feble de complement indirecte en plural era *els* (o *els*, o *los*) (Rull 2010: 69-70), enllaçant amb les dades que es troben al segle XIX.

Val a dir que a principis del segle XX també es troba *les* com a forma plural del pronom feble de complement indirecte:

> Concedeixo lliure i segur pasaport a ___ natural de les presents Valls ___, de ___ anys de edat, de estat ___ professiò ___ i vehi de ___ es ___ de bona fama i costums que passa al extranger. Per lo tant manám a les Justicies per ahont transitará que siguin de nostra jurisdicció, i a les que no ho son, atentament les suplicám no li posin impediment algún en lo seu viatje ans be li donguin tot lo favor i auxili que necessiti; oferintnos per lo mateix sempre que se presenti la ocasió. I per que consti donám lo present firmat i sellat ab lo sello de les Valls. ([16], document d'expedició de passaport del procurador general de la Valls d'Andorra Bonaventura Vilarrubla Nequí, anys 20 del segle XX)

En el cas dels pronoms febles personals, la primera persona del plural és, generalment, *mos* (tot i que també es troba *nos* darrere de verb):

> […] mos reunim tots ([2], J. F., minut 03:06) (si bé en aquest cas se sent [mo'reu'nim], ja que una s que entra en contacte amb una r sol pronunciar-se també r)
> mos rentàvem […] mos posàvem lo vestit ([3], T. M., minuts 04:09-04:13)

mos ho passàvom bé ([3], C. C., minut 01:20)
mos va fer marxar ([3], C. C., minut 01:27)
mos hi vam quedar ([3], C. C., minut 01:41)
mos févom conèixer ([3], C. C., minut 01:56)
A vegades mos quedàvom fins allà a les onze o les dotze de la nit. ([7], pàgina 68)

Però es pot trobar *nos* davant de verb:

[parlant d'un negoci] […] havíem de tenir un home i no nos resultava. Ens ho vam tenir que tornar a vendre. ([11], pàgina 104)

Val a dir que *vos* o *us*, quan va darrere del verb i el verb es diu conjugat en la segona persona del plural (per tant, acabat en *-u*) pot adoptar la forma *s* perquè la *u* del pronom feble es fusiona amb la *u* del verb; amb l'afegit que, aleshores, pot generar-se un so *e* afegit al final. Riera i Riera (1992: 55) reporta la forma *assenteu-se* (per *assenteu-vos*).

Aquesta manera de dir el pronom feble *vos* o *us* es troba per tot el català occidental i també en tarragoní i en valencià central, si bé en aquests dos parlars aquesta simplificació fonètica es dona també en *nos*.

La impersonalitat s'expressa amb el pronom feble de tercera persona *s*:

Se parla de que ara anirá de debó la construcció de la carretera que ha de ajuntarnos ab Andorra la Vella. No hi ha que dir que ab la satisfacció que aquests vehins esperém sigui una realitat aquesta millora. ([6], número 1, pàgina 5)
[…] se mana a tothom en general que en lo fer llenya en los boscos de la incinuada parròquia […] ([8], document sobre arrestos i ordinacions del Comú de Sant Julià de Lòria, 27-01-1862, pàgina 215)
Se a conbengut en Consell ple que lo bestiar gros pagaran per los cortons de Rialp y Sorteñ 8 rals per cap, en obligació que lo bestiar que entrarà en un dels cortons y no entrarà en lo altre pagarà tot lo preu com que pexés en los dos. ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 362)

> Mira, per començar no es rentave cada dia, tampoc no ens canviàvom cada dia, antes. No hi havia banyeres, no hi havie dutxes. ([11], pàgina 97)

Puntualment, veiem la forma *hei* en comptes de la forma *hi*.

> hei tiràvem (([3], C. M., minut 01:13)

Aquesta manera de pronunciar es troba també a les Balears.

Alhora, el verb *haver-hi* es diu sense *hi* quan apareix en participi de passat:

> La construcció de la carretera va aturarse a la capital per uns duptes ò divergencies hagudes per si havía de passar per les prades ò pel solà que separen Andorra la vella i Les Escaldes. ([6], número 5, pàgina 1)

També es documenta algun cas en què aquest verb es diu sense el pronom feble *hi* fora del participi de passat:

> Algunes cases tenien auvelles; naltros no n'hem tingut mai. Ara, que aquestes cases una mica grans de pagès, solien tenir ramat. Havie qui en tenive dos-centes, qui en tenive tres-centes. ([12], pàgina 118)

Quant a la posició dels pronoms febles, es detecta algun cas del segle XX de doble posició (i duplicació):

> I ho van fer-ho. ([7], pàgina 66)

Quan un infinitiu rep un pronom feble després, segueix sense dir-se la *r* de l'infinitiu (comportament habitual del lleidatà, el tarragoní i, amb variacions, el gironí):

> [parlant de criar fills] […] i no sé com se'n va sortir de tení'ls, de crià'ls… ([7], pàgina 83)

> En aquell moment, amb les ovelles s'engegava els corders a fora, amb les ovelles. Fa que un ramadet de cent vint, a la primavera, ja es tornave de dos-centes cinquanta fàcilment i veníem los corders sense engreixà'ls. ([9], pàgina 64)
> Més que res pel lloc, perquè hi havie el lloc per pugué'ls-hi tancar. ([9], pàgina 70)
> I abans de casa'n-se vam fer un tros de tabaco […]. ([12], pàgina 124)

Pel que fa a la combinació de pronoms febles, en la parla andorrana de final del segle XX (encara que potser amb anterioritat també) *mos* i *vos* perden la *s* si tot després ve un altre pronom feble (o l'article *l* usat com a pronom feble) (Anglada 1993: 144). Tot i amb això, cal precisar que també es troben les formes amb *s* (com en bona part del lleidatà):

> [parlant d'un pa acabat de fer que un pidolaire havia demanat] Ai fillet […] no vo'l puc cap donar […] perquè és tan bo com els altres. ([7], pàgina 70)
> […] allavons ja mo n'anàvam cap a la Ribera Salada […] ([9], pàgina 68)
> Déu mo'n guard de la vida d'abans. ([12], pàgina 95)
> Natres mo n'anem. (exemple extret d'Anglada (1993: 144))
> Giqueu-mo'n unes contes. (exemple extret d'Anglada (1993: 144))
>
> El pa mos el portaven a la campanya […]. ([9], pàgina 157)

L'elisió de la *s* de *mos* i *vos* també es troba també en pallarès, tortosí, valencià i balear.

Encara en la combinació de pronoms febles, en la parla andorrana i de la major part de Catalunya hi ha hagut un canvi important (que contrasta amb el manteniment de formes originals que es dona a les Terres de l'Ebre i al País Valencià): el segon pronom feble adopta la forma *hi* independentment del seu significat. Així, mentre un valencià o un tortosí diu *Li ho donaré* (algú dona un paquet a una persona), un lleidatà o un andorrà diu *L'hi donaré*, de manera que el segon pronom feble és *hi* al

marge de què signifiqui. Aquest fenomen es troba en la parla andorrana de principi del segle XX:

> [parlant de les rondalles i les cançons populars] A tot arrèu del món se dóna un valor a aquestes dexes del passat, y confièm que entre nosaltres, alguns los hi donarém. Axís ho esperèm. ([6], número 1bis, pàgina 3) [en la parlava valenciana i tortosina seria els en]
> […] va veure que feve un bon pa, i l'hi va demanar en caritat […] —No, que ho hem de menester per naltres. […] I aquell pobre home […], bueno, […], vols que li va dir: […]. ([7], pàgina 70)

4.6. PRONOMS PERSONALS FORTS

En la parla andorrana de final del segle XX, quan la primera persona du una preposició abans, es diu *jo* i no pas *mi* (ja en dona compte Anglada (1993: 144)):

> Una dona que és morta que m'ho havie explicat a jo quan anave dalt al Serrat, a meua casa […]. ([7], pàgina 79)
> A casa no en teníam, però no ho sé, el bestiar sempre m'havia agradat, a jo. Lo que passave una cosa: que allavontes pujaven ramats a conlloc. ([9], pàgina 37)
> I allavòrens, a l'aprendre de paleta, no es feve res[,] aquí, no treballava, no hi havia feina, algun esgavell de paret, algun trossot de llosat i no res. Jo vaig pensar: «No siràs mai paleta». I em va passar pel cap de marxar a França, l'any setze, conteu [sic] que parlo de, de…, pues de l'any setze[,] vaig a França, i allavons hi havia la guerra, hi havia quatre vells que treballaven, de tota manera vaig trobar feina, i llavors aquells vells, lo que em va valguer a jo aquells vells, dos o tres anys allí, fins el divuit que es va acabar la guerra, aquests dos anys, com que era tot gent, aquells, tant paletes com fusters, com tot, eren tots vells que sabiven. I jo era valent, eh, encara no em manàvon una cosa… Oh, hi vaig continuar, vaja, hi vaig estar…, poder hi vaig tre-

> ballar vint anys. Bueno, a l'estiu veniva dos mesos aquí, juliol i agost veniva aquí i encabat me'n tornava. ([10], pàgina 178)

Tot i que *mi* també hi és present. A més, tradicionalment s'ha dit *jo per mi* per a indicar 'segons el meu parer' (Pantebre 1997: 196):

> Jo per mi que eren les tres de la matinada quan s'ha engegat la sirena l'alarma. (exemple extret de Pantebre (1997: 196))

Aquesta solució consistent a dir *jo* en comptes de *mi* es troba també de manera esparsa en lleidatà i de manera molt assentada en la parla de les Balears, la Cerdanya i el Rosselló.

El pronom personal fort de tercera persona, *ell*, a mitjans i a finals del segle XX i principis del segle XXI no era habitual aplicar-lo a coses (si no és que el context requereix dir un pronom quan es fa referència a una cosa), ja que els pronoms febles *hi* i *en* permeten expressar-ho de manera més sintètica. Tanmateix, en èpoques reculades, com l'edat moderna o el segle XIX i principis del segle XX, en català es troba *ell* aplicat a coses (un exemple seria *elles* aplicat a *les Valls d'Andorra*). Aquest ús es troba també en la documentació andorrana del segle XIX i principi del segle XX:

> sàpia lo arrendatari que podrà vendrer manteniments <i> mercaderies, solament en la farga i no fora d'ella, y tindrà també obligació de pendrer quiscun añy del present arrendament trenta fanecas de sal de Cardona, […] tenint obligació de presentar en cada añy la guia y vill. llet de la Vall. ([8], document d'arrendament de la farga del Madriu, 12-04-1819, pàgina 112)
>
> […] l'asperesa del terreno ahont se troban la major part dels arbres venuts no permetrà, sens gravíssima dificultat, o segurament serà impossible, lo poderse tallar molts d'ells. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 129)
>
> No podrà lo Sr. metge anar a visitar a Espanya ni ausentarse de las Valls sens llicència del M. I. Sr. síndich general o menor […] Que-

> dantli, no obstant, la facultat de poderse ausentar d'ellas una vegada cada any per lo termini de quinze dias, ab la inteligència que en lo cas de que durant aqueixa ausència arribés algún cas grave en lo país, vindrà a son càrrech lo pago dels honoraris del metge o metges cuals servicis haci [?] estat necessaris utilisar. ([8], establiment d'una conducta per a fer que un metge visiti els malalts de les Valls d'Andorra, 25-11-1895, pàgina 380)

Per al plural trobem les formes *naltres* i *valtres*, o *naltros* i *valtros*, tot i que també es diu *nosaltres* i *vosaltres*:

> Naltres vam estar a Carcassona durant trenta anys al camp d'aviació; allavons ere un camp escola, no hi havie ciment, ere tot herba, i naltres l'arrendavam a l'administració i el peixívom, i quan hi havie l'escola això ja ho sabíam […]. ([9], pàgina 67)
>
> […] i la meua mare mos tenie que picar les mans, que ploràvom de fred, i un bon foc que feien, però naltros plorant. ([12], pàgina 96)
>
> Andorra està canviadíssima! Abans tenies les portes obertes sempre, de nit no les tancàvem. Naltros teníem la porta sempre oberta. ([12], pàgina 100)
>
> Algunes cases tenien auvelles; naltros no n'hem tingut mai. Ara, que aquestes cases una mica grans de pagès, solien tenir ramat. Havie qui en tenive dos-centes, qui en tenive tres-centes. ([12], pàgina 118)
>
> Per la guerra la vam passar negra, perquè sabeu lo que févam beure als gossos? El vi; el pa lo tenívom per natres; jo en teniva un, de gos, que amb la bóta li feva així i beive igual que… I quan lo tenen acostumat és un bon aliment, eh? ([9], pàgina 105)

Tradicionalment, en català hi havia *vós* com a tractament de respecte. Es tracta d'una solució que va recular fortament a finals del segle XX, també a Andorra, on al segle XXI ja no es troba de manera general en les converses. De manera més concreta pel que fa als usos, Anglada (1993: 143), tot reportant la parla de mitjan segle XX, especifica que els andorrans feien servir *vós* quan s'adreçaven a la gent gran, i que reservaven

vostè per als forasters adults. Amb tot, en les administracions públiques andorranes, aquest ús ha perviscut amb vigor fins al segle XXI, i es troba tant en les comunicacions escrites com en les interactuacions orals (presencials, per telèfon i per videoconferència) que es tenen amb els administrats.

La Generalitat de Catalunya també fa servir relativament el tractament de *vós* en les seves comunicacions escrites (al costat, tanmateix, de *vostè*), però no pas en les comunicacions orals. En això, les administracions públiques andorranes es mantenen més fidels a la manera de parlar català de tota la vida.

4.7. POSSESSIUS

En la parla andorrana del segle XIX es troben els possessius àtons (*mon*, *ma*, *ton*, *ta*, *son*, *sa*) en qualsevol context. Aquest era l'ús normal en català medieval i fins a final del segle XIX i a principi del segle XX, però al llarg del segle XX aquests possessius han quedat relegats a contextos molt concrets i a estructures fossilitzades. Vet aquí exemples del segle XIX:

> […] lo Sr. Joan Antoni Moles y Lleopoart, ganader del dit lloch de Mosquera, desitjant cumplir la voluntat de sos antepassats, a major glòria de Déu, per repòs de la sua ànima […]. ([8], document de creació d'una fundació en l'església parroquial d'Encamp destinada a la celebració de misses aniversaris per a membres de la seva família, 16-01-1804, pàgina 82)
>
> […] los dits arrendataris estaran obligats a menar y cultivar las ditas cosas arrendadas a ús y pràctica de bon pagès, no podent sembrar las terras sinó un any per altre, ni podenlas mudar d'anyada, reservantse lo arrendador la facultat de poderho fer revisitar per una o dos personas de sa satisfacció y, en cas de trobar falta en lo menar, cultivar y mantenir las sobreditas cosas arrendadas, puga ferho reparar a costa de dits arrendataris. ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 100)

> Encara que estich ben persuadit de que Vms. miraran ab tota escrupolositat las circunstàncias de las que dependeix lo determinar degudament lo valor dels boscos venuts, o del carbó resultant d'aquells, no obstant, a major abundament, espero no trobaran a mal de que presentia [segurament hauria de transcriure's presèntia] a la consideració de Vms. algunas refleccions que a mon concepte mereixent molta atenció. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 129)
>
> lo Consell General d'aquestas valls d'Andorra, per medi de sos diputats, renovà […] ([8], document del Consell General adreçat al rei de França per a la ratificació dels privilegis duaners, 26-10-1829, pàgina 135)
>
> Lo preu del present arrendament és dos mil set centas noranta y vuit lliuras barceloneses […]. Cual preu prometen pagar y aportar a dits señors o a sos representants en estas Valls […], franch y quiti cada any ab un plaso per lo dia trenta del mes de novembre, sens dilació ni escusa alguna, ab lo acostumat salari de procurador, restitució y esmena de tots danys y gastos ocasionadors. ([8], document d'arrendament de delmes, 26-04-1846, pàgina 181)
>
> […] que ningun dels pagesos de la parròquia permetian a sos guardians lo poder portar destral ni tampoc destralí […] solamen podran tallar o escasar per lo ram de son hús necesari […] ([8], document sobre arrestos i ordinacions del Comú de Sant Julià de Lòria, 27-01-1862, pàgina 215)

A principi del segle XX encara es troba aquest ús:

> Lo progecte de construcció d'un cami carreter de Canillo a la Vall d'Incles que tindria sa rahó de ser i que tanta falta fá, passará aviat a la llegenda. ([6], número 1, pàgina 5)

En els segles XVII i XVIII es troben els mateixos usos en els possessius àtons (Rull 2010: 49-53).

Ja entrats al segle XX, però, els possessius són exclusivament *meu*, *teu* i *seu*. Les formes àtones es van deixar de dir. En el cas del parentiu

(que en la majoria de dialectes catalans encara es diu el possessiu àton), en la parla andorrana del segle xx pràcticament no es troba:

> el meu pare va tindre problemes amb uns… amb uns… milicians de la Seu ([1], C. A., minut 01:56)
> Llavons, tenia també dos anys, que van baixar a Sant Julià, o sigui que a la masia no ho recordo. Els meus germans sí, perquè inclús a sis anys els enviaven a guardar les vaques. ([11], pàgina 153)
> Amb el meu germà anàvom a guardar les vaques. Ell és més petit que jo, devia tindre quatre anys. ([11], pàgina 153)
> Jo vaig néixer el mes de maig, i llavons havien de segar el mes de juliol, i la mare no em podia deixar a casa, i en una manteta lligada, em portaven. I ells anaven lligant garbes i jo anave canviant de lloc. Jo quan m'ho explica: «I no teníeu por de que una serp»… Diuen que la serp busca la llet, i com que em criave la meva mare, encara ho poden sentir més. I saps què em deie ella? «No hi pensave, en això. Jo només pensave que havie de lligar tot el camp, els homes segaven i jo lligava. Jo només pensave això». ([11], pàgines 153-154)

Tanmateix, tal com explica Riera i Riera (1992: 64), a finals del segle xx puntualment també pot arribar a trobar-se, en la parla andorrana, *ma mare* i semblants. Aquest estudiós assenyala que, en les entrevistes a parlants que feia per tal d'obtindre dades, va trobar-se dos testimonis que van dir *ma* i *sa*, respectivament, davant d'un mot de parentiu.

Anglada (1993: 143) explica que, aquells que en la parla d'Andorra durant el segle xx han emprat els possessius àtons, com a formes de plural fan servir solament *mes*, *tes* i *ses*, tant si es diuen amb noms masculins com amb noms femenins (els exemples que posa són *mes girmans* (que escriu expressament així, perquè deu ser la pronúncia que documenta), *tes oncles* i *tes amics*).

Val a dir que, en la parla andorrana dels segles xix i xx, els possessius presenten la forma femenina amb *u* (*meua*, *teua*, *seua*):

> Posarem dos hòmens, un a la Massana i un a Tor, i el que guanyarà, la montanya serà seua ([7], pàgina 63)

> En quant a la religió, inútil recordar que per la seua sana moral, lo catolicisme ha […] fet de Andorra un edeu de pau. ([6], número 1, pàgina 2)

Encara que a principis de segle XX també es troba *v* (com *seva*), forma que predomina a principis del segle XXI:

> […] qu'está edificant un bonit casal en un dels prats de la seva propietat ([6], número 1, pàgina 5)
> Andorra la Vella.— En viatge de turisme o de recreu, no d'incògnit, hem tingut entre nosaltres al embaxador d'Anglaterra a Espanya, S. E., Sir Arthur H Hardinge, de pas cap a la seva terra. ([6], número 6, pàgina 2)

Amb el mot *mare* no és estrany trobar-se, a final del segle XX, el possessiu sense terminació de gènere (fenomen que també es troba en la parla de la regió de Girona):

> la meu mare ([3], T. M., minut 00:56)

En la parla andorrana dels segles XIX i XX, la paraula *casa* es diu amb el possessiu anteposat sense article:

> Una dona que és morta que m'ho havie explicat a jo quan anave dalt al Serrat, a meua casa […]. ([7], pàgina 79)

Aquest comportament de la manera de parlar d'Andorra coincideix amb la manera de parlar de la Cerdanya. En efecte, a la Cerdanya es diu *Vinràs a meva casa?* (Figuera, Montané, Figuera, Quílez & Vigo 2011: 29); també es troba aquest ús en tortosí, si bé que amb menys vitalitat.

Val a dir que Riera i Riera (1992: 454) troba una pèrdua d'article davant de possessiu en una paraula de parentiu a Andorra: *Meu pare, en paç descanse…*

Al llarg del segle XIX, els possessius de persones de plural *nostre* i *vostre* es deien sense article, tal com és habitual en la llengua antiga:

> […] que no trobant obstacte algún en la introducció de nostres bestiars y llanas al regne d'España, procurabam evitar lo ser gravosos a una nació que en tots temps ha estat de l'Andorra generosa benefactora y protectora ([8], document del Consell General adreçat al rei de França per a la ratificació dels privilegis duaners, 26-10-1829, pàgina 136)
>
> Lo Honorable Comú de la presen parròquia de Sant Julià, respechte de trobarse en vàrias istàncias y desordres comesos en nostra parròquia […] ([8], document sobre arrestos i ordinacions del Comú de Sant Julià de Lòria, 27-01-1862, pàgina 214)
>
> Y aixís ho provehim y manam, condemnant a las dos parts a pagar mitjerament los gastos de nostra comició. ([8], resolució del Consell General amb referència a una queixa per uns tributs imposats pel Comú de Sant Julià de Lòria a comerciants estrangers, 10-06-1876, pàgina 281)

L'ús dels possessius de persones de plural sense article es troba també en la parla andorrana al llarg dels segles XVII i XVIII, tot i que al segle XVIII ja comencen a veure's alguns casos amb article (Rull 2010: 53). Per tant, aquesta manera de dir els possessius de persones de plural sense article ja arranca de lluny, i arribaria fins a final del segle XIX, per a posteriorment dir-se només amb article.

Al segle XIX es troben també formes antigues com *sua*:

> […] lo Sr. Joan Antoni Moles y Lleopoart, ganader del dit lloch de Mosquera, desitjant cumplir la voluntat de sos antepassats, a major glòria de Déu, per repòs de la sua ànima […]. ([8], document de creació d'una fundació en l'església parroquial d'Encamp destinada a la celebració de misses aniversaris per a membres de la seva família, 16-01-1804, pàgina 82)
>
> Item, tres centas sexanta lliuras que està devent al dit Comú, com consta en lo llibre de resolucions als tretse de febrer de mil vuyt cents y tres, de la sua pròpia lletra firmat ([8], document de lliurament de béns per a resoldre un deute, 28-02-1806, pàgina 91)
>
> Lo bestiar de conlloch no pot entrar als anprius afins que axan bogat

> les 45 nits com és de costum de la parròquia. A més ses conbengut que tot lo bestiar de cualsebol parròquia sens llisència, que solament apletarà una nit al terme de la parròquia d'Ordino, estarà obligat a pagar lo astrañ, com ygualmen ningun indibiduo de defora parròquia que no tingo casa parada y no presto ninguna serbitut al Comú, pagarà lo astrañ encara que siga en propietat sua. ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 361)

Les formes femenines *mia*, *tua* i *sua* eren habituals en la parla andorrana dels segles XVII i XVII (Rull 2010: 48-19). Avui encara s'usen a l'Alguer.

4.8. DETERMINANTS DEMOSTRATIUS

En la parla andorrana del segle XIX i principis del segle XX es troba el determinant demostratiu *est* (femení *esta*):

> […] lo Rev. Manuel Saló, prevere y vicari perpetuo de la parroquial iglesia de la dita parròquia d'Encamp a estas cosas present, accepta la sobredita fundació y insolutumdació y demés cosas sobreditas […]. ([8], document de creació d'una fundació en l'església parroquial d'Encamp destinada a la celebració de misses aniversaris per a membres de la seva família, 16-01-1804, pàgina 84)
>
> […] s'observa vuy dia la novedat de no ser admesos sens pagar los drets com a estrangers, sens saber cual haja estat la causa que ho ha motivat, i que no podem persuadirnos ser altra que lo no haber usat de tal prerogativa d'alguns añys a esta part ([8], document del Consell General adreçat al rei de França per a la ratificació dels privilegis duaners, 26-10-1829, pàgina 136)
>
> Lo preu del present arrendament és dos mil set centas noranta y vuit lliuras barceloneses […]. Cual preu prometen pagar y aportar a dits señors o a sos representants en estas Valls […], franch y quiti cada any ab un plaso per lo dia trenta del mes de novembre, sens dilació ni escusa alguna, ab lo acostumat salari de procurador, restitució y

esmena de tots danys y gastos ocasionadors. ([8], document d'arrendament de delmes, 26-04-1846, pàgina 181)

Però sempre que arribia est cas d'obras […] ([8], document sobre arrestos i ordinacions del Comú de Sant Julià de Lòria, 27-01-1862, pàgina 215)

[parlant d'un defraudament fiscal] Com lo càstich que pot aplicar est Onorable [es refereix al Comú] és insinificant, és la causa del gran avús […] ([8], carta del Comú de Sant Julià de Lòria al Consell General, 02-06-1878, pàgina 282)

Vindrà obligat lo Sr. metge en treballar d'ofici sempre que sia demanat per lo Tribunal y est fasse lo mateix. ([8], establiment d'una conducta per a fer que un metge visiti els malalts de les Valls d'Andorra, 25-11-1895, pàgina 381)

Es ab est anhel que podrá sempre dir ab orgull: ¡Visca Andorra! ([6], número 1, pàgina 2)

Això va anar perdent-se al llarg del segle XX en pro de la forma reforçada (*aquest* (pronunciat [a'ket] excepte en alguns casos en què pot sonar la *s* per contacte amb un altre mot començat amb vocal), femení *aquesta*); però Riera i Riera (1992: 63 i 302) detecta algun parlant gran dels anys 80 del segle XX que encara deia *est* (femení *esta*).

L'ús de la forma *est* era habitual en la parla d'Andorra dels segles XVII i XVIII (Rull 2010: 54-55); al segle XVIII apareixen formes reforçades (*aquest*). Per tant, el canvi de les formes curtes (*est*) a les formes reforçades (*aquest*) va durar uns dos segles (des de mitjan segle XVIII fins al darrer quart del segle XX).

A principis del segle XX ja es troba també la forma *aquest*, que és l'única vivent en el català andorrà de la resta del segle XX; d'aquí es dedueix que el canvi de la forma *est* a la forma *aquest* devia donar-se a mesura, sobretot, que la societat andorrana es modernitzava:

Aquests ultims dias hem arribat a dotze sota zero. Deu n'hi dó. ([6], número 1, pàgina 5)

Se parla de que ara anirá de debó la construcció de la carretera que ha de ajuntarnos ab Andorra la Vella. No hi ha que dir que ab la satis-

> facció que aquests vehins esperém sigui una realitat aquesta millora. ([6], número 1, pàgina 5)
> Y axò mateix te passarà al estudiar l'Historia d'Andorra, aquesta historia que la majoría dels fills d'aquestes Valls ignoren, per deixadesa de les autoritats qu'encara avuy no fan ensenyarla a les escoles ([6], número 5, pàgina 2)
> Les Escaldes.— Per impressions particulars y per les noticies que's reben als establiments termals d'aquesta població, podèm afirmar que l'afluencia de forasters serà mólt nombrosa la pròxima temporada. Es de lamentar que les cases de banys d'aquesta no facin ús correntment de l'arma moderna del anunci que tants bons resultats dóna a tot arrèu. Una dosis de reclam y una xiqueta més de confort, y Les Escaldes lluhirien debò debò. ([6], número 5, pàgina 3)

Cal dir que algun document del segle XIX ja mostra formes com *aquestos* (masculí plural). Per tant, sembla que és al segle XIX quan a Andorra s'assenta la terminació *o* en demostratius plurals.

> Com la major part dels boscos compresos en la venda de que se tracta consistesca en abets, y sen ben conegut no ser lo carbó resultant d'aquestos d'igual consistència y bondat que lo carbó de pi […]. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 130)
> […] disgustos y perjudicis en la introducció de sos bestiars y productos al Principat de Cathaluña, y no podent subsistir aquest país sens donar eixida a aquestos […] ([8], document del Consell General adreçat al rei de França per a la ratificació dels privilegis duaners, 26-10-1829, pàgina 136)

A banda, al segle XIX es documenta a Andorra l'ús de tres graus. En efecte, en català del segle XXI solament s'usen dos graus, *aquest* (proximitat) i *aquell* (llunyania); però històricament s'usaven tres graus, tal com fan encara ara els parlars valencians *aquest* o *est* (proximitat),

aqueix o *eix* (mitjania) i *aquell* (llunyania). Quan en la parla andorrana s'usava *est*, apareix també l'ús d'*eix* com a mitjania:

> De consegüent est Hble. Comú suplica a eix Iltre. Consell se dígnia concedir autorisasió per aplicar lo càstich de 8 duros al que se li esperimèntia que defràudia lo ostal y tenda y aixís, d'est modo, per lo temor del citat càstich, no se atreviria persona alguna a cometre semblan delicte. ([8], carta del Comú de Sant Julià de Lòria al Consell General, 02-06-1878, pàgina 282)

També apareixen, però, *aquest* i *aqueix*:

> Sempre que s'hagi de fer alguna modificació sobre aqueixos punts, deurá ser declarada a la Vegueria dins cinc dies. (Decret que regula la publicació de periódics en Andorra (1919); [6], número 6, pàgina 1)
> No podrà lo Sr. metge anar a visitar a Espanya ni ausentarse de las Valls sens llicència del M. I. Sr. síndich general o menor […] Quedantli, no obstant, la facultat de poderse ausentar d'ellas una vegada cada any per lo termini de quinze dias, ab la inteligència que en lo cas de que durant aqueixa ausència arribés algún cas grave en lo país, vindrà a son càrrech lo pago dels honoraris del metge o metges cuals servicis haci [?] estat necessaris utilisar. ([8], establiment d'una conducta per a fer que un metge visiti els malalts de les Valls d'Andorra, 25-11-1895, pàgina 380)
> Aquixos minyons no tinen gota de gana. (exemple extret d'Anglada (1993: 146))

Anglada (1993: 143) apunta que, al segle XX, en la parla d'Andorra *aqueix* (o *aquix*, una pronúncia que devia documentar) és sinònim d'*aquest*. Per tant, a mitjan segle XX els parlants andorrans ja devien passar de tres graus a dos.

En la parla andorrana del segle XX, el determinant demostratiu *aquest*, en la forma femenina, pot pronunciar-se sense fer sonar la *s* (com en masculí):

amb aqueta gent ([1], J. C., minut 03:11)
són coses d'aquetes que… ([1], C. A., minut 08:47)
aqueta ([2], C. P., minut 00:38, 02:41 i 03:02)
Abans es beguive molt d'amagatotis, i mira que tot estave ferrollat, perquè has de comptar que del moment que jo vai deixar lo celler sense clavar, lo 'gasto' de vi va baixar a la 'mitat' a l'aqueta casa. I jo no ho trobo pas estrany. No ho teniven i, mira, 'lo' que podiven s'ho emportaven. Quan haviis [=haviïs] de donar mama a un 'crio', una escudelleta de vi a la vora el foc amb un bocinet de pa torrat de casa, eh?, i au! Ancabat donar mama. I quan eren malalts, no toca'ls [=tocà'ls] del bressol i dona'ls [=donà'ls] la mama allí mateix. ([5], pàgina 332)
Acabant de sopar, a la nit, aquí a l'aqueta casa es passave lo Rosari. Començàvem per Tots Sants, i s'acabave per Pasqua, cada dia, cada dia. Sí, com que no hi havii [=haviï] televisió, a resar lo Rosari tots, i jo m'adormiva. Lo pobre Miquel, em passave una teia fumant pel nas i prou que m'eixoriviva. ([5], pàgina 333)
Jo només una vegada n'havia vist comprar una, de butlla i més que re, es comprave pels que estaven malalts. Lo sogre explicave que aquell que tenive la butlla l'hi posaven, quan ere de cos present, a sobre la caixa. Això ho degueren fer per fer veure a tothom que aquella persona tenive butlla. Ell passave bastant de totes aquetes coses. De pitit es veu que ere molt reconsagrat. Diu que hi havii [=haviï] 'dos' velletes que degueren ser viudes aquí casa, que eren molt creients, i feven abstinència tota la Quaresma. Elles s'amagaven d'ell allà sota lo galliner i ell anave a buscar-les i els hi sucave los llavis amb un tros de cansalada, per fels-hi trencar l'abstinència. I elles li diven: "Jueu, jueu, més que jueu!"] ([5], pàgina 333)

Per a tancar aquest apartat, reportarem un ús sintàctic present en la parla andorrana del segle XX que no es troba en altres indrets: dir el determinant demostratiu *aquest* amb un article definit abans (*l'aquest*). Majoritàriament, en la parla andorrana això es diu sense article definit (com la majoria de parlars catalans), però no és estrany trobar-s'ho amb article definit:

Abans es beguive molt d'amagatotis, i mira que tot estave ferrollat, perquè has de comptar que del moment que jo vai deixar lo celler sense clavar, lo 'gasto' de vi va baixar a la 'mitat' a l'aqueta casa. I jo no ho trobo pas estrany. ([5], pàgina 332)

Acabant de sopar, a la nit, aquí a l'aqueta casa es passave lo Rosari. Començàvem per Tots Sants, i s'acabave per Pasqua, cada dia, cada dia. Sí, com que no hi havii [=haviï] televisió, a resar lo Rosari tots, i jo m'adormiva. ([5], pàgina 333)

4.9. PRONOMS DEMOSTRATIUS

Els pronoms demostratius usats a Andorra són *això* (per a la proximitat) i *allò* (per a la llunyania):

Tamé es feve dijuni tota la Quaresma, ere sagrat, es respectave molt, i es feve abstinència tots los divendres. Mira, aquí févom vigília des de la primera setmana de Quaresma: començàvom lo Dimecres de Cendra. Per la Setmana Santa lo dia de Dijous Sant ere una festa pel menjar, es feve un 'repàs' especial amb bacallà, ous esternats, ous durs, una truitada molt fina amb julivert si en tenívom, i cascavellicos o prinyons secs. Tot posat a la 'cocota' amb aquell suquet a fer xup xup una bona estona, al foc a terra. Que bo que ere! Tot 'lo' que es podive menjar aquets dies ere congre, arengades i bacallà. Tot això ho comprave lo Miquel quan anave a fira a Organyà, i mira, tenívom les penques de bacallà penjades al carner i anàvom tirant d'allí. ([5], pàgina 333)

Jo només una vegada n'havia vist comprar una, de butlla i més que re, es comprave pels que estaven malalts. Lo sogre explicave que aquell que tenive la butlla l'hi posaven, quan ere de cos present, a sobre la caixa. Això ho degueren fer per fer veure a tothom que aquella persona tenive butlla. Ell passave bastant de totes aquetes coses. De pitit es veu que ere molt reconsagrat. Diu que hi havii [=haviï] 'dos' velletes que degueren ser viudes aquí casa, que eren molt creients, i feven abstinència tota la Quaresma. Elles s'amagaven d'ell allà sota lo galliner

> i ell anave a buscar-les i els hi sucave los llavis amb un tros de cansalada, per fels-hi trencar l'abstinència. I elles li diven: "Jueu, jueu, més que jueu!["] ([5], pàgina 333)
> La gent inclús ja ens esperaven, perquè passàvam cada any, i els hi feve il·lusió veure els andorrans, veure… Segur que també portaves algun paquet de tabaco, si podies alguna botella, però una botella ja no, perquè et pesave massa, però sempre hi havie algun paquet de tabaco i allò també els hi feve, també els hi feve il·lusió. ([9], pàgina 79)
> Fèiom uns ciris perquè[,] com teníom abelles, fèiom mel. Portaven una careta i amb fem sec del bestiar l'enceniven i allò feven fum. Un feia fum i l'altre treguive la mel. ([11], pàgina 98)

Cal dir, però, que, al segle XIX, en la parla andorrana es troba pronom demostratiu *ço*, però sembla que ja només en contextos de formulismes, per tant fossilitzat:

> […] missas cantadas ab absolta general també cantada a la fi de quiscun aniversari, ço missa, ab capa negra o pluvial […]. ([8], document de creació d'una fundació en l'església parroquial d'Encamp destinada a la celebració de misses aniversaris per a membres de la seva família, 16-01-1804, pàgina 82)

De fet, Anglada (1993: 143) explica que, a finals del segle XX, *açò* encara el deia la gent molt gran d'Andorra.

4.10. PRONOMS ADVERBIALS DE LLOC

Els pronoms adverbials de lloc de la parla andorrana dels segles XIX i XX són *aquí* (per a la proximitat) i *allí* o *allà* (per a la llunyania), tal com són en català general:

> Tamé vam tenir la Lola aquí a casa, que s'hi va estar deu mesos. Deguere ser quan vai tenir a la pobra Ester, al cel sigo. Ere una bona

dona que em va ajudar molt, i tamé tenive una nena pitita. Ere del Pallars i tenive l'home refugiat a França. 'Después' ell la va venir a buscar i ara viuen a vora de Lourdes. Va venir a veure'm l'any passat o ara dos anys. Té vuit anys més que jo i encara és ben serena del cap. ([5], pàgina 332)

Jo només una vegada n'havia vist comprar una, de butlla i més que re, es comprave pels que estaven malalts. Lo sogre explicave que aquell que tenive la butlla l'hi posaven, quan ere de cos present, a sobre la caixa. Això ho degueren fer per fer veure a tothom que aquella persona tenive butlla. Ell passave bastant de totes aquetes coses. De pitit es veu que ere molt reconsagrat. Diu que hi havii [=haviï] 'dos' velletes que degueren ser viudes aquí casa, que eren molt creients, i feven abstinència tota la Quaresma. Elles s'amagaven d'ell allà sota lo galliner i ell anave a buscar-les i els hi sucave los llavis amb un tros de cansalada, per fels-hi trencar l'abstinència. I elles li diven: "Jueu, jueu, més que jueu!["] ([5], pàgina 333)

Acabant de sopar, a la nit, aquí a l'aqueta casa es passave lo Rosari. Començàvem per Tots Sants, i s'acabave per Pasqua, cada dia, cada dia. Sí, com que no hi havii [=haviï] televisió, a resar lo Rosari tots, i jo m'adormiva. Lo pobre Miquel, em passave una teia fumant pel nas i prou que m'eixoriviva. ([5], pàgina 333)

[…] per llogar pastor…, en vam llogar tres anys, cada any mos les passaven… i encara mos ho feien malbé tot. I vam dir: «No, no, au! Auvelles a fora!», i les vam fotre fora i au!, i mira, sempre hai estat aquí, 'nant treballant a casa amb lo meu nebot, tenívam vaques i eqües, i ara també ha venut vaques i eqües. ([9], pàgina 197)

Vinyes, camps que no hi havie re, quan eren aixutes les vinyes; quan eren molles, no ho voliven cap, puestos que hi havia serres també; allà en diven garrigues. ([9], pàgina 66)

Tamé es feve dijuni tota la Quaresma, ere sagrat, es respectave molt, i es feve abstinència tots los divendres. Mira, aquí févom vigília des de la primera setmana de Quaresma: començàvom lo Dimecres de Cendra. Per la Setmana Santa lo dia de Dijous Sant ere una festa pel menjar, es feve un 'repàs' especial amb bacallà, ous esternats, ous

> durs, una truitada molt fina amb julivert si en tenívom, i cascavellicos o prinyons secs. Tot posat a la 'cocota' amb aquell suquet a fer xup xup una bona estona, al foc a terra. Que bo que ere! Tot 'lo' que es podive menjar aquets dies ere congre, arengades i bacallà. Tot això ho comprave lo Miquel quan anave a fira a Organyà, i mira, tenívom les penques de bacallà penjades al carner i anàvom tirant d'allí. ([5], pàgina 333)

Riera i Riera (1992: 96) assenyala que el mot *ací*, equivalent a *aquí*, encara s'usava prou als anys 80 del segle XX a les parròquies de Canillo i Ordino. Cal dir, però, que Anglada (1993: 143) explica que, a finals del segle XX, *ací* només el deia la gent molt gran d'Andorra i que, per tant, acabaria desapareixent (previsiblement, al tombant de mil·lenni).

D'aquí es desprèn que, almenys durant la major part del segle XX i potser també durant el segle XIX, *ací* era força usat, encara que la documentació no n'ofereix mostres. A les darreres dècades del segle XX, però, ja començava a ser bandejat per la població andorrana en favor del mot *aquí*.

El canvi que s'observa a Andorra (consistent a anar arraconant *ací* i emprar només *aquí*) és un fenomen que s'ha donat durant el segle XX en tota la llengua catalana (a excepció del País Valencià, on, a finals del segle XX i principis del segle XXI, el mot *ací* era força corrent). El DCVB ho explica. D'entrada, detalla els llocs on, cap als anys 20-50 del segle XX, es deia *ací*, i reporta indrets tan variants com el Rosselló, Puigcerdà (Baixa Cerdanya), Llofriu (Alt Empordà), Bagà (Berguedà), el Penedès, Montblanc (Conca de Barberà), Valls (Alt Camp), Mallorca, Eivissa, la vall d'Àneu, la Ribagorça, Vilaller (Alta Ribagorça) i un munt de zones i poblacions valencianes. No es consignen ni el Pallars ni Andorra, però s'hi podrien afegir. Tot seguit, però, aquest diccionari afegeix aquest altre comentari (l'expressió «llenguatge modern» vol dir la manera de parlar de mitjan segle XX):

> En el llenguatge modern, la forma *ací* té una forta tendència a desaparèixer cedint son lloc a *aquí*. A l'Empordà ja no diuen *ací* més que els vells; a Mallorca i Eivissa, és forma pròpia de la pagesia. En valencià conserva prou vitalitat. (DCVB, entrada *ací*)

Per tant, a mitjan segle XX en moltes zones (com l'Empordà, Eivissa i Mallorca) la forma *ací* anava reculant. Ja hem vist que la dinàmica a Andorra devia ser la mateixa, tenint en compte la informació que ofereixen Manuel Anglada i Manel Riera i Riera. A més, en el cas del Pallars la situació és la mateixa: a pesar que *ací* s'ha dit bastant en aquesta regió, a final del segle XX ja estava en franca reculada, com explica Pep Coll en el seu treball sobre la parla pallaresa, fet a la dècada dels 80 del segle XX (publicat per primer cop l'any 1991, i amb una segona edició l'any 2014):

> Les formes *agueix*, *açò* (neutra) i *ací* (adverbial), s'empren com a sinònimes de les corresponents de proximitat (*aquest*, *això* i *aquí*) i es troben en procés de desaparició. (Coll 2014: 23)

4.11. ADJECTIUS DISTRIBUTIUS

Al segle XIX, en la parla andorrana es troba el distributiu *quiscun*:

> […] missas cantadas ab absolta general també cantada a la fi de quiscun aniversari […]. ([8], document de creació d'una fundació en l'església parroquial d'Encamp destinada a la celebració de misses aniversaris per a membres de la seva família, 16-01-1804, pàgina 82)
> […] los dits arrendataris estaran obligats en haber de pagar annualment lo preu del present arrendament ab dos iguals pagas: l'una, per tot lo dia de Tots Sants y l'altra, per tot lo dia de Nostra Senyora de mars de quiscun any durarà lo present arrendament […]. ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 101)
> Lo preu del present arrendament per quiscun any és tres centes lliures barcelonesas, pagadoras en lo modo y forma sobre pactat. ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 101)
> sàpia lo arrendatari que podrà vendrer manteniments <i> mercaderies, solament en la farga i no fora d'ella, y tindrà també obligació de pendrer quiscun añy del present arrendament trenta fanecas de sal de Cardona, […] tenint obligació de presentar en cada añy la guia y

vill.llet de la Vall. ([8], document d'arrendament de la farga del Madriu, 12-04-1819, pàgina 112)
[…] bayx la pena de quinse lliuras barsalonesas per quiscun arbre […] ([8], document sobre arrestos i ordinacions del Comú de Sant Julià de Lòria, 27-01-1862, pàgina 215)

Formes com *quiscun* i *quisvulla* es documenten profusament en els documents andorrans del segle XVII (Rull 2010: 56-57). Per tant, almenys la forma *quiscun* va ser la més corrent en la parla andorrana des d'almenys del segle XVII (si no abans) fins almenys mitjan segle XIX (si no és que alguns parlants van emprar-lo també en dècades posteriors, que no és impossible).

El mot *tot* s'usa per a indicar 'cada':

Tot vestiar de conlloch deu estar obligat a bogar 45 nits […]. ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 361)

4.12. QUANTITATIUS

La forma femenina del numeral '2' és *dos*:

Lo bestiar de conlloch no podrà entrar a la parròquia d'Ordino a fins lo dia 10 de juiñ del present any. Les tengudes del vestiar no podran ser més que de dos centes, poden anar dos tengudes reunides. ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 361)
Eren dos germanes. ([7], pàgina 75)

Al segle XIX, a Andorra es deia *ningun* (amb variació de gènere i nombre) com a quantitatiu de 'zero', tal com era en la llengua antiga (abans que fos desplaçat per *cap*, que és el que es troba en la parla andorrana del segle XX):

no vol lo Comú s'apeguia foch a ninguna tallada, ni menos que se cremia res de tots los boscos, venint a càrrech del comprador o com-

pradors lo pagar tots los perjudicis y danys que se'n pugia seguir de unas tals cremas […]. ([8], document de venda de cargues de carbó, 09-09-1844, pàgina 169)

[…] se mana a tothom en general que en lo fer llenya en los boscos de la incinuada parròquia que nos puguia tallar ningun arbre que tinguia de soca dreta […]. Item, se mana a tothom en general, que ninguna persona puguia fer ni estreure de ningun dels boscos de la parròquia ninguna espècie de fusta per tresportar fora de la parròquia […]. ([8], document sobre arrestos i ordinacions del Comú de Sant Julià de Lòria, 27-01-1862, pàgina 215)

[…] que ningun dels pagesos de la parròquia permetian a sos guardians lo poder portar destral ni tampoc destralí […] ([8], document sobre arrestos i ordinacions del Comú de Sant Julià de Lòria, 27-01-1862, pàgina 215)

Lo bestiar de conlloch no pot entrar als anprius afins que axan bogat les 45 nits com és de costum de la parròquia. A més ses conbengut que tot lo bestiar de cualsebol parròquia sens llisència, que solament apletarà una nit al terme de la parròquia d'Ordino, estarà obligat a pagar lo astrañ, com ygualmen ningun indibiduo de defora parròquia que no tingo casa parada y no presto ninguna serbitut al Comú, pagarà lo astrañ encara que siga en propietat sua. ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 361)

Aquest ús de *ningun* es testimonia també en la documentació andorrana dels segles XVII-XVIII (Rull 2010: 66).

Una taba de bestiar d'Ordino del 08-02-1893 fins i tot té escrit *dengun*, amb una dissimilació del so *n* del principi cap a *d* per influència dels sons *n* que segueixen ([8], pàgina 360).

En la parla andorrana del segle XX es troben quantitatius provinents de noms (com *massa* i *prou*) amb concordança de gènere i nombre:

de festes no… no se'n feien masses ([1], C. A., minut 04:21)

Ancare, n'hi ha prouta[,] de gent. (exemple extret d'Anglada (1993: 146))

T'hai dit proutes vegades que callesses. (exemple extret d'Anglada (1993: 146))

En la parla andorrana de la segona mitat del segle XX, la paraula *gota* s'usa com a sinònima de *gens* (Anglada 1993: 146):

No hi vei gota. (exemple extret d'Anglada (1993: 146))
Aquixos minyons no tinen gota de gana. (exemple extret d'Anglada (1993: 146))

En realitat, aquest ús del mot *gota* és present en bona part dels parlars catalans; per tant, no es pot considerar un element pròpiament andorrà. Però sí que és cert que, en zones pirinenques (com Andorra o el Pallars) i prepirinenques (com Osona), se'n fa un ús més consolidat del que es veu en altres contrades.

En català antic era freqüent posar la paraula *algun* (amb flexió) postposada per a indicar 'cap'. Aquest ús ha desaparegut (tot i que es manté en castellà); tanmateix, al segle XIX es troba documentat en la parla andorrana:

[…] se troba ab hun capital de consideració mort y sens portarli interès algún? ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 131)
[…] que no trobant obstacte algún en la introducció de nostres bestiars y llanas al regne d'España, procurabam evitar lo ser gravosos a una nació que en tots temps ha estat de l'Andorra generosa benefactora y protectora ([8], document del Consell General adreçat al rei de França per a la ratificació dels privilegis duaners, 26-10-1829, pàgina 136)
Lo preu del present arrendament és dos mil set centas noranta y vuit lliuras barceloneses […]. Cual preu prometen pagar y aportar a dits señors o a sos representants en estas Valls […], franch y quiti cada any ab un plaso per lo dia trenta del mes de novembre, sens dilació ni escusa alguna, ab lo acostumat salari de procurador, restitució y esmena de tots danys y gastos ocasionadors. ([8], document d'arrendament de delmes, 26-04-1846, pàgina 181)

De consegüent est Hble. Comú suplica a eix Iltre. Consell se dígnia concedir autorisasió per aplicar lo càstich de 8 duros al que se li esperimèntia que defràudia lo ostal y tenda y aixís, d'est modo, per lo temor del citat càstich, no se atreviria persona alguna a cometre semblan delicte. ([8], carta del Comú de Sant Julià de Lòria al Consell General, 02-06-1878, pàgina 282)

4.13. FORMES DE LES ARRELS VERBALS

Els verbs *anar*, *fer* i *haver* tenen com a arrel /vajg/, /fajg/ i /ajg/ al costat de /vaʒ/, /faʒ/ i /aʒ/. Si les primeres formes no reben les terminacions de temps-aspecte i de persona-nombre, el so /g/ pot desaparèixer:

jo vai néixer ([1], J. C., minut 00:45)
vai néixer a la borda Mateu ([1], I. A., minut 00:32)
Quan vai tenir set anys […] ([2], R. V., minut 00:54)
vai néixer ([2], L. A., minut 00:27)
vai ([2], C. P., minut 00:33, 0:059 i 01:24)
Tamé vam tenir la Lola aquí a casa, que s'hi va estar deu mesos. Deguere ser quan vai tenir a la pobra Ester, al cel sigo. Ere una bona dona que em va ajudar molt, i tamé tenive una nena pitita. Ere del Pallars i tenive l'home refugiat a França. 'Después' ell la va venir a buscar i ara viuen a vora de Lourdes. Va venir a veure'm l'any passat o ara dos anys. Té vuit anys més que jo i encara és ben serena del cap. ([5], pàgina 332)
Abans es beguive molt d'amagatotis, i mira que tot estave ferrollat, perquè has de comptar que del moment que jo vai deixar lo celler sense clavar, lo 'gasto' de vi va baixar a la 'mitat' a l'aqueta casa. ([5], pàgina 332)
No ho sé[,] com vai conèixer el nòvio. Home, fa cinquanta anys. ([5], pàgina 346)
La mare ho feva tot a casa, perquè 'después', quan van posar una fàbrica, la germana gran ja era casada a casa, l'altra se'n va anar a servir

a Tolosa i jo vai anar a treballar a la fàbrica. Quan me vai casar encara treballava a la fàbrica. ([5], pàgina 346)
Quan em vai casar ho vai deixar perquè tenívem botiga. De tot, de comestibles. Portava la botiga i la casa. Quan em vai casar ja teníem aigua corrent i llum. Jo l'hai vista sempre, i a casa dels pares igual. ([5], pàgina 347)
'Ojo' que els hi passo res, a aquesta gent, que jo els hi vai a donar un parell a cada u. ([7], pàgina 91)
[parlant de dormir al ras] També m'hi hai hagut de quedar, i no me'n dono vergonya, no, perquè hi ha molta gent que se'n donen vergonya[,] de dir: "Hai guardat auvelles"; no me'n dono cap, de vergonya. ([9], pàgina 14)
Primer vai 'nar a França […]. ([9], pàgina 54)
Quan ja els hi havia acabat de pagar, vai dir: «Bueno, noi, tu les teves, jo les meves i ja està». ([9], pàgina 85)
[un pastor andorrà relata la seua visita en terres tarragonines a final dels anys 50 del segle XX] […] vai 'nar a Roda de Berà, i en aquell poble no tenie cotxe ningú i jo ja em vai presentar amb un Fiat, i només hi havia el metge del poble que tenia cotxe i el pastor andorrà amb el seu cotxe. ([9], pàgina 159)
[…] per llogar pastor…, en vam llogar tres anys, cada any mos les passaven… i encara mos ho feien malbé tot. I vam dir: «No, no, au! Auvelles a fora!», i les vam fotre fora i au!, i mira, sempre hai estat aquí, 'nant treballant a casa amb lo meu nebot, tenívam vaques i eqües, i ara també ha venut vaques i eqües. ([9], pàgina 197)

la primera escola maternal que vaig anar va ser en francès ([1], C. A., minut 02:10)

De fet, això lliga amb l'existència de l'arrel /vej(g)/ del verb *veure*:

Quan hi ha guerra… Vatre no n'hau viscut cap, encara. Millor que no han [sic] veigueu cap, que no é rè de bo, eh. ([13], pàgina 98)

La forma *hai(g)* de primera persona del present d'indicatiu del verb *haver*, segons Anglada (1993: 144), a mitjan segle XX es pronunciava *hi* si es deia amb un pronom feble. Els exemples que du Manuel Anglada són *M'hi fet un fart de…* i *T'hi vist com corrives* (aquest autor escriu *corribes*).

La forma reduïda *hi* per *he* o *hai(g)* és habitual també en barceloní en qualsevol context: *Hi vist com corries*.

El verb *poder* té dues arrels, /pug/ i /pɔd/; en la parla andorrana del segle XX, l'arrel /pug/ o /pog/ apareix en infinitiu (en comptes de /pɔd/):

> per puguer fer més poble ([1], J. C., minut 03:08)
> poguer ([2], C. P., minut 02:25)
> Aquesta neu […] assegurá un fort caudal als rius per poguer regar durant l'estiu. ([6], número 1, pàgina 4)
> Més que res pel lloc, perquè hi havie el lloc per pugué'ls-hi tancar. ([9], pàgina 70)

Quant a *poder*, també es troba al segle XIX en la parla andorrana l'arrel /po/ en formes de futur i condicional (*poré*, *poràs*, *poria*, etcètera) (tal com es diu en les Balears, també):

> Lo bestiar propi porà entrar als amprius […], ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 361)

Es documenten altres casos semblants d'arrels velaritzades: *volguer* (per *voler*) ([7], pàgina 77), *tinguer* (per *tindre* o *tenir*) ([7], pàgina 80) i *sapiguer* (per *saber*) ([7], pàgina 82; [6], número 4, pàgina 2; [12], pàgines 99 i 125). Un exemple contextualitzat:

> Va estudiar al Lycée de Foix i tots els mestres volien que fes carrera per la seva intel·ligència, però ell no va volguer per no deixar els seus pares sols, perquè ere fill únic […]. ([11], pàgina 107)

De manera semblant, es troba l'arrel /treg/ (del verb *treure*) en la forma *treguem* en comptes de *traiem*, és a dir, en mode indicatiu ([2], M. N.).

El verb *donar* presenta la forma general del català amb l'arrel /don/ (*jo dono*, *que tu donis*, *donarem*, *donar*, *donat*, *donant*) però a principis del segle XX també es troba l'arrel amb *g* (/dong/: *jo donc*, *que tu donguis*); aquesta darrera arrel també comporta formes com *tu dons*, *ell don*.

> Los pobles no són sols materia; tenen algom d'espiritualitat que'ls don vida. ([6], número 4, pàgina 1)
> Concedeixo lliure i segur pasaport a ___ natural de les presents Valls ___, de ___ anys de edat, de estat ___ professiò ___ i vehi de ___ es ___ de bona fama i costums que passa al extranger. Per lo tant manám a les Justicies per ahont transitará que siguin de nostra jurisdicció, i a les que no ho son, atentament les suplicám no li posin impediment algún en lo seu viatje ans be li donguin tot lo favor i auxili que necessiti; oferintnos per lo mateix sempre que se presenti la ocasió. I per que consti donám lo present firmat i sellat ab lo sello de les Valls. ([16], document d'expedició de passaport del procurador general de la Valls d'Andorra Bonaventura Vilarrubla Nequí, anys 20 del segle XX)

En la parla d'Andorra de finals del segle segle XX, tant es pot dir *tindre* i *vindre* com *tenir* i *venir*; però cal aclarir que, en documents anteriors (del segle XIX i part del segle XX), les formes *tenir* i *venir* són les úniques que es troben; per tant, en aquest punt segurament la parla andorrana va canviar a mitjan segle XX:

> el meu pare va tindre problemes amb uns… amb uns… milicians de la Seu ([1], C. A., minut 01:56)
> Amb el meu germà anàvom a guardar les vaques. Ell és més petit que jo, devia tindre quatre anys. ([11], pàgina 153)
> Tamé vam tenir la Lola aquí a casa, que s'hi va estar deu mesos. Deguere ser quan vai tenir a la pobra Ester, al cel sigo. Ere una bona

> dona que em va ajudar molt, i tamé tenive una nena pitita. Ere del Pallars i tenive l'home refugiat a França. 'Después' ell la va venir a buscar i ara viuen a vora de Lourdes. Va venir a veure'm l'any passat o ara dos anys. Té vuit anys més que jo i encara és ben serena del cap. ([5], pàgina 332)
>
> […] la nostra mare França […] y al nostre amat Príncep d'Urgell […] mantenir les relacions més amistoses a una part y altra sens diferencia, posantnos a l'altura de sapiguer conèxer que per fins polítichs l'un no'ns faci barallar ab l'altre. ([6], número 4, pàgina 2)
>
> Tot diari o escrit periodic andorrá, qualsevol que sigui la impremta en que's faci, ha de tenir un geren responsable. Aquest gerent ha de ser andorrá y resident dintre les Valls, major d'edat, estar en l'us de tots els drets civils, que oferesqui les oportunes garanties de moralitat y solvencia, y acceptat per la Vegueria (Decret que regula la publicació de periódics en Andorra (1919); [6], número 6, pàgina 1)
>
> […] vindrà a càrrech dels dits arrendataris lo haber de mantenir a sos gastos los capaguals o peixeras dels dits prats y totas las sobreditas cosas arrendadas; y si se feye algún o alguns espatlladers en alguna de les sobreditas cosas arrendadas, estaran obligats los dits arrendataris a retornarho a sas costas, com no excedesquie lo dit espatllader o espatlladers de quatre jornals, y que de quatre jornals en amunt vindrà a càrrech del dit arrendador. ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 100)

De manera anàloga també es diu *fumbre*; és a dir, l'arrel és /fum/ igual que en la variant del català central *fúmer*, però no hi ha vocal temàtica, de manera que *fum* més la terminació d'infinitiu *r* sense vocal temàtica dona com a resultat *fumbre* ([7], pàgina 95).

El verb *deixar* pot adoptar la forma *dixar*, on segurament el so xeix ha fet tancar la *e* àtona en *i* (se'n parla a l'apartat 3.3, sobre vocalisme àton). A partir d'aquí, en tots els dialectes occidentals del català (per tant, també a Andorra) aquest verb pot dir-se amb l'arrel /diʃ/ i no pas /deʃ/:

> l'arbre el dixes… una miqueta pelat ([1], I. A., minut 03:11)

El verb *viure* té l'arrel /visk/ no només en la primera persona del present d'indicatiu (*jo visc*), en participi de passat (*viscut*) i en subjuntiu (*que jo visqui*, *que jo visqués*), sinó també en passat imperfet d'indicatiu;

> Però aquell capella no hi visquive cap, en aquella casa. ([7], pàgina 82)

Els verbs de la III conjugació tenen increment (*ell parteix*, del verb *partir*, amb el benentès que alguns no en tenen, com *dormir*). En la parla andorrana, aquest increment té *e* (*parteix*), però Anglada (1993: 145) fa notar que, a mitjan segle XX, algunes persones ho diuen amb *i* (*partix*), com se sol trobar en català occidental.

Els verbs del tipus *oferir*, que tenen un increment (*ofereix* i no *ofer*), en la parla andorrana de principi del segle XX es mostren, en alguns casos, amb aquest increment no palatalitzat (*oferesc*), solució prou corrent en la llengua antiga; però també es troben formes amb l'increment palatalitzat:

> Tot diari o escrit periodic andorrá, qualsevol que sigui la imprenta en que's faci, ha de tenir un geren responsable. Aquest gerent ha de ser andorrá y resident dintre les Valls, major d'edat, estar en l'us de tots els drets civils, que oferesqui les oportunes garanties de moralitat y solvencia, y acceptat per la Vegueria […]. Qualsevol persona que distribuesqui dintre de les Valls […] (Decret que regula la publicació de periódics en Andorra (1919); [6], número 6, pàgina 1)
>
> La Vegueria que garanteixi l'industria y que castigui si's falta. No ha de fer rès més. ([6], número 6, pàgina 2)

4.14. FLEXIÓ VERBAL

Les formes *parlàvom*, *menjàvom*, *féiom*, etcètera, es tracten a l'apartat 3.3, sobre vocalisme àton, ja que es pot considerar una simple variant fonètica de *parlàvem*, *menjàvem*, *fèiem*, etcètera.

La terminació de primera persona del present d'indicatiu en la parla andorrana contemporània és *-o*:

> Toco una gran gamma, des del clàssic remendo fins a mobles, digueséssim no sofisticats […]. ([10], pàgina 50)

Amb tot, en documentació del segle XIX es troben formes amb terminació zero en els verbs de la III conjugació amb extensió; deu ser una mena de fòssil que havia romàs:

> Vàrias altras reflexions de semblant naturalesa podria presentar a la consideració de Vms. que omitesch, per considerar que se faran lo degut càrrech […]. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 131)

En la parla andorrana del segle XX, la terminació de tercera persona del singular (en present d'indicatiu, passat imperfet d'indicatiu i condicional) és *-e* (pronunciat [e]), coincidint amb el lleidatà:

> ere molt maca, aquella dona; ere de la Seu ([1], J. C., minut 02:03)
> també es deie Quima ([1], J. C., minut 03:28)
> el meu pare ere eh… soci d'una companyia d'autobusos […] i feie de xòfer amb el seu autocar ([1], C. A., minut 00:50)
> per un camí es 'nave a Escaldes ([1], C. A., minut 01:25)
> es feie lo del foc de Sant Joan ([1], C. A., minut 04:26)
> ere dura, la vida ([3], C. C., minut 01:51)
> ere bonic ([3], C. C., minut 03:19)
> Hi havii [=haviï] un atre pidolaire que passave sovint i li diven el Joan del Quico, i quan li demanaven si volive feina, dive que no, que si hagués sigut de mena traballadora no li calrii [=calriï] anar a pidolar. ([5], pàgina 332)
> Tamé vam tenir la Lola aquí a casa, que s'hi va estar deu mesos. Deguere ser quan vai tenir a la pobra Ester, al cel sigo. Ere una bona dona que em va ajudar molt, i tamé tenive una nena pitita. Ere del

Pallars i tenive l'home refugiat a França. 'Después' ell la va venir a buscar i ara viuen a vora de Lourdes. Va venir a veure'm l'any passat o ara dos anys. Té vuit anys més que jo i encara és ben serena del cap. ([5], pàgina 332)

Ere una gormanderia, pro si podívom ho févom, d'agafar un tros de pa, sucar-lo ben sucat de vi calentet i amb sucre. Llavontes ere com una vitamina que et donave 'ànimos'. Perquè natre collívom lo gra, molívom la farina, tornàvom a passar la farina, févom lo pa. ([5], pàgines 332-333)

Acabant de sopar, a la nit, aquí a l'aqueta casa es passave lo Rosari. Començàvem per Tots Sants, i s'acabave per Pasqua, cada dia, cada dia. Sí, com que no hi havii [=haviï] televisió, a resar lo Rosari tots, i jo m'adormiva. Lo pobre Miquel, em passave una teia fumant pel nas i prou que m'eixoriviva. ([5], pàgina 333)

Tamé es feve dijuni tota la Quaresma, ere sagrat, es respectave molt, i es feve abstinència tots los divendres. Mira, aquí févom vigília des de la primera setmana de Quaresma: començàvom lo Dimecres de Cendra. Per la Setmana Santa lo dia de Dijous Sant ere una festa pel menjar, es feve un 'repàs' especial amb bacallà, ous esternats, ous durs, una truitada molt fina amb julivert si en tenívom, i cascavellicos o prinyons secs. Tot posat a la 'cocota' amb aquell suquet a fer xup xup una bona estona, al foc a terra. Que bo que ere! Tot 'lo' que es podive menjar aquets dies ere congre, arengades i bacallà. Tot això ho comprave lo Miquel quan anave a fira a Organyà, i mira, tenívom les penques de bacallà penjades al carner i anàvom tirant d'allí. ([5], pàgina 333)

Jo només una vegada n'havia vist comprar una, de butlla i més que re, es comprave pels que estaven malalts. Lo sogre explicave que aquell que tenive la butlla l'hi posaven, quan ere de cos present, a sobre la caixa. Això ho degueren fer per fer veure a tothom que aquella persona tenive butlla. Ell passave bastant de totes aquetes coses. De pitit es veu que ere molt reconsagrat. Diu que hi havii [=haviï] 'dos' velletes que degueren ser viudes aquí casa, que eren molt creients, i feven abstinència tota la Quaresma. Elles s'amagaven d'ell allà sota lo galliner

i ell anave a buscar-les i els hi sucave los llavis amb un tros de cansalada, per fels-hi trencar l'abstinència. I elles li diven: "Jueu, jueu, més que jueu!["] ([5], pàgina 333)

I allavons, resulte que los de Tor a aquell home que havie d'anar a jugar la lluita el van engreixar, el van atipar molt, i el van fer engreixar. I los de la Massana el van cuidar molt però no el van cap fer engreixar. ([7], pàgina 63)

Una dona que és morta que m'ho havie explicat a jo quan anave dalt al Serrat, a meua casa […]. ([7], pàgina 79)

[parlant de quedar-se caps de bestiar] Perquè el meu pare, al cel sigui, normalment només pujave les que ell havie de menester per ell, per casa, i el meu oncle de vegades en feie pujar dos. ([9], pàgina 36)

Allavontes arribàvam aquí el dia de Sant Antoni de juny, i antes no podiven pujar fins Sant Antoni de juny; lo dia de Sant Antoni podiven péixer, però un dia abans, si arribaven, havien d'estar tancades. Hi havie unes lleis aixíns, abans… ([9], pàgina 36)

Vinyes, camps que no hi havie re, quan eren aixutes les vinyes; quan eren molles, no ho voliven cap, puestos que hi havia serres també; allà en diven garrigues. ([9], pàgina 66)

A ca l'Hostet tenien una propietat per allà als volts de Mollerussa, una propietat que l'havia comprada el meu padrí […]; em semble que hi digueren anar per aquells anys de la guerra, em semble que hi van 'nar allavons, a Espanya, eh?, perquè a França ere complicat, quan hi havie els alemans aquí, aquí a França. ([9], pàgina 99)

Allavontes el pare molive i feve blat. I la mare feie de fornera, tenie un forn. ([11], pàgina 96)

Mira, per començar no es rentave cada dia, tampoc no ens canviàvom cada dia, antes. No hi havia banyeres, no hi havie dutxes. ([11], pàgina 97)

Quan no tinive blat a moldre, si tinive bigues a xarracar, xarracave amb la serra. ([14], pàgina 107)

[parlant de l'aigua que arribava a la plaça d'un poble] Aquella ere pel bestiar i per la gent del poble. ([15], pàgina 149)

Es troba algun text del segle XIX on sembla que ja es manifestava aquest tret lingüístic:

> Lo Quart de Fontaneda, parròquia de Sant Julià de las presents valls d'Andorra, ab tots los respectes y sumicions deguts a V.S. expose: Que la mala situació dels camins que estan en son càrrech mereix una promta recumposició. La misèria i lo abatiment dels vahins que componen lo present Quart és tant conegut y vist per V.S. que seria per demés lo ebidenciaro. En tals circumstàncias ha estat presís lo buscar medis que consiliesen una y altra de les coses manifestades. ([8], petició del consell del quart de Fontaneda al Consell General per a vendre carbó per tal de sufragar la reparació de camins, 04-06-1832, pàgina 143)

Però també pot ser que surti algun cas amb *-a* (com en tortosí i valencià), fins i tot en el mateix parlant que, en altres moments, diu *-e*:

> no hi tenia… activitat ([1], C. A., minut 20)

Val a dir, però, que algun parlant també fa acabar en [e] les formes verbals de primera persona a més de les de tercera persona, de manera que unifica les dues persones:

> Jo vaig néixer el mes de maig, i llavons havien de segar el mes de juliol, i la mare no em podia deixar a casa, i en una manteta lligada, em portaven. I ells anaven lligant garbes i jo anave canviant de lloc. Jo quan m'ho explica: «I no teníeu por de que una serp»… Diuen que la serp busca la llet, i com que em criave la meva mare, encara ho poden sentir més. I saps què em deie ella? «No hi pensave, en això. Jo només pensave que havie de lligar tot el camp, els homes segaven i jo lligava. Jo només pensave això». ([11], pàgines 153-154)

La parla lleidatana té la terminació *-e* (pronunciada [e]) en la tercera persona i la terminació *-a* (pronunciada [ɛ]) en la primera persona. Al Priorat, els pobles de Marçà

i Falset els parlants ho fan al revés (tret lingüístic que, els darrers que l'empren, són les persones nascudes als anys 70 del segle XX en aquestes dues poblacions).

En altres llocs hi ha hagut la unificació en *e* tancada com a terminació tant per a la primera persona com per a la tercera persona: així és en la regió de la Plana (a l'entorn, doncs, de la ciutat de Castelló de la Plana) i, a mitjan segle XXI, s'està donant entre algun jovent del poble de l'Espluga de Francolí (Conca de Barberà).

Aquesta evolució de la parla lleidatana hauria de ser posterior al canvi de terminacions del subjuntiu, és a dir, quan *-e* de subjuntiu desapareix i passa a dir-se *-i* o *-o* (vegeu infra). Amb tot, des del punt de vista històric de la parla andorrana, cal dir que, als segles XVII i XVII, es troben documents amb testimonis com aquest: *[…] en lo cap de dita nafra li eixie molta sanch y nos [=no es] podie aturar ni estroncar que ab la gran sanch nos [=noes] conegue [=conegué?] si sere [=s'ere] feta ab daga o ab altra cosa perque com dit estave molt cuberta de sanch […]* (acta del procés contra Joan Camp, la Massana, 20-12-1636). Grafies com aquestes fan pensar que, al segle XVII, a Andorra ja es deia la tercera persona amb la terminació *-e* (tancada); amb tot, també és cert que una grafia així no és concloent, en el sentit que potser deien *-a* amb una lleu palatalització (vegeu supra). Per a més informació sobre aquest la terminació de tercera persona en la parla andorrana als segles XVII i XVII, vegeu Rull (2010: 31-33).

Per a la primera conjugació, les formes de plural del present d'indicatiu apareixen escrites també amb *a* (*manam*, *manau*) (i no amb *e* (*manem*, *maneu*, que són les pròpies del subjuntiu)); pot ser una romanalla d'un ús ja perdut, però que en l'escriptura, sobretot protocol·lària, es mantenia:

> Concedeixo lliure i segur pasaport a ___ natural de les presents Valls ___, de ___ anys de edat, de estat ___ professiò ___ i vehi de ___ es ___ de bona fama i costums que passa al extranger. Per lo tant manám a les Justicies per ahont transitará que siguin de nostra jurisdicció, i a les que no ho son, atentament les suplicám no li posin impediment algún en lo seu viatje ans be li donguin tot lo favor i auxili que necessiti; oferintnos per lo mateix sempre que se presenti la ocasió. I per que consti donám lo present firmat i sellat ab lo sello de les Valls. ([16], document d'expedició de passaport del procurador

> general de la Valls d'Andorra Bonaventura Vilarrubla Nequí, anys 20 del segle XX)

El verb *ser*, en la tercera persona del present d'indicatiu, pot dir-se sense *-s* (tot i que també es troba amb *-s*):

> Quan hi ha guerra… Vatre no n'hau viscut cap, encara. Millor que no han [sic] veigueu cap, que no é rè de bo, eh. ([13], pàgina 98)

El verb *ser* té com a formes de condicional *seria* i *fora*; de fet, en la parla andorrana de principi del segle XX devia ser molt freqüent *fora*:

> en aquest cas fóra millor tornar a les antigues coves dels temps prehistòrichs […]. Persistir en aquella primitiva actitut, fóra renegar de l'obra eternament progressiva de Deu ([6], número 7, pàgina 3)

També cal destacar que el verb *haver* presenta les formes *ham* i *hau* per a la primera persona del plural del present d'indicatiu (encara que també s'hi troba *hem* i *heu*, en certa manera com passa en tot el català occidental):

> Aquells dellò que s [sic] fiquen, fan un forat i s [sic] fiquen a din de terra, i surten i fan ric-ric. No n'hau sintit a parlar, dels rics? Són petits com lo dit i són tots arrodonets. Ara no se'n veu[,] de rics, és vritat, eh! I antes totes les Costes i allà, tot ere ple de rics. ([13], pàgina 85)
> Quan hi ha guerra… Vatre no n'hau viscut cap, encara. Millor que no han [sic] veigueu cap, que no é rè de bo, eh. ([13], pàgina 98)

Amb relació als verbs *tindre* i *vindre,* Anglada (1993: 145) detalla que, entre alguns parlants andorrans de la segona mitat del segle XX, usen com a forma de tercera persona del present d'indicatiu *ten* i *ven* (amb *e* oberta), i no pas *te* i *ve*. Val a dir, però, que *te* i *ve* també es troben, i molt, en la parla andorrana. Per tant, és un cas de coexistència de formes verbals. Aquest autor no parla d'un altre fet, que és que *tindre* pot

prendre l'arrel /tin/ en formes com *ells tinen* (de present d'indicatiu) o *ell tinia* (de passat imperfet d'indicatiu), a més de les formes de futur (*ell tindrà*) i condicional (*ells tindrien*); però ell mateix reporta un exemple d'aquesta forma quan tracta un altre tret lingüístic:

> Aquixos minyons no tinen gota de gana. (exemple extret d'Anglada (1993: 146))

Igualment, en la parla andorrana del segle XX, en verbs de la segona i la tercera conjugació el passat imperfet d'indicatiu es diu un so *v* entremig de *i* tònica i la vocal següent, com *févem* (i no *féiem* o *féem*) ([7], pàgina 66), *dive* (i no *deie* o *dee*) ([7], pàgina 66), *tenívem* (i no *teníem*) ([7], pàgina 67), *tenive* (i no *tenie*) ([7], pàgina 68), *sabive* (i no *sabie*) ([7], pàgina 68); més exemples:

> les cases que teniven més terra i tot això llogaven masovers ([1], J. C., minut 02:46)
> teniven ([3], C. C., minut 02:09 i 02:13)
> els dimarts feven […] ([3], T. M., minut 02:05)
> es vestiva de ossa ([3], T. M., minut 02:13)
> i diveu: "au!" ([3], T. M., minut 02:32)
> sortiva la ossa ([3], T. M., minut 02:38)
> […] veniven sempre tot tard ([3], T. M., minut 03:26)
> podiven ([3], C. C., minut 01:49) (pronunciat amb [u])
> veniven ([3], C. C., minut 01:59)
> teniven ([3], C. C., minut 02:14)
> févem (per féiem) ([3], C. C., minut 02:57)
> dormiven ([3], C. C., minut 03:00)
> sortiven ([3], C. C., minut 03:04)
> Hi havii [=haviï] un atre pidolaire que passave sovint i li diven el Joan del Quico, i quan li demanaven si volive feina, dive que no, que si hagués sigut de mena traballadora no li calrii [=calriï] anar a pidolar. ([5], pàgina 332)
> Tamé vam tenir la Lola aquí a casa, que s'hi va estar deu mesos. De-

guere ser quan vai tenir a la pobra Ester, al cel sigo. Ere una bona dona que em va ajudar molt, i tamé tenive una nena pitita. Ere del Pallars i tenive l'home refugiat a França. 'Después' ell la va venir a buscar i ara viuen a vora de Lourdes. Va venir a veure'm l'any passat o ara dos anys. Té vuit anys més que jo i encara és ben serena del cap. ([5], pàgina 332)

Abans es beguive molt d'amagatotis, i mira que tot estave ferrollat, perquè has de comptar que del moment que jo vai deixar lo celler sense clavar, lo 'gasto' de vi va baixar a la 'mitat' a l'aqueta casa. I jo no ho trobo pas estrany. No ho teniven i, mira, 'lo' que podiven s'ho emportaven. Quan haviis [=haviïs] de donar mama a un 'crio', una escudelleta de vi a la vora el foc amb un bocinet de pa torrat de casa, eh?, i au! Ancabat donar mama. I quan eren malalts, no toca'ls [=tocà'ls] del bressol i dona'ls [=donà'ls] la mama allí mateix. ([5], pàgina 332)

Acabant de sopar, a la nit, aquí a l'aqueta casa es passave lo Rosari. Començàvem per Tots Sants, i s'acabave per Pasqua, cada dia, cada dia. Sí, com que no hi havii [=haviï] televisió, a resar lo Rosari tots, i jo m'adormiva. Lo pobre Miquel, em passave una teia fumant pel nas i prou que m'eixoriviva. ([5], pàgina 333)

Tamé es feve dijuni tota la Quaresma, ere sagrat, es respectave molt, i es feve abstinència tots los divendres. Mira, aquí févom vigília des de la primera setmana de Quaresma: començàvom lo Dimecres de Cendra. Per la Setmana Santa lo dia de Dijous Sant ere una festa pel menjar, es feve un 'repàs' especial amb bacallà, ous esternats, ous durs, una truitada molt fina amb julivert si en tenívom, i cascavellicos o prinyons secs. Tot posat a la 'cocota' amb aquell suquet a fer xup xup una bona estona, al foc a terra. Que bo que ere! Tot 'lo' que es podive menjar aquets dies ere congre, arengades i bacallà. Tot això ho comprave lo Miquel quan anave a fira a Organyà, i mira, tenívom les penques de bacallà penjades al carner i anàvom tirant d'allí. ([5], pàgina 333)

Jo només una vegada n'havia vist comprar una, de butlla i més que re, es comprave pels que estaven malalts. Lo sogre explicave que aquell que tenive la butlla l'hi posaven, quan ere de cos present, a sobre la caixa. Això ho degueren fer per fer veure a tothom que aquella

persona tenive butlla. Ell passave bastant de totes aquetes coses. De pitit es veu que ere molt reconsagrat. Diu que hi havii [=haviï] 'dos' velletes que degueren ser viudes aquí casa, que eren molt creients, i feven abstinència tota la Quaresma. Elles s'amagaven d'ell allà sota lo galliner i ell anave a buscar-les i els hi sucave los llavis amb un tros de cansalada, per fels-hi trencar l'abstinència. I elles li diven: "Jueu, jueu, més que jueu!".] ([5], pàgina 333)

A l'hivern menjàvem trumfes i cols, 'lo' que collives a l'hort i prou, i altres coses que compràvem, però poques botigues, hi havia. Aquí a Andorra hi havia cal Xautet, a cal Jepet, i aquí a la plaça, a cal botiguer, a cal Codina. No n'hi havia cap més. I compràvem llet de Lleida. No hi havia diners. I quan venívem algun porc o alguna cosa, au!, lo pare mos donava els cèntims: "Aneu a pagar a tal 'puesto'." Com ara, però més petit. Tenívem un corral gran i mos engreixàvem dos o tres porcs, 'lo' que necessitàvem per nosaltres, i 'lo' demés 'pues' ho veníem. ([5], pàgina 346)

Quan févem la matança, a la vigília ja tenívem feina a preparar lo caldo, l'allioli… i com es fa ara encara quan se mata, que ja n'hi ha poca[,] de gent que mata. Nosaltres en matàvem per Nadal, i 'después' en matàvem un al gener i un per allà al març o a l'abril; és que no tenívem re més. Però de gana no en passàvem mai, no, perquè la mare pastava aquí a ca l'Orelleta uns pans així, i arribaves d'estudi, et tallava una llesca de pa, si en volives dos, dos. I, au, vi i sucre. I una pastilla d'aquella xocolata que era tot terra […]. ([5], pàgina 346)

La mare ho feva tot a casa, perquè 'después', quan van posar una fàbrica, la germana gran ja era casada a casa, l'altra se'n va anar a servir a Tolosa i jo vai anar a treballar a la fàbrica. Quan me vai casar encara treballava a la fàbrica. ([5], pàgina 346)

Quan em vai casar ho vai deixar perquè tenívem botiga. De tot, de comestibles. Portava la botiga i la casa. Quan em vai casar ja teníem aigua corrent i llum. Jo l'hai vista sempre, i a casa dels pares igual. ([5], pàgina 347)

Per rentar la roba anàvem al safareig públic a Tovira, i al cap del Carrer, que encara va sortir al diari fa pocs dies, hi havia safareig molt

gran. I n'hi havia un al Puial, allà a vora de casa meva. Jo també hi anava, a rentar! Primer em feven rentar mocadors i coses petites —al safareig ja ho sabives tot, al safareig—, i quan hi havia 'algo' que no podives sentir: "Vés-te'n a jugar allà baix." 'Antes' els teniven més "d'allò" a los fills, no podives sentir segons quines paraules… Això que lo meu pare era un home boníssim, no diva mai cap renec; mai. Però la meua mare mos fotia uns tous! Ui, teniva un caràcter! Et diva: "Faràs això, això i això" i si no ho feves… carai! Tenívem vuit o nou anys. ([5], pàgina 347)

Sortint d'estudi sempre tenívem feina a casa: collir menjar pels conills, 'després' a fer coses. Me'n recordo que a casa nostra tenívem un soler, 'lo' que es diu un soler, amb unes fustes amples així, i eren blanques… S'havien de 'llimpiar' amb lleixiu! I de vegades sé que veniva algú i diva: "Ui, quin soler tan net, amb què lo 'llimpieu'?", i jo pensava "Ja ho sé prou, jo, amb què." La una el fregava, l'altra l'assecava, perquè tenívem una sala grandiosa. Hi havia una taula que no l'omplívem tota la colla que érem! Allà févem vida, perquè la cuina era petiteta i no la tenívem tancada, la cuina. No tenívem calefacció ni re, ni estufes. ([5], pàgina 347)

A les vetllades estàvem a vora el foc, i veniven els veïns. De vegades, com que les nenes, les cosines de cal Petit eren a tocar, un dia veniven elles, l'altre dia hi anàvem nosaltres… Només xerràvem i quan era la castanyada, de vegades, si veniven les meves cosines, la mare feva unes cassoletes de vi a la vora el foc; vi calent, amb un crostonet de pa i sucre i te'n donaven dos. I que bo era! ([5], pàgina 347)

[…] va veure que feve un bon pa, i l'hi va demanar en caritat […] —No, que ho hem de menester per naltres. […] I aquell pobre home […], bueno, […], vols que li va dir: […]. ([7], pàgina 70)

no la voliven, aquella dona, per jove ([7], pàgina 79)

Allavontes arribàvam aquí el dia de Sant Antoni de juny, i antes no podiven pujar fins Sant Antoni de juny; lo dia de Sant Antoni podiven péixer, però un dia abans, si arribaven, havien d'estar tancades. Hi havie unes lleis aixíns, abans… ([9], pàgina 36)

Poder li venive més a compte […]. ([9], pàgina 49)

[…] fer anar per cuidar aquells porcs; igual tenive setze o disset anys, el meu pare va néixer l'any 7, pués set i disset pués diguere ser l'any 24, sí, 23, 24 més o menos, sí, sí, en aquell temps ere una cosa curiosa. Ell havie pensat de provar això, però jo crec que…, me semble que va anar molt malament. Ha ben canviat lo món, aquí a Andorra sobretot. ([9], pàgina 50)

Vinyes, camps que no hi havie re, quan eren aixutes les vinyes; quan eren molles, no ho voliven cap, puestos que hi havia serres també; allà en diven garrigues. ([9], pàgina 66)

Antes sí, los primers anys sí, però ara finalament ja, quan veiven passar el ramat, ja sortiven amb els bastons; antes a tot arreu, hasta als horts mos dixaven ficar, però ara finalment… Mos deixaven ficar als horts, per allà sobre, a qualsevol casa mos arremassàvem, mos donaven menjar i tot […]. ([9], pàgina 80)

Per la guerra la vam passar negra, perquè sabeu lo que févam beure als gossos? El vi; el pa lo tenívom per natres; jo en teniva un, de gos, que amb la bóta li feva així i beive igual que… I quan lo tenen acostumat és un bon aliment, eh? ([9], pàgina 105)

Quan ets allà, que el tabaco és fermentat, et donaven aquestes fulles… no totes les fulles són bones, és clar, te les donen bones i dolentes. […] les havies d'estendre, una fulla bona, l'agafes[,] lo nervi[,] per la banda de sota, i «zupppp» te la cargolaves a la mà i allavons et feves la fulla. […] i posàvem els capots aquí al genoll, a lo un posàvem capots i a l'altre capes, i au, anar fent així […]. I allavons embolicaves i les lligàvom, i allavons amb uns draps de saca, humits, es posaven en un pesó. […] i allavons cargolaves i tenies que mullar-ho amb el dit, sucàvom la capa i au, allavons tallaves lo un cap i allavons apuntaes aquí. ([10], pàgines 109-110)

I allavòrens, a l'aprendre de paleta, no es feve res[,] aquí, no treballava, no hi havia feina, algun esgavell de paret, algun trossot de llosat i no res. Jo vaig pensar: «No siràs mai paleta». I em va passar pel cap de marxar a França, l'any setze, conteu [sic] que parlo de, de…, pues de l'any setze[,] vaig a França, i allavons hi havia la guerra, hi havia quatre vells que treballaven, de tota manera vaig trobar feina, i

> llavors aquells vells, lo que em va valguer a jo aquells vells, dos o tres anys allí, fins el divuit que es va acabar la guerra, aquests dos anys, com que era tot gent, aquells, tant paletes com fusters, com tot, eren tots vells que sabiven. I jo era valent, eh, encara no em manàvon una cosa… Oh, hi vaig continuar, vaja, hi vaig estar…, poder hi vaig treballar vint anys. Bueno, a l'estiu veniva dos mesos aquí, juliol i agost veniva aquí i encabat me'n tornava. ([10], pàgina 178)
>
> Allavontes el pare molive i feve blat. I la mare feie de fornera, tenie un forn. ([11], pàgina 96)
>
> Fèiom uns ciris perquè[,] com teníom abelles, fèiom mel. Portaven una careta i amb fem sec del bestiar l'enceniven i allò feven fum. Un feia fum i l'altre treguive la mel. ([11], pàgina 98)
>
> Quan volin [=voliïn] amblanquir les cases s'havin [=haviïn] de fer el calç ells, que no hi havie cap los medis d'ara […], goita, ncara [sic] me'n recordo. Feven un forat fondo, fondo, fondo amb pales que no hi havie cap màquines com ara. ([13], pàgina 91)
>
> Quan no tinive blat a moldre, si tinive bigues a xarracar, xarracave amb la serra. ([14], pàgina 107)

L'explicació d'aquesta manera de dir aqueixos verbs pot tindre l'origen en l'elisió de la *i* intervocàlica, que es dona prou en andorrà (vegeu l'apartat 3.5, sobre diftongs i hiats, on es tracta aquest fenomen fonètic). A partir d'aquest context, formes verbals com *jo feia*, *queia* o *deia* acaben pronunciant-se, en lleidatà i pallarès-andorrà, *jo fea*, *quea* i *dea*. Riera i Riera (1992: 319), dins l'entrada *fer (1)*, reporta alguna mostra d'un parlant andorrà que diu *feen* en comptes de *feien*. Vet aquí una mostra:

> si en feen no en feen, tampoc, eh? ([1], I. A., minuts 04:47)

En valencià i en tortosí diuen *faïa*, *caïa* i *dia*. Podria ser que, en aqueixos casos, l'arrel verbal tingués una forma diferent. Però també podria ser una reacció per a evitar dir la *i* intervocàlica de *jo feia*, *queia* i *deia*, consistent a desplaçar l'accent.

Tanmateix, les formes *jo fea*, *quea* i *dea* tenen dues vocals en contacte fent hiat, és a dir, en síl·labes separades. Els hiats, en general, no són

del grat de la llengua catalana (sobretot en català oriental, però no tan solament), i per això genera sons antihiàtics que es col·loquen enmig de les dues vocals, cosa que permet de separar els dos nuclis sil·làbics (les dues vocals que fan hiat). Un d'aquests sons és *v* (pronunciat de manera betacista a tot Catalunya) o *g*, per exemple *a on* sol dir-se *avon* o *auon* o *agon*. Així, doncs, podria ser que, en lleidatà i en pallarès-andorrà, a partir de *jo fea*, *quea* i *dea* (fruit de l'eliminació de la *i* intervocàlica) sorgissin les formes *jo feva*, *queva* i *deva* (coexistents, però amb les formes *jo fea*, *quea* i *dea*). En el cas de les formes *ell tenive*, *ells sabiven*, etcètera, el so *v* també pot explicar-se com a antihiàtic. Però tot plegat devia tindre l'ajut de l'existència de les formes verbals de la primera conjugació, que tenen el so *v* sistemàticament: *jo pensava*, *tu miraves*, *ell menjave*; i, per mimetisme, la *v* antihiàtica es consolidaria.

També és possible trobar-se, molt puntualment, gent que, a final del segle XX, deia *-'uem* i *-'ueu* en comptes de *-'vem* i *-'veu* com a terminacions del passat imperfet d'indicatiu; així, *engreixàuem*, *marxàuem*, *tornàuem*, *llogàuem*, *portàuem*, etcetèra ([2], C. P., minut 2:00, 2:01, 2:07 i 02:29).

Cal precisar, però, que tampoc és estrany trobar, en la parla andorrana de la segona part del segle XX, formes de la primera conjugació sense *v*, tal com es troba en lleidatà; i fins i tot un mateix parlant podia dir les dues coses:

> Quan ets allà, que el tabaco és fermentat, et donaven aquestes fulles… no totes les fulles són bones, és clar, te les donen bones i dolentes. […] les havies d'estendre, una fulla bona, l'agafes[,] lo nervi[,] per la banda de sota, i «zupppp» te la cargolaves a la mà i allavons et feves la fulla. […] i posàvem els capots aquí al genoll, a lo un posàvem capots i a l'altre capes, i au, anar fent així […]. I allavons embolicaves i les lligàvom, i allavons amb uns draps de saca, humits, es posaven en un pesó. […] i allavons cargolaves i tenies que mullar-ho amb el dit, sucàvom la capa i au, allavons tallaves lo un cap i allavons apuntaes aquí. ([10], pàgines 109-110)
>
> Un per cada carro i anar espenyent poc a poc. Si el tronc era gros s'anava més a poc a poc, i si era petit, ziiiiiiiii, passava que no se'n

> donava compte. La fusta que menys m'agradae era l'avet. L'avet té uns nusos secs, i allò s'emportava el fil de la serra que era un contento; en canvi el pi no, el pi el passa bastant bé, però el dia que serràvem avets, ui, ja pativa. ([10], pàgina 123)

També en la parla andorrana del segle XX, les terminacions que arreu del domini lingüístic són amb *-ia* (el passat imperfet d'indicatiu i el condicional) es diuen *-iï*. Així, el verb *haver* pot dir-se *havia* (primera persona del singular) i *havie* (tercera persona del singular, que, com s'ha apuntat més amunt, es diu amb la terminació *-e*, que sona [e]); però sol dir-se sense les terminacions (és a dir: *haviï*, que podria representar-se gràficament també amb *haví*):

> la meva mare s'haviï casat joveneta ([1], J. C., minut 00:56)
> havíïm de portar ([2], P. T., minut 02:52)
> n'hi haviï molts ([3], C. C., minut 02:04)
> Hi havii [=haviï] un atre pidolaire que passave sovint i li diven el Joan del Quico, i quan li demanaven si volive feina, dive que no, que si hagués sigut de mena traballadora no li calrii [=calriï] anar a pidolar. ([5], pàgina 332)
> Abans es beguive molt d'amagatotis, i mira que tot estave ferrollat, perquè has de comptar que del moment que jo vai deixar lo celler sense clavar, lo 'gasto' de vi va baixar a la 'mitat' a l'aqueta casa. I jo no ho trobo pas estrany. No ho teniven i, mira, 'lo' que podiven s'ho emportaven. Quan haviis [=haviïs] de donar mama a un 'crio', una escudelleta de vi a la vora el foc amb un bocinet de pa torrat de casa, eh?, i au! Ancabat donar mama. I quan eren malalts, no toca'ls [=tocà'ls] del bressol i dona'ls [=donà'ls] la mama allí mateix. ([5], pàgina 332)
> Acabant de sopar, a la nit, aquí a l'aqueta casa es passave lo Rosari. Començàvem per Tots Sants, i s'acabave per Pasqua, cada dia, cada dia. Sí, com que no hi havii [=haviï] televisió, a resar lo Rosari tots, i jo m'adormiva. Lo pobre Miquel, em passave una teia fumant pel nas i prou que m'eixoriviva. ([5], pàgina 333)

> Jo només una vegada n'havia vist comprar una, de butlla i més que re, es comprave pels que estaven malalts. Lo sogre explicave que aquell que tenive la butlla l'hi posaven, quan ere de cos present, a sobre la caixa. Això ho degueren fer per fer veure a tothom que aquella persona tenive butlla. Ell passave bastant de totes aquetes coses. De pitit es veu que ere molt reconsagrat. Diu que hi havii [=haviï] 'dos' velletes que degueren ser viudes aquí casa, que eren molt creients, i feven abstinència tota la Quaresma. Elles s'amagaven d'ell allà sota lo galliner i ell anave a buscar-les i els hi sucave los llavis amb un tros de cansalada, per fels-hi trencar l'abstinència. I elles li diven: "Jueu, jueu, més que jueu!["] ([5], pàgina 333)
>
> Pués eren dos homes, un a Tor i un a la Massana, i lo quin guanyariï, pues la montanya quedariï seva. ([7], pàgina 63)
>
> Quan volin [=voliïn] amblanquir les cases s'havin [=haviïn] de fer el calç ells, que no hi havie cap los medis d'ara […], goita, ncara [sic] me'n recordo. Feven un forat fondo, fondo, fondo amb pales que no hi havie cap màquines com ara. ([13], pàgina 91)
>
> […] per fer cremar quell roc haví [=haviï] de menester molta llenya. ([13], pàgina 91)

I altres, com *guanyariï* (en comptes de *guanyaria*) ([7], pàgina 63) o *munyivi* (en comptes de *munyia*) ([2], P. T., minut 02:46).

Pel que fa al subjuntiu present, en la parla andorrana del segle XX es troba la forma amb *-i* (ja documentada a principi del segle XX):

> que tingui dos dallò ([1], C. A., minut 10:20)
>
> que jo recordi… ([1], C. A., minut 12:27)
>
> Saludém desde aquesta petita vall als nostres companys de Andorra que com nosaltres formarán la redacció d'aquest xamós periódich […] ha de ser lo llas que ajunti a tots los fills d'aquesta terra ([6], número 1, pàgina 5)
>
> Se parla de que ara anirá de debó la construcció de la carretera que ha de ajuntarnos ab Andorra la Vella. No hi ha que dir que ab la satisfacció que aquests vehins esperém sigui una realitat aquesta millora. ([6], número 1, pàgina 5)

[…] la nostra mare França […] y al nostre amat Príncep d'Urgell […] mantenir les relacions més amistoses a una part y altra sens diferencia, posantnos a l'altura de sapiguer conèxer que per fins polítichs l'un no'ns faci barallar ab l'altre. ([6], número 4, pàgina 2)

Veusaquí una pregunta que potser són pochs los andorrans que se l'hagin feta. ([6], número 5, pàgina 1)

Tot diari o escrit periodic andorrá, qualsevol que sigui la imprenta en que's faci, ha de tenir un geren responsable. Aquest gerent ha de ser andorrá y resident dintre les Valls, major d'edat, estar en l'us de tots els drets civils, que oferesqui les oportunes garanties de moralitat y solvencia, y acceptat per la Vegueria (Decret que regula la publicació de periódics en Andorra (1919); [6], número 6, pàgina 1)

Les Escaldes.— Per impressions particulars y per les noticies que's reben als establiments termals d'aquesta població, podèm afirmar que l'afluencia de forasters serà mólt nombrosa la pròxima temporada. Es de lamentar que les cases de banys d'aquesta no facin ús correntment de l'arma moderna del anunci que tants bons resultats dóna a tot arrèu. Una dosis de reclam y una xiqueta més de confort, y Les Escaldes lluhirien debò debò. ([6], número 5, pàgina 3)

les lleys immutables que regexen al món fent que renexi, y que's renovi y perfeccioni sens interrupció ([6], número 7, pàgina 3)

Concedeixo lliure i segur pasaport a ___ natural de les presents Valls ___, de ___ anys de edat, de estat ___ professiò ___ i vehi de ___ es ___ de bona fama i costums que passa al extranger. Per lo tant manám a les Justicies per ahont transitará que siguin de nostra jurisdicció, i a les que no ho son, atentament les suplicám no li posin impediment algún en lo seu viatje ans be li donguin tot lo favor i auxili que necessiti; oferintnos per lo mateix sempre que se presenti la ocasió. I per que consti donám lo present firmat i sellat ab lo sello de les Valls. ([16], document d'expedició de passaport del procurador general de la Valls d'Andorra Bonaventura Vilarrubla Nequí, anys 20 del segle xx)

El document [6] (la revista *Les Valls d'Andorra* (1917-1919)) s'editava a Barcelona, encara que els seus promotors i redactors eren andorrans que hi vivien, i podria ser que l'ús del subjuntiu en *-i* fos present en els seus textos en part empès per la parla barcelonina; però en aquella època encara no s'havia assentat del tot la reforma fabriana i fa estrany pensar que els seus redactors hagessin escrit una cosa que no era present en la parla andorrana de l'època.

Però també *-o*:

> Tamé vam tenir la Lola aquí a casa, que s'hi va estar deu mesos. Deguere ser quan vai tenir a la pobra Ester, al cel sigo. Ere una bona dona que em va ajudar molt, i tamé tenive una nena pitita. Ere del Pallars i tenive l'home refugiat a França. 'Después' ell la va venir a buscar i ara viuen a vora de Lourdes. Va venir a veure'm l'any passat o ara dos anys. Té vuit anys més que jo i encara és ben serena del cap. ([5], pàgina 332)
> […] si em podeu fer el favor de fer-me un petit panet, encara que no sigo tan gran com aquests. ([7], pàgina 70)
> 'Ojo' que els hi passo res, a aquesta gent, que jo els hi vai a donar un parell a cada u. ([7], pàgina 91)
> tornon a pèxer [8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 360)
> Totes barrejades, vam barrejar, les vam triar les quines mos semblave fer-les a França, vam triar més que res lo baciu, i les quines dels corders les vam tirar totes cap a Espanya, perquè vam dir: «Lo menos que mos quedo els corders», i d'Espanya no mos va quedar ni corders ni auvelles; va ser al revés: a baix mos vam arruïnar. ([9], pàgina 119)

En la parla andorrana del segle XIX i principi del segle XX, tanmateix, es troba *-'ia*:

> I demanan […] que per dita quantitat los facie anar a l'encant públich los cabals de dit Andreu Montanya en tant quant durian per satisferlos la dita quantitat, y quant no abastian los facia judicar béns del dit Andreu Montanya per lo compliment de dita quantitat, y los posia en dit nom […] ([8], document de lliurament de béns per a resoldre un deute, 28-02-1806, pàgina 91)

Encara que estich ben persuadit de que Vms. miraran ab tota escrupolositat las circunstàncias de las que dependeix lo determinar degudament lo valor dels boscos venuts, o del carbó resultant d'aquells, no obstant, a major abundament, espero no trobaran a mal de que presentia [segurament hauria de transcriure's presèntia] a la consideració de Vms. algunas refleccions que a mon concepte mereixent molta atenció. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 129)

Lo Quart de Fontaneda […] demana y suplica: se cervesquia V.S. manar al comú de la referida vila de Sant Julià que s'abstinga d'incomodar al Cuart recurrent a la fabricació de dit carbó y demés drets que tenen los vahins del mateix. ([8], petició del consell del quart de Fontaneda al Consell General per a vendre carbó per tal de sufragar la reparació de camins, 04-06-1832, pàgines 143-144)

no vol lo Comú s'apeguia foch a ninguna tallada, ni menos que se cremia res de tots los boscos, venint a càrrech del comprador o compradors lo pagar tots los perjudicis y danys que se'n pugia seguir de unas tals cremas […]. ([8], document de venda de cargues de carbó, 09-09-1844, pàgina 169)

[…] se mana a tothom en general que en lo fer llenya en los boscos de la incinuada parròquia que nos puguia tallar ningun arbre que tinguia de soca dreta […] ([8], document sobre arrestos i ordinacions del Comú de Sant Julià de Lòria, 27-01-1862, pàgina 215)

De consegüent est Hble. Comú suplica a eix Iltre. Consell se dígnia concedir autorisasió per aplicar lo càstich de 8 duros al que se li esperimèntia que defràudia lo ostal y tenda y aixís, d'est modo, per lo temor del citat càstich, no se atreviria persona alguna a cometre semblan delicte. ([8], carta del Comú de Sant Julià de Lòria al Consell General, 02-06-1878, pàgina 282)

Lo Sr. metge donarà la servitut de tot lo concernent ja sia a la facultat de medecina com de cirurgia al primer que al reclamia, sia rich, pobre, autoritat o particular; y en cas d'extrema necessitat o de ser demanat per visitar dos o més malalts en un mateix temps, deurà visitar a aquell que segons sa consciència sia de més gravetat o que

regoneguia deu ser visitat de preferència. ([8], establiment d'una conducta per a fer que un metge visiti els malalts de les Valls d'Andorra, 25-11-1895, pàgina 380)
[…] la benefactora influencia del Ser Suprém que regeig la vida dels homes y la dels pobles, per grans y poderosos que sian uns y altres. ([6], número 1, pàgina 1)

També s'observa algun cas (de principis del segle XIX) amb *-'ie*:

[…] vindrà a càrrech dels dits arrendataris lo haber de mantenir a sos gastos los capaguals o peixeras dels dits prats y totas las sobreditas cosas arrendadas; y si se feye algún o alguns espatlladers en alguna de les sobreditas cosas arrendadas, estaran obligats los dits arrendataris a retornarho a sas costas, com no excedesquie lo dit espatllader o espatlladers de quatre jornals, y que de quatre jornals en amunt vindrà a càrrech del dit arrendador. ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 100)

I també a principis del segle XX es troba *-a* (que pren la pronúncia [e] si després ve una consonant):

[…] ben aviat puga presentarse'l periòdich com a veritable tornavèu de les terres andorranes. ([6], número 2, pàgina 1)
[parlant de les carreteres de França] […] que recorren les rutes franceses poguessen creuar d'una correguda tot lo país d'Andorra ([6], número 5, pàgina 2)
[…] y altres per qui ells tingan obligació a Déu pregar […]. ([8], document de creació d'una fundació en l'església parroquial d'Encamp destinada a la celebració de misses aniversaris per a membres de la seva família, 16-01-1804, pàgina 82)
[…] espontàneament ven […] al mencionat Tomàs Perich, present i acceptant, als seus i a qui ell voldrà, […] tota aquella terra hort té i posseheix […]. La cual venta e 'insolutum' cessió fa aixís com millor de dret procehesca. ([8], venda d'un hort, 29-03-1825, pàgina 125)

> Com la major part dels boscos compresos en la venda de que se tracta consistesca en abets, y sen ben conegut no ser lo carbó resultant d'aquestos d'igual consistència y bondat que lo carbó de pi […]. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 130)
> […] qualsebol que tindrà la boïga treta y no puga pagar lo que se li judicarà […] ([8], acta del consell del quart de la Cortinada, 08-04-1871, pàgina 257)

I encara apareix la terminació *-e* (per regularització) quan hauria de ser *-a*, per exemple *face* en comptes de *faça*, com aquest exemple de final del segle XIX (el primer) i un testimoni de mitjan segle XX (el segon):

> Vindrà obligat lo Sr. metge en treballar d'ofici sempre que sia demanat per lo Tribunal y est fasse lo mateix. ([8], establiment d'una conducta per a fer que un metge visiti els malalts de les Valls d'Andorra, 25-11-1895, pàgina 381)
> Pren les quines vulgues. (exemple extret d'Anglada (1993: 144))

De fet, Riera i Riera (1992: 319), dins l'entrada *fer (1)*, reporta tant *faça* com *faços* i *façon*, de manera que, en un mateix període (la segona mitat del segle XX) en la parla andorrana hi havia una pluralitat de formes.

Una mirada a segles precedents permet veure la cronologia de l'evolució del subjuntiu. Tal com mostra Rull (2010: 35-42), en la parla andorrana del segle XVIII s'usa el subjuntiu clàssic del català, amb *-e* per a la I conjugació (*que jo pense*) i *-a* per a la II i la III conjugació (*que jo vinga* i *que jo dorma*), tal com és encara en els parlars valencians del segle XXI. Ja en aquella època s'observa una regularització en la parla andorrana, ja que es troben casos de la II i la III conjugació amb *-e* (*que jo vingue* i *que jo dorme*), tal com ha fet parlar tortosí en el segle XX. Tot amb tot, també al segle XVIII apareix, en la documentació andorrana, aquest subjuntiu en *-'ia*. Més concretament, entre els segles XVII i XVIII tenim en la parla andorrana:

- El sistema més general en el català medieval, avui usat pels valencians: *-e* (1a conjugació), *-a* (2a conjugació) i *-a* (3a conjugació).

- El sistema evolucionat i regularitzat a partir de l'anterior, usat durant el segle XX a les Terres de l'Ebre: *-e* en totes tres conjugacions.
- El sistema amb *-o*, present durant tot els segle XX a la regió de Lleida i zones adjacents, i del qual a principi del segle XXI queden encara romanalles (tant a Lleida com, sobretot, a la comarca de la Terra Alta).
- El sistema amb *-ia*.

Això és un indici que el sistema de subjuntiu estava en ebullició als segles XVII i XVIII. Durant el segle XIX aquest sistema inestable va perviure, però segurament tendent a estabilitzar les formes noves i a anar arraconant les formes antigues, ja que, entrats al segle XX, les formes noves ja eren preponderants, encara que, fins al darrer terç del segle XX, encara es trobaven formes de subjuntiu amb *-a* o *-o*. En ple segle XXI, a Andorra es troba el subjuntiu modern en *-i* (segurament generat en català central per la seva estructura fonètica, que dificulta distingir indicatiu de subjuntiu a causa de les neutralitzacions vocàliques) i es pot arribar a sentir el subjuntiu en *-o* però ja al caire de l'extinció. Per tant, al llarg del segle XIX hi ha tres formes de subjuntiu que van decaure; i estaria bé veure com va ser aquesta evolució.

Quant a la terminació *-'ia*, Moran (2004: 124) sosté que aquesta solució desapareix al segle XIX. Les dades trobades en la documentació andorrana revelen que efectivament la forma de subjuntiu *-'ia* va arribar fins a mitjan segle XIX; i, amb tota probabilitat, devia desaparèixer posteriorment empesa per les noves formes, *-o* i *-i*, que són les que es troben gairebé com a úniques en la parla andorrana del segle XX.

Quant al subjuntiu de fora del temps (que tradicionalment s'ha considerat propi d'un temps hipotèticament passat, però que també s'aplica en temps hipotètics futurs, per això es pot considerar «fora del temps»), pel que fa a la primera conjugació (amb vocal temàtica *a*) al segle XIX apareixen les formes amb *a*, i no amb *e*. Les formes amb *a* són les històriques (encara s'usen a les Balears) i la llengua va canviar-les a formes en *e*. Així, es va passar de *que ell portàs* a *que ell portés*. De la documentació, doncs, es desprèn que, almenys a principi del segle XIX, a Andorra encara era corrent dir *que ell portàs*. Vet aquí exemples:

> [parlant d'encants, és a dir, una subhasta per a resoldre un deute] Y no haventse trobat qui ne donàs lo just valor […] per satisferlos la

> dita quantitat, anasen y entrasen dins d'aquellas proprietats […] y que d'aquellas estimasen y judicasen per lo cumpliment de la predita suma ([8], document de lliurament de béns per a resoldre un deute, 28-02-1806, pàgina 92)
> vol lo Comú que en cas se cremàs alguna o algunas carboneras o pilots de carbó, que vagia també comprès al número del venut […]. ([8], document de venda de cargues de carbó, 09-09-1844, pàgina 170)

El subjuntiu no present incorpora una vocal després de la terminació *-s* (com també fa el lleidatà):

> Què vols que li fessen, a aquell capellà? ([7], pàgina 82)
> […] si poguessa fer bé a una persona, una necessitat, ho faria. ([7], pàgina 82)
> N'hi ha que si els expliquessi dirien que això és impossible. ([12], pàgina 96)

Però també pot dir-se sense aquesta vocal:

> […] una senyora que es casés i que al cap de set o vuit mesos ja tingués lo crio, […] era un pecat mortal, això. ([7], pàgina 83)
> Sembla un altre temps[,] tot això, semble que quasi bé no hagués pogut existir… ([12], pàgina 96)

En els textos dels segles XVII apareixen escrites coses com *entrassen*, *desijassen*, etcètera; però al segle XVIII ja apareixen algunes formes amb *e*, com *prestessen* (en comptes de *prestassen*) o *governés* (en comptes de *governàs*) (Rull 2010: 42-44). Això vol dir que l'aparició d'aquesta *e* en verbs de la primera conjugació en la parla andorrana deu ser del segle XVIII (però no es pot descartar que hagués aparegut abans).

Un altre element a destacar és que, en la parla andorrana del segle XX, el verb *deure* presenta la forma *deg-er-* en comptes de *dev-i-* per al passat imperfet d'indicatiu, si més no en el seu ús com a auxiliar d'una perífrasi verbal:

> […] fer anar per cuidar aquells porcs; igual tenive setze o disset anys, el meu pare va néixer l'any 7, pués set i disset pués diguere ser l'any 24, sí, 23, 24 més o menos, sí, sí, en aquell temps ere una cosa curiosa. ([9], pàgina 50)

L'explicació és que el verb *deure* té com a arrel /dev/ (que veiem en *ell deu diners*, *ell devia diners*, el gerundi *devent*, etcètera, i també a l'infinitiu *deure* i el futur *ell deurà diners*), però també té una arrel /deg/ (que veiem en el participi de passat *degut*, en les formes de subjuntiu com *degui* o *degués* i en la primera persona del present d'indicatiu, *jo dec diners*); i aquí el parlant fa servir l'arrel /deg/, afegint-hi un canvi en la vocal (de *e* a *i*), que també es troba en altres parlars (en tortosí a vegades es diu l'infinitiu *diguer* per *deure*).

En la parla andorrana del segle XX, el participi de passat del verb *ser* és *sigut*, amb l'arrel /sig/ ([7], pàgines 77 i 91), alhora que del verb *nàixer* és *naixcut* (Anglada 1993: 140) o *nascut*. Vet aquí una mostra de la forma *sigut*:

> Hi havii [=haviï] un atre pidolaire que passave sovint i li diven el Joan del Quico, i quan li demanaven si volive feina, dive que no, que si hagués sigut de mena traballadora no li calrii [=calriï] anar a pidolar. ([5], pàgina 332)

Pel que fa als models de flexió verbal, en la parla d'Andorra del segle XIX es documenta l'ús de la forma *percibir* i altres com *recibir*; tradicionalment s'ha considerat una influència del castellà, ja que la forma més estesa en català (almenys fins a la segona mitat del segle XX) era *percebre*:

> Arrendan per lo termini de dos anys y dos collitas […] las rendas decimals que dits señors perdebeixen y han sempre percibit dins las presents valls d'Andorra […]. ([8], document d'arrendament de delmes, 26-04-1846, pàgina 181)

En tot cas, hi ha també la forma *recebre*: vegeu l'apartat 2.1, sobre paraules patrimonials no presents fora del Pirineu.

El verb *ometre* va viure el mateix procés, de manera que va passar a *omitir* (en l'exemple surt *omitesch*, per tant conjugat com *partir*):

> Vàrias altras refleccions de semblant naturalesa podria presentar a la consideració de Vms. que omitesch, per considerar que se faran lo degut càrrech […]. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 131)

Com a darrera qüestió sobre la flexió verbal, comentarem quatre fets més. Primer, que la forma de segona persona del present d'indicatiu del verb *saber* (*tu saps*) pot sonar *sas*, simplificant en la fonètica (Riera i Riera 1992: 69):

> […] no ho podíam fer tot. Allavons: «Sas lo que eliminem les ovelles?», i allavons vam fer la casa, les vaques i eqües… i el tabaco. Allavons va començar a agafar una mica… i ens vam dedicar més a fer tabaco i vam deixar els ramats. Això del tabaco ja va començar fort cap als anys… setanta-cinc, una cosa així; allavons ja vam posar el cinquanta per cent… ([9], pàgina 198)

El segon element és que el verb *voler* té, com a segona persona del present d'indicatiu, *vos* (Riera i Riera 1992: 69).

Tant *sas* com *vos* són presents en altres parlars catalans.

El tercer cas és que la primera persona del present d'indicatiu del verb *recordar* s'ha dit, fins a final del segle XX, *record* (també *recorde*), si bé al costat de la forma més general *recordo* (Riera i Riera 1992: 69) (a la vall de Cardós i la vall Ferrera, al Pallars però tocant a Andorra, també s'ha documentat).

Val a dir que, en els documents andorrans dels segles XVII i XVIII, s'observa l'ús de la manca de terminació per a indicar la primera persona del present d'indicatiu dels verbs (*jo deix*, *jo don*, *jo man*, *jo orden*, *jo elegesc*), ocasionalment amb la terminació *-e* (*jo deixe*, *jo pregue*, *jo encarregue*). Al segle XVIII ja es troba, però, la terminació *-o* (*jo*

deixo, *jo dono*, *jo mano*, *jo ordeno*, al costat de formes originals sense terminació, com *jo elegesc*). Per tant, el canvi de la no terminació a la terminació *-o* va ser segurament al segle XVIII (Rull 2010: 28-31). La forma *jo record*, que es troba (residualment) a finals del segle XX s'ha de considerar una romanalla d'aquest ús antic sense terminació.

El quart element és una curiositat: es documenta la forma *diguessés-sim* en comptes de *diguéssim*:

> Toco una gran gamma, des del clàssic remendo fins a mobles, diguessés-sim no sofisticats […]. ([10], pàgina 50)

4.15. USOS DELS TEMPS VERBALS

En la parla andorrana tant del segle XIX com del segle XX es troba el futur verbal usat per a situacions hipotètiques però que és ben probable que passin; en un context hipotètic el més habitual és emprar el subjuntiu, però en català és possible emprar el futur quan queda prou clar que el fet s'esdevindrà:

> […] bayx la pena de quinse lliuras barsalonesas per quiscun arbre a qualsebol persona que faltarà en dit arrest. ([8], document sobre arrestos i ordinacions del Comú de Sant Julià de Lòria, 27-01-1862, pàgina 215)
>
> Se a conbengut en Consell ple que lo bestiar gros pagaran per los cortons de Rialp y Sorteñ 8 rals per cap, en obligació que lo bestiar que entrarà en un dels cortons y no entrarà en lo altre pagarà tot lo preu com que pexés en los dos. ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 362)
>
> Posarem dos hòmens, un a la Massana i un a Tor, i el que guanyarà, la montanya serà seua ([7], pàgina 63)

En la parla andorrana contemporània també es detecta, si més no en la documentació administrativa, l'ús del gerundi amb un abast semàntic ample, és a dir, no solament indicant 'simultaneïtat (de dues accions)', sinó també 'concatenació (de fets)':

> […] los dits arrendataris estaran obligats a menar y cultivar las ditas cosas arrendadas a ús y pràctica de bon pagès, no podent sembrar las terras sinó un any per altre, ni podenlas mudar d'anyada, reservantse lo arrendador la facultat de poderho fer revisitar per una o dos personas de sa satisfacció y, en cas de trobar falta en lo menar, cultivar y mantenir las sobreditas cosas arrendadas, puga ferho reparar a costa de dits arrendataris. ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 100)

En el parlar tradicional d'Andorra es troben participis de present usuals que, en parlars més al sud, no es diuen. Per exemple, al llarg del segle XX es documenten, entre andorrans, paraules com *estalviant* 'estalviador, dit de la persona que gasta poc o no gasta gens' (Pantebre 1997: 71; Riera i Riera 1992: 303), *valent* 'fort i sa' (per tant, que es val per si mateix) (Riera i Riera (1992: 601) du com a exemple la construcció *estar valent*, per tant amb el significat de 'estar sa') i *coneixent* 'intel·ligent (referint-se a animals)' (Pantebre 1997: 49; Riera i Riera 1992: 217) (un *gos coneixent* sap diferenciar i identificar bé les persones; en femení, aquest mot es diu amb la terminació *-a*, de manera que una ovella és *coneixenta* (vegeu l'apartat 4.1, sobre el gènere en la flexió nominal)). Quant a la lluna, en la parla andorrana del segle XX es diu *quart pujant* (o *quart creixent*) i *quart baixant* (o *quart disminuent*) (més que no pas *minvant*) (Pantebre 1997: 115; Riera i Riera 1992: 498). També en tenim alguna mostra al segle XIX, com, en el context del llenguatge juridico-administratiu, *acceptant* 'que accepta (quelcom)', aplicat a una persona:

> […] espontàneament ven […] al mencionat Tomàs Perich, present i acceptant, als seus i a qui ell voldrà, […] tota aquella terra hort té i posseheix […]. La cual venta e 'insolutum' cessió fa aixís com millor de dret procehesca. ([8], venda d'un hort, 29-03-1825, pàgina 125)
>
> Encara que estich ben persuadit de que Vms. miraran ab tota escrupolositat las circunstàncias de las que dependeix lo determinar degudament lo valor dels boscos venuts, o del carbó resultant d'aquells, no obstant, a major abundament, espero no trobaran a mal de que

presentia [segurament hauria de transcriure's presèntia] a la consideració de Vms. algunas reflecciones que a mon concepte mereixent molta atenció. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 129)

Vàrias altras reflecciones de semblant naturalesa podria presentar a la consideració de Vms. que omitesch, per considerar que se faran lo degut càrrech […]. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 131)

5. SINTAXI

5.1. VERBS 'SER' I 'ESTAR'

En el cas dels verbs *ser* i *estar* seguits d'adjectius (inclosos participis de passat), la distribució d'aqueixos verbs és la pròpia del català occidental i valencià; és a dir, *ser* per a estats permanents o sense definició temporal, i *estar* per a estats transitoris (sense considerar si el subjecte és animat o no). Tanmateix, amb *mort* i algun altre adjectiu es troba (com si fos un fòssil) casos amb *ser*:

> Una dona que és morta que m'ho havie explicat a jo quan anave dalt al Serrat, a meua casa […]. ([7], pàgina 79)
> Vinyes, camps que no hi havie re, quan eren aixutes les vinyes; quan eren molles, no ho voliven cap, puestos que hi havia serres també; allà en diven garrigues. ([9], pàgina 66)
> A dallar i segar es tenive tres o quatre hòmens […]. Doncs dormien al paller. Si llogaven habitació, a l'habitació, i els altres al paller, perquè més d'una habitació no hi havie. Al cap de casa quasi sempre, perquè al primer pis n'hi havie només tres i quasi sempre eren ocupades. ([11], pàgina 152)

Per a l'ús locatiu, *ser* apareix si no hi ha temporalitat; incloent-hi si s'usa seguit de la preposició *a* i un infinitiu (l'infinitiu indica l'acció

que fa aquella persona mentre es troba en un lloc). En canvi, s'usa *estar* quan hi ha afegida la idea de temporalitat al fet de trobar-se en un lloc (incloent-hi el fet de trobar-se generalment a casa). En aquest darrer cas, *estar* pot dir-se reforçat amb un pronom feble:

> Aquella dona s'estave a casa i lo seu marit ere a treballar al camp. ([7], pàgina 82)
> Però hi havie un vailet, que dèiom aleshòrens, i s'estave amb la resta de la família. Dormir i menjar amb nosaltres. Menjave al puesto que menjàvom nosaltres. ([11], pàgina 152)

En la documentació andorrana dels segles XVII i XVIII s'usa el verb *estar* amb valor locatiu sense que hi hagi temporalitat (Rull 2010: 89-90).

5.2. PREPOSICIONS

Com a preposició locativa situacional, en la parla andorrana del segle XX s'observa l'ús de *a* (i no *en*):

> Posarem dos hòmens, un a la Massana i un a Tor, i el que guanyarà, la montanya serà seua ([7], pàgina 63)
> Lo bestiar de conlloch no pot entrar als anprius afins que axan bogat les 45 nits com és de costum de la parròquia. A més ses conbengut que tot lo bestiar de cualsebol parròquia sens llisència, que solament apletarà una nit al terme de la parròquia d'Ordino, estarà obligat a pagar lo astrañ, com ygualmen ningun indibiduo de defora parròquia que no tingo casa parada y no presto ninguna serbitut al Comú, pagarà lo astrañ encara que siga en propietat sua. ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 361)
> Y axò mateix te passarà al estudiar l'Historia d'Andorra, aquesta historia que la majoría dels fills d'aquestes Valls ignoren, per deixadesa de les autoritats qu'encara avuy no fan ensenyarla a les escoles ([6], número 5, pàgina 2)

Amb tot, puntualment a principis del segle XIX també es troba *en*:

> Donat en Andorra als sét de Maig de mil noucents y dinou (Decret que regula la publicació de periódics en Andorra (1919); [6], número 6, pàgina 1)

En època medieval, per a aquest ús solia dir-se *en*. A Andorra, Catalunya i les Balears, aquest significat va passar a ser dit bàsicament només amb la preposició *a*, i solament en els parlars valencians es manté la preposició *en* (si bé, en algunes comarques valencianes, es troba també *a* amb aquest ús). Mirant la documentació andorrana dels segles XVII i XVIII es comprova que hi apareixen totes dues preposicions amb aquest valor, encara que hi surt més *en* (Rull 2010: 73-75). És probable, doncs, que durant tot aquest lapse de quatre segles la llengua anés evolucionant tot buscant un assentament de la preposició *a* per al significat locatiu situacional.

Com que la ubicació temporal sovint s'assimila a la ubicació espacial, la preposició *a* també apareix quan cal referir-se a un moment del dia, incloent-hi les hores:

> […] et porten al puesto que vols: naltres 'nem a la Seu, portem les eqües a la Seu, sortim a les deu del dematí aquí i a les dotze ja estem a la Seu, i sense cap problema. ([9], pàgina 81)

La preposició *a* també indica el mètode amb què es fa quelcom. Aquest ús és present en català contemporani de manera clara (*avançar a trompicons*, *anar vestit a la moda*, *arròs a la cassola*, *jugar-se una cosa a daus*), i la documentació permet afirmar que, a principi del segle XIX, s'usava amb normalitat en la parla andorrana (*cultivar una cosa a ús i pràctica de bon pagès*, fer anar una farga *a la catalana*):

> […] los dits arrendataris estaran obligats a menar y cultivar las ditas cosas arrendadas a ús y pràctica de bon pagès, no podent sembrar las terras sinó un any per altre, ni podenlas mudar d'anyada, reservantse lo arrendador la facultat de poderho fer revisitar per una o dos personas de sa satisfacció y, en cas de trobar falta en lo menar, cultivar y

> mantenir las sobreditas cosas arrendadas, puga ferho reparar a costa de dits arrendataris. ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 100)
> sàpia lo arrendatari que no podrà fer treballar dita farga sinó a la catalana, a ús i costum de les demés fargas que treballan a la catalana. ([8], document d'arrendament de la farga del Madriu, 12-04-1819, pàgina 113)

Cal afegir-hi que la preposició *a* apareix en construccions més o menys fixades, com en *venir a càrrec* 'haver de fer-se càrrec (d'un pagament)' o en *a sos gastos* o *a son càrrec* o *a sas costas* 'a càrrec seu':

> […] vindrà a càrrech dels dits arrendataris lo haber de mantenir a sos gastos los capaguals o peixeras dels dits prats y totas las sobreditas cosas arrendadas; y si se feye algún o alguns espatlladers en alguna de les sobreditas cosas arrendadas, estaran obligats los dits arrendataris a retornarho a sas costas, com no excedesquie lo dit espatllader o espatlladers de quatre jornals, y que de quatre jornals en amunt vindrà a càrrech del dit arrendador. ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 100)
> Lo Quart de Fontaneda, parròquia de Sant Julià de las presents valls d'Andorra, ab tots los respectes y sumicions deguts a V.S. expose: Que la mala situació dels camins que estan en son càrrech mereix una promta recumposició. La misèria i lo abatiment dels vahins que componen lo present Quart és tant conegut y vist per V.S. que seria per demés lo ebidenciaro. En tals circumstàncias ha estat presís lo buscar medis que consiliesen una y altra de les coses manifestades. ([8], petició del consell del quart de Fontaneda al Consell General per a vendre carbó per tal de sufragar la reparació de camins, 04-06-1832, pàgina 143)
> No podrà lo Sr. metge anar a visitar a Espanya ni ausentarse de las Valls sens llicència del M. I. Sr. síndich general o menor […] Quedantli, no obstant, la facultat de poderse ausentar d'ellas una vegada cada any per lo termini de quinze dias, ab la inteligència que en lo

> cas de que durant aqueixa ausència arribés algún cas grave en lo país, vindrà a son càrrech lo pago dels honoraris del metge o metges cuals servicis haci [?] estat necessaris utilisar. ([8], establiment d'una conducta per a fer que un metge visiti els malalts de les Valls d'Andorra, 25-11-1895, pàgina 380)

Per a referir-se a una acció que s'ha de fer, s'usa *a* abans d'un infinitiu:

> Quan no tinive blat a moldre, si tinive bigues a xarracar, xarracave amb la serra. ([14], pàgina 107)

Per a indicar una acció que passa al mateix moment que una altra, en la parla andorrana del segle XX s'empra la preposició *a* seguida d'un article definit (*l*) i l'infinitiu (el primer exemple és una mostra de com l'expressió de temporalitat s'estén cap a l'expressió de 'causa'):

> i se li va morir el marit, jove, i al trobar-se amb un fill petit ([1], J. C., minut 01:04)
> al sortir de missa, no? ([1], C. A., minut 08:26)
> I aquella dona pastave. I, al pastar, va veure que feve un bon pa. ([7], pàgina 70)
> Molta es la nostra pretenció al desitjar tal cosa; pero la bona acullida que han donat a la nostra idea […] ([6], número 1, pàgina 1)
> Avuy, al rependre la publicació del periòdic ([6], número 1bis, pàgina 1)
> Y això mateix te passarà al estudiar l'Historia d'Andorra, aquesta historia que la majoría dels fills d'aquestes Valls ignoren, per deixadesa de les autoritats qu'encara avuy no fan ensenyarla a les escoles ([6], número 5, pàgina 2)
> La serra marxava i aquí hi havia uns queixals que pujaven, hi havia un eix a sota que pujava i al baixar tallava la fusta, xac, xac, xac. Encara ho sento bé. Posaves els troncs allí, ben preparats, i, au, anàvem fent les taules. Quan havia acabat de fer la taula feia recular allò amb

una maneta que hi havia, i amb un torn feia voltar, ziiiirt, encara ho tornava a pujar. ([10], pàgina 119)

I allavòrens, a l'aprendre de paleta, no es feve res[,] aquí, no treballava, no hi havia feina, algun esgavell de paret, algun trossot de llosat i no res. Jo vaig pensar: «No siràs mai paleta». I em va passar pel cap de marxar a França, l'any setze, conteu [sic] que parlo de, de…, pues de l'any setze[,] vaig a França, i allavons hi havia la guerra, hi havia quatre vells que treballaven, de tota manera vaig trobar feina, i llavors aquells vells, lo que em va valguer a jo aquells vells, dos o tres anys allí, fins el divuit que es va acabar la guerra, aquests dos anys, com que era tot gent, aquells, tant paletes com fusters, com tot, eren tots vells que sabiven. I jo era valent, eh, encara no em manàvon una cosa… Oh, hi vaig continuar, vaja, hi vaig estar…, poder hi vaig treballar vint anys. Bueno, a l'estiu veniva dos mesos aquí, juliol i agost veniva aquí i encabat me'n tornava. ([10], pàgina 178)

Com hem apuntat, aquesta expressió temporal de simultaneïtat també s'ha acabat emprant per a indicar causalitat. Aquí n'hi ha una mostra:

> […] amb les grunes en va sortir un pa tant o més bo que els altres […]. I, al ser tant o més bo com els altres, aquella dona li diu […]. ([7], pàgina 70)

Per a indicar l'edat que té algú quan fa una cosa, en la parla andorrana tradicional es diu la preposició *a* seguida dels anys, sense article:

> Llavons, tenia també dos anys, que van baixar a Sant Julià, o sigui que a la masia no ho recordo. Els meus germans sí, perquè inclús a sis anys els enviaven a guardar les vaques. ([11], pàgina 153)

Com en català general, quan la preposició *a* va seguida d'una quantitat permet indicar un preu:

> […] hi ha hagut vàrias partidas de boscos venuts que no haurà surtit la carga del carbó a dotse diners, ni tampoc a sis, y tal vegada a menos. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 130)

Un altre cas força interessant és quan la preposició *a* acompanya adverbis temporals. Així, en el parlar andorrà del segle XX, l'adverbi temporal *llavors* i variants es diu amb la preposició *a* abans:

> a llavons es va tornar a… es va casar amb el meu pare ([1], J. C., minut 01:09)
> I allavons, resulte que los de Tor a aquell home que havie d'anar a jugar la lluita el van engreixar, el van atipar molt, i el van fer engreixar. I los de la Massana el van cuidar molt però no el van cap fer engreixar. ([7], pàgina 63)
> Allavores, lògicament, compararàs la vida actual del teu poble ab la dels altres pobles ([6], número 5, pàgina 2)
> I allavòrens se'n va anar a dormir, però només van sentir aquest tremblament en aquella casa […]. ([7], pàgina 76)
> Allavontes arribàvam aquí el dia de Sant Antoni de juny, i antes no podiven pujar fins Sant Antoni de juny; lo dia de Sant Antoni podiven péixer, però un dia abans, si arribaven, havien d'estar tancades. Hi havie unes lleis aixíns, abans… ([9], pàgina 36)
> Cap allà baix a buscar ramats, que, mira, els févam pujar aquí dalt; allavontes havíem de buscar… i, mira, els guardàvam lo ramat tot l'estiu i a la tardor tornàvom a baixar i per a bogar les propietats. ([9], pàgina 37)
> A casa no en teníam, però no ho sé, el bestiar sempre m'havia agradat, a jo. Lo que passave una cosa: que allavontes pujaven ramats a conlloc. ([9], pàgina 37)
> […] allavons havies d'anar a la duana de la Seu per passar-les. […] A cada ramada hi havia un quefe i és ell que se'n cuidave. Quan arribaven aquí, allavons l'endemà les repartívom […]. ([9], pàgina 38)

I allavontes, en aquelles campanyes franceses, pués los amos pués voliven bon fem i donaven la palla además del puesto de l'habitació, el corral gratis, la palla […]. ([9], pàgina 53)

Naltres vam estar a Carcassona durant trenta anys al camp d'aviació; allavons ere un camp escola, no hi havie ciment, ere tot herba, i naltres l'arrendavam a l'administració i el peixívom […]. ([9], pàgina 67)

[…] allavons ja mo n'anàvam cap a la Ribera Salada […] ([9], pàgina 68)

Per la guerra, si els haguessin gicat estar, la mitat d'Espanya haurie vingut; però, com que no els hi gicaven estar, algun… […]. Allavons trobaves refugiat barato, i n'hi havie que encara et pagaven perquè els tinguessis a casa, per treballar o per fe'ls el gasto, perquè eren de cases bones a Espanya i s'havien d'escapar. ([9], pàgina 87)

[…] em semble que hi digueren anar per aquells anys de la guerra, em semble que hi van 'nar allavons, a Espanya, eh?, perquè a França ere complicat, quan hi havie els alemans aquí, aquí a França. ([9], pàgina 99)

I mos va caure una nevada de set pams de neu, a Lleida, a Raimat; se mos va morir poder més de cent bèsties. I allavons anàvom bé, tothom teniva un ramat molt gras i bo, una corderada de corders, perquè a Espanya no és com a França; a França tens uns bons corrals, tancats, amb rastells i tot per donar a les ovelles, i allà baix a Lleida les guarden a fora igual com aquí en una pleta. ([9], pàgina 125)

[…] no ho podíam fer tot. Allavons: «Sas lo que eliminem les ovelles?», i allavons vam fer la casa, les vaques i eqües… i el tabaco. Allavons va començar a agafar una mica… i ens vam dedicar més a fer tabaco i vam deixar els ramats. Això del tabaco ja va començar fort cap als anys… setanta-cinc, una cosa així; allavons ja vam posar el cinquanta per cent… ([9], pàgina 198)

Que allavons no hi havia tractors, hi havia brabants que en deien, que els feien anar els bous. ([10], pàgina 32)

Quan ets allà, que el tabaco és fermentat, et donaven aquestes fulles… no totes les fulles són bones, és clar, te les donen bones i dolentes. […] les havies d'estendre, una fulla bona, l'agafes[,] lo nervi[,]

per la banda de sota, i «zupppp» te la cargolaves a la mà i allavons et feves la fulla. […] i posàvem els capots aquí al genoll, a lo un posàvem capots i a l'altre capes, i au, anar fent així […]. I allavons embolicaves i les lligàvom, i allavons amb uns draps de saca, humits, es posaven en un pesó. […] i allavons cargolaves i tenies que mullar-ho amb el dit, sucàvom la capa i au, allavons tallaves lo un cap i allavons apuntaes aquí. ([10], pàgines 109-110)

I allavòrens, a l'aprendre de paleta, no es feve res[,] aquí, no treballava, no hi havia feina, algun esgavell de paret, algun trossot de llosat i no res. Jo vaig pensar: «No siràs mai paleta». I em va passar pel cap de marxar a França, l'any setze, conteu [sic] que parlo de, de…, pues de l'any setze[,] vaig a França, i allavons hi havia la guerra, hi havia quatre vells que treballaven, de tota manera vaig trobar feina, i llavors aquells vells, lo que em va valguer a jo aquells vells, dos o tres anys allí, fins el divuit que es va acabar la guerra, aquests dos anys, com que era tot gent, aquells, tant paletes com fusters, com tot, eren tots vells que sabiven. I jo era valent, eh, encara no em manàvon una cosa… Oh, hi vaig continuar, vaja, hi vaig estar…, poder hi vaig treballar vint anys. Bueno, a l'estiu veniva dos mesos aquí, juliol i agost veniva aquí i encabat me'n tornava. ([10], pàgina 178)

Allavontes el pare molive i feve blat. I la mare feie de fornera, tenie un forn. ([11], pàgina 96)

La mare feie de fornera, teníem un forn a casa. Allavontes tots volien venir a pastar a casa […]. I d'això a nosaltres ens quedave un panet de cada un. I quasi bé tots feven coca, i ens donaven una coca. ([11], pàgina 98)

I a l'estiu no ens deixaven anar a estudi, perquè hi havie feina, i allavons el sapiguer de lletra no ere tan interessant com ara. ([12], pàgina 125)

Aquest comportament també es troba amb les paraules *demà* i *després* (que pot sonar *despés*):

A demà anirem… ([1], C. A., minut 11:19)

a despés… ([3], C. C., minut 00:50)

> D'aquí a l'Ospitalet ere fàcil, perquè passàvam pel coll d'Ordino, i a després ja carretera. Les curves del port les tallàvam totes al dret i fins a Ospitalet, fins a Ax-les-Thermes, també carretera. ([9], pàgina 70)
> […] quan feve les nevades mos feven un caminet per passar les criatures […]. I a després, ni abrics, que allavorens anàvem molt rascos, amb molta roba […]. ([12], pàgines 95-96)

Inclús es documenta puntualment la preposició *a* abans del mot *fins*, que és una preposició però evoca un lloc i, per tant, poc o molt toca amb els mots posicionals:

> Lo bestiar de conlloch no podrà entrar a la parròquia d'Ordino a fins lo dia 10 de juiñ del present any. Les tengudes del vestiar no podran ser més que de dos centes, poden anar dos tengudes reunides. ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 361)
> Lo bestiar de conlloch no pot entrar als anprius afins que axan bogat les 45 nits com és de costum de la parròquia. ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 361)

Un darrer ús de la preposició *a* és amb complements directes de persona i entitats personificades (cal fer notar que també els complements directes de persona poden dir-se sense la preposició *a*, com es veu en el primer exemple):

> Tamé vam tenir la Lola aquí a casa, que s'hi va estar deu mesos. Deguere ser quan vai tenir a la pobra Ester, al cel sigo. ([5], pàgina 332)
> Los Andorrans, a la Conferencia de la Pau, hi tenim per representant a la França, qu'es, sens dubte, una millor representació de la que hi hauriem pogut enviar nosaltres, y tenim d'estar en la seguritat y'l convenciment de que una nacio que ha derramat la seua sanch per la defensa de la justicia y per la existencia de les nacions petites y grans, no consentirà jamay ab los cambis y anexions de territoris que alguns han proposat. ([6], número 4, pàgina 2)

La presència d'una preposició *a* amb complements directes de persona ja es documenta en la parla andorrana dels segles XVII i XVIII (Rull 2010: 71-72).

El verb *ensenyar*, en la parla andorrana del segle XX, podia dir-se amb *de* si després hi ha un infinitiu que actua com a complement directe. També passa això amb el verb *aprendre* (en català, tradicionalment, s'ha dit *aprendre de lletra*):

> el meu padrí em va ensenyar de fer-ho ([1], I. A., minut 02:50)
>
> I allavòrens, a l'aprendre de paleta, no es feve res[,] aquí, no treballava, no hi havia feina, algun esgavell de paret, algun trossot de llosat i no res. Jo vaig pensar: «No siràs mai paleta». I em va passar pel cap de marxar a França, l'any setze, conteu [sic] que parlo de, de…, pues de l'any setze[,] vaig a França, i allavons hi havia la guerra, hi havia quatre vells que treballaven, de tota manera vaig trobar feina, i llavors aquells vells, lo que em va valguer a jo aquells vells, dos o tres anys allí, fins el divuit que es va acabar la guerra, aquests dos anys, com que era tot gent, aquells, tant paletes com fusters, com tot, eren tots vells que sabiven. I jo era valent, eh, encara no em manàvon una cosa… Oh, hi vaig continuar, vaja, hi vaig estar…, poder hi vaig treballar vint anys. Bueno, a l'estiu veniva dos mesos aquí, juliol i agost veniva aquí i encabat me'n tornava. ([10], pàgina 178)

De manera semblant, quan un infinitiu actua com a subjecte i va postposat hi ha tendència a posar-hi la preposició *de*, tot i que també pot veure's molt sense aquesta preposició:

> serà obligació del comprador o compradors d'aprofitar tota la lleña que sia bona. ([8], document de venda de cargues de carbó, 09-09-1844, pàgina 169)

El contacte de la preposició *de* amb el mot *que* amb valor enllaçant en la documentació andorrana del segle XIX es mostra que es resol tant amb caiguda de preposició com sense caiguda de la preposició (és per-

tinent fer notar que aquest doble comportament es troba en documents de la mateixa època, no pas amb decennis de diferència):

> Se parla de que ara anirá de debó la construcció de la carretera que ha de ajuntarnos ab Andorra la Vella. No hi ha que dir que ab la satisfacció que aquests vehins esperém sigui una realitat aquesta millora. ([6], número 1, pàgina 5)
>
> Los Andorrans, a la Conferencia de la Pau, hi tenim per representant a la França, qu'es, sens dubte, una millor representació de la que hi hauriem pogut enviar nosaltres, y tenim d'estar en la seguritat y'l convenciment de que una nacio que ha derramat la seua sanch per la defensa de la justicia y per la existencia de les nacions petites y grans, no consentirà jamay ab los cambis y anexions de territoris que alguns han proposat. ([6], número 4, pàgina 2)
>
> Encara que estich ben persuadit de que Vms. miraran ab tota escrupolositat las circunstàncias de las que dependeix lo determinar degudament lo valor dels boscos venuts, o del carbó resultant d'aquells, no obstant, a major abundament, espero no trobaran a mal de que presentia [segurament hauria de transcriure's presèntia] a la consideració de Vms. algunas reflexions que a mon concepte mereixent molta atenció. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 129)
>
> Com la major part dels boscos compresos en la venda de que se tracta consistesca en abets, y sen ben conegut no ser lo carbó resultant d'aquestos d'igual consistència y bondat que lo carbó de pi […]. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 130)
>
> Se a conbengut en Consell ple que lo bestiar gros pagaran per los cortons de Rialp y Sorteñ 8 rals per cap, en obligació que lo bestiar que entrarà en un dels cortons y no entrarà en lo altre pagarà tot lo preu com que pexés en los dos. ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 362)
>
> No podrà lo Sr. metge anar a visitar a Espanya ni ausentarse de las Valls sens llicència del M. I. Sr. síndich general o menor […] Que-

dantli, no obstant, la facultat de poderse ausentar d'ellas una vegada cada any per lo termini de quinze dias, ab la inteligència que en lo cas de que durant aqueixa ausència arribés algún cas grave en lo país, vindrà a son càrrech lo pago dels honoraris del metge o metges cuals servicis haci [?] estat necessaris utilisar. ([8], establiment d'una conducta per a fer que un metge visiti els malalts de les Valls d'Andorra, 25-11-1895, pàgina 380)

Com la major part dels boscos compresos en la venda de que se tracta consistesca en abets, y sen ben conegut no ser lo carbó resultant d'aquestos d'igual consistència y bondat que lo carbó de pi […]. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 130)

En la documentació andorrana dels segles XVII i XVIII el manteniment de la preposició *de* en aquest context és sistemàtica (Rull 2010: 76).

La preposició *per* s'usa per a indicar la causa:

La construcció de la carretera va aturarse a la capital per uns duptes ò divergencies hagudes per si havía de passar per les prades ò pel solà que separen Andorra la vella i Les Escaldes. ([6], número 5, pàgina 1)

Y axò mateix te passarà al estudiar l'Historia d'Andorra, aquesta historia que la majoría dels fills d'aquestes Valls ignoren, per deixadesa de les autoritats qu'encara avuy no fan ensenyarla a les escoles ([6], número 5, pàgina 2)

no la voliven, aquella dona, per jove ([7], pàgina 79)

Vàrias altras reflexcions de semblant naturalesa podria presentar a la consideració de Vms. que omitesch, per considerar que se faran lo degut càrrech […]. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 131)

Se a conbengut en Consell ple que lo bestiar gros pagaran per los cortons de Rialp y Sorteñ 8 rals per cap, en obligació que lo bestiar que entrarà en un dels cortons y no entrarà en lo altre pagarà tot lo preu com que pexés en los dos. ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 362)

> La conducció y dotació de la present contracta serà de dos mil pessetes anuals y doscentas cincuanta pessetes més per la manutenció anual del caball que ofereix tenir al fi de poder dar ab més facilitat la servitut a las presents Valls. ([8], establiment d'una conducta per a fer que un metge visiti els malalts de les Valls d'Andorra, 25-11-1895, pàgina 381)
>
> Va estudiar al Lycée de Foix i tots els mestres volien que fes carrera per la seva intel·ligència, però ell no va volguer per no deixar els seus pares sols, perquè ere fill únic […]. ([11], pàgina 107)

Expressar la causa pot fer-se amb un infinitiu després de la preposició *per*:

> Vàrias altras reflexcions de semblant naturalesa podria presentar a la consideració de Vms. que omitesch, per considerar que se faran lo degut càrrech […]. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 131)

L'ús de la preposició *per* davant d'infinitiu per a indicar 'causa' es troba també de manera abundant en la documentació andorrana dels segles XVII i XVIII (Rull 2010: 78-79). Per tant, en aquest punt hi ha continuïtat.

Com que *per* indica la causa també s'empra per a indicar l'agent que causa una cosa (generalment una persona):

> Tot diari o escrit periodic andorrá, qualsevol que sigui la impremta en que's faci, ha de tenir un geren responsable. Aquest gerent ha de ser andorrá y resident dintre les Valls, major d'edat, estar en l'us de tots els drets civils, que oferesqui les oportunes garanties de moralitat y solvencia, y acceptat per la Vegueria (Decret que regula la publicació de periódics en Andorra (1919); [6], número 6, pàgina 1)
>
> […] los dits arrendataris estaran obligats a menar y cultivar las ditas cosas arrendadas a ús y pràctica de bon pagès, no podent sembrar las terras sinó un any per altre, ni podenlas mudar d'anyada, reservantse lo arrendador la facultat de poderho fer revisitar per una o dos per-

sonas de sa satisfacció y, en cas de trobar falta en lo menar, cultivar y mantenir las sobreditas cosas arrendadas, puga ferho reparar a costa de dits arrendataris. ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 100)

Lo Quart de Fontaneda, parròquia de Sant Julià de las presents valls d'Andorra, ab tots los respectes y sumicions deguts a V.S. expose: Que la mala situació dels camins que estan en son càrrech mereix una promta recumposició. La misèria i lo abatiment dels vahins que componen lo present Quart és tant conegut y vist per V.S. que seria per demés lo ebidenciaro. En tals circumstàncias ha estat presís lo buscar medis que consiliesen una y altra de les coses manifestades. ([8], petició del consell del quart de Fontaneda al Consell General per a vendre carbó per tal de sufragar la reparació de camins, 04-06-1832, pàgina 143)

Vindrà obligat lo Sr. metge en treballar d'ofici sempre que sia demanat per lo Tribunal y est fasse lo mateix. ([8], establiment d'una conducta per a fer que un metge visiti els malalts de les Valls d'Andorra, 25-11-1895, pàgina 381)

Al segle XVIII es troba la preposició *de* aquest valor, si bé poc (Rull 2010: 76-77).

Per a indicar una situació que s'emmarca en un text en una frase amb el verb *tenir*, apareix la preposició *per* de manera general en el segle XIX (a final del segle XX ja seria més freqüent *com a*):

[…] la "Tabacalera Andorra" té per objecte lo cultiu, compra, fabricació, venda y explotació dels tabacos d'Andorra. ([8], escriptura notarial de creació de la Societat Andorrana "Tabacalera Andorrana", 14-02-1899, pàgina 387)

Per la guerra, si els haguessin gicat estar, la mitat d'Espanya haurie vingut; però, com que no els hi gicaven estar, algun… […]. Allavons trobaves refugiat barato, i n'hi havie que encara et pagaven perquè els tinguessis a casa, per treballar o per fe'ls el gasto, perquè eren de cases bones a Espanya i s'havien d'escapar. Jo en 'via tingut un per pastor, bon xicot, i els seus pares m'enviaven [cartes] […]. ([9], pàgina 87)

La durada d'un fet també es diu usant la preposició *per*, una solució força corrent en la documentació andorrana del segle XIX:

> Arrendan per lo termini de dos anys y dos collitas […] las rendas decimals que dits señors perdebeixen y han sempre percibit dins las presents valls d'Andorra […]. ([8], document d'arrendament de delmes, 26-04-1846, pàgina 181)
> No podrà lo Sr. metge anar a visitar a Espanya ni ausentarse de las Valls sens llicència del M. I. Sr. síndich general o menor […] Quedantli, no obstant, la facultat de poderse ausentar d'ellas una vegada cada any per lo termini de quinze dias, ab la inteligència que en lo cas de que durant aqueixa ausència arribés algún cas grave en lo país, vindrà a son càrrech lo pago dels honoraris del metge o metges cuals servicis haci [?] estat necessaris utilisar. ([8], establiment d'una conducta per a fer que un metge visiti els malalts de les Valls d'Andorra, 25-11-1895, pàgina 380)

A aquest ús cal afegir-hi una referència temporal:

> Tamé es feve dijuni tota la Quaresma, ere sagrat, es respectave molt, i es feve abstinència tots los divendres. Mira, aquí févom vigília des de la primera setmana de Quaresma: començàvom lo Dimecres de Cendra. Per la Setmana Santa lo dia de Dijous Sant ere una festa pel menjar, es feve un 'repàs' especial amb bacallà, ous esternats, ous durs, una truitada molt fina amb julivert si en tenívom, i cascavellicos o prinyons secs. Tot posat a la 'cocota' amb aquell suquet a fer xup xup una bona estona, al foc a terra. Que bo que ere! Tot 'lo' que es podive menjar aquets dies ere congre, arengades i bacallà. Tot això ho comprave lo Miquel quan anave a fira a Organyà, i mira, tenívom les penques de bacallà penjades al carner i anàvom tirant d'allí. ([5], pàgina 333)
> Quan févem la matança, a la vigília ja tenívem feina a preparar lo caldo, l'allioli… i com es fa ara encara quan se mata, que ja n'hi ha poca[,] de gent que mata. Nosaltres en matàvem per Nadal, i 'después' en matàvem un al gener i un per allà al març o a l'abril; és que

> no tenívem re més. Però de gana no en passàvem mai, no, perquè la mare pastava aquí a ca l'Orelleta uns pans així, i arribaves d'estudi, et tallava una llesca de pa, si en volives dos, dos. I, au, vi i sucre. I una pastilla d'aquella xocolata que era tot terra […]. ([5], pàgina 346)
> Per la guerra, si els haguessin gicat estar, la mitat d'Espanya haurie vingut […]. ([9], pàgina 87)
> Per la guerra la vam passar negra, perquè sabeu lo que févam beure als gossos? El vi; el pa lo tenívom per natres; jo en teniva un, de gos, que amb la bóta li feva així i beive igual que… I quan lo tenen acostumat és un bon aliment, eh? ([9], pàgina 105)

Si es marca el punt d'inici d'un fet (i també, a vegades, el punt final) es fa servir també *per*. Aquest ús pot estar relacionat amb el significat de 'moment poc o molt estès en el temps' que s'acaba de reportar:

> Acabant de sopar, a la nit, aquí a l'aqueta casa es passave lo Rosari. Començàvem per Tots Sants, i s'acabave per Pasqua, cada dia, cada dia. Sí, com que no hi havii [=haviï] televisió, a resar lo Rosari tots, i jo m'adormiva. Lo pobre Miquel, em passave una teia fumant pel nas i prou que m'eixoriviva. ([5], pàgina 333)

La preposició *per* també indica una localització aproximada (un ús que és general en tot el català):

> I amb el foc de la foguera encenies la falla. I mentres els altres saltaven, tu 'naves donant tombs per 'llà fent voltar… fent voltar el… l'aparato aquell ([1], C. A., minut 13:11)
> Antes sí, los primers anys sí, però ara finalament ja, quan veiven passar el ramat, ja sortiven amb els bastons; antes a tot arreu, hasta als horts mos dixaven ficar, però ara finalment… Mos deixaven ficar als horts, per allà sobre, a qualsevol casa mos arremassàvem, mos donaven menjar i tot […]. ([9], pàgina 80)
> A ca l'Hostet tenien una propietat per allà als volts de Mollerussa, una propietat que l'havia comprada el meu padrí […]; em semble que

> hi digueren anar per aquells anys de la guerra, em semble que hi van ‘nar allavons, a Espanya, eh?, perquè a França ere complicat, quan hi havie els alemans aquí, aquí a França. ([9], pàgina 99)

A partir d’aquest ús, *per* també evoca un temps aproximat:

> […] em semble que hi digueren anar per aquells anys de la guerra, em semble que hi van ‘nar allavons, a Espanya, eh?, perquè a França ere complicat, quan hi havie els alemans aquí, aquí a França. ([9], pàgina 99)

La preposició *per* també té un significat de distribució, és a dir, assignar un fet a cada membre d’un conjunt (tal com es troba en molts altres parlars catalans):

> […] bayx la pena de quinse lliuras barsalonesas per quiscun arbre a qualsebol persona que faltarà en dit arrest. ([8], document sobre arrestos i ordinacions del Comú de Sant Julià de Lòria, 27-01-1862, pàgina 215)
>
> Se a conbengut en Consell ple que lo bestiar gros pagaran per los cortons de Rialp y Sorteñ 8 rals per cap, en obligació que lo bestiar que entrarà en un dels cortons y no entrarà en lo altre pagarà tot lo preu com que pexés en los dos. ([8], taba de bestiar d’Ordino, 08-02-1893, pàgina 362)
>
> Un per cada carro i anar espenyent poc a poc. Si el tronc era gros s’anava més a poc a poc, i si era petit, ziiiiiiiii, passava que no se’n donava compte. La fusta que menys m’agradae era l’avet. L’avet té uns nusos secs, i allò s’emportava el fil de la serra que era un contento; en canvi el pi no, el pi el passa bastant bé, però el dia que serràvem avets, ui, ja pativa. ([10], pàgina 123)

També val la pena reportar l’ús intensiu de la preposició *per* en una construcció formada amb aquesta mateixa preposició, un adjectiu i el mot enllaçant *que*, per a tot seguit descriure una situació (ús igualment present en la majoria de parlars catalans):

> […] la benefactora influencia del Ser Suprém que regeig la vida dels homes y la dels pobles, per grans y poderosos que sian uns y altres. ([6], número 1, pàgina 1)

Per a indicar un fet projectat cap al futur, incloent-hi la tasca a què hom destina una cosa (expressada mitjançant l'infinitiu) o la persona destinatària d'una cosa, en la parla andorrana del segle XX es documenta la preposició *per* (sense *a*):

> per puguer fer més poble ([1], J. C., minut 03:08)
>
> Per rentar la roba anàvem al safareig públic a Tovira, i al cap del Carrer, que encara va sortir al diari fa pocs dies, hi havia safareig molt gran. I n'hi havia un al Puial, allà a vora de casa meva. Jo també hi anava, a rentar! Primer em feven rentar mocadors i coses petites —al safareig ja ho sabives tot, al safareig—, i quan hi havia 'algo' que no podives sentir: "Vés-te'n a jugar allà baix." 'Antes' els teniven més "d'allò" a los fills, no podives sentir segons quines paraules… Això que lo meu pare era un home boníssim, no diva mai cap renec; mai. Però la meua mare mos fotia uns tous! Ui, teniva un caràcter! Et diva: "Faràs això, això i això" i si no ho feves… carai! Tenívem vuit o nou anys. ([5], pàgina 347)
>
> Sortint d'estudi sempre tenívem feina a casa: collir menjar pels conills, 'després' a fer coses. Me'n recordo que a casa nostra tenívem un soler, 'lo' que es diu un soler, amb unes fustes amples així, i eren blanques… S'havien de 'llimpiar' amb lleixiu! I de vegades sé que veniva algú i diva: "Ui, quin soler tan net, amb què lo 'llimpieu'?", i jo pensava "Ja ho sé prou, jo, amb què." La una el fregava, l'altra l'assecava, perquè tenívem una sala grandiosa. Hi havia una taula que no l'omplívem tota la colla que érem! Allà févem vida, perquè la cuina era petiteta i no la tenívem tancada, la cuina. No tenívem calefacció ni re, ni estufes. ([5], pàgina 347)
>
> [parlant de quedar-se caps de bestiar] Perquè el meu pare, al cel sigui, normalment només pujave les que ell havie de menester per ell, per casa, i el meu oncle de vegades en feie pujar dos. ([9], pàgina 36)

> Després vaig comprar una màquina per soldar-les. Aquesta la vaig portar de Tolosa. Aquí posàvem la serra per cada costat, quan era limpiada, i amb un ferro calent per baix i un altre per alt, i aleshòrens, això soldat amb plata, amb cinta de plata. Posàvem borraix. Posàvem la cinta mullada, vaja, mullada, amb polvos d'aquells de borraix que tenívom ja exprés i ficàvom un ferro; aquells ferros encara són allà. Quan estava la serra aquí dins, aquests ferros calents, vinga apretar-la ben apretada i quedava…, es fonia la plata aquella i quedava la serra soldada. ([10], pàgina 122)
>
> […] ens feve treballar a tots. La una guardava al petit, l'altra guardava… jo més aviat era la mossa. El mosso. I la meva germana, la gran, va aprendre de cosir, de fer de modista per fer la roba per tots… ([11], pàgina 100)
>
> [parlant de l'aigua que arribava a la plaça d'un poble] Aquella ere pel bestiar i per la gent del poble. ([15], pàgina 149)

Aquí notem com la preposició *per a* ha desaparegut (o, si es diu, ha quedat molt arraconada). Aquesta idea prové de la constatació que, als segles XVII i XVIII, en la parla andorrana es deia *per a* seguit d'infinitiu quan l'acció es projectava cap al futur; però ja en aquells dos segles també es troba l'ús de *per* amb aquest valor (Rull 2010: 77-81). De fet, als segles XVII i XVIII es troba *per a que*, mentre que, a partir del segle XIX, aquesta solució queda reduïda a *perquè*. Per tant, la conclusió és que durant l'edat moderna la parla d'Andorra usava *per a* sempre que indicava 'destinació', també amb infinitius, i al segle XVII (si no abans) comença a elidir-se la *a*, elisió que quedaria completada al segle XX.

En contextos en què s'indica una condició, el català del segle XXI sol dir *com a* (*Parlava com a líder del partit, no com a president del país*) (vegeu l'apartat 5.3, sobre pronoms inconcrets, on aquesta qüestió s'explica amb una mica més de detall); però amb el verb *tindre* és freqüent que es digui *per*. Aquest ús es troba ja en la parla andorrana de principi del segle XX:

> Los Andorrans, a la Conferencia de la Pau, hi tenim per representant a la França, qu'es, sens dubte, una millor representació de la que hi

> hauriem pogut enviar nosaltres, y tenim d'estar en la seguritat y'l convenciment de que una nacio que ha derramat la seua sanch per la defensa de la justicia y per la existencia de les nacions petites y grans, no consentirà jamay ab los cambis y anexions de territoris que alguns han proposat. ([6], número 4, pàgina 2)

La preposició que indica acompanyament és *amb* (pronunciat [am]) en el segle XX; però cal fer notar que, al llarg del segle XIX, apareix escrita *ab* (en textos d'arreu, també els andorrans). Aquesta qüestió, però, és controvertida, ja que, tal com assenyalen els experts en la llengua literària del segle XIX, podria ser que ja al segle XIX es digués [am] i encara s'escrivís *ab* per costum; és a dir, podria ser que, en català, en origen es digués *ab* i passés a dir-se *amb* al segle XIX però que, alhora, es conservés la grafia antiga.

> El mal es ja crónich a Andorra, si be que no ab la intensitat que te avuy ab motiu de la guerra europea ([6], número 1, pàgina 3)
> Se parla de que ara anirá de debó la construcció de la carretera que ha de ajuntarnos ab Andorra la Vella. No hi ha que dir que ab la satisfacció que aquests vehins esperém sigui una realitat aquesta millora. ([6], número 1, pàgina 5)
> Cada dia van essent més de manifest los beneficis que dóna la instalació del buçó de correus posat al peu de la carretera, ab lo qual se facilita la comunicació diaria y sens interrupció ab França y Espanya. ([6], número 1bis, pàgines 3-4)
> Allavores, lògicament, compararàs la vida actual del teu poble ab la dels altres pobles ([6], número 5, pàgina 2)
> […] missas cantadas ab absolta general també cantada a la fi de quiscun aniversari […]. ([8], document de creació d'una fundació en l'església parroquial d'Encamp destinada a la celebració de misses aniversaris per a membres de la seva família, 16-01-1804, pàgina 82)
> Lo preu del present arrendament és dos mil set centas noranta y vuit lliuras barceloneses […]. Cual preu prometen pagar y aportar a dits señors o a sos representants en estas Valls […], franch y quiti cada

any ab un plaso per lo dia trenta del mes de novembre, sens dilació ni escusa alguna, ab lo acostumat salari de procurador, restitució y esmena de tots danys y gastos ocasionadors. ([8], document d'arrendament de delmes, 26-04-1846, pàgina 181)

La conducció y dotació de la present contracta serà de dos mil pessetes anuals y doscentas cincuanta pessetes més per la manutenció anual del caball que ofereix tenir al fi de poder dar ab més facilitat la servitut a las presents Valls. ([8], establiment d'una conducta per a fer que un metge visiti els malalts de les Valls d'Andorra, 25-11-1895, pàgina 381)

Concedeixo lliure i segur pasaport a ___ natural de les presents Valls ___, de ___ anys de edat, de estat ___ professiò ___ i vehi de ___ es ___ de bona fama i costums que passa al extranger. Per lo tant manám a les Justicies per ahont transitará que siguin de nostra jurisdicció, i a les que no ho son, atentament les suplicám no li posin impediment algún en lo seu viatje ans be li donguin tot lo favor i auxili que necessiti; oferintnos per lo mateix sempre que se presenti la ocasió. I per que consti donám lo present firmat i sellat ab lo sello de les Valls. ([16], document d'expedició de passaport del procurador general de la Valls d'Andorra Bonaventura Vilarrubla Nequí, anys 20 del segle XX)

Los Hbles Comuns de las Parroquias de Canillo j Encamp; ab lo major modo j atenta veneració ante lo M I Consell Gl. esposen: […]. ([16], súplica dels comuns de Canillo i Encamp adreçada al Consell General, relativa a la presa de certes disposicions sobre la contribució pel pagament de la construcció de la carretera, 20-11-1904)

[…] fer un emprestit amortisapble afí de construir ab lo menor número d'anys posible la tant anhelada carretera […]. ([16], súplica dels comuns de Canillo i Encamp adreçada al Consell General, relativa a la presa de certes disposicions sobre la contribució pel pagament de la construcció de la carretera, 20-11-1904)

Una taba de bestiar d'Ordino del 08-02-1893 inclús té escrit *ap* en comptes de la grafia tradicional *ab* ([8], pàgina 360). Això podria fer pensar que, a final del segle XIX, a Andorra es deia encara *ab*.

En la documentació andorrana dels segles XVII i XVIII es troba *ab* de manera sistemàtica (Rull 2010: 72-73).

La preposició *sense* prové de la forma *sens*, usual en la llengua antiga. De fet, a finals del segle XX, en tot el català *sens* pràcticament només es deia en construccions fixades, com *sens falta*, *sens dubte* o *sens fi*, una mena de fòssils. En aquest context, en la parla andorrana del segle XIX i del principi del segle XX es troba *sens*:

> […] s'observa vuy dia la novedat de no ser admesos sens pagar los drets com a estrangers, sens saber cual haja estat la causa que ho ha motivat ([8], document del Consell General adreçat al rei de França per a la ratificació dels privilegis duaners, 26-10-1829, pàgina 136)
> […] l'asperesa del terreno ahont se troban la major part dels arbres venuts no permetrà, sens gravíssima dificultat, o segurament serà impossible, lo poderse tallar molts d'ells. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 129)
> […] disgustos y perjudicis en la introducció de sos bestiars y productos al Principat de Cathaluña, y no podent subsistir aquest país sens donar eixida a aquestos […] ([8], document del Consell General adreçat al rei de França per a la ratificació dels privilegis duaners, 26-10-1829, pàgina 136)
> Lo preu del present arrendament és dos mil set centas noranta y vuit lliuras barceloneses […]. Cual preu prometen pagar y aportar a dits señors o a sos representants en estas Valls […], franch y quiti cada any ab un plaso per lo dia trenta del mes de novembre, sens dilació ni escusa alguna, ab lo acostumat salari de procurador, restitució y esmena de tots danys y gastos ocasionadors. ([8], document d'arrendament de delmes, 26-04-1846, pàgina 181)
> Lo bestiar de conlloch no pot entrar als anprius afins que axan bogat les 45 nits com és de costum de la parròquia. A més ses conbengut que tot lo bestiar de cualsebol parròquia sens llisència, que solament apletarà una nit al terme de la parròquia d'Ordino, estarà obligat a pagar lo astrañ, com ygualmen ningun indibiduo de defora parrò-

quia que no tingo casa parada y no presto ninguna serbitut al Comú, pagarà lo astrañ encara que siga en propietat sua. ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 361)

No podrà lo Sr. metge anar a visitar a Espanya ni ausentarse de las Valls sens llicència del M. I. Sr. síndich general o menor […]. ([8], establiment d'una conducta per a fer que un metge visiti els malalts de les Valls d'Andorra, 25-11-1895, pàgina 380)

Ara cumplexen dos anys que vam donar a llum lo primer periòdic d'Andorra, sens imaginar que pogués desplaure a certes autoritats d'aquell país. ([6], número 1bis, pàgina 1)

Cada dia van essent més de manifest los beneficis que dóna la instalació del buçó de correus posat al peu de la carretera, ab lo qual se facilita la comunicació diaria y sens interrupció ab França y Espanya. ([6], número 1bis, pàgines 3-4)

[…] la nostra mare França […] y al nostre amat Príncep d'Urgell […] mantenir les relacions més amistoses a una part y altra sens diferencia, posantnos a l'altura de sapiguer conèxer que per fins polítichs l'un no'ns faci barallar ab l'altre. ([6], número 4, pàgina 2)

Los Andorrans, a la Conferencia de la Pau, hi tenim per representant a la França, qu'es, sens dubte, una millor representació de la que hi hauriem pogut enviar nosaltres, y tenim d'estar en la seguritat y'l convenciment de que una nacio que ha derramat la seua sanch per la defensa de la justicia y per la existencia de les nacions petites y grans, no consentirà jamay ab los cambis y anexions de territoris que alguns han proposat. ([6], número 4, pàgina 2)

les lleys immutables que regexen al món fent que renexi, y que's renovi y perfeccioni sens interrupció ([6], número 7, pàgina 3)

Un recurs que tenia el català anterior al segle XXI era usar la preposició *a* davant d'un infinitiu per a introduir un significat condicional. Al segle XXI aquest recurs ha pràcticament desaparegut, i solament es manté en algunes expressions com *a no ser o a jutjar per…*, que també es diuen en castellà (i això pot haver ajudat a fer que es mantinguessin). En el cas de la parla andorrana, aquest recurs es documenta al segle XIX:

> No hauria pensat segurament lo Consell General d'estas valls d'Andorra en molestar lo magnànim y compasiu cor y atenció de vostra reial majestat ab semblant solicitut, a no trobarse sufrir los naturals d'estas valls d'Andorra varios disgustos y perjudicis en la introducció de sos bestiars y productos al Principat de Cathaluña ([8], document del Consell General adreçat al rei de França per a la ratificació dels privilegis duaners, 26-10-1829, pàgina 136)
>
> […] cualsebol particular que pondrà de tota clase de bestiar a mix guañ, no podrà anar a les erbes comunes a no ser que sien pres per tot lo dia 20 de febrer. ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgines 361-362)

Un cas específic el trobem quan un ramader, parlant de les vaques, les té *fàcils per controlar* ([2], J. F., minut 01:37). Allò que se sol dir més (tant en la parla andorrana com en català en general) és amb *de* (*fàcils de controlar*).

A principi del segle XX es documenta també la preposició *ante* però amb un valor protocol·lari, especificant una institució:

> Los Hbles Comuns de las Parroquias de Canillo j Encamp; ab lo major modo j atenta veneració ante lo M I Consell Gl. esposen: […]. ([16], súplica dels comuns de Canillo i Encamp adreçada al Consell General, relativa a la presa de certes disposicions sobre la contribució pel pagament de la construcció de la carretera, 20-11-1904)

Finalment, cal fer esment de la preposició *prop*, que, a més de significar 'a poca distància' (*Posa't a prop meu*, ús que es troba en tota la llengua i també, és clar, a Andorra) i 'aproximadament' (*Hi havia prop de cinquanta persones*, ús que també es troba en tota la llengua i també a Andorra), en el llenguatge de tipus administratiu i protocol·lari d'Andorra indica l'organisme al qual una persona s'adreça o hi està destinada. En dona compte Joan Sans Urgell quan justifica que aquest significat ha de figurar als diccionaris generals del català, tot fent incís en la vivesa d'aquest ús entre els parlants d'Andorra:

> Una preposició força utilitzada en el llenguatge administratiu i jurídic andorrà és *prop*. S'aplica al destinatari d'un tràmit, sobretot quan és un càrrec o una institució. En documents publicats al *Butlletí Oficial del Principat d'Andorra* i altres textos administratius hi trobem frases com *Els papers s'han de fer prop del ministeri*; *[S'acorda] nomenar X ambaixador extraordinari i plenipotenciari del Principat d'Andorra prop de les Cimeres Iberoamericanes*; *La liquidació, la notificació i el pagament es portaran a terme en el moment d'adreçar la sol·licitud prop del Comú*; *Realitzar accions de promoció turística prop dels professionals del sector turístic i els mitjans de comunicació* (extret, aquest darrer, del pressupost del 2002). Cal precisar que no es tracta d'un formulisme present únicament en el llenguatge administratiu escrit, sinó que és ben viu, ja que també es pot sentir en la parla: *Vaig preguntar al ministeri si podia fer alguna cosa prop de l'aeroport per veure [si no es podia repetir un fet com aquest]* (doc. oral, Andorra la Vella, 30-10-2001). (Sans Urgell 2014: 56-57)

Vet aquí un exemple contextualitzat de final del segle XX:

> El cap de Govern del Principat d'Andorra,
> Vist el títol V de la Constitució del Principat d'Andorra,
> Vist l'acord de Govern de data 4 de juny de 1997, a proposta del ministre de Relacions Exteriors,
> Decreto
> 1. Nomenar la Sra. Isabel Escudé Riera ambaixadora extraordinària i plenipotenciària, delegada permanent del Principat d'Andorra prop de la UNESCO.
> 2. Nomenar el Sr. Joan Tomàs Roca ambaixador extraordinari i plenipotenciari, representant permanent del Principat d'Andorra prop del Consell d'Europa.
> 3. Nomenar el Sr. Joan Pujal Laborda ambaixador, cap de delegació del Principat d'Andorra prop de l'OSCE.
> Cosa que es fa pública per a coneixement general.
> Andorra la Vella, 4 de juny de 1997
> Marc Forné Molné

> Cap de Govern ([17], Decret de 4-6-97 pel qual es nomena la Sra. Isabel Escudé Riera ambaixadora extraordinària i plenipotenciària, delegada permanent del Principat d'Andorra prop de la UNESCO, el Sr. Joan Tomàs Roca ambaixador extraordinari i plenipotenciari, representant permanent del Principat d'Andorra prop del Consell d'Europa i el Sr. Joan Pujal Laborda ambaixador, cap de delegació del Principat d'Andorra prop de l'OSCE, 1997)

Els diccionaris generals catalans recullen aquest ús, encara que amb una visió més àmplia en comparació amb l'ús que té al Principat d'Andorra. El DIEC2 té aquesta definició a l'entrada *prop* (accepció 1, subaccepció (c)): «Presència davant d'algú a qui s'adreça una petició o una pregunta. *Va intercedir prop de la ministra a favor del cònsol. Convindrà que us aconselleu bé prop d'un òptic.*» I el GDLC té aquesta definició a l'entrada *prop* (accepció 3): «[seguit de la preposició *de*] Introduint un complement de lloc en sentit figurat. *Ambaixador prop del Quirinal*».

5.3. PRONOMS INCONCRETS

En la parla andorrana del segle XX el mot *que* s'usa com a enllaç per a oracions subordinades sense la intervenció de cap més partícula; és a dir, no apareixen coses com *en què* (en verbs que regeixen la preposició *en*) sinó *que*:

> la primera escola maternal que vaig anar va ser en francès ([1], C. A., minut 02:10)

Cal dir, però, que al llarg del segle XIX es troben frases en què el mot *que* com a enllaç (anomenat tradicionalment «pronom relatiu») no s'usa:

> […] que dits arrendataris degran tornar al dit arrendador lo dia finirà lo present arrendament las mateixas terras que vuy se'ls entregan sembradas […] com y totas las demés cosas en lo mateix bon estat,

> forma i condició que vuy se'ls entrega ben tancat i guardat. ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 100)
> […] los dits arrendataris estaran obligats en haber de pagar annualment lo preu del present arrendament ab dos iguals pagas: l'una, per tot lo dia de Tots Sants y l'altra, per tot lo dia de Nostra Senyora de mars de quiscun any durarà lo present arrendament […]. ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 101)
> Lo Quart de Fontaneda […] demana y suplica: se cervesquia V.S. manar al comú de la referida vila de Sant Julià que s'abstinga d'incomodar al Cuart recurrent a la fabricació de dit carbó y demés drets que tenen los vahins del mateix. ([8], petició del consell del quart de Fontaneda al Consell General per a vendre carbó per tal de sufragar la reparació de camins, 04-06-1832, pàgines 143-144)
> vol lo Comú que en cas se cremàs alguna o algunas carboneras o pilots de carbó, que vagia també comprès al número del venut […]. ([8], document de venda de cargues de carbó, 09-09-1844, pàgina 170)
> Nota de las obligacions té lo Reverend vicari conductiu de la parròquia d'Andorra. ([8], consueta on s'estableixen les obligacions del vicari consultiu, 27-01-1862, pàgina 215)

En la parla andorrana del segle XIX, el mot *que* apareix acompanyant el mot *com* amb el mateix valor que *si* (és a dir, *com que* significa *com si*):

> Se a conbengut en Consell ple que lo bestiar gros pagaran per los cortons de Rialp y Sorteñ 8 rals per cap, en obligació que lo bestiar que entrarà en un dels cortons y no entrarà en lo altre pagarà tot lo preu com que pexés en los dos. ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 362)

A principis del segle XX, el pronom inconcret locatiu *on* segurament es pronunciava *ont* si després venia una vocal. Aquesta pronúncia és present en tot el segle XX en altres dialectes, cosa que fa pensar que també a Andorra va dir-se així al llarg de tot el segle XX:

> […] los enmena sense sotrachs ni estrebades cap a un mes enllá de la vida, hont han de trobarhi les noves generacións mes perfecció, mes justicia, mes bondat, hont hi sentirán mes d'aprop la benefactora influencia del Ser Suprém que regeig la vida dels homes y la dels pobles, per grans y poderosos que sian uns y altres. ([6], número 1, pàgina 1)

També cal recalcar la presència del grup *a on* en documentació andorrana contemporània:

> […] convocats y congregats llegítimament los individuos que <e>l corresponen en la Casa Major de les presents Valls ahon s'acostumen congregar per semblants y altres negocis. ([8], document d'arrendament de la farga del Madriu, 12-04-1819, pàgines 111-112)

El pronom inconcret per a indicar manera, *com*, que ha acabat utilitzant-se en altres contextos (per exemple, comparatiu: *Ell és com ella*), té un ús per a indicar una qualitat aproximada, per exemple *Aquell home era com esquerp*. Aquest ús deriva del significat de comparació: un home desconegut és igual que (es comporta igual que) altres hòmens que són esquerps. Aquest ús de significat aproximat, que es troba en molts contextos (*Tinc com a fred* per a indicar una molt lleu sensació de fred; o, a Mallorca, frases com *M'ha paregut que com a se n'anava*), ha sigut objecte de controvèrsia a final del segle XX i principi del segle XXI entre lingüistes, ja que alguns el consideren un ús espuri empès pel castellà. Tanmateix, a principis del segle XX es troba documentat a Andorra:

> […] l'esperit andorrá que desde molts sigles sembla somnolar y com letargat per la pau y tranquilitat que'ns deurien envejar moltes nacions que's diuhen civilisades. ([6], número 1, pàgina 2)

La paraula *com* també permet indicar una causa. En català antic s'emprava tal qual (i encara s'usa així al País Valencià en ple segle XXI), però en molts parlars, per a aquest ús específic d'indicar causa, s'hi va

afegir la paraula *que* tot seguit. Al segle XIX es troba sols *com* a Andorra, però a principis del segle XX, ja es troba *com que* a Andorra; totes dues maneres de dir devien conviure durant tot el segle XX, perquè es troben usos de *com* a seques a final del segle XX:

> Com la major part dels boscos compresos en la venda de que se tracta consistesca en abets, y sen ben conegut no ser lo carbó resultant d'aquestos d'igual consistència y bondat que lo carbó de pi […]. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 130)
>
> [parlant d'un defraudament fiscal] Com lo càstich que pot aplicar est Onorable [es refereix al Comú] és insinificant, és la causa del gran avús […] ([8], carta del Comú de Sant Julià de Lòria al Consell General, 02-06-1878, pàgina 282)
>
> Com que les obres de la casa han estat sospeses a causa de les gelades ([6], número 1, pàgina 5)
>
> Fèiom uns ciris perquè[,] com teníom abelles, fèiom mel. Portaven una careta i amb fem sec del bestiar l'enceniven i allò feven fum. Un feia fum i l'altre treguive la mel. ([11], pàgina 98)
>
> A casa meva com hi havie el forn no n'hem passat mai[,] de misèria […]. ([12], pàgina 97)

El mot *com* també pot incorporar una *a*; aquest fet en principi estava deslligat del significat (a Menorca o a la zona del Priorat i les Garrigues pot trobar-se *com a* significant 'comparació', especialment si és exagerada), però el català va desenvolupar una especialització semàntica: *com a* s'usa sobretot per a dir 'en qualitat de'. Aquest ús es troba perfectament documentat en la parla andorrana del segle XIX:

> […] s'observa vuy dia la novedat de no ser admesos sens pagar los drets com a estrangers, sens saber cual haja estat la causa que ho ha motivat ([8], document del Consell General adreçat al rei de França per a la ratificació dels privilegis duaners, 26-10-1829, pàgina 136)

A principi del segle XIX s'observa que la paraula *com* introduint una frase tenia un significat d'excepció, és a dir, sinònim de l'expressió *sempre que* (seguida de la partícula negativa *no*):

> […] vindrà a càrrech dels dits arrendataris lo haber de mantenir a sos gastos los capaguals o peixeras dels dits prats y totas las sobreditas cosas arrendadas; y si se feye algún o alguns espatlladers en alguna de les sobreditas cosas arrendadas, estaran obligats los dits arrendataris a retornarho a sas costas, com no excedesquie lo dit espatllader o espatlladers de quatre jornals, y que de quatre jornals en amunt vindrà a càrrech del dit arrendador. ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 100)

El mot *quin* s'usa com a exclamatiu de ponderació (*Quina casa més maca!*) i per a triar (*Quina jaqueta vols?*); però, introduït per un article definit, indica la selecció d'un element d'entre dos o més, tret que també es troba en la parla andorrana d'almenys la segona mitat del segle XX (Anglada 1993: 144):

> Pués eren dos homes, un a Tor i un a la Massana, i lo quin guanyariï, pues la montanya quedariï seva. ([7], pàgina 63)
> Totes barrejades, vam barrejar, les vam triar les quines mos semblave fer-les a França, vam triar més que res lo baciu, i les quines dels corders les vam tirar totes cap a Espanya, perquè vam dir: «Lo menos que mos quedo els corders», i d'Espanya no mos va quedar ni corders ni auvelles; va ser al revés: a baix mos vam arruïnar. ([9], pàgina 119)
> A tu et toque l'u, a tu el quatre, ell el sis, el quin sigui. ([11], pàgina 96)
> Pren les quines vulgues. (exemple extret d'Anglada (1993: 144))

Aquest ús que es troba en la parla lleidatana. En català general, en aquest context es diu *que*.

Anglada (1993: 144) també explica que *quin* apareix en els textos escrits andorrans de mitjan segle XX en compte de *qual* amb article definit anteposat. Posa com a exemples *Les mercaderies quina procedència […]* i *[…] quina vida guardi Déu per molts*

anys. El mateix autor, però, s'encarrega de recordar que és una cosa que es troba exclusivament en els documents escrits. És a dir, que no s'usa en parla. En efecte, en la parla andorrana això no s'ha dit; sembla més un calc traductiu del castellà *cuyo*. Durant tot el segle XX, incloent-hi els darrers anys d'aquesta centúria, alguns textos andorrans tenien aquest ús de *quin*. Cap autor que ha estudiat la parla andorrana no ha trobat mai aquest ús en els usos reals de la llengua: per tant, és una informació a descartar: un artifici expressiu per calc d'un altre idioma que no apareix mai en la parla es pot considerar que no ha entrat a la llengua.

El mot *qual* apareix en algun document del segle XIX en un context en què substitueix un complement nominal (que generalment s'expressa amb la preposició *de*) (equival al castellà *cuyo* i al portuguès *cujo*):

> […] espontàneament ven […] al mencionat Tomàs Perich, present i acceptant, als seus i a qui ell voldrà, […] tota aquella terra hort té i posseheix […]. La cual venta e 'insolutum' cessió fa així com millor de dret procehesca. ([8], venda d'un hort, 29-03-1825, pàgina 125)
>
> Lo preu del present arrendament és dos mil set centas noranta y vuit lliuras barceloneses […]. Cual preu prometen pagar y aportar a dits señors o a sos representants en estas Valls […], franch y quiti cada any ab un plaso per lo dia trenta del mes de novembre, sens dilació ni escusa alguna, ab lo acostumat salari de procurador, restitució y esmena de tots danys y gastos ocasionadors. ([8], document d'arrendament de delmes, 26-04-1846, pàgina 181)
>
> No podrà lo Sr. metge anar a visitar a Espanya ni ausentarse de las Valls sens llicència del M. I. Sr. síndich general o menor […] Quedantli, no obstant, la facultat de poderse ausentar d'ellas una vegada cada any per lo termini de quinze dias, ab la inteligència que en lo cas de que durant aqueixa ausència arribés algún cas grave en lo país, vindrà a son càrrech lo pago dels honoraris del metge o metges cuals servicis haci [?] estat necessaris utilisar. ([8], establiment d'una conducta per a fer que un metge visiti els malalts de les Valls d'Andorra, 25-11-1895, pàgina 380)

El mot *con* funciona com a equivalent del mot *quan* (pronom inconcret de temps):

> No ho sé[,] com vai conèixer el nòvio. Home, fa cinquanta anys. Perquè 'antes' com anàvem a ballar, tots, cada dia de festa sortiva un i t'acompanyava, i així… ([5], pàgina 346)

Aquest ús es troba sobretot en la Catalunya central prepirinenca i, en el Pirineu, entre Andorra i la Cerdanya, d'una banda, i el Rosselló, de l'altra.

Podria considerar-se un cas de monoftongació del grup [wa] (tal com s'explica en l'apartat 3.5, sobre diftongs i hiats); però els historiadors de la llengua ho interpreten entenent que la paraula *com* designa per si sola temporalitat. És a dir, no hi veuen pas una monoftongació del grup [wa] (del mot *quan*), sinó un valor semàntic ja preexistent en el mot *com*. El DECLC (VI: 894) considera que *com* tenia també valor temporal en la llengua medieval, tot i que, al tractar el mot *com*, el mateix DECLC (II: 846-848) no detalla amb gaire precisió com es genera aquest valor de *com*. L'explicació que trobam en el DECLC (VI: 895), presa d'un altre autor, és que l'expressió llatina *quomodo* 'de quina manera', que dona el català *com*, també s'emprava en llatí tardà amb un sentit temporal.

5.4. MOTS POSICIONALS

En la parla andorrana del segle XX, els mots posicionals de lloc *davant*, *darrere*, *damunt*, *davall* poden dir-se amb una *e* en la primera síl·laba (*de-*) en comptes d'una *a*:

> a devant de… ([1], C. A., minut 03:30)
> demunt… ([3], C. C., minut 03:04)

Garcia Puy & Ronchera (2006: 357) també recullen *demunt*.

A banda, Riera i Riera (1992: 188 i 242) documenta *capdemont* i *demont* com a variants de *capdamunt* i *damunt*.

En aquest punt cal destacar que Coromines (1976: 66) va recollir als anys 20 o 30 del segle XX la paraula *dessús* 'davall' a la Cortinada (la frase exacta que va trobar és *Lo camí passe per allí dessús*).

Com fa notar el mateix Joan Coromines, en aquella època ja era un mot gairebé en desús en tot el català, si bé també assenyala (nota 18) que en aquella mateixa època la gent gran de Camprodon (Ripollès) encara el deia. Després, és clar, queden els noms de lloc, que poden tindre formes que han desaparegut del llenguatge general, com explica el mateix Joan Coromines tot reportant l'exemple *Prats dessús Casa*, al terme de Talltendre (Cerdanya).

Aquests mots i altres de posicionals (*dins*, *fora*, etcètera) duen la preposició *de* postposada i també poden dur la preposició *a* anteposada:

> davant del cal Sisco de Sanç ([1], J. C., minut 01:47)
> a devant de… ([1], C. A., minut 03:30)
> [parlant d'encants, és a dir, una subhasta per a resoldre un deute] Y no haventse trobat qui ne donàs lo just valor […] per satisferlos la dita quantitat, anasen y entrasen dins d'aquellas proprietats […] y que d'aquellas estimasen y judicasen per lo cumpliment de la predita suma ([8], document de lliurament de béns per a resoldre un deute, 28-02-1806, pàgina 92)

Però en el segle XIX es troben aqueixos mots sense preposició *de*, tal com devia ser originalment en català (i que en la Catalunya oriental i en les Balears encara es conserva així):

> lo Consell donarà al dit arrendatari una cabana de dos carboners demunt la molina de Xorrina, de l'astret de la canal en amunt […]. ([8], document d'arrendament de la farga del Madriu, 12-04-1819, pàgina 112)

També es documenten expressions com *Tot lo vestiar gros que bindrà fora parròquia […]* ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 360); en ple segle XXI, això es diu *vindrà de fora de la parròquia*. La conclusió és que el català d'Andorra ha incorporat la preposició *de* en

els mots posicionals (com, d'altra banda, ha fet tot el català occidental, ja que en el Pallars, en la regió de Lleida i en les Terres de l'Ebre es troba aquest ús).

Val a dir que també es troba la paraula *detràs* fins a final del segle XX ([7], pàgina 98).

Cal destacar també la presència abundant del mot *sota* 'en posició inferior' en la parla andorrana:

> Aquests ultims dias hem arribat a dotze sota zero. Deu n'hi dó. ([6], número 1, pàgina 5)
>
> Quan ets allà, que el tabaco és fermentat, et donaven aquestes fulles… no totes les fulles són bones, és clar, te les donen bones i dolentes. […] les havies d'estendre, una fulla bona, l'agafes[,] lo nervi[,] per la banda de sota, i «zupppp» te la cargolaves a la mà i allavons et feves la fulla. […] i posàvem els capots aquí al genoll, a lo un posàvem capots i a l'altre capes, i au, anar fent així […]. I allavons embolicaves i les lligàvom, i allavons amb uns draps de saca, humits, es posaven en un pesó. […] i allavons cargolaves i tenies que mullar-ho amb el dit, sucàvom la capa i au, allavons tallaves lo un cap i allavons apuntaes aquí. ([10], pàgines 109-110)
>
> La serra marxava i aquí hi havia uns queixals que pujaven, hi havia un eix a sota que pujava i al baixar tallava la fusta, xac, xac, xac. Encara ho sento bé. Posaves els troncs allí, ben preparats, i, au, anàvem fent les taules. Quan havia acabat de fer la taula feia recular allò amb una maneta que hi havia, i amb un torn feia voltar, ziiiirt, encara ho tornava a pujar. (10], pàgines 119)
>
> [parlant de gent amb terres] Eren unes bones persones, però vull dir que per altra part eren d'aquella gent que els hi semblave que perquè eren a dalt, els demés havies [sic] d'anar a sota de tot. ([12], pàgina 124)

Com a posicionals de moviment, el català usa els posicionals estàtics però afegint-hi *en-*; així, si hom diu *allà* per a indicar un punt, usa *enllà* per a indicar l'espai que va d'un punt allunyat cap a encara més lluny. Això ja es troba en la parla andorrana des de l'inici del segle XIX; així,

parlant d'una finca, indica que es troba *del castanyer en amunt* ([8], document de lliurament de béns per a resoldre un deute, 28-02-1806, pàgina 93); també amb valor de referència en quantitats: *[…] no podrà tenir 25 caps de cabrum gros en amun* ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 360).

Encara en els posicionals de moviment, Riera i Riera (1992: 134) reporta *atràs* usat com a exclamació per a fer anar enrere algú o un animal (*atràs!*) o després d'una referència temporal (*quaranta anys atràs*).

El mot *atràs* s'ha dit en general en pràcticament tots els parlars catalans; juntament amb *tras*, ja des de l'edat mitjana.

Pel que fa als posicionals de temps (*abans*, *després*, etcètera), el mot *adés* també s'ha fet servir (Riera & Riera 1993) en la parla d'Andorra fins almenys al darrer quart del segle XX, amb els dos significats: 'fa poc' (molt corrent en valencià i tortosí) i 'd'aquí a poc' (menys freqüent, que es troba puntualment en lleidatà).

Cal fer notar la presència dels mots posicionals temporals *demprés* 'en un moment posterior' (compartit amb la Cerdanya i bona part del País Valencià), *encabat* 'en un moment posterior' (compartit amb molts parlars catalans), *antes* 'en un moment anterior' (Garcia Puy & Ronchera 2006: 354, Riera i Riera 1992: 117; [8], document de creació d'una fundació en l'església parroquial d'Encamp destinada a la celebració de misses aniversaris per a membres de la seva família, 16-01-1804, pàgina 83) (present també en tortosí i en diverses zones pirinenques, i, tradicionalment, en tarragoní, a banda d'algun altre parlar), *abantes* 'en un moment anterior' (Garcia Puy & Ronchera 2006: 353; Riera i Riera 1992: 93; Pantebre 1997: 21; [3], C. C., minut 00:45) (un mot present en la Cerdanya, la Catalunya Nord i l'Empordà):

> […] i el cotxe l'hi van requisionar per demprés l'hi van tornar ([9], pàgina 118)

> Quan haviis [=haviïs] de donar mama a un 'crio', una escudelleta de vi a la vora el foc amb un bocinet de pa torrat de casa, eh?, i au! Ancabat donar mama. ([5], pàgina 332)

[…] lo primer ramat que va anar a França va ser el nostre, la nostra casa, i durant tres o quatre anys teniven permís especial, i encabat el van donar a tothom. ([9], pàgina 43)
[…] poder hi vaig treballar vint anys. Bueno, a l'estiu veniva dos mesos aquí, juliol i agost veniva aquí i encabat me'n tornava. ([10], pàgina 178)

Per rentar la roba anàvem al safareig públic a Tovira, i al cap del Carrer, que encara va sortir al diari fa pocs dies, hi havia safareig molt gran. I n'hi havia un al Puial, allà a vora de casa meva. Jo també hi anava, a rentar! Primer em feven rentar mocadors i coses petites —al safareig ja ho sabives tot, al safareig—, i quan hi havia 'algo' que no podives sentir: "Vés-te'n a jugar allà baix." 'Antes' els teniven més "d'allò" a los fills, no podives sentir segons quines paraules… Això que lo meu pare era un home boníssim, no diva mai cap renec; mai. Però la meua mare mos fotia uns tous! Ui, teniva un caràcter! Et diva: "Faràs això, això i això" i si no ho feves… carai! Tenívem vuit o nou anys. ([5], pàgina 347)
Allavontes arribàvam aquí el dia de Sant Antoni de juny, i antes no podiven pujar fins Sant Antoni de juny; lo dia de Sant Antoni podiven péixer, però un dia abans, si arribaven, havien d'estar tancades. Hi havie unes lleis aixíns, abans… ([9], pàgina 36)
Antes no donaven permís per anar a França; lo primer ramat que va anar a França va ser el nostre, la nostra casa, i durant tres o quatre anys teniven permís especial, i encabat el van donar a tothom. ([9], pàgina 43)
Antes sí, los primers anys sí, però ara finalament ja, quan veiven passar el ramat, ja sortiven amb els bastons; antes a tot arreu, hasta als horts mos dixaven ficar, però ara finalment… Mos deixaven ficar als horts, per allà sobre, a qualsevol casa mos arremassàvem, mos donaven menjar i tot […]. ([9], pàgina 80)
Mira, per començar no es rentave cada dia, tampoc no ens canviàvom cada dia, antes. No hi havia banyeres, no hi havie dutxes. ([11], pàgina 97)

> Aquells dellò que s [sic] fiquen, fan un forat i s [sic] fiquen a din de terra, i surten i fan ric-ric. No n'hau sintit a parlar, dels rics? Són petits com lo dit i són tots arrodonets. Ara no se'n veu[,] de rics, és vritat, eh! I antes totes les Costes i allà, tot ere ple de rics. ([13], pàgina 85)

Pel que fa a la construcció *a la vora (de)*, es troba força variació sintàctica. Pot dir-se *a vora de* (sense article definit abans de *vora*), *a la vora el* (sense preposició *de*), etcètera:

> Tamé vam tenir la Lola aquí a casa, que s'hi va estar deu mesos. Deguere ser quan vai tenir a la pobra Ester, al cel sigo. Ere una bona dona que em va ajudar molt, i tamé tenive una nena pitita. Ere del Pallars i tenive l'home refugiat a França. 'Después' ell la va venir a buscar i ara viuen a vora de Lourdes. Va venir a veure'm l'any passat o ara dos anys. Té vuit anys més que jo i encara és ben serena del cap. ([5], pàgina 332)
>
> Abans es beguive molt d'amagatotis, i mira que tot estave ferrollat, perquè has de comptar que del moment que jo vai deixar lo celler sense clavar, lo 'gasto' de vi va baixar a la 'mitat' a l'aqueta casa. I jo no ho trobo pas estrany. No ho teniven i, mira, 'lo' que podiven s'ho emportaven. Quan haviis [=haviïs] de donar mama a un 'crio', una escudelleta de vi a la vora el foc amb un bocinet de pa torrat de casa, eh?, i au! Ancabat donar mama. I quan eren malalts, no toca'ls [=tocà'ls] del bressol i dona'ls [=donà'ls] la mama allí mateix. ([5], pàgina 332)
>
> Per rentar la roba anàvem al safareig públic a Tovira, i al cap del Carrer, que encara va sortir al diari fa pocs dies, hi havia safareig molt gran. I n'hi havia un al Puial, allà a vora de casa meva. Jo també hi anava, a rentar! Primer em feven rentar mocadors i coses petites —al safareig ja ho sabives tot, al safareig—, i quan hi havia 'algo' que no podives sentir: "Vés-te'n a jugar allà baix." 'Antes' els teniven més "d'allò" a los fills, no podives sentir segons quines paraules… Això que lo meu pare era un home boníssim, no diva mai cap renec; mai. Però la meua mare mos fotia uns tous! Ui, teniva un caràcter! Et diva:

"Faràs això, això i això" i si no ho feves… carai! Tenívem vuit o nou anys. ([5], pàgina 347)
A les vetllades estàvem a vora el foc, i veniven els veïns. De vegades, com que les nenes, les cosines de cal Petit eren a tocar, un dia veniven elles, l'altre dia hi anàvem nosaltres… Només xerràvem i quan era la castanyada, de vegades, si veniven les meves cosines, la mare feva unes cassoletes de vi a la vora el foc; vi calent, amb un crostonet de pa i sucre i te'n donaven dos. I que bo era! ([5], pàgina 347)

5.5. PERÍFRASIS VERBALS

Com a perífrasi verbal d'obligació, la parla andorrana del segle xx té [*haver* + *de* + infinitiu] (construcció que de ben segur es deia també abans, ja que, pel que fa al català general, es documenta a final de l'edat mitjana), [*tindre* + *de* + infinitiu] i [*tindre* + *que* + infinitiu]:

les cases que teniven més terra i tot això llogaven masovers, i havien de trobar una caseta a Santa Coloma per estar-se ([1], J. C., minut 02:50)
Abans es beguive molt d'amagatotis, i mira que tot estave ferrollat, perquè has de comptar que del moment que jo vai deixar lo celler sense clavar, lo 'gasto' de vi va baixar a la 'mitat' a l'aqueta casa. I jo no ho trobo pas estrany. No ho teniven i, mira, 'lo' que podiven s'ho emportaven. Quan haviis [=haviïs] de donar mama a un 'crio', una escudelleta de vi a la vora el foc amb un bocinet de pa torrat de casa, eh?, i au! Ancabat donar mama. I quan eren malalts, no toca'ls [=tocà'ls] del bressol i dona'ls [=donà'ls] la mama allí mateix. ([5], pàgina 332)
[…] allavons havies d'anar a la duana de la Seu per passar-les. […] A cada ramada hi havia un quefe i és ell que se'n cuidave. Quan arribaven aquí, allavons l'endemà les repartívom […]. ([9], pàgina 38)

Los Andorrans, a la Conferencia de la Pau, hi tenim per representant a la França, qu'es, sens dubte, una millor representació de la que hi

hauriem pogut enviar nosaltres, y tenim d'estar en la seguritat y'l convenciment de que una nacio que ha derramat la seua sanch per la defensa de la justicia y per la existencia de les nacions petites y grans, no consentirà jamay ab los cambis y anexions de s que alguns han proposat. ([6], número 4, pàgina 2)
Sobretot les pedres, els diamants, sempre valen diners, el que passa quan t'ho tens de vendre, si t'ho tens de vendre, no en faràs mai el que t'ha costat. ([10], pàgines 102-103)
[…] és un conjunt de coses que te les tens de guanyar. ([11], pàgina 111)

vam tindre que marxar dos anys a fora d'Andorra ([1], C. A., minut 02:03)
tindre que pujar ([2], L. A., minut 00:44)
[parlant d'un negoci] […] havíem de tenir un home i no nos resultava. Ens ho vam tenir que tornar a vendre. ([11], pàgina 104)
i la meua mare mos tenie que picar les mans, que ploràvom de fred, i un bon foc que feien, però naltros plorant. ([12], pàgina 96)
En cambi será altrament beneficiós j soportapble si podem importar per carretera aquellas mercaderias, pues que en tal cas, esent com será mes de la mitat mes barato lo preu de importació, resultará que encara que tingam que pagar per la amortisació del emprestit […]. ([16], súplica dels comuns de Canillo i Encamp adreçada al Consell General, relativa a la presa de certes disposicions sobre la contribució pel pagament de la construcció de la carretera, 20-11-1904)
[…] tu tens que fer-ne […]. (exemple extret de Riera i Riera (1992: 319), entrada fer (1))

De fet, un mateix parlant pot emprar més d'una perífrasi verbal:

Quan ets allà, que el tabaco és fermentat, et donaven aquestes fulles… no totes les fulles són bones, és clar, te les donen bones i dolentes. […] les havies d'estendre, una fulla bona, l'agafes[,] lo nervi[,] per la banda de sota, i «zupppp» te la cargolaves a la mà i allavons et

> feves la fulla. […] i posàvem els capots aquí al genoll, a lo un posàvem capots i a l'altre capes, i au, anar fent així […]. I allavons embolicaves i les lligàvom, i allavons amb uns draps de saca, humits, es posaven en un pesó. […] i allavons cargolaves i tenies que mullar-ho amb el dit, sucàvom la capa i au, allavons tallaves lo un cap i allavons apuntaes aquí. ([10], pàgines 109-110)

També es documenta a principi del segle XX [*haver-hi* + *que* + infinitiu] amb una idea d'obligació, si bé podria ser un calc estilístic del castellà (es troba amb la partícula negativa *no*, un ús típicament de l'estil elaborat propi de l'escriptura formal, i en textos publicats a Barcelona):

> Se parla de que ara anirá de debó la construcció de la carretera que ha de ajuntarnos ab Andorra la Vella. No hi ha que dir que ab la satisfacció que aquests vehins esperém sigui una realitat aquesta millora. ([6], número 1, pàgina 5)

Al llarg dels segles XVII i XVIII es troba la perífrasi verbal [*tindre* + *de* + infinitiu] per a aquest mateix significat de manera abundant, però no pas [*tindre* + *que* + infinitiu] (Rull 2010: 96). En aqueixa època també es troba [*haver* + *de* + infinitiu] i, a més, la seva variant [*haver* + *a* + infinitiu] (Rull 2010: 94-96), que de fet és la forma original de l'edat mitjana, si bé poc, senyal que aqueixes centúries devien ser el darrer moment en què es deia aquesta perífrasi verbal amb *a* en la parla andorrana.

Durant el segle XIX i a principi del segle XX (però ja no a final del segle XX) es troba documentada la perífrasi verbal d'obligació [*deure* + infinitiu] (en la parla andorrana del segle XXI, aquesta perífrasi verbal ha quedat relegada exclusivament al significat de probabilitat):

> i els degueren liquidar ([7], pàgina 82)
> […] que dits arrendataris degran tornar al dit arrendador lo dia finirà lo present arrendament las mateixas terras que vuy se'ls entregan sembradas […] com y totas las demés cosas en lo mateix bon estat, forma i condició que vuy se'ls entrega ben tancat i guardat. ([8], document d'arrendament d'unes bordes, 23-05-1810, pàgina 100)

> […] penció dos lliuras de la mateixa moneda, que annualment, als sis de janer, Miquel Baco, pagès del lloch del Tremat de la dita parròquia d'Encamp, devia fer y prestar al Sr. Guillem Moles y Rossell […]. ([8], document de creació d'una fundació en l'església parroquial d'Encamp destinada a la celebració de misses aniversaris per a membres de la seva família, 16-01-1804, pàgina 83)
>
> […] deurà pagar 24 sous de la judicació […] ([8], acta del consell del quart de la Cortinada, 08-04-1871, pàgina 257)
>
> Lo Sr. metge donarà la servitut de tot lo concernent ja sia a la facultat de medecina com de cirurgia al primer que al reclamia, sia rich, pobre, autoritat o particular; y en cas d'extrema necessitat o de ser demanat per visitar dos o més malalts en un mateix temps, deurà visitar a aquell que segons sa consciència sia de més gravetat o que regoneguia deu ser visitat de preferència. ([8], establiment d'una conducta per a fer que un metge visiti els malalts de les Valls d'Andorra, 25-11-1895, pàgina 380)
>
> […] l'esperit andorrá que desde molts sigles sembla somnolar y com letargat per la pau y tranquilitat que'ns deurien envejar moltes nacions que's diuhen civilisades. ([6], número 1, pàgina 2)
>
> Sempre que s'hagi de fer alguna modificació sobre aqueixos punts, deurá ser declarada a la Vegueria dins cinc dies. (Decret que regula la publicació de periódics en Andorra (1919); [6], número 6, pàgina 1)

En la documentació andorrana dels segles XVII i XVIII la perífrasi verbal [*deure* + infinitiu] apareix de manera sòlida per a indicar 'obligació', tot i que s'hi entreveu un matís d'obligació moral (Rull 2010: 96-97).

La perífrasi verbal de futur immediat és [*anar* + *a/per* + infinitiu]. Aquesta construcció es troba en diverses llengües romàniques, com el francès o el castellà (en el primer cas, sense *a*). En català existeix la perífrasi verbal de passat perfet [*va* + infinitiu] i, per aquesta raó, solament s'utilitza [*anar* + *a/per* + infinitiu] de futur quan no és confusible amb la perífrasi verbal de passat perfet (per exemple, no es diu mai *Va a ploure*, sinó *Està a punt de ploure*; però sí que es diu *Anava a dir-te una cosa*). En la parla andorrana del segle XX es documenta la perífrasi verbal de futur immediat [*anar* + *a/per* + infinitiu]:

> ‘Ojo’ que els hi passo res, a aquesta gent, que jo els hi vai a donar un parell a cada u. ([7], pàgina 91)

La combinació de [*va* + infinitiu] (de passat perfet) i [*deure* + infinitiu] (de probabilitat) no es dona en el parlar andorrà; llavors es flexiona el verb *deure* en la seva forma antiga de passat perfet:

> Tamé vam tenir la Lola aquí a casa, que s’hi va estar deu mesos. Deguere ser quan vai tenir a la pobra Ester, al cel sigo. Ere una bona dona que em va ajudar molt, i tamé tenive una nena pitita. Ere del Pallars i tenive l’home refugiat a França. ‘Después’ ell la va venir a buscar i ara viuen a vora de Lourdes. Va venir a veure’m l’any passat o ara dos anys. Té vuit anys més que jo i encara és ben serena del cap. ([5], pàgina 332)
>
> Jo només una vegada n’havia vist comprar una, de butlla i més que re, es comprave pels que estaven malalts. Lo sogre explicave que aquell que tenive la butlla l’hi posaven, quan ere de cos present, a sobre la caixa. Això ho degueren fer per fer veure a tothom que aquella persona tenive butlla. Ell passave bastant de totes aquetes coses. De pitit es veu que ere molt reconsagrat. Diu que hi havii [=haviï] ‘dos’ velletes que degueren ser viudes aquí casa, que eren molt creients, i feven abstinència tota la Quaresma. Elles s’amagaven d’ell allà sota lo galliner i ell anave a buscar-les i els hi sucave los llavis amb un tros de cansalada, per fels-hi trencar l’abstinència. I elles li diven: “Jueu, jueu, més que jueu![”] ([5], pàgina 333)
>
> i els degueren liquidar ([7], pàgina 82)
>
> A ca l’Hostet tenien una propietat per allà als volts de Mollerussa, una propietat que l’havia comprada el meu padrí […]; em semble que hi digueren anar per aquells anys de la guerra, em semble que hi van ‘nar allavons, a Espanya, eh?, perquè a França ere complicat, quan hi havie els alemans aquí, aquí a França. ([9], pàgina 99)

Aquest comportament de la parla andorrana amb relació a les perífrasis verbals [*va* + infinitiu] i [*deure* + *(de)* + infinitiu] es troba arreu de Catalunya, i per això les

gramàtiques solen esmentar-ho com un fet absolut. Amb tot, al sud de Catalunya sí que aquestes dues perífrasis verbals poden combinar-se.

Es constata l'ús de la perífrasi verbal [*estar* + gerundi] a principis del segle XIX en contextos on queda clara la voluntat d'expressar una continuïtat d'un fet, per exemple un deute que s'arrossega de fa temps:

> Item, tres centas sexanta lliuras que està devent al dit Comú, com consta en lo llibre de resolucions als tretse de febrer de mil vuyt cents y tres, de la sua pròpia lletra firmat ([8], document de lliurament de béns per a resoldre un deute, 28-02-1806, pàgina 91)

Uns quants textos andorrans de principi del segle XX mostren l'ús de la perífrasi verbal [*venir* + gerundi], però com a equivalent a [*estar* + gerundi] en alguns casos però incorporant-hi un matís de procedència del passat en altres casos (però són textos publicats a Barcelona):

> Donada la commoció que ve trasbalsant los grans com los petits estats d'Europa […]. ([6], número 6, pàgina 3)
> Y això, aquest ridícol, no precisament lo d'are, es lo que fomenta certes combinacions diplomàtiques de que's ve parlant ja fa uns dies. ([6], número 7, pàgina 1)

Quant a la perífrasi verbal [*començar* + *a/de* + infinitiu], a principi del segle XX es documenta la forma amb *de*:

> […] ja em van començar de fer picar una dalla […] ([2], P. T., minut 00:50)
> […] vam començar de munyir […] ([2], P. T., minut 02:41)
> Escaldes.— Comencen d'omplirse de banyistes los establiments thermals ([6], número 6, pàgina 3)

Aquesta construcció tant pot dir-se amb *a* i *de*, i sembla que la forma amb *de* recula, però és encara present en la parla (no sols en andorrà, sinó també en altres parlars catalans).

En la documentació andorrana dels segles XVII i XVIII també es troba aquesta construcció tant amb *a* com amb *de* (Rull 2010: 97-98).

Es constata l'ús de la construcció [*donar* + *per* + participi de passat], que no és ben bé una perífrasi verbal (pot dir-se amb adjectius) però té elements que l'acosten molt al concepte de perífrasi verbal. Aquesta construcció ja es troba a inicis del segle XIX i ha arribat fins al segle XXI:

> […] se donan per aprobats los crèdits de ditas administracions ([8], document de lliurament de béns per a resoldre un deute, 28-02-1806, pàgina 92)
> Y lo mencionat Tomàs Perich Rull, ab la sobre dita cosa a ell venuda e 'insolutum' cedida, se dona per pagat y satisfet […]. ([8], venda d'un hort, 29-03-1825, pàgina 126)

En la parla andorrana de l'inici del segle XIX es documenta la concordança de gènere femení en la perífrasi verbal de temps perfet [*haver* + participi de passat] de manera general:

> Los quals judicadors y estimadors m'han feta relació en escrits a mi lo notari infrascrit ([8], document de lliurament de béns per a resoldre un deute, 28-02-1806, pàgina 92)

Això s'aniria perdent amb el pas dels anys, de manera que, a final del segle XX, era residual. Riera i Riera (1992: 68) en reporta encara alguns testimonis del darrer quart del segle XX (*n'ham passada* (de por), *hi haguera anada* (ella), *havia marxada* (ella), *s'ha fosa* (la neu), *l'haguera vista* (parlant d'una persona). (Coromines (1976) va documentar casos d'aquest estil en les valls pallareses veïnes d'Andorra per l'oest: la vall de Cardós i la vall Ferrera.)

En qualsevol cas, com passa en molts altres dialectes catalans, aquesta concordança s'ha mantingut (si bé no sistemàticament, també com passa en molts altres dialectes catalans) quan concorre amb un pronom feble; això darrer es documenta en textos de principi del segle XX:

> Veusaquí una pregunta que potser són pochs los andorrans que se l'hagin feta. ([6], número 5, pàgina 1)
> A ca l'Hostet tenien una propietat per allà als volts de Mollerussa, una propietat que l'havia comprada el meu padrí […]; em semble que hi digueren anar per aquells anys de la guerra, em semble que hi van 'nar allavons, a Espanya, eh?, perquè a França ere complicat, quan hi havie els alemans aquí, aquí a França. ([9], pàgina 99)

D'altra banda, durant el segle XIX encara es troba la perífrasi verbal [*ser* + participi de passat] com a equivalent de la perífrasi verbal [*haver* + participi de passat] quan l'afectat de l'acció és el subjecte (i no pas un complement directe), per tant en verbs de moviment, els verbs *néixer* i *morir*, els verbs *ser* i *estar* i els verbs que han de dur complement directe però el complement directe és el mateix que el subjecte i aleshores es diuen amb un pronom personal feble que expressa reflexivitat, reciprocitat o impersonalitat. Aquest ús ja estaria extingit a final del segle XX (si n'exceptuem algun fòssil, com l'expressió fixada *On s'és vist*?, que sol servir per a manifestar enuig), tot que Riera i Riera (1992: 69) encara va trobar un parlant de Soldeu del darrer quart del segle XX que deia [*ser* + participi de passat] (*Jo so anat cinquanta anys a França*, on *so anat* podria ser una construcció fossilitzada) (el mateix autor indica que al Pallars Sobirà també hi havia romanalles d'aquesta construcció a final del segle XX). Exemples de la documentació andorrana del segle XIX:

> Lo present acte és estat fet en lo dia, mes, añy i lloch sobre notats. ([8], venda d'un hort, 29-03-1825, pàgina 126)
> Lo bestiar de conlloch no pot entrar als anprius afins que axan bogat les 45 nits com és de costum de la parròquia. A més ses conbengut que tot lo bestiar de cualsebol parròquia sens llisència, que solament apletarà una nit al terme de la parròquia d'Ordino, estarà obligat a pagar lo astrañ, com ygualmen ningun indibiduo de defora parròquia que no tingo casa parada y no presto ninguna serbitut al Comú, pagarà lo astrañ encara que siga en propietat sua. ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 361)

Cal dir que en un mateix document es troba també [*haver* + participi de passat] en el context on històricament hi aniria [*ser* + participi de passat]: *ce ha convengut* ([8], taba de bestiar d'Ordino, 08-02-1893, pàgina 361). Això és un indici que, segurament, a final del segle XIX la perífrasi verbal [*ser* + participi de passat] ja estava deixant de dir-se a favor de la perífrasi verbal [*haver* + participi de passat], que passaria a usar-se tant si l'afectat de l'acció del verb és el complement directe com si ho és el subjecte.

Al llarg dels segles XVII i XVIII es troba [*ser* + participi de passat] per a aquest context de manera clara, tal com era en la llengua medieval (Rull 2010: 91-93).

Riera i Riera (1992: 68) troba alguns parlants del segle XX que fan servir la perífrasi verbal [*haver* + participi de passat] duplicada. És un ús que, en català, solament s'ha documentat en les valls pallareses veïnes d'Andorra per l'oest (la vall de Cardós i la vall Ferrera), reportat per Coromines (1976) (que en diu «passat sobrecompost», i que pot estar relacionat amb el francès, ja que, en aquest idioma, existeix aquest fenomen lingüístic). Els exemples aportats per Manel Riera i Riera són de Soldeu i de Sornàs: *N'hem hagut mort un* (equivalent a *N'hem mort un*) i *L'hai hagut sentit* (equivalent a *L'he sentit*).

Pantebre (1997: 154) i Riera i Riera (1992: 235) documenten la perífrasi verbal [*cuidar* + (*a*) + infinitiu] per a indicar que una cosa ha faltat poc perquè passés. Els exemples que porten són:

> Baixant per l'escala del gat, m'hai cuidat a matar. (exemple extret de Pantebre (1997: 154))
> [parlant d'un producte tòxic] […] que et cuide matar. (exemple extret de Riera i Riera (1992: 235)

Aquesta perífrasi verbal, que Rosalia Pantebre també localitza a l'Alt Urgell, en realitat també s'ha dit durant el segle XX a l'Alt Ter, al Rosselló, a Mallorca i Menorca.

La perífrasi verbal [*voler* + infinitiu] dita en imperatiu sol utilitzar-se en el llenguatge administratiu, i també en les comunicacions comercials i en els rètols informatius relatius a alguna incidència penjats als carrers i per les parets, com a marca de cortesia per a donar

una instrucció. Segurament és un calc del francès, ja que, en aquesta llengua, el verb *vouloir* s'empra per a això mateix. Així figura en el *Diccionari de perífrasis verbals* (entrada *voler*, accepció 5, subaccepció (iii)):

> En imperatiu és una petició dita amb cortesia perquè hom faci una cosa (expressada per l'infinitiu). S'usa a Andorra (on és prou freqüent en el llenguatge administratiu) i a la Catalunya Nord per influència del francès (tot i que en registres molt formals també pot trobar-se fora d'aquestes zones). Sol dir-se en segona persona del plural. (Rull 2021: 596-597)

Com a exemples tenim *Vulgueu esperar-vos aquí* (equival a *Sisplau espereu-vos aquí*), *Vulgui emplenar aquest imprès* (equival a *Sisplau empleni aquest imprès*), *Vulgueu passar a l'altra taula* (equival a *Feu el favor de passar a l'altra taula*), *Vulguin respondre aquest breu qüestionari* (equival a *Sisplau responguin aquest breu qüestionari*). Aquest ús és molt poc corrent en la resta del català (però sí que es troba a la Catalunya Nord).

En fi, cal fer notar la possibilitat de col·locar el subjecte entremig d'alguna perífrasi verbal, com ara [*poder* + infinitiu], un fet habitual en català medieval i modern i que ha pràcticament desaparegut en la parla del segle XXI d'arreu:

> No podrà lo Sr. metge anar a visitar a Espanya ni ausentarse de las Valls sens llicència del M. I. Sr. síndich general o menor […] Quedantli, no obstant, la facultat de poderse ausentar d'ellas una vegada cada any per lo termini de quinze dias, ab la inteligència que en lo cas de que durant aqueixa ausència arribés algún cas grave en lo país, vindrà a son càrrech lo pago dels honoraris del metge o metges cuals servicis haci [?] estat necessaris utilisar. ([8], establiment d'una conducta per a fer que un metge visiti els malalts de les Valls d'Andorra, 25-11-1895, pàgina 380)

5.6. CONCORDANÇA EN VERBS EN QUÈ SUBJECTE I COMPLEMENT DIRECTE COINCIDEIXEN

En la parla andorrana els verbs en què el subjecte i el complement directe coincideixen (verbs com *arribar*), generalment el verb es diu en singular encara que el subjecte sigui plural:

> havie passat casos ([7], pàgina 82)

(En l'exemple posat suara, veiem la perífrasi verbal [*haver* + participi de passat]; llavors l'auxiliar *haver* es conjuga tal com es conjugaria el verb *passar*.)

Això inclou el verb *haver-hi*, que, en la parla andorrana, tradicionalment s'ha dit invariablement en singular encara que faci referència a una cosa en plural:

> no hi havie cases ([1], C. A., minut 08:25)
> […] n'hi havie molts, de ramats, per allà baix […]. ([9], pàgina 159)

També inclou els verbs transitius que es diuen amb un pronom feble, de manera que el subjecte és el mateix complement directe o bé el subjecte passa a ser esborrat (es considera una frase impersonal):

> En aquell moment, amb les ovelles s'engegava els corders a fora, amb les ovelles. Fa que un ramadet de cent vint, a la primavera, ja es tornave de dos-centes cinquanta fàcilment i veníem los corders sense engreixà'ls. ([9], pàgina 64)

Aquest exemple amb *veure* mostra l'ús singular amb *rics* en plural:

> Aquells dellò que s [sic] fiquen, fan un forat i s [sic] fiquen a din de terra, i surten i fan ric-ric. No n'hau sintit a parlar, dels rics? Són petits com lo dit i són tots arrodonets. Ara no se'n veu[,] de rics, és vritat, eh! I antes totes les Costes i allà, tot ere ple de rics. ([13], pàgina 85)

Aquest comportament és típic del lleidatà. També es troba en balear. En canvi, en la resta de parlars sol haver-hi concordança de nombre en aquesta mena de verbs (fins i tot *hi han* o *hi havien*). La parla rossellonesa presenta les dues possibilitats.

5.7. NUMERALS

La forma femenina de '2' en la parla andorrana contemporània és *dos*:

> […] penció dos lliuras de la mateixa moneda, que annualment, als sis de janer, Miquel Baco, pagès del lloch del Tremat de la dita parròquia d'Encamp, devia fer y prestar al Sr. Guillem Moles y Rossell […]. ([8], document de creació d'una fundació en l'església parroquial d'Encamp destinada a la celebració de misses aniversaris per a membres de la seva família, 16-01-1804, pàgina 83)
>
> Diu que hi havii [=haviï] 'dos' velletes que degueren ser viudes aquí casa, que eren molt creients, i feven abstinència tota la Quaresma. ([5], pàgina 333)

En canvi, la forma femenina *dues* es troba en la documentació andorrana dels segles XVII i XVIII; però justament en aquesta època també es troba *dos* com a forma femenina (Rull 2010: 62-63). Riera i Riera (1992: 258-259) reporta que, als anys 80 del segle XX, alguns parlants andorrans encara deien la forma femenina d'aquest numeral: *does* o *dugues*; però aquest autor també indica que la manera ja totalment estesa de dir aquest numeral en la parla andorrana de finals del segle XX és invariable quant a gènere.

Els numerals que tenen una desena seguit d'una unitat, durant tot el segle XIX presenten la conjunció *i* entre mig:

> […] rebuts en poder del Dr. Ignasi Soldevila, notari públich de dites valls, als sis janer de mil setcents vuytanta y cinc, […]. ([8], document de creació d'una fundació en l'església parroquial d'Encamp destinada a la celebració de misses aniversaris per a membres de la seva família, 16-01-1804, pàgines 83-84)

> […] al janer de mil vuyt cents y cinch […] ([8], document de lliurament de béns per a resoldre un deute, 28-02-1806, pàgina 91)
> […] als vuit dias del mes de decembre de l'añy mil set cents sexanta y set, y per decret de vint y set del mes de mars de l'añy mil vuyt cents y sis […] ([8], document del Consell General adreçat al rei de França per a la ratificació dels privilegis duaners, 26-10-1829, pàgina 135)
> En la vila d'Andorra la Vella, als catorce de febrer de mil vuit cents noranta y nou. ([8], escriptura notarial de creació de la Societat Andorrana "Tabacalera Andorrana", 14-02-1899, pàgina 385)

Igualment, els numerals que tenen una centena seguit d'una desena, presenten la conjunció *i* entre mig:

> Donat en Andorra als sét de Maig de mil noucents y dinou (Decret que regula la publicació de periódics en Andorra (1919); [6], número 6, pàgina 1)

5.8. ANTEPOSICIÓ D'ADJECTIUS

És habitual trobar-se adjectius anteposats als noms en la documentació andorrana del segle XIX i primera mitat del segle XX; vet aquí una mostra:

> Vàrias altras refleccions de semblant naturalesa podria presentar a la consideració de Vms. que omitesch, per considerar que se faran lo degut càrrech […]. ([8], consideració presentada al Consell General sobre la venda d'uns boscos, 19-08-1828, pàgina 131)

5.9. ABSÈNCIA D'ARTICLE DEFINIT

Els noms definits bé han de dur un article definit (o un demostratiu tipus *aquest*, o un numeral ordinal com *primer*, etcètera). Però en català alguns casos es diuen de manera general sense article, com *seure a tau-*

la, *anar a escola*, *caure en terra* (aquest darrer, més en els parlars tortosí i valencià), *anar a plaça* (és a dir, al mercat). En la parla andorrana això també es troba, sobretot en el mot *estudi* (fenomen que també es troba en altres parlars catalans, com el tortosí):

> Tamé es feve dijuni tota la Quaresma, ere sagrat, es respectave molt, i es feve abstinència tots los divendres. Mira, aquí févom vigília des de la primera setmana de Quaresma: començàvom lo Dimecres de Cendra. Per la Setmana Santa lo dia de Dijous Sant ere una festa pel menjar, es feve un 'repàs' especial amb bacallà, ous esternats, ous durs, una truitada molt fina amb julivert si en tenívom, i cascavellicos o prinyons secs. Tot posat a la 'cocota' amb aquell suquet a fer xup xup una bona estona, al foc a terra. Que bo que ere! Tot 'lo' que es podive menjar aquets dies ere congre, arengades i bacallà. Tot això ho comprave lo Miquel quan anave a fira a Organyà, i mira, tenívom les penques de bacallà penjades al carner i anàvom tirant d'allí. ([5], pàgina 333)
>
> Quan févem la matança, a la vigília ja tenívem feina a preparar lo caldo, l'allioli… i com es fa ara encara quan se mata, que ja n'hi ha poca[,] de gent que mata. Nosaltres en matàvem per Nadal, i 'después' en matàvem un al gener i un per allà al març o a l'abril; és que no tenívem re més. Però de gana no en passàvem mai, no, perquè la mare pastava aquí a ca l'Orelleta uns pans així, i arribaves d'estudi, et tallava una llesca de pa, si en volives dos, dos. I, au, vi i sucre. I una pastilla d'aquella xocolata que era tot terra […]. ([5], pàgina 346)
>
> Sortint d'estudi sempre tenívem feina a casa: collir menjar pels conills, 'después' a fer coses. Me'n recordo que a casa nostra tenívem un soler, 'lo' que es diu un soler, amb unes fustes amples així, i eren blanques… S'havien de 'llimpiar' amb lleixiu! I de vegades sé que veniva algú i diva: "Ui, quin soler tan net, amb què lo 'llimpieu'?", i jo pensava "Ja ho sé prou, jo, amb què." La una el fregava, l'altra l'assecava, perquè tenívem una sala grandiosa. Hi havia una taula que no l'omplívem tota la colla que érem! Allà févem vida, perquè la cuina era petiteta i no la tenívem tancada, la cuina. No tenívem calefacció ni re, ni estufes. ([5], pàgina 347)

BIBLIOGRAFIA

Adellach, Bonaventura; Ganyet, Ramon (1977). *Geografia i diccionari geogràfic de les valls d'Andorra*. Andorra la Vella: Consell General. [Títol en la coberta: *Valls d'Andorra. Geografia i diccionari geogràfic*.]

Alcover, Antoni Maria; Moll, Francesc de Borja (1926-1962). *Diccionari català-valencià-balear.* Palma: Moll [10 volums] [DCVB], <https://dcvb.iec.cat/>.

ALDC = Veny & Pons (2001-2018).

Ambròs, Caralt (1970). *Nocions de català. Compendi d'ortografia i gramàtica per als nois i noies andorrans*. Andorra la Vella: Comú d'Andorra la Vella.

Anglada, Manuel (1983). *Andorra nació pirinaica*. Escaldes-Engordany: Filfon.

Anglada, Manuel (1993). *Arrels d'Andorra. Prehistòria d'Andorra a través dels noms de lloc*. Andorra la Vella: Andorra.

Anglada, Maria Teresa (1974). «La llengua catalana parlada i escrita a les valls d'Andorra», *Quatre anys de Jocs Florals Juvenils. Valls d'Andorra 1970-1973*. Andorra la Vella: Cercle de les Arts i de les Lletres: 121-125.

Badia, Montserrat [et al.] (2002). *Vocabulari de bars i restaurants*. Andorra la Vella: Servei de Política Lingüística / Establiments Vidal.

Badia, Montserrat; Ganyet, Rosabel; Pérez, Sergi (1992). *Vocabulari d'Andorra*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra.

Barri, Montserrat (1999). *Aportació a l'estudi dels gal·licismes del català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

Beà, Isaac (2013). «La vocal /a/ àtona final al Pallars Sobirà i la Vall Fosca», *Revista de Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, 18: 25-45, <https://revistas.uned.es/index.php/RLLCGV/article/view/10786/10304>.

Beà, Isaac (2015). *El lèxic del Pallars Sobirà i la Vall Fosca a través de la seua fonètica*. Lleida: Universitat de Lleida.

Beà, Isaac (2016). *El parlar del Pallars Sobirà i la Vall Fosca*. Lleida: Universitat de Lleida, <https://www.tdx.cat/handle/10803/385741> [tesi doctoral].

Bosch i Rodoreda, Andreu; Sallés, Carmelo (2025). *El català de Tossa. Un dels parlars salats de la Costa Brava*. Tossa de Mar: Centre d'Estudis Tossencs.

Cantalausa, Joan de; Joffre, Miquèl (2024-- [2002]). *Diccionari general occitan a partir dels parlars lengadocians* [3a edició]. Rodés: Grelh Roergàs, <https://dgo.grelhroergas.com/> (amb correccions, afegitons i actualitzacions) [DGO3].

Carol, Roser (2005). «D'Aiguarrebra a Xovall de la mà de Joan Coromines», *Escriptors d'avui, escriptors d'aquí*. Andorra la Vella: Centre de la Cultura Catalana: 53-75.

Casanova, Emili (2013). «L'adverbi intensificador *mateixa* 'même, mismo, mateix', una particularitat romànica del valencià», Casanova, Emili; Calvo Rigual, Cesáreo [ed.]. *Actas del XXVI Congreso internacional de lingüística y de filología románicas*, volum IV. Berlín: De Gruyter: 51-64.

Coll, Pep (2014 [1991]). *El parlar del Pallars*, 2a edició. Tremp: Garsineu.

Comas d'Argemir, Dolors (2002). *Andorra, una economia de frontera*. Lleida: Pagès.

Coromines, Joan (1970). «Toponímia d'Andorra», *Estudis de toponímia catalana*, volum II. Barcelona: Barcino: 5-42.

Coromines, Joan (1976). «El parlar de Cardós i Vall Ferrera», *Entre dos llenguatges*, volum II. Barcelona: Curial: 29-67.

Coromines, Joan (1980-2001). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial [10 volums] [DECLC], <https://decat.iec.cat/>.

Crespo, Jordi (2021). *El penyic al perxe. El parlar de l'Espluga de Francolí*. L'Espluga de Francolí: La Musca.

Cubells, Olga; Rull, Xavier (2013). «*Va degur ser ell, qui va diguer dirho*. La combinació de l'auxiliar *deure* epistèmic amb els auxiliars de temps-aspecte prototípics (*va*, *haver*) en concatenacions de perífrasis verbals», *Catalan Review*, 27: 51-68.

DCVB = Alcover & Moll (1926-1962).

De la Parte Cano, Isabel; Mas Canalís, David (2000). *La casa a Andorra. Dues històries de família*. Barcelona: Alta Fulla.

DEA = Valls (2007).

DECLC = Coromines (1980-2001).

DGO3 = Cantalausa & Joffre (2024--).

DIEC2 = Institut d'Estudis Catalans (2007).

Domingo, Carles (1997). *Els noms de les formes del relleu*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya.

Dorca, Jordi (2007). *El parlar de la Vall del Ges, Orís i Bisaura*. Torelló: Ajuntament de Torelló.

Encamp. Toponímia. Encamp: Comú d'Encamp. [Disc compacte.]

Escudero, Jean-Paul (1999). «Contribució a l'estudi del canvi de la [ó] tònica tancada en [ú] al Vallespir», *Actes del XXII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica (Vilafranca del Penedès, 1996)*. Barcelona: Societat d'Onomàstica: 53-58.

Escudero, Jean-Paul (2004). *Les gitans catalans et leur langue. Une étude réalisée à Perpignan*. Montpeller: Éditions de la Tour Gile.

Figuera, Manel; Montané, Anna; Figuera, Agnès; Quílez, Enric; Vigo, Salvador (2011). *El parlar de Cerdanya. Gramàtica, diccionari cerdà, dites populars*. La Seu d'Urgell: Salòria.

Ganyet, Ramon; Riba, Jaume (1981). «El diccionari geogràfic de les Valls d'Andorra», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Societat d'Onomàstica], 4: 4-9.

Garcia Puy, Adelaida; Ronchera, Montserrat (2006). *Dones d'Andorra*. Andorra la Vella: Crèdit Andorrà / Perfumeries Gala.
GDLC = *Gran diccionari de la llengua catalana* (1998).
GEC2 = *Gran enciclopèdia catalana* (1986-1989).
Gómez Duran, Gemma (2016). *Gramàtica del català rossellonès*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
Gran diccionari de la llengua catalana (1998). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, <http://diccionari.cat> (amb actualitzacions) [GDLC].
Gran enciclopèdia catalana, 2a edició (1986-1989). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, <http://www.enciclopedia.cat>, [GEC2].
Institut d'Estudis Catalans (1992). «Criteris sobre la incorporació de variants lexicals en el *Diccionari general*», *Documents de la Secció Filològica II*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans; 79-83.
Institut d'Estudis Catalans (2007 [1995]). *Diccionari de la llengua catalana*, 2a edició. Barcelona: Enciclopèdia Catalana / Edicions 62, <https://dlc.iec.cat/> (amb actualitzacions) [DIEC2].
Llobet, Salvador (1981). «Cam Ramonet», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Societat d'Onomàstica], 5: 21.
López, Esteve; Peruga, Joan (1994). *Diplomatari de la vall d'Andorra. Segle XIX*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra.
Martí Mestre, Joaquim (1992). *El 'Libre de antiquitats' de la Seu de València. Estudi lingüístic i edició filològica*. Barcelona / València: Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana [2 volums].
Mas Canalís, David (1998). *Oficis i indústries d'Andorra*. Barcelona: Alta Fulla.
Massanell, Mar (2019). «"Que ja·s parla different que·s parlava deu anys ha esta part". El català modern: la baula imprescindible», *Caplletra*, 66: 183-206.
Massanell, Mar (2020). *«No m'à romasa sinó la honestedat». Rere la petja d'una innovació lingüística en el pas del català antic al modern*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
Monturiol, Joaquim; Domínguez, Eloi (2024 [2001]). *El parlar de la Garrotxa* [3a edició]. Olot: El Bassegoda.

Moran, Josep (2004). «Estudi lingüístic del *Manual Digest* d'Antoni Fiter i Rossell», *Estudis d'història de la llengua catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat: 121-129.

Moran, Josep; Batlle, Mar; Rabella, Joan Anton (2002). *Topònims catalans. Etimologia i pronúncia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Morell, Antoni (1981). «Algunes reflexions sobre fonts documentals de la toponímia andorrana», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Societat d'Onomàstica], 4: 10-13.

Oriol, Carme (1997). *Estudi del folklore andorrà en el seu context. "La guerra d'Andorra amb els Estats Units" i altres mostres de folklore*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra.

Paloma, David (2021). *Paraula d'Andorra*. Andorra la Vella: Culturàlia.

Pantebre, Rosalia (1997). *El parlar d'Andorra*. Andorra la Vella: Centre de la Cultura Catalana.

Pantebre, Rosalia (2005). "El parlar d'Andorra i els seus voltants", *Trobades Culturals Pirinenques*, 1: 55-61.

Peytaví, Joan (2016). *El català al nord de Catalunya a principi del segle xxi. Perspectiva històrica de la llengua i realitat lingüística del dialecte*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

Planas Batlle, Xavier; Rull, Xavier (2014). «La vacil·lació accentual de l'onomàstica d'Andorra i l'Alt Urgell: una romanalla del substrat basc a l'Alt Pirineu?», comunicació presentada al congrés ICOS (Barcelona, 2011), <https://www.researchgate.net/publication/325720693_La_vacillacio_accentual_de_l%27onomastica_d%27Andorra_i_l%27Alt_Urgell_una_romanalla_del_substrat_basc_a_l%27Alt_Pirineu>.

Pol, Celestino (1962). *Diccionario dialectal del valle de Àneu (Pallars Sobirà)*, 1a edició. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs / Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

Pol, Celestino (1973 [1962]). *Diccionario dialectal del valle de Àneu (Pallars Sobirà)*, 3a edició. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.

Pujal, Cinta [ed.]. (1999). *Atles cartogràfic de les valls d'Andorra*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra.

Rabassa, Lídia (1994). *Phonetique, phonologie et morphologie nominale du catalan andorran: le systeme et ses variations*. Tolosa de Llenguadoc: Université Toulouse - Jean Jaurès [tesi doctoral].

Rabassa, Lídia (1997). «La variació lingüística en les llengües pirinenques. El cas del català d'Andorra», Arnal, Maria Lluïsa; Giralt Latorre, Javier [ed.]. *Actas del I Encuentro "Villa de Benasque" sobre lenguas y culturas pirenaicas*. Saragossa: Departamento de Educación y Cultura, Diputación General de Aragón: 433-448.

Rabassa, Lídia (2006). «Estudi morfològic i variacional del verb *batre* en català andorrà», *Treballs de Sociolingüística Catalana* [Societat Catalana de Sociolingüística], 19: 309-329.

Rabassa, Lídia (2011). «El català andorrà: entre tradició i innovació. Estudi de morfologia verbal», *Recull de conferències 2009. 200 anys del naixement de Darwin. Quarts debats de recerca: La llengua catalana i Andorra*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans / Societat Andorrana de Ciències: 306-309.

Ramoneda, Rosa [dir.] (2015). *Aïna. Vocabulari temàtic del dialecte pallarès*. Esterri d'Àneu: Consell Cultural de les Valls d'Àneu.

Ribes i Marí, Enric (2005). «Els sufixos *-oi* i *-oll* de l'eivissenc: proposta de sistematització i de representació gràfica», *Llengua & Literatura* [Societat Catalana de Llengua i Literatura], 16: 389-406.

Riera, Carles (2021). *El parlar de l'Alta Segarra*. Barcelona: Claret.

Riera i Riera, Manel (1992). *La llengua catalana a Andorra. Estudi dialectològic dels seus parlars rurals*. Barcelona: Centre de Barcelona de l'Institut d'Estudis Andorrans.

Riera i Riera, Manel (1996). «Afinitats lexicals entre els parlars andorrans i pallaresos», *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Andorra*. Barcelona / Andorra la Vella: Institut d'Estudis Catalans / Institut d'Estudis Andorrans: 35-48.

Ros Fontana, Ignasi (2004). *La transhumància andorrana al llarg del segle xx*. Barcelona: Alta Fulla.

Rull, Xavier (2007a). «Recursos del català en la formació de noves paraules: una perspectiva social», Trenc, Eliseu [ed.]. *Els Pirineus, Catalunya i Andorra. Actes del Tercer col·loqui internacional de l'Asso-*

ciació Francesa de Catalanistes, Andorra 2004. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat: 293-303.
Rull, Xavier (2007b). «Presència del llenguatge jurídic i administratiu andorrà en la segona edició del *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans», *Revista de Llengua i Dret*, 47: 61-78.
Rull, Xavier (2008). *Els estrangerismes del català. Com són i per què en tenim. Una aproximació social i lingüística*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili.
Rull, Xavier (2010). *El parlar d'Andorra dels segles XVII i XVIII*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra.
Rull, Xavier (2011). «*Poder ara neva tornar.* Els infinitius-adverbis, un tipus de coverbs en català», *Estudis Romànics*, 33: 81-106.
Rull, Xavier (2014). *Repertori andorrà. 300 joies del vocabulari del Principat d'Andorra*. La Seu d'Urgell: Salòria.
Rull, Xavier (2021). *Diccionari de perífrasis verbals. Descripció i remarques d'ús*. Sevilla: AulaMagna.
Sans Urgell, Joan (2014). «El vocabulari andorrà i el seu reconeixement normatiu», dins *Segones Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Andorra*. Barcelona / Andorra la Vella: Institut d'Estudis Catalans / Servei de Política Lingüística d'Andorra: 43-60.
Sistac, Ramon (1998). *El català d'Àneu. Reflexions a l'entorn dels dialectes contemporanis*. Esterri d'Àneu: Consell Cultural de les Valls d'Àneu.
Solís, Marina; Puigdomènech, Laura (2006). «Proposta de llibre d'estil per a Andorra Televisió. Notes sobre el procés d'estandardització de la varietat lingüística nord-occidental», *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 19: 291-308.
Termcat (2001). *Diccionari d'hoteleria i turisme*. Barcelona: Edicions 62.
Toponímia de la Vall d'Ordino. Volum 1: La Cortinada, Arans i l'Ensegur (2008). Ordino: Comú d'Ordino.
Toponímia de la Vall d'Ordino. Volum 2: Llorts i el Serrat (2016). Ordino: Comú d'Ordino.
Toponímia de la Vall d'Ordino. Volum 3: Sornàs, Ansalonga, Segudet i Ordino (2019). Ordino: Comú d'Ordino.

Valls, Àlvar (2007). *Diccionari enciclopèdic d'Andorra*. Andorra la Vella: Crèdit Andorrà [DEA].
Valls, Esteve (2013). *Direccionalitat, ritme, abast i naturalesa del canvi lingüístic en curs en català nord-occidental. De l'anàlisi dialectomètrica a la reflexió sociolingüística*. Barcelona: Universitat de Barcelona [tesi doctoral].
Veny, Joan (1982 [1978]). *Els parlars catalans. Síntesi de dialectologia catalana*, 2a edició. Palma: Moll.
Veny, Joan; Pons, Lídia (2001-2018). *Atles lingüístic del domini català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans [9 volums] [ALDC].
Verdaguer, Pere (2002). *Diccionari del rossellonès*. Barcelona: Edicions 62.
Vila, Pep (2020). *Paraulari de Cadaqués*. Cadaqués: Farell.

Aquest treball és una descripció de la parla andorrana dels segles XIX i XX. L'estudi té un fort component documental, ja que s'ha fet buidant textos de l'època i també transcripcions de testimonis orals de final del segle XX i enregistraments orals de principi del segle XXI a gent gran, que reflecteixen com era el parlar d'Andorra de la segona meitat del segle XX (quan l'estandardització feia que, en els escrits, no es reflectissin els trets de la parla local). A més, en diversos apartats es fa una descripció de l'evolució històrica a partir de la comparació de determinats elements lingüístics tal com es deien a Andorra en els segles XVII i XVIII i com eren aquells mateixos elements lingüístics en època contemporània.
Aquest estudi ha rebut l'ajut a la investigació lingüística Lídia Armengol Vila, del Govern d'Andorra.

Govern d'Andorra

ISBN 978-99920-82-44-7